MAX

3

VWO

Economie

PRAKTISCHE ECONOMIE



NAAM EN KLAS:

.....

MALMBERG

PRAKTISCHE ECONOMIE

3 VWO • Economie



Auteurs
drs. Peter Adriaansen
dr. Aad Zuiderwijk

Eindredactie
drs. Peter Adriaansen

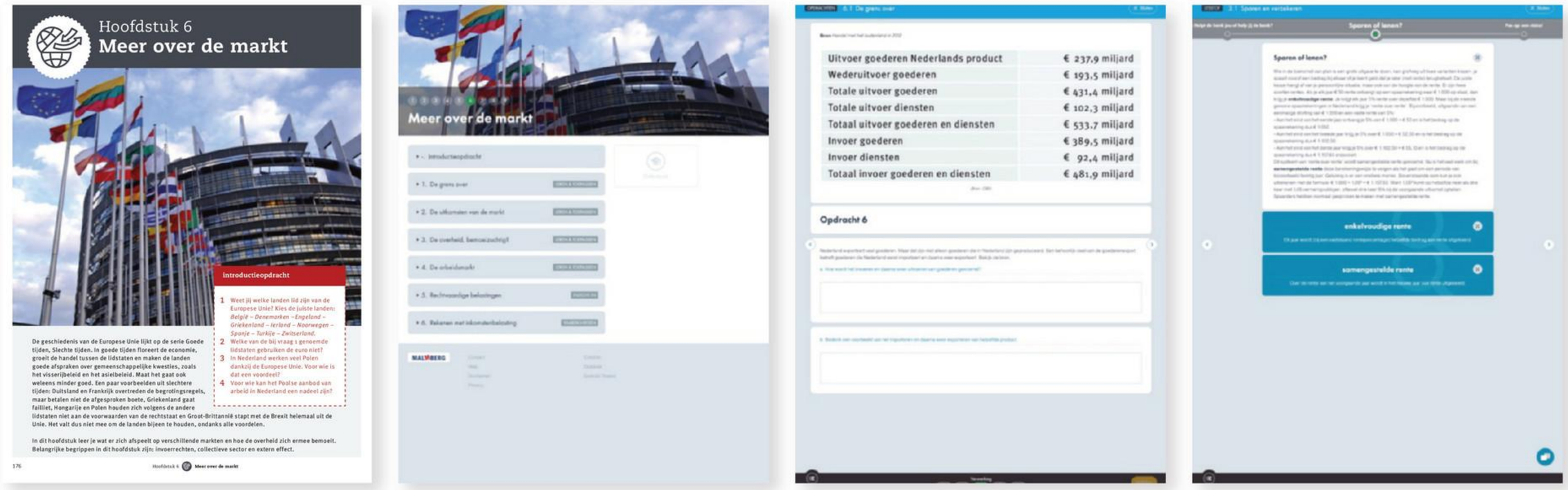
MAX Release 6.2

www.praktischeeconomie.nl
Malmberg, 's-Hertogenbosch

Aan de slag met Praktische Economie

Economie

Net als iedereen moet je *kiezen* waaraan je je geld uitgeeft. Niet alles is mogelijk, er is schaarste. Met geld koop je producten en diensten; je *ruilt* dus geld tegen iets anders. *Vraag en aanbod* bepalen de prijs. Bij het vak economie leer je kijken en denken vanuit deze en andere belangrijke uitgangspunten. Die uitgangspunten gelden voor jou als consument, maar ook voor de overheid en voor bedrijven. In de bovenbouw kun je kiezen voor economie en/of bedrijfseconomie. In Praktische Economie onderbouw maak je kennis met deze vakken, zodat je weet wat je wel of niet kiest.



Werken in je boek én online!

Praktische Economie bestaat uit een online leeromgeving en een boek. Je docent kiest wat je online doet (met laptop, tablet of telefoon) en wat in je boek. Het boek mag je houden en je mag er dus ook in schrijven, tekst in markeren en aantekeningen in maken. De antwoorden op online vragen noteer je in invulruimtes en kun je direct nakijken en ook later terugzien.

Praktische Economie bestaat uit 9 hoofdstukken.
De vaste onderdelen van ieder hoofdstuk zijn:

- **Hoofdstukopening met introductieopdrachten** Door een concreet voorbeeld krijg je een eerste idee van waar het hoofdstuk over gaat.
- **Leren & Toepassen** In deze paragrafen worden theorie en begrippen met een praktijkvoorbeeld uitgelegd, maak je bijbehorende vragen en opdrachten en verwerk je bronnen. Deze paragrafen sluiten af met een eindopdracht.
- **Inzicht in ...** Deze inzichtparagraaf gaat een stapje verder. Hierin pas je de theorie van het hoofdstuk toe op een nieuw voorbeeld of onderwerp.
- **Economische vaardigheden** Hierin oefen je bijvoorbeeld met rekenen met procenten en indexcijfers.
- **Afsluiting** Dit onderdeel helpt je om alles nog eens op een rij te zetten als voorbereiding op de toets. Met de **leerdoelen** kun je voor jezelf nagaan of je de leerstof beheerst, **oefenen voor de toets** geeft oefenvragen die lijken op een toets, de belangrijkste **begrippen** worden gedefinieerd en de **samenvatting** geeft de kern van de stof weer.

Voordelen van online

- Je ziet snel wat je goed of fout doet.
- Je oefent op maat met trainers, testjes en oefentoetsen en krijgt directe feedback.
- Je docent volgt precies hoe het met je voortgang gaat.
- Je kunt altijd op een hoger of lager niveau werken.

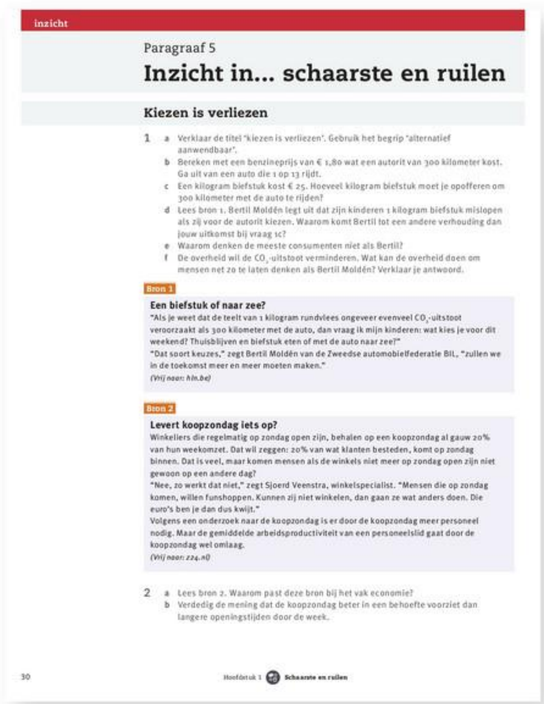
Voordelen van het boek

- Je leest lange teksten op papier.
- Je markeert in teksten en maakt aantekeningen.
- Je hebt snel overzicht over wat je moet doen voor de toets.

Betekenis symbolen

Deze opdrachten of onderdelen vind je in de online leeromgeving.

Bij deze opdracht kun je gebruikmaken van een tekenblad achter in het boek.


inzicht

Paragraaf 5

Inzicht in... schaarste en ruilen

Kiezen is verliezen

1 a Verklaar de titel 'kiezen is verliezen'. Gebruik het begrip 'alternatief aanwendbaar'.
b Bereken met een benzineprijs van € 1,80 wat een autorit van 300 kilometer kost. Ga uit van een auto die 1 op 13 rijdt.
c Een kilogram biefstuk kost € 25. Hoeveel kilogram biefstuk moet je opofferen om 300 kilometer met de auto te rijden?
d Lees bron 1. Bertil Moldén legt uit dat zijn kinderen 1 kilogram biefstuk mislopen als hij voor de autorit kiezen. Waarom komt Bertil tot een andere verhouding dan jouw uitkomst bij vraag 1c?
e Waarom denken de meeste consumenten niet als Bertil?
f De overheid wil de CO_2-uitstoot verminderen. Wat kan de overheid doen om mensen net zo te laten denken als Bertil Moldén? Verklaar je antwoord.

Bron 1

Een biefstuk of naar zee?

"Als je weet dat de teelt van 1 kilogram rundvlees ongeveer evenveel CO_2-uitstoot veroorzaakt als 300 kilometer met de auto, dan vraag ik mijn kinderen: wat kies je voor dit weekend? Thuisblijven en biefstuk eten of met de auto naar zee!"
"Dat soort keuzes," zegt Bertil Moldén van de Zweedse automobielfederatie BIL, "zullen we in de toekomst meer en meer moeten maken."
(Vrij naar: hln.be)

Bron 2

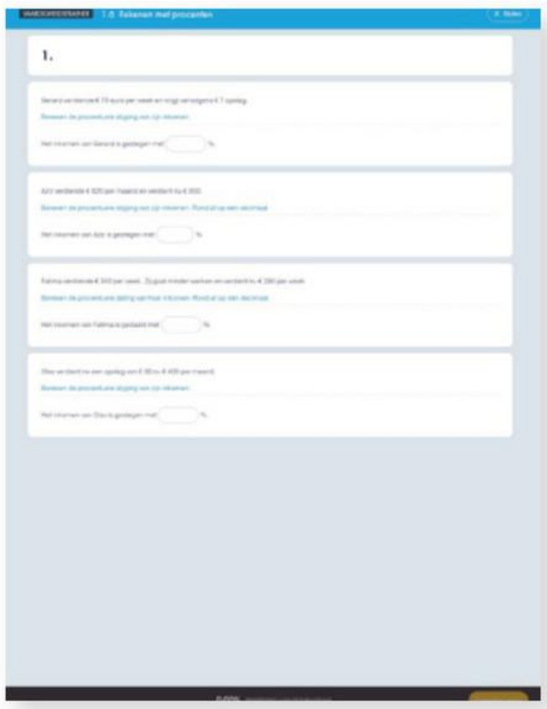
Levert koopzondag iets op?

Winkeliers die regelmatig op zondag open zijn, behalen op een koopzondag al gauw 20% van hun weekomzet. Dat wil zeggen: 20% van wat klanten besteden, komt op zondag binnen. Dat is veel, maar komen mensen als de winkels niet meer op zondag open zijn niet gewoon op een andere dag?
"Nee, zo werkt dat niet," zegt Sjoerd Veenstra, winkelspecialist. "Mensen die op zondag komen, willen funshoppen. Kunnen zij niet winkelen, dan gaan ze wat anders doen. Die euro's ben je dan dus kwijt."
Volgens een onderzoek naar de koopzondag is er door de koopzondag meer personeel nodig. Maar de gemiddelde arbeidsproductiviteit van een personeelslid gaat door de koopzondag wel omlaag.
(Vrij naar: z24.nl)

2 a Lees bron 2. Waarom past deze bron bij het vak economie?
b Verdedig de mening dat de koopzondag beter in een behoefte voorziet dan langere openingstijden door de week.

30 Hoofdstuk 1 Schaarste en ruilen


1.


1.


afsluiting

Leerdoelen

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je jezelf controleren door per paragraaf de leerdoelen voor jezelf na te gaan:

Paragraaf 1
- Je kunt de economische begrippen schaars goed, vrij goed, middelen, behoeften, zelfvoorziening, consument en consumptiegoed herkennen in praktijksituaties en toelichten.
- Je kunt de vier productiefactoren onderscheiden.
- Je kunt het verschil uitleggen tussen een consumptiegoed en een kapitaalgoed.

Paragraaf 2
- Je kunt met behulp van uitgaven per week, maand of jaar een begroting opstellen.
- Je kunt werken met een budgetlijn.

Paragraaf 3
- Je kunt de verschillen tussen directe en indirecte ruil benoemen.

Paragraaf 4
- Je kunt de verschillende waarden van geld in praktijksituaties benoemen.
- Je kunt uitleggen waardoor een waarde kan dalen of stijgen.
- Je kunt de drie functies van geld onderscheiden.
- Je kunt omschrijven in welke situaties in het betalingsverkeer je chartaal en giraal geld gebruikt.

Paragraaf 5
- Je kunt begrippen en vaardigheden uit dit hoofdstuk in combinatie toepassen in nieuwe praktijksituaties.

Paragraaf 6
- Je kunt procenten berekenen.
- Je kunt de toe- en afname van bedragen in procenten uitdrukken.
- Je kunt een procentuele vergelijking maken.
- Je kunt met procentpunten rekenen.

Oefenen voor de toets

In deze paragraaf krijg je opgaven die met elkaar een test vormen of je de leerdoelen van dit hoofdstuk voldoende beheerst en die je helpen je goed voor te bereiden op de toets.

1 a Waarom horen de begrippen 'schaars goed' en 'productiefactor' bij elkaar?
b Waarom is er altijd spanning tussen de behoeften van mensen en hun (beperkte) middelen?
c Geef een voorbeeld waaruit blijkt dat de economische beslissingen die Thijl en Robert als ondernemers nemen (zie paragraaf 1) ook sterk lijken op de beslissingen die een gezin moet nemen.
d Bekijk bron 1. Leg uit waarom deze cartoon goed bij het vak economie past.

Bron 1

Zaans museum betaalt recordbedrag voor Monet

38 Hoofdstuk 1 Schaarste en ruilen

Handig oefenen

Vind je rekenen lastig? De **vaardigheidstrainer** kan je helpen. Je oefent online en krijgt directe feedback op je antwoorden tot je het onder de knie hebt. Begrippen leer je snel én grondig met de **digitale flitskaarten**.

Vaker een goed cijfer!

Aan het einde van elk hoofdstuk krijg je met **leerdoelen** en **oefenen voor de toets** hulp om jezelf te overhoren.
Twijfel je? Maak ook de **test jezelf** en **oefentoets** in de online leeromgeving.

Inhoudsopgave

Inleiding 2



Hoofdstuk 1 economie

Schaarste en ruilen 6

leren & toepassen

1 Voor niks gaat de zon op 7
2 Kiezen is verliezen 13
3 Van ruilen komt geen huilen 19
4 De waarde van geld 25

inzicht in ...

5 Schaarste en ruilen 30

economische vaardigheden

6 Rekenen met procenten 33

afsluiting

Afsluiting 36



Hoofdstuk 2 economie

De markt van vraag en aanbod 41

leren & toepassen

1 Kopen is kiezen 42
2 Winst is winst 47
3 Eenmaal, andermaal, verkocht! 51
4 Van alle markten thuis 57

inzicht in ...

5 De arbeidsmarkt 61

economische vaardigheden

6 Oefenen met vraag- en aanbodlijnen 65

afsluiting

Afsluiting 68



Hoofdstuk 3 bedrijfseconomie

Van burger tot ondernemer 74

leren & toepassen

1 Sparen en verzekeren 75
2 Liefde en geld 80
3 ‘Voor jezelf beginnen’ 88
4 Een organisatie managen 94

inzicht in ...

5 De omgeving van een bedrijf 99

economische vaardigheden

6 Informatie verwerken 103

afsluiting

Afsluiting 107

Hoofdstuk 4 — bedrijfseconomie
De financiën in balans 112

leren & toepassen
1 De start van een eigen bedrijf 113
2 Bezittingen en schulden 118
3 Opbrengsten en kosten 122

inzicht in ...
4 Een complexe boekhouding 128

economische vaardigheden
5 Van balans naar balans 131

afsluiting
Afsluiting 137

Hoofdstuk 5 — bedrijfseconomie
De kosten van een bedrijf 143

leren & toepassen
1 Omzet, kosten en winst 144
2 Personeel en productie 151
3 Reclame maken 156

inzicht in ...
4 E-commerce 162

economische vaardigheden
5 Afschrijven op vaste activa 166

afsluiting
Afsluiting 169

Hoofdstuk 6 — economie
Meer over de markt 174

leren & toepassen
1 De grens over 175
2 De uitkomsten van de markt 181
3 De overheid, bemoeizuchtig? 186
4 De arbeidsmarkt 193

inzicht in ...
5 Rechtvaardige belastingen 199

economische vaardigheden
6 Rekenen met de inkomstenbelasting 202

afsluiting
Afsluiting 207

Hoofdstuk 7 — economie
Ruilen over de tijd 212

leren & toepassen
1 Tijd is geld 213
2 Ondernemingen in de tijd 220
3 Later is allang begonnen 225
4 De overheid en de toekomst 229

inzicht in ...
5 Zorgen voor later 233

economische vaardigheden
6 Nominale en reële indexcijfers 236

afsluiting
Afsluiting 238

Hoofdstuk 8 — economie
Samenwerken zonder risico 243

leren & toepassen
1 Wie onderhandelt het beste? 244
2 Onderhandelen op hoog niveau 247
3 Loop geen risico 251
4 Eigen schuld, dikke bult!? 257

inzicht in ...
5 De problematiek van de Wajong-uitkering 262

economische vaardigheden
6 Rekenen met risico 266

afsluiting
Afsluiting 270

Hoofdstuk 9 — economie
Goede tijden, slechte tijden 275

leren & toepassen
1 Een inkomen verdienen 276
2 Hoe verdelen we de taart? 281
3 Goede tijden, slechte tijden 286
4 De overheid stuurt bij 290

inzicht in ...
5 De rol van de ECB 293

economische vaardigheden
6 Rekenen met de consumentenprijsindex 295

afsluiting
Afsluiting 299

Tekenbladen 304
Register 308
Colofon 310

Hoofdstuk 1 economie
Schaarste en ruilen



In 2024 staan er op websites gunstige berichten over de economie. Een voorbeeld: De verkopen van webwinkels zijn flink gestegen. De consumenten hebben de middelen om te consumeren en de webwinkels profiteren daarvan. Ook de omzet van fysieke winkels is gestegen, maar minder hard dan die van de webwinkels. De horeca groeit in delen van het land ook nog steeds, maar dat is een gebruikelijke trend. In slechte tijden krijgt de horeca vaak de hardste klappen, in goede tijden profiteert die juist fors.

In dit hoofdstuk leer je de grondbeginselen van de economie, met basisbegrippen zoals schaars goed, zelfvoorziening, begroting en ruil.

introductieopdracht

1 In de intro staat het woord ‘middelen’. Wat is hier de betekenis van dit woord?
2 In de intro staat ook het werkwoord ‘consumeren’. In het dagelijkse taalgebruik wordt met ‘consumeren’ meestal ‘opeten of opdrinken’ bedoeld. Wat betekent dit woord in deze economische context?
3 Bedenk een verklaring waarom de horeca in slechte economische tijden harder getroffen wordt dan andere sectoren, maar in goede tijden juist extra kan profiteren van de gunstige economie.

Paragraaf 1

Voor niks gaat de zon op

intro

Begin voor jezelf

Zou jij ook wel je eigen bedrijf willen beginnen? Geen baas die aan je hoofd zeurt, je bepaalt je eigen werktijden en als je succes hebt, steek je de winst in eigen zak. Maar hoe pak je dat aan? En aan welke regels moet je je allemaal houden? Twee scholieren, Thijl en Robert, waren zo slim om dáár een bedrijfje van te maken. Zij helpen andere scholieren bij het opstarten van een eigen bedrijf. Ze hebben ervaring als ondernemer, want ze hebben al een eigen bedrijfje. Thijl brengt met een bakfiets biologisch voedsel rond en Robert bouwt websites. Bij Robert gaat dat helaas wel wat ten koste van school, want hij is vorig jaar blijven zitten. Bij Thijl gaat de school vóór, dus hij plant genoeg tijd voor zijn huiswerk. Thijl moest zich in zijn bedrijf direct meer op de lange termijn richten: hij moest om te beginnen een bakfiets van € 3.000 aanschaffen.

(Vrij naar: www.scholieren.com)



1 Lees de intro. Haal uit de tekst drie moeilijkheden die je als scholier kunt tegenkomen bij het opbouwen van een eigen bedrijfje.

leertekst

De productiefactoren

Thijl en Robert adviseren scholieren hoe een bedrijfje te starten. De jongens begrijpen dat bedrijven met allerlei wettelijke en financiële regels rekening moeten houden. Daarnaast hebben ze productiefactoren nodig, zoals fietsen, bezorgers, een website en een ruimte van waaruit ze kunnen bezorgen. **Productiefactoren** zijn de middelen die de jongens nodig hebben om hun dienst te kunnen produceren. Elk bedrijf heeft productiefactoren nodig om te kunnen produceren.
Er zijn vier soorten productiefactoren: natuur, arbeid, kapitaal en ondernemerschap. De **natuur** levert bijvoorbeeld lucht, (landbouw)grond en (regen)water. Mensen die werken leveren **arbeid**. Goederen die bij de productie nodig zijn, zoals machines en gereedschap, noem je **kapitaalgoederen**. Die horen bij de productiefactor **kapitaal**. Kapitaal is dus een productiefactor die zelf ook weer geproduceerd is, want machines en gereedschap moeten ook gemaakt worden. Het **ondernemerschap** komt van de eigenaar van een bedrijf die de productiefactoren combineert om goederen en diensten te kunnen produceren.

2 Bij welke productiefactor horen de volgende voorbeelden?

A De bakfiets van Thijl.
B De grond waarop de garage staat waarin Thijl het voedsel tijdelijk opslaat.
C De computer van Robert.
D Robert en Thijl bepalen als eigenaars de koers van het bedrijf.
E Robert neemt een klasgenoot in dienst om hem te helpen.

3 De twee jongens nemen beslissingen en schaffen spullen aan voor hun bedrijf.
Bij welke productiefactor horen onderstaande voorbeelden?

a De computer waarmee de website onderhouden wordt.
b De jongens nemen de beslissing om iemand in dienst te nemen.
c Een klasgenoot komt in dienst voor de schoonmaak.
d De telefoon waarmee de bestellingen worden aangenomen.
e Het biologisch voedsel dat bezorgd wordt.

leertekst

Schaarse goederen en vrije goederen

Bedrijven produceren goederen en diensten; dit noem je producten. Een goed is een tastbaar product, zoals een brood. Een dienst is niet tastbaar. Een bioscoopvoorstelling kun je bijvoorbeeld niet vastpakken en is dus een dienst.
Voor bijna alle goederen zijn productiefactoren nodig om erover te kunnen beschikken. Deze goederen noem je **schaarse goederen**. Zo zijn voor het produceren van koffie in een restaurant water, koffiebonen en een koffiezetapparaat nodig. Koffie is dus een schaars goed. Windmolens wekken elektriciteit op. Elektriciteit is een schaars goed.
'Schaars' moet je niet verwarren met 'zeldzaam'. Boeken zijn schaars, omdat er onder meer papier, inkt, drukpersen en arbeid nodig zijn om over boeken te beschikken. Maar boeken zijn niet zeldzaam, want in boekhandels en warenhuizen liggen stapels boeken.
Omdat voor de productie van schaarse goederen productiefactoren nodig zijn, moet er gekozen worden. Want de productiefactoren kunnen ook voor andere doelen gebruikt worden. Het drinkwater waarmee koffie gezet wordt, had bijvoorbeeld ook gebruikt kunnen worden voor het wassen van je handen. En een werknemer in een restaurant kan niet in de tijd dat hij aan het werk is, boeken schrijven. Schaarste dwingt dus tot het maken van keuzes. Deze zin is de essentie van het vak economie.

Een regenbui is een **vrij goed**. De bui komt wel of niet, maar er zijn geen productiefactoren voor nodig om een bui te produceren. We hoeven niet na te denken over de vraag: produceren we een regenbui of gebruiken we de productiefactoren die daarvoor nodig zijn om tien broden te bakken?

4 Geef aan of de volgende bedrijven een goed of een dienst produceren.
- **a** supermarkt
- **b** verzekeringsmaatschappij
- **c** autofabrikant
- **d** uitgever van schoolboeken
- **e** middelbare school
- **f** producent van lcd-tv's

5 Een restaurant produceert een combinatie van goederen en diensten. Leg dit uit.

6
- **a** Een regenbui is volgens de leertekst een voorbeeld van een vrij goed. Lucht die we inademen, is een ander voorbeeld van een vrij goed. Leg dit uit.
- **b** Geef twee andere voorbeelden van een vrij goed. Verklaar je keuze.
- **c** Sommige economen zeggen dat (schone) lucht in Nederland geen vrij goed is, maar een schaars goed. Verdedig hun mening.

7 Bekijk bron 1. Leg het bijschrift uit.

8 Verklaar de titel van deze paragraaf.

Bron 1 De was drogen: schaars of vrij?



leertekst

De behoeften van mensen

Mensen hebben **behoeften**. Bijvoorbeeld: behoefte aan een relatie, aan zonnig weer, een mooie scooter, goede muziek en lekkere tomaten. De laatste drie voorbeelden horen bij de behoefte aan schaarse goederen. Het vak **economie** bestudeert hoe mensen hun behoeften proberen te bevredigen door middel van schaarse goederen en diensten. De behoefte aan een relatie of aan zonnig weer hoort daarom niet bij het vak economie. Want een relatie en zonnig weer zijn geen schaarse goederen, maar vrije goederen. Het keuzeprobleem dat bij economie centraal staat, speelt hierbij geen rol.

Om in de behoefte aan schaarse goederen en diensten te voorzien, zijn **middelen** nodig. Je hebt bijvoorbeeld een inkomen nodig om een scooter te kunnen kopen. Of een moestuin waarin je tomaten kunt telen.

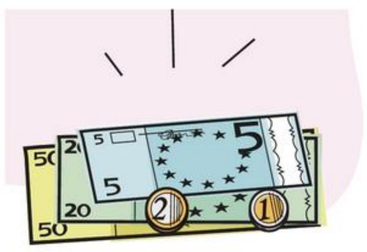
De behoefte aan schaarse goederen en diensten is altijd groter dan de hoeveelheid middelen die beschikbaar is (bron 2). Soms organiseren winkels een prijsvraag waarbij je een minuut gratis winkelen kunt winnen. Na die minuut ligt de winkelwagen helemaal vol, want mensen hebben onbeperkte behoeften aan spullen. Zouden ze dezelfde producten moeten afrekenen, dan gaan ze met minder spullen naar huis, want de hoeveelheid middelen is beperkt.

Mensen moeten kiezen welke behoeften ze bevredigen met hun beperkte middelen: besteed je € 8 aan consumpties op het caféterras of aan een tijdschrift?

Bron 2



de behoeften van de consument



de middelen van de consument

9 Wat zijn jouw middelen? Kies het goede antwoord.
- **A** je behoeften
- **B** je inkomen en spaargeld
- **C** het aanbod in de winkels

10 Henk heeft niet voldoende geld om een huishoudelijke hulp te betalen. Welk middel kan hij inzetten om zonder geld toch in zijn behoefte aan een schoon huis te kunnen voorzien?

11 Waarom dwingt jouw behoefte aan schaarse goederen en diensten je tot het maken van keuzes?

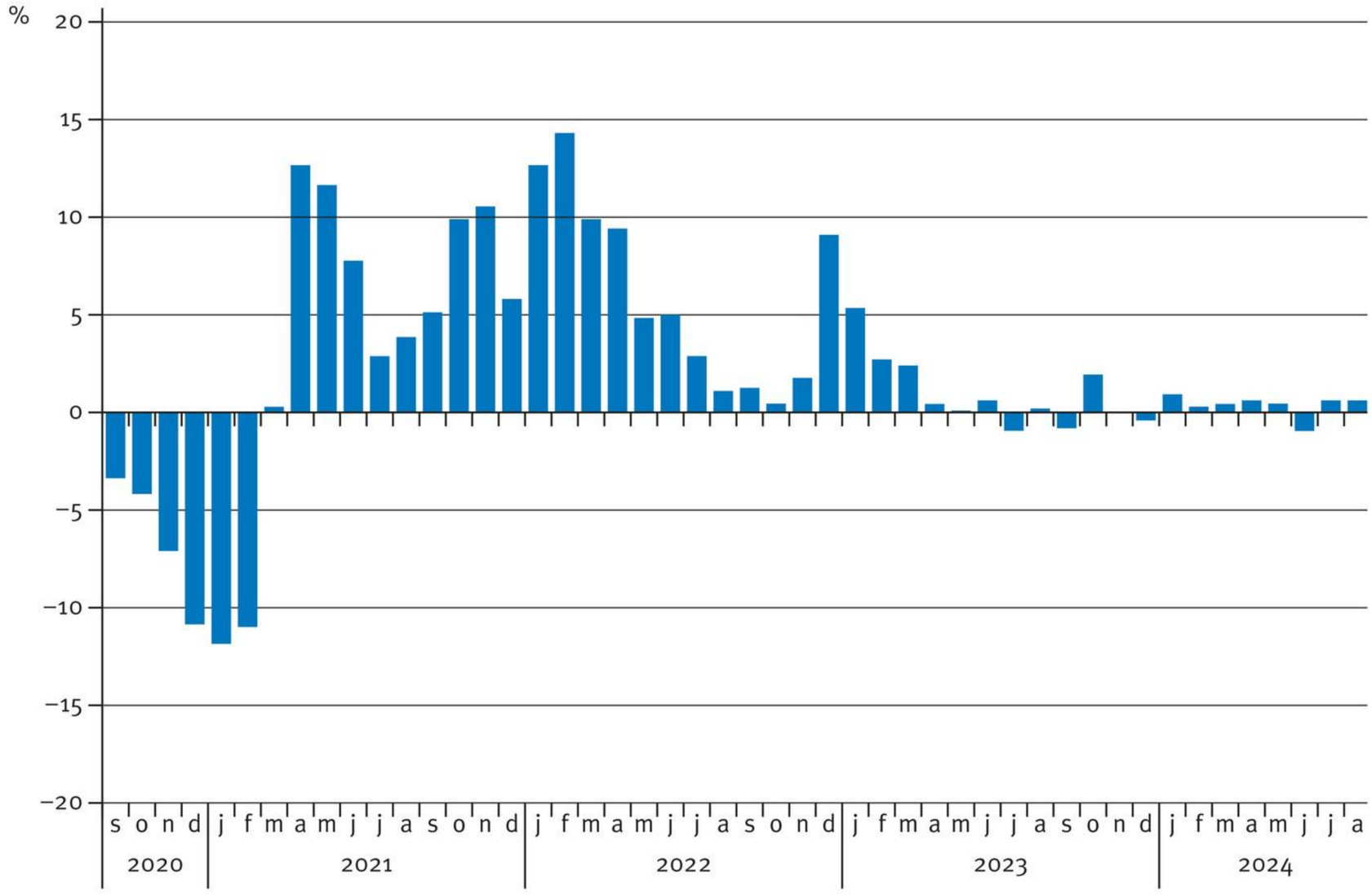
leertekst

Zelfvoorziening en consumeren

Om zo goed mogelijk in je behoeften te voorzien, zijn er twee mogelijkheden:

- Je doet aan **zelfvoorziening**. Je maakt dan zelf producten. Je bakt bijvoorbeeld je eigen brood.
- Je koopt producten. Als je goederen en diensten koopt, ben je een **consument**.
  Een consument consumeert, hij koopt **consumptiegoederen** en diensten.
  Consumptiegoederen en diensten dienen de behoeftebevrediging van consumenten.
  Consumptiegoederen zijn niet bedoeld om er in een bedrijf andere producten mee te produceren. Goederen die in een bedrijf gebruikt worden bij de productie zijn kapitaalgoederen. Hetzelfde goed kan dus bij jou thuis een consumptiegoed zijn en in een bedrijf een kapitaalgoed. Een oven bij jou thuis is een consumptiegoed, in het restaurant is het een kapitaalgoed.

Bron 3 Consumptie in Nederland (verschil in % ten opzichte van een jaar eerder)



(Bron: CBS)

12 Welke van onderstaande voorbeelden zijn goede voorbeelden van een productiefactor? En van welk soort productiefactor is er dan sprake?

a oven in een restaurant
b oven bij jou thuis
c auto waarmee de post besteld wordt
d auto van je moeder
e pakketbezorger
f water in de parkvijver
g koelwater bij een kerncentrale
h computer bij de Rabobank

13 Het CBS (Centraal Bureau voor de Statistiek) houdt bij hoeveel euro de gemiddelde Nederlandse consument per jaar besteedt. Waarom geeft dit geen volledig beeld van de mate waarin de consument in zijn behoefte kan voorzien?

14 De intro van dit hoofdstuk gaf aan dat het in 2024 goed ging met de Nederlandse economie. Bekijk bron 3.

a Hoe kun je uit de grafiek afleiden dat de consumptie in januari 2023 hoger was dan in januari 2022?
b Van januari naar februari 2024 daalt de staaf in de grafiek. Mag je daaruit de conclusie trekken dat in februari 2024 de consumenten minder consumeerden?
c In januari 2023 besteedden consumenten in totaal voor € 49,0 miljard. Schat met bron 3 de totale consumptie in januari 2024, in miljarden, afgerond op één decimaal.

15 Lees de leertekst ‘De behoeften van mensen’ nog een keer.

a Waarom is bij het vak economie de betekenis van ‘schaars goed’ een zinvoller leerdoel dan de betekenis van ‘vrij goed’?
b Bedenk een argument waarom economen de groei van de consumptie graag in procenten ten opzichte van een jaar eerder laten zien in plaats van ten opzichte van de vorige maand.

Eindopdracht

16 Lees bron 4. Leg uit waarom drinkwater een schaars goed is.

17 **a** Bekijk bron 5. Maak het bijschrift af.

b Wat is in deze cartoon schaars voor deze ouders?

18 Lees bron 6. Leg uit dat het begrip ‘consumeren’ in dit artikel een andere betekenis heeft dan in de leertekst.

Bron 4

Eén T-shirt kost 2.700 liter water

De Nederlander gebruikt per dag zo’n 124 liter drinkwater. Als je naast het drinkwater het totale verbruik van water bekijkt, is Nederland indirect een grootverbruiker van water. Koop je een T-shirt? Dan ‘verbruik’ je 2.700 liter water. Want de katoenplant groeit in hete en droge gebieden. Daar is veel irrigatiewater nodig, dat snel verdampt. 1,1 miljard mensen hebben een tekort aan drinkwater. Drinkwater is voor hun een schaars goed.

(Vrij naar: Dag)

Bron 5 Deze ouders hebben een economisch probleem, want ...



Bron 6

Consumptie van noten kan gevaarlijk zijn

Duyvis vermeldt op de verpakking van bepaalde notenproducten dat die sporen van pinda’s kunnen bevatten. Zo waarschuwt Duyvis mensen met een pinda-allergie. Mensen die niet allergisch zijn voor pindanoten, kunnen die producten zonder problemen consumeren.

(Vrij naar: De Morgen)

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 2

Kiezen is verliezen

intro

“Vrouwen moeten meer gaan werken”

“Vrouwen moeten onafhankelijker worden van hun man. Ze teren nog te vaak op de zak van hun echtgenoot.” Aldus de minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap een paar jaar geleden. Niet alleen omdat hun huwelijk kan stranden, moeten vrouwen volgens de minister financieel onafhankelijk zijn. “Veel gehuwde, niet-werkende vrouwen lijken zich niet te realiseren dat, als het inkomen van hun man wegvalt, het gezin niets heeft om op terug te vallen.”
Het gebeurt volgens de minister te vaak dat vrouwen niets doen met de opleiding die ze hebben gevolgd. Dat is ook aan de vrouwen zelf te wijten, zegt de minister. “Natuurlijk helpt het als de kinderopvang goed geregeld is. Maar vrouwen moeten ook af van dat eeuwige schuldgevoel over hun gezin. Ze zouden zich eerder schuldig moeten voelen over het feit dat de overheid zo veel in ze heeft geïnvesteerd.”
(Vrij naar: NRC)

Bron 1



1 Lees de intro.

a Waarom moeten vrouwen volgens de minister meer betaald werk gaan doen? Geef twee redenen.

b Wat kan de overheid doen om meer vrouwen betaald werk te laten doen? Verklaar je antwoord.

leertekst

Multi-inzetbaar

Een ouder met jonge kinderen kan betaald werk verrichten of thuis de kinderen verzorgen. Maïs kan gebruikt worden voor bijvoorbeeld cornflakes, maar ook voor biobrandstof, een auto kan gebruikt worden als taxi of als vervoermiddel voor een vertegenwoordiger. Zo zijn heel veel productiefactoren op verschillende manieren inzetbaar.
Het op verschillende manieren kunnen inzetten van de middelen noem je bij economie de **alternatieve aanwendbaarheid**. Dit begrip staat bij economie centraal. De schaarste van de middelen dwingt tot het maken van keuzes. We moeten afwegen wat we het belangrijkst vinden.
Iedere producent maakt afwegingen. Bijvoorbeeld: een bakker kan € 10.000 lenen van de bank. Hij kan het geld uitgeven aan een nieuwe oven of aan het verbouwen van de winkel.
Iedere werknemer maakt afwegingen. Je economiedocent kan een volledige baan met 25 lesuren aannemen of kiezen voor 15 lesuren en meer vrije tijd.
Iedere consument maakt afwegingen. Ga je met je € 100 twaalf keer naar McDonald's of koop je er vier boeken voor? Of kies je voor een tussenoplossing: zes keer McDonald's en twee boeken. Deze afweging is in een **budgetlijn** weer te geven (bron 3). Op deze lijn liggen alle mogelijke combinaties die met het budget van € 100 mogelijk zijn. Een boek extra kopen kost drie bezoeken aan McDonald's.

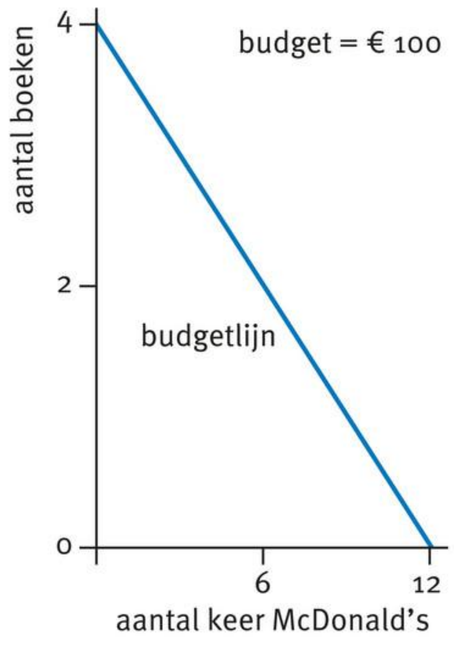
2 Bekijk bron 1. Leg uit dat deze cartoon bij de leertekst past.
3 Bekijk en lees bron 2. Noem twee toepassingen van maïs die niet in de tekst van bron 2 genoemd worden.
4 Het gebruik van maïs voor de productie van biobrandstof kan de ondervoeding in ontwikkelingslanden vergroten. Plaats de verklaring in de juiste volgorde. Begin bij C.
   A De vraag naar maïs stijgt.
   B De voedselprijzen in ontwikkelingslanden stijgen.
   C Er wordt meer maïs gebruikt voor de productie van biobrandstof.
   D De ondervoeding in ontwikkelingslanden neemt toe.
   E De prijs van maïs stijgt.

Bron 2 Maïs is alternatief aanwendbaar

Maïs is een veelzijdig product. Een korte opsomming wat er met maïs gemaakt wordt: cornflakes, tortilla's, tafelolie, bier, whisky, bindmiddel voor sauzen, soepen en pap. En dit is alleen nog maar een opsomming van voeding en dranken.
Maïs wordt ook gebruikt als grondstof voor biobrandstof. Enerzijds mooi, van maïs biobrandstof produceren, want er dreigt wereldwijd een tekort aan energie. Anderzijds is dat minder mooi, want elke kilo maïs die voor biobrandstof gebruikt wordt, kan niet meer ingezet worden in een andere toepassing. En voor maïs geldt hetzelfde als voor alle andere producten waar een grote vraag naar is: de prijs stijgt. Zo kan het gebruik van maïs voor de productie van biobrandstof de ondervoeding in ontwikkelingslanden vergroten.



Bron 3 Een budgetlijn



5 Leg uit op welke manier het papier van dit economieboek alternatief aanwendbaar is.

6
- **a** Waarom hoort een budgetlijn typisch bij het vak economie thuis?
- **b** Bekijk bron 3. Wat kost een gemiddeld bezoek aan McDonald's in dit voorbeeld?
- **c** Hoeveel bezoeken aan McDonald's moeten opgeofferd worden om één boek te kunnen kopen?
- **d** In welke richting verschuift deze budgetlijn als het budget € 150 wordt? Verklaar je antwoord.

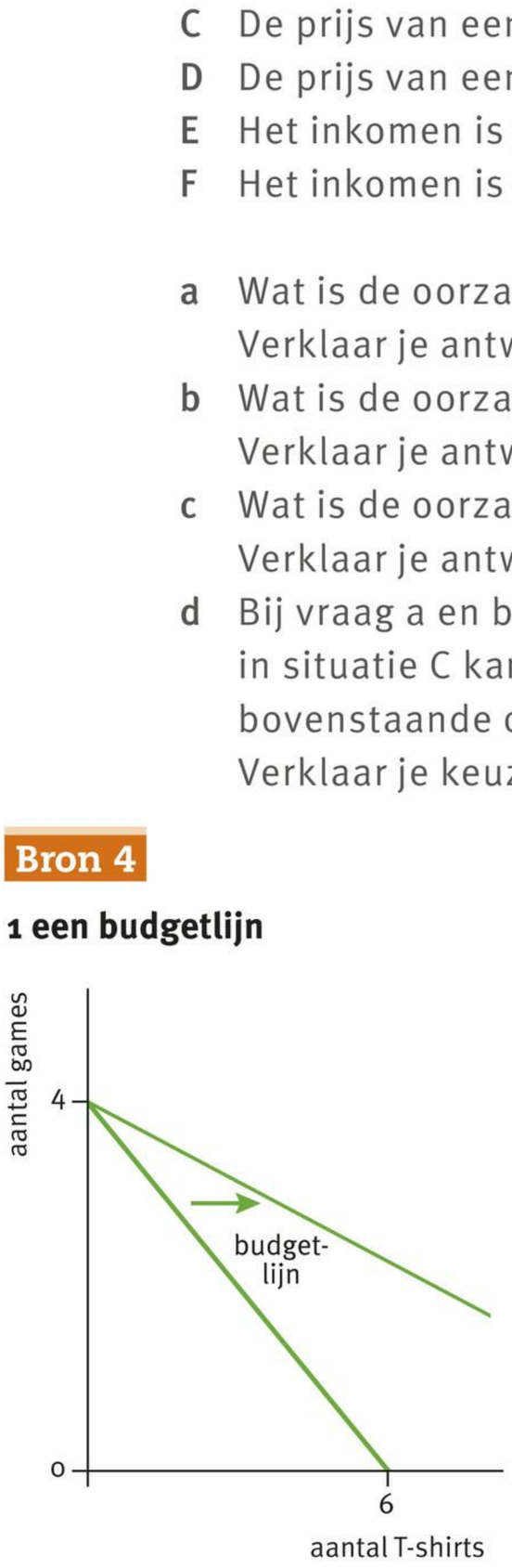
7 Teken een budgetlijn bij een budget van € 360 en twee goederen waarbij een eenheid van goed X het opofferen van vier eenheden van goed Y kost. Geef bij het voorbeeld aan welke prijzen je voor beide goederen hebt genomen.

8 Bekijk bron 4. Bij situatie 1 tot en met 3 is de verandering van de budgetlijn het gevolg van één van de volgende oorzaken:
- **A** De prijs van een T-shirt is gedaald.
- **B** De prijs van een T-shirt is gestegen.
- **C** De prijs van een game is gedaald.
- **D** De prijs van een game is gestegen.
- **E** Het inkomen is gestegen.
- **F** Het inkomen is gedaald.

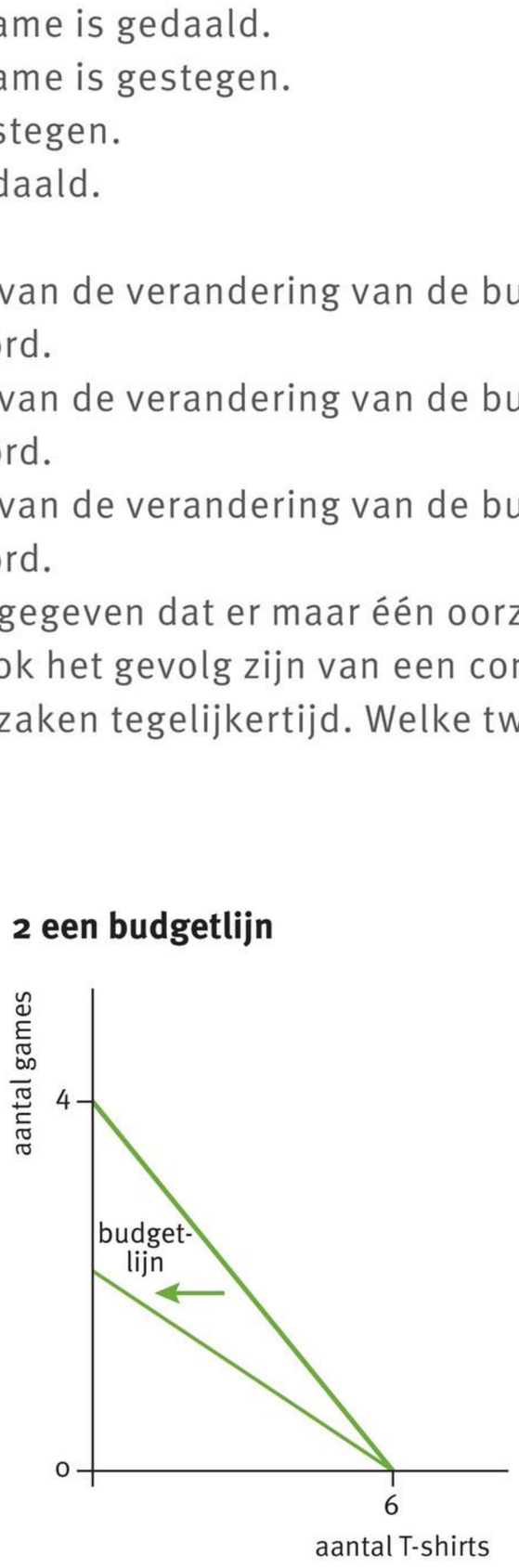
- **a** Wat is de oorzaak van de verandering van de budgetlijn in situatie 1? Verklaar je antwoord.
- **b** Wat is de oorzaak van de verandering van de budgetlijn in situatie 2? Verklaar je antwoord.
- **c** Wat is de oorzaak van de verandering van de budgetlijn in situatie 3? Verklaar je antwoord.
- **d** Bij vraag a en b is gegeven dat er maar één oorzaak is. De verandering in situatie C kan ook het gevolg zijn van een combinatie van twee bovenstaande oorzaken tegelijkertijd. Welke twee oorzaken? Verklaar je keuze.

Bron 4

1 een budgetlijn



2 een budgetlijn



3 een budgetlijn



leertekst

Een begroting opstellen

Het is niet zo gemakkelijk om in één blik te overzien of je in de komende periode genoeg inkomen hebt om alle uitgaven te kunnen betalen. **Vaste lasten** betaal je meestal één keer per maand of per jaar. Bijvoorbeeld: een abonnement op een tijdschrift en de maandelijkse energierekening. **Incidentele (grote) uitgaven** doe je maar zelden, zoals de aankoop van een scooter. **Dagelijkse uitgaven** komen zeer vaak voor. Voorbeelden zijn benzine tanken en aankopen in de supermarkt.
Een hulpmiddel om overzicht te krijgen, is het opstellen van een **begroting (budgetplan)**. Een begroting vergelijkt de toekomstige verwachte inkomsten met de verwachte uitgaven. Bron 5 en 6 geven een voorbeeld van een begroting.

Bron 5 Verwachte inkomsten van het gezin Van Dam volgend jaar

Verwachte inkomsten	Per maand	Per kwartaal	Per jaar	Totaal per jaar
Nettosalaris Edwin	€ 2.000			€ 24.000
Nettosalaris Nardine (deeltijd)	€ 700			€ 8.400
Netto vakantiegeld Edwin			€ 1.920	€ 1.920
Netto vakantiegeld Nardine			€ 450	€ 450
Kinderbijslag		€ 625		€ 2.500
Totale inkomsten per jaar				**€ 37.270**

Bron 6 Verwachte uitgaven van het gezin Van Dam volgend jaar

Verwachte uitgaven/ reserveringen	Per maand	Per kwartaal	Per jaar	Totaal per jaar
Dagelijkse uitgaven				
Huishoudgeld	€ 900			€ 10.800
Vaste lasten				
Huur	€ 1.200			€ 14.400
Tv, telefoon, laptop	€ 60			€ 720
Energierekening	€ 200			€ 2.400
Gemeentelijke heffingen			€ 1.100	€ 1.100
Auto	€ 150			€ 1.800
Diversen	€ 80			€ 960
Incidentele grote uitgaven				
Vakantie			€ 2.500	€ 2.500
Vervanging koelkast			€ 800	€ 800
Sparen toekomstige vervanging auto	€ 300			€ 3.600
Totale uitgaven per jaar				**€ 39.080**

TIP
Reken via een jaar een week om naar een maand. Een jaar telt 52 weken of twaalf maanden.

9 Bekijk bron 5 en 6. Hoe kun je uit de twee bronnen afleiden dat het om een begroting gaat?

10 **a** De familie Van Dam is op basis van de opgestelde begroting bang dat zij in de toekomst haar auto niet kan vervangen. De familie zoekt daarom een post waarop bezuinigd kan worden. Hoe kun je uit de begroting afleiden dat de auto in de toekomst misschien niet vervangen kan worden?

b Geef twee redenen waarom op sommige vaste lasten moeilijk bezuinigd kan worden in een begroting.

c Geef een uitgavenpost waar de familie volgens jou op kan bezuinigen. Verklaar je keuze.

11 In deze opdracht maak je de begroting van Alisha. Zij is 18 jaar en verdient geld met babysitten. Voor het komende jaar verwacht zij:

- een inkomen van € 155 per maand met babysitten;
- aan uitgaven:
  snoep: € 4,50 per week
  abonnement mobieltje: € 16 per maand
  abonnement sportclub: € 240 per jaar
  abonnement tijdschrift: € 120 per jaar
  kleding: € 240 per jaar
  uitgaan: € 10,50 per week
  tweedehands fiets: € 228

a Alisha geeft per week € 4,50 aan snoep uit. Laat met een berekening zien dat het snoepbedrag per maand € 19,50 is.

b Vul het overzicht van alle uitgaven van Alisha per maand aan. Splits de uitgaven uit in dagelijkse uitgaven, vaste lasten en incidentele uitgaven. Als voorbeeld staan de uitgaven van snoep er al in.

Verwachte uitgaven per maand	Dagelijkse uitgaven	Vaste lasten	Incidentele (grote) uitgaven
Snoep	€ 19,50		
Abonnement mobieltje			
Abonnement sportclub			
Abonnement tijdschrift			
Kleding			
Uitgaan			
Tweedehands fiets			
Totaal			

c Heeft Alisha voldoende verwacht inkomen om alle verwachte uitgaven te kunnen betalen?

d Leg uit dat Alisha het volgende jaar bij ongewijzigde inkomsten, dagelijkse uitgaven en vaste lasten een incidentele grote uitgave kan doen, zoals de aanschaf van een fiets.

Eindopdracht

12 Johan heeft voor volgend jaar een begroting gemaakt (bron 7). Johan wil aan het begin van het jaar € 4.000 lenen om een tweedehands auto te kopen. De tweedehands auto heeft naar verwachting nog een levensduur van vier jaar. Hij ziet op internet een aanbieding (bron 8).

a Laat met een berekening zien dat Johan in zijn begroting geen ruimte heeft om € 4.000 te lenen.

b Geef een tweede reden waarom het onverstandig is om deze auto met deze lening te kopen.

c Bron 9 geeft de budgetlijn van Johan bij snoepgoed op basis van een heel jaar. Kan hij met zijn budget jaarlijks 43 stuks van snoepgoed Y kopen en 105 stuks van snoepgoed X? Verklaar je antwoord met behulp van een berekening.

Bron 7 De begroting van Johan

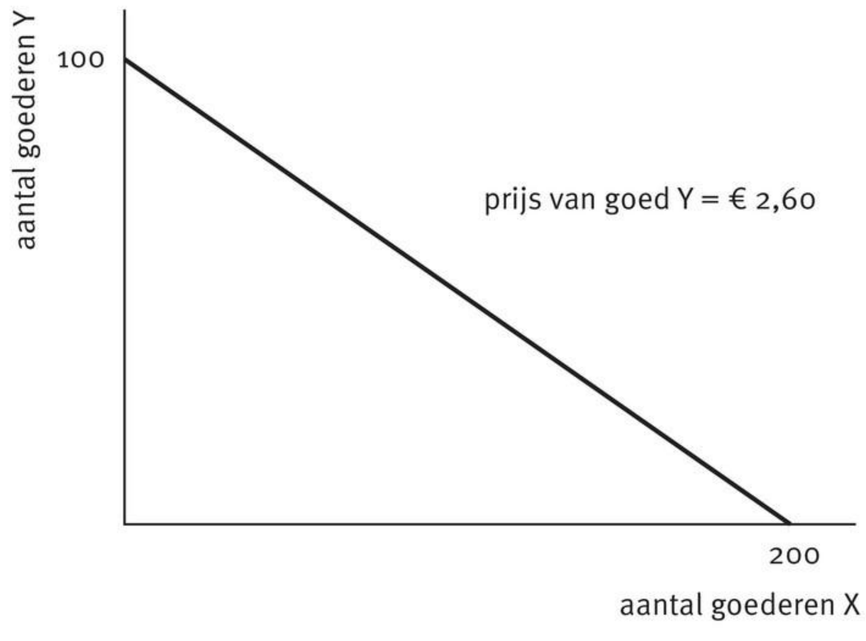
Snoep	€	5	per week
Abonnement voetbalmagazine	€	90	per jaar
Abonnement sportclub	€	240	per jaar
Kleding	€	240	per jaar
Uitgaan	€	45	per maand
Abonnement mobieltje	€	12	per maand
Nieuwe laptop	€	695	
Jaarinkomen	€	2.500	

Bron 8 Kredietaanbieding op internet

Kredietgegevens			
Bedrag van de lening	**Rente per jaar**	**Looptijd van de lening**	**Bedrag per maand (rente + aflossing*)**
€ 4.000	8%	65 maanden	€ 74

** Aflossing: per maand betaalt Johan een deel van de schuld terug.*
Rente: per maand betaalt Johan een deel van de kosten van de lening.
Na 65 maanden heeft hij alle kosten en schuld betaald.

Bron 9 Budgetlijn van Johan bij snoepgoed



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 3

Van ruilen komt geen huilen

intro

Wie wil mijn schoenen?

Op de site ruilen.nl worden groene vintage-schoenen aangeboden, als nieuw, maat 39. De aanbieder vindt bij nader inzien dat de schoenen haar niet passen. In ruil voor de schoenen vraagt zij een warme gebreide trui. Sneakers, een rugzak of een make-up workshop mogen ook. Zij eindigt haar advertentie met “Ruilen is afstemmen tot het past, dus … doe me een goed voorstel!”

1 Lees de intro. De aanbieder zoekt een persoon om zaken mee te doen.

a Aan welke twee eisen moet deze persoon voldoen om een deal mogelijk te maken?

b Op deze manier een ruil tot stand brengen valt niet altijd mee. Waaruit kun je afleiden dat de aanbieder ook beseft dat het moeilijk kan zijn om op deze manier een ruil tot stand te brengen?

Bron 1



leertekst

Ruilen zonder geld

Op de site ruilen.nl is sprake van **directe ruil**. Het ene product wordt tegen het andere geruild. Deze vorm van ruilen komt tegenwoordig niet zo veel meer voor. Maar in oude tijden, toen geld nog niet bestond, ruilden mensen alleen op directe wijze. Directe ruil heeft een aantal nadelen.

1 **Direct ruilen kost veel tijd en moeite.**
Hoe vind je iemand die precies dat nodig heeft wat jij kwijt wilt, en die precies dat kwijt wil, wat jij graag wilt hebben? Bijvoorbeeld: een bakker is veel tijd kwijt om bij de slager, visser en bierbrouwer zijn brood geruild te krijgen tegen de gewenste hoeveelheid worst, vis en bier. En bij iedere ruil moet de ruilverhouding vastgesteld worden. Bij de slager moet bepaald worden hoeveel worsten een brood waard is, bij de visser hoeveel vissen tegen een brood geruild worden, bij de bierbrouwer de ruilverhouding tussen bier en brood.

2 **Er is weinig arbeidsverdeling.**
In een maatschappij waarin alleen directe ruil plaatsvindt, kunnen veel beroepen moeilijk of niet bestaan. Een leraar economie zal bijvoorbeeld moeilijk een bakker en slager kunnen vinden die hun brood en worst willen ruilen tegen een lesje economie. Goederen en diensten waarvoor een beperkt aantal klanten beschikbaar is, kunnen bij directe ruil niet voortgebracht worden. Het is te ingewikkeld om de klanten te vinden die behoefte hebben aan een les economie en andersom een product kunnen aanbieden waaraan de leraar behoefte heeft.
Vroeger bleef de mate van arbeidsverdeling daardoor beperkt. Veel mensen deden ongeveer hetzelfde werk. De bakker hield ook een varken en andersom werd op boerderijen brood gebakken.

3 **De schaalvergroting (bron 2 en 3) blijft beperkt.**
Omdat direct ruilen veel moeite en tijd kost, is het ook moeilijk om grote hoeveelheden van hetzelfde product te verkopen. Het heeft daardoor geen zin om op grotere schaal te gaan produceren. De schaalvergroting bleef in een economie met directe ruil beperkt.

2 Waarom ruilden mensen vroeger alleen op directe wijze?
3 In een bepaalde tijd gebruikte men vroeger ook goederen als ruilmiddel, bijvoorbeeld zout. Loon werd in zout uitbetaald, in winkels kon je met zout betalen. Is dit ook een goed voorbeeld van directe ruil?
4 Leg uit waarom een producent met directe ruil geen grote hoeveelheden van hetzelfde product kan verkopen.

Bron 2 Productie in het groot



Bron 3 Indirecte ruil maakt een grote mate van specialisatie en schaalvergroting mogelijk. Maar er is ook kritiek op sommige vormen van schaalvergroting.



leerteksten

Met geld

Met de komst van het geld ontstond **indirecte ruil** (bron 4). De bakker verkoopt het brood in ruil voor geld. En de bakker gebruikt het geld voor de aankoop van de worst, vis en het bier. Geld is als het ware het 'smeermiddel' van de ruil. Omdat het ene product geruild wordt voor geld en dat geld weer geruild wordt voor een ander product, spreek je van een indirecte ruil.

Met de komst van het geld was ruilen veel gemakkelijker geworden. Bij directe ruil moet de verkoper een klant vinden die ook nog een product kan leveren waar de verkoper zelf behoefte aan heeft. Bij indirecte ruil vervalt de tweede eis. Een klant vinden is voldoende. Mensen konden zich dankzij het bestaan van geld gaan specialiseren. De bakker hoefde geen varken meer te houden, hij bakte alleen nog brood.
De komst van het geld maakte ook een verregaande schaalvergroting mogelijk. In ruil voor andere producten was het bij directe ruil onmogelijk om veel producten te verkopen. In ruil voor geld kan wel een grote hoeveelheid producten verkocht worden.
Specialisatie en schaalvergroting verhoogden de **arbeidsproductiviteit**: de productie per persoon steeg.
De komst van het geld maakte ook veel meer beroepen en dus een verdere arbeidsverdeling mogelijk. Een leraar kan zijn product aan een klein groepje klanten verkopen in ruil voor geld. Vervolgens kan hij het ontvangen geld gebruiken voor de aankoop van de producten waaraan hij behoefte heeft.
Dankzij het bestaan van geld kan een maatschappij veel meer en veel meer verschillende goederen en diensten produceren (bron 5).

5 Op de website ruilen.nl is sprake van directe ruil. Ken jij websites waar goederen via indirecte ruil verkocht worden?

6 In de leerteksten van deze paragraaf staat een aantal economische begrippen. Geef bij elke omschrijving aan welk begrip er het best bij past. Bij omschrijving b en f zijn twee mogelijkheden.

a hoge productie per bedrijf
b oorzaak van hogere arbeidsproductiviteit
c productie per werknemer per uur
d productie tot beperkt aantal werkzaamheden beperken
e werkzaamheden verdelen
f gevolg van specialisatie

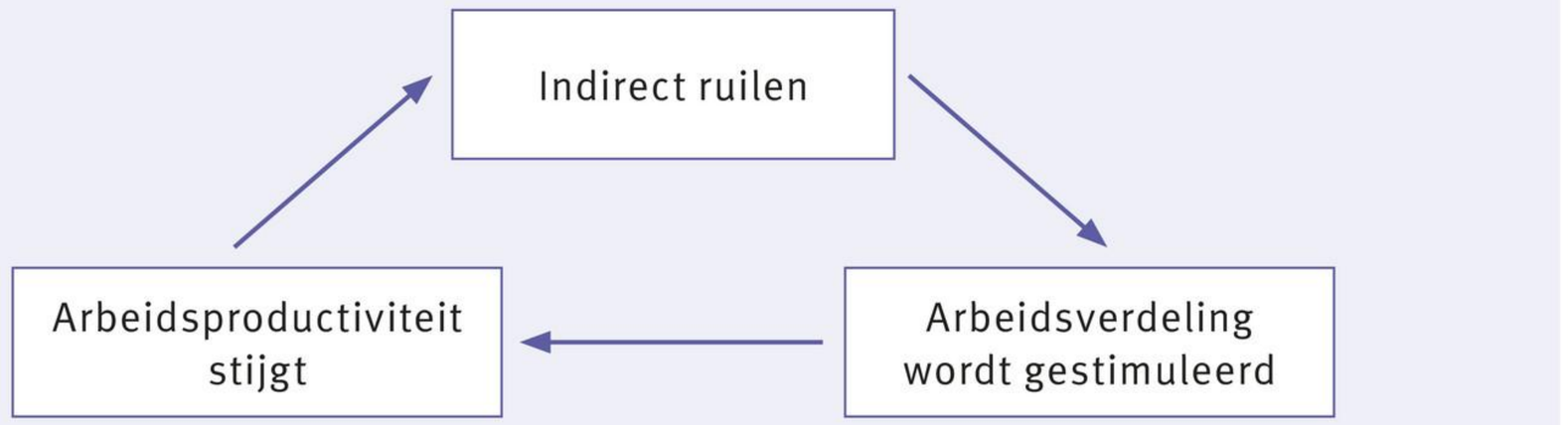
Bron 4

Recordaantal pinbetalingen

Op de laatste zaterdag voor Kerstmis is er op één dag meer dan ooit met betaalpassen aan de winkelkassa betaald. Afgelopen zaterdag is naar schatting ruim 25 miljoen keer met een betaalpas aan de kassa afgerekend, voor een totaalbedrag van € 809 miljoen. In vergelijking met een gewone zaterdag van begin november lag het aantal pinbetalingen 20% hoger en het totaalbedrag maar liefst 40% hoger.

(Vrij naar: PIN.nl, december 2023)

Bron 5 Indirect ruilen, arbeidsverdeling en arbeidsproductiviteit stimuleren elkaar.



7 Bekijk bron 2. Welke twee begrippen uit deze paragraaf passen het best bij deze bron? Verklaar je keuze.

8 Bekijk bron 3. Welke kritiek is er op deze vorm van schaalvergroting?

9 **a** Waarom is in bron 4 sprake van indirecte ruil? Verklaar je antwoord.
b Bereken de hoogte van de gemiddelde pinbetaling op de zaterdag vóór Kerstmis.

10 **a** Bekijk bron 5. Waarom is er meer arbeidsverdeling bij indirect ruilen dan bij direct ruilen?
b Leg uit waarom de arbeidsproductiviteit stijgt als de arbeidsverdeling toeneemt.

leer ook

Een win-winsituatie

Bij vrijwillige ruil gaan beide partijen erop vooruit. Waarom? Om de simpele reden dat men alleen vrijwillig tot een ruil overgaat als er voordeel te behalen valt. Producenten verkopen hun product alleen als de prijs die zij ervoor krijgen, hoger is dan de kosten die zij hebben gemaakt om het te produceren. Consumenten kopen het product alleen als het product voor hen meer waard is dan de prijs die zij ervoor moeten betalen.
Bij een ruil hebben beide partijen op deze manier een voordeel. Vandaar dat economen zeggen: van ruilen komt geen huilen. Wie het meeste voordeel heeft van de ruil, de producent of de consument, hangt af van de concurrentieverhoudingen. Als er veel concurrentie is tussen de aanbieders, heeft de consument geluk. De concurrentie houdt de prijs laag en consumenten behalen veel voordeel. Is er maar één aanbieder bij veel vragers, dan hebben de vragers (de consumenten) pech. Want dan is de prijs hoog.

11 Alou wil een trui kopen en heeft daar maximaal € 40 voor over. In een advertentie van H&M wordt een leuke gele trui aangeboden voor € 29,95. H&M wil minimaal € 25 ontvangen voor de trui.

- **a** Leg uit waarom er een ruil zal plaatsvinden tussen Alou en H&M.
- **b** Laat zien dat Alou meer voordeel van de ruil heeft dan H&M.
- **c** Geef een mogelijke oorzaak waarom Alou meer voordeel heeft dan H&M.

12 Geef een voorbeeld van een ruil waarbij de verkoper van het product een groot voordeel heeft, omdat de verkoopprijs veel hoger is dan zijn kosten, en de consument maar een klein voordeel heeft.

13
- **a** Lees bron 6. Een deel van de bezoekers was bereid een hogere prijs dan € 25 te betalen voor het concertkaartje. Geef een argument waarom de organisatie geen hogere prijs vroeg voor het concert.
- **b** Bedenk een manier voor de organisatie om de opbrengst te verhogen en het concert toch uitverkocht blijft.

Bron 6

De vijfhonderd bezoekers van een popconcert betalen allemaal € 25 voor een kaartje in de zaal. Een deel van de bezoekers was ook bereid geweest een hogere prijs te betalen. Zij hebben dus voordeel bij de verkoopprijs van € 25.
De organisator van het concert had de optredende groep uit de opbrengst kunnen betalen bij een verkoopprijs van minimaal € 20. Maar de zaal raakt ook uitverkocht bij een prijs van € 25. Dus rekent de organisatie € 25 voor een kaartje.
Zowel de bezoekers als de organisator hebben bij het popconcert voordeel van de ruil.

Eindopdracht

14
- **a** Lees bron 7. Welke prijs gaan de fans betalen voor een kaartje? Leg je antwoord uit met een berekening.
- **b** Hoeveel fans hebben een voordeel bij deze prijs?
- **c** De zanger heeft € 10.000 kosten per voorstelling. Hij krijgt de helft van de opbrengst van de kaartjes. Zijn voordeel is het verschil tussen zijn opbrengst van de kaartjes en zijn kosten. Laat met een berekening zien dat de zanger ook voordeel heeft met deze voorstelling.
- **d** Het theater overweegt de zaal in twee prijscategorieën te verdelen. De beste helft van de plaatsen kosten € 50, de slechtere helft van de plaatsen € 40. Leg uit dat de schouwburg bij deze prijzen nog steeds uitverkocht kan zijn.
- **e** Is het verdelen van de zaal in twee prijscategorieën in het voordeel van de consument of in het voordeel van zanger? Verklaar je antwoord.

15 Bekijk bron 8. Welke kritiek beeldt de cartoonist uit met zijn cartoon? Verwerk in je antwoord een begrip uit deze paragraaf.

Bron 7

Een zanger treedt op zaterdagavond op in de schouwburg. De schouwburg heeft 800 zitplaatsen. Alle plaatsen hebben dezelfde prijs. De 1.200 fans die naar het concert willen gaan, zijn als volgt te verdelen:
200 fans willen maximaal € 20 voor een kaartje betalen.
200 fans willen maximaal € 30 voor een kaartje betalen.
200 fans willen maximaal € 40 voor een kaartje betalen.
200 fans willen maximaal € 50 voor een kaartje betalen.
100 fans willen maximaal € 60 voor een kaartje betalen.
100 fans willen maximaal € 70 voor een kaartje betalen.
200 fans willen maximaal € 80 voor een kaartje betalen.
De organisatie kiest de hoogste verkoopprijs waarbij de schouwburg vol is.

Bron 8



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 4

De waarde van geld

intro

Het ontstaan van geld

Onze voorouders hadden geen geld. Als ze iets nodig hadden, ruilden ze dat. Maar in de loop der tijd werd er op steeds grotere schaal geruild. Om minder gevaar te lopen op de lange reizen, om met verafgelegen ruilpartners te handelen en om het ruilen makkelijker te maken, namen ze kleine stukjes goud en zilver mee. Dat was handig. Goud en zilver was er niet zoveel en een klein beetje ervan had al een grote waarde. Je hoefde er dus weinig van mee te nemen om toch veel te kunnen kopen. Het onhandige van die stukjes goud en zilver was wel dat je ze steeds moest wegen, want een zak graan kostte bijvoorbeeld 10 gram goud. Daarom maakten de mensen munten. Ze maakten die altijd precies even zwaar, zodat je er makkelijk mee kon rekenen. Tegenwoordig zijn de munten van nikkel, maar tot 1969 werden de guldens en rijksdaalders (2 gulden en 50 cent) nog van zilver gemaakt.

(Vrij naar: https://spreekbeurten.info/geld.html)

1 **a** Lees de intro. Waarom werden vroeger de munten van goud en zilver gemaakt?

b Gouden en zilveren munten waren tot in de twintigste eeuw precies hun gewicht in goud en zilver waard. Waarom bevorderde dit de handel?

leertekst

De waarde van geld

De komst van **geld** maakte indirecte ruil mogelijk waardoor het ruilen veel eenvoudiger werd. Dankzij het geld is een grote mate van arbeidsverdeling mogelijk en kunnen zeer veel soorten goederen en diensten geruild worden. Geld is een algemeen aanvaard ruilmiddel. Geld moet aan een aantal eisen voldoen. Het moet deelbaar zijn (munten en bankbiljetten van verschillende waarde), handzaam zijn en niet bederfelijk. En de materiaalwaarde (**intrinsieke waarde**) van geld mag niet hoger zijn dan de waarde die op het geld gedrukt staat (**nominale waarde**). Want als een munt van nominaal € 2 aan materiaal € 10 waard zou zijn, geeft niemand deze munt voor € 2 in de supermarkt uit.

Naast de intrinsieke en nominale waarde heeft geld nog twee andere waardes:

- de **interne waarde**: de hoeveelheid goederen en diensten die je in eigen land met een euro kunt kopen;
- de **externe waarde**: de hoeveelheid buitenlands geld die je met een euro kunt kopen.



2 In 2024 werd er een herdenkingsmunt van vijf euro uitgegeven voor het 200-jarig bestaan van de Koninklijke Nederlandse Reddingsmaatschappij (KNRM). Je kunt hiermee betalen. Er is ook een munt in een hogere kwaliteit: de Brilliant Uncirculated (BU). Welke stelling is juist voor de 'KNRM-munt' in BU-kwaliteit?

A De nominale waarde is hoger dan de interne waarde.

B De nominale waarde is hoger dan de intrinsieke waarde.

C De intrinsieke waarde is hoger dan de interne waarde.

D De intrinsieke waarde is hoger dan de nominale waarde.

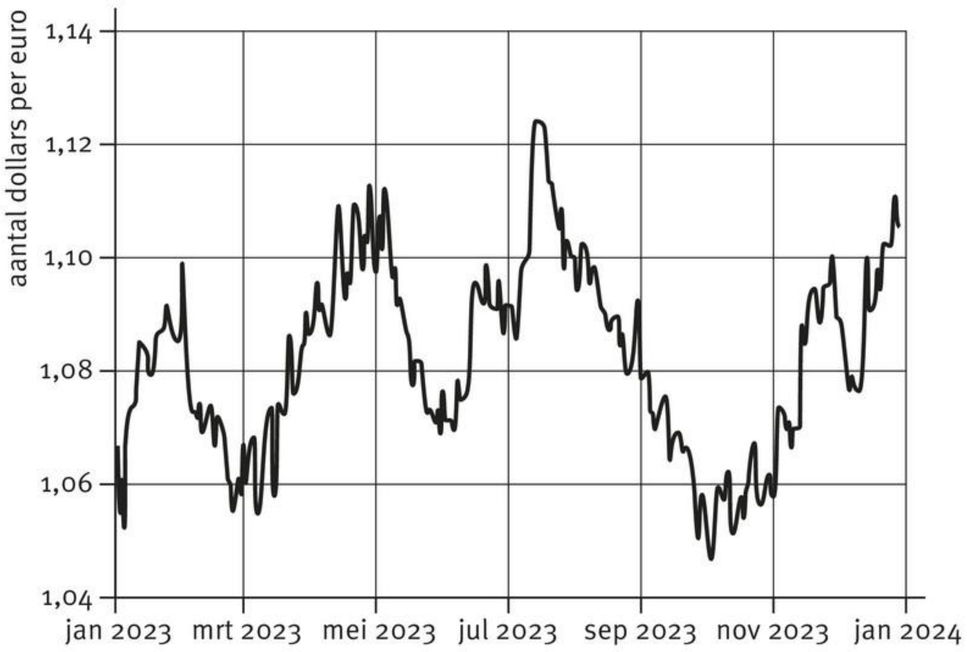
3 Bekijk bron 1A tot en met D. Geef bij elke bron aan welke waarde van het geld het best bij die bron past.

Bron 1 Vier waardes van geld

A

Munt	Gewicht	Materiaal
2 euro	8,50 gram	Kern: nikkel/messing, rand: koper/nikkel
0,50 euro	7,80 gram	Nordic gold
0,05 euro	3,92 gram	Verkoperd staal

B Wisselkoers van de euro



C

Prijzen in de eurozone stijgen met 1,7%

De prijzen in de eurozone stegen afgelopen maand met 1,7%. De prijzen van voedsel, alcohol en tabak stegen het sterkst.

(Vrij naar: de Volkskrant.nl, 3 april 2013)

D

Steeds nieuwe biljetten

Een aantal jaar geleden draaide het geldsysteem in Zimbabwe dol. Er moesten steeds andere biljetten worden geïntroduceerd. Het hoogste bedrag dat op een Zimbabwaans dollarbiljet prijkte, was 100 biljoen dollar, ofwel 100.000.000.000.000 dollar. Even later werden tien nullen geschrapt. Maar een paar maanden later was het weer raak. Er moesten weer nieuwe biljetten worden geïntroduceerd. Dit keer van 200 miljoen en 500 miljoen dollar.

(Vrij naar: NOS.nl)

TIP

Vind je rekenen met procenten lastig? Maak dan in het boek de extra oefeningen in paragraaf 6 van dit hoofdstuk of ga naar de vaardigheidstrainer 'Rekenen met procenten' in de online leeromgeving.

4 **a** Bekijk bron 1. Hoeveel dollar kreeg je ongeveer begin mei 2023 voor één euro?

b Hoeveel euro krijg je dan omgekeerd ongeveer voor één dollar begin mei 2023?

c Wat is het gevolg voor de externe waarde van de euro als de koers van de dollar stijgt? Verklaar je antwoord.

d Wat is het gevolg voor de interne waarde van de euro als de prijzen in de winkels stijgen? Verklaar je antwoord.

5 In de periode 2018-2023 stegen de prijzen van de producten in de Nederlandse winkels in totaal met ongeveer 25%. Om uit te rekenen hoeveel procent de interne waarde van de euro is gedaald in die periode, kun je het volgende hulpzinnetje gebruiken. In 2018 bezit je € 100. De producten kosten gemiddeld € 1. Je kunt dus € 100 : € 1 = 100 producten kopen.

Schrijf nu de volgende zinnen over en vul bij de letters A, B en C de ontbrekende gegevens in.

In 2023 bezit je € 100. De producten kosten dan gemiddeld € ... (A). Je kunt dus € 100 : € ... (A) = ... (B) producten kopen.
Conclusie: met hetzelfde bedrag kun je dus ... (C)% minder goederen kopen. Dit is de procentuele daling van de interne waarde van de euro.

leertekst

Geld is vertrouwen

De intrinsieke waarde van ons moderne geld is laag. Vroeger was dat anders. Munten hadden een hoge en vaste waarde, bijvoorbeeld door de hoeveelheid goud in de munten. Een bankbiljet was bij de bank inwisselbaar voor een vaste hoeveelheid goud. De mensen hadden dus een goede reden om geld te vertrouwen.
Voor de huidige munten en bankbiljetten geldt dit niet meer. Er is nog maar één reden waarom een scholier bereid is om een dag hard te werken in een supermarkt in ruil voor een bijschrijving op zijn rekening of een paar bankbiljetten. Of waarom een hotel geld accepteert in ruil voor twee weken onderdak met ontbijt en diner. De scholier en het hotel vertrouwen erop dat zij het geld ook weer kunnen gebruiken voor het aankopen van waardevolle goederen en diensten. Het huidige geld is op vertrouwen gebaseerd. Dit noem je **fiduciair geld**. Als het vertrouwen in het geld instort, schakelt de economie weer over op directe ruil.

6 Vroeger hadden munten een hoge intrinsieke waarde.
- **a** Waarom was de intrinsieke waarde van oude munten hoger dan die van moderne munten?
- **b** Waarom hadden mensen vroeger vertrouwen in de waarde van een bankbiljet?
- **c** Waar is het vertrouwen in het geld tegenwoordig op gebaseerd?

7 Wij gebruiken munten, bankbiljetten en geld op een betaalrekening als geld. Maar er zijn meer goederen die in het verleden als algemeen aanvaard ruilmiddel gebruikt werden. Bijvoorbeeld goud, omdat het deelbaar is, handzaam en niet bederfelijk.
Leg uit of de volgende producten als geld gebruikt zouden kunnen worden.
a vis **b** levende koeien **c** peper

8
- **a** Lees bron 2. In het artikel staat het woord ‘fiducie’. Wat betekent dit woord?
- **b** De Venezolanen hadden geen fiducie in het geld. Leg dit uit.
- **c** De inwoners schakelden deels over op ruilhandel. Leg uit waarom een economie met ruilhandel moeilijk in de behoeften van de bevolking kan voorzien.

Bron 2

Venezuela schrapt zes nullen van munteenheid

Vandaag heeft Venezuela zijn valuta, de bolivar, aangepast: er zijn zes nullen geschrapt. Door de hoge inflatie in het land was de munteenheid praktisch niets meer waard.
Het biljet met de hoogste waarde was tot gisteren een miljoen bolivar, wat gelijk staat aan 0,000.000.000.002.0556 euro. Zo kostte een fles frisdrank van 2 liter bijvoorbeeld meer dan 8 miljoen bolivar. Daar kwam nog bij dat deze biljetten zeldzaam waren, wat betekent dat Venezolanen vaak met een dik pak biljetten moesten afrekenen. De fiducie in het geld is verdwenen.
(Vrij naar: Ad.nl, 2021)

leertekst

De functies van geld

Geld heeft drie functies:

1 **De ruilfunctie.** Een winkelier ruilt de producten met jou tegen geld. De winkelier gebruikt het geld om de producten in te kopen en de andere kosten te betalen. Geld maakt indirecte ruil mogelijk.
2 **De rekenfunctie.** Via de prijs van de producten kun je de waardes van verschillende producten vergelijken.
3 **De oppotfunctie.** Als je de aankoop van producten uitstelt, bewaar je het geld om het later uit te geven. Je noemt dit ook wel de spaarfunctie.

9 Geef bij elke van onderstaande situaties aan welke functie geld heeft.
   a Yusuf stort € 120 op een spaarrekening.
   b Een *Volkskrant* is even duur als acht stroopwafels.
   c Jeroen koopt met een eurobiljet van € 50 twee overhemden.

10 Stel: de Nederlandse economie gebruikt geen geld. In winkeletalages staan de volgende artikelen met hun prijs:
- prijs van een paar schoenen = 30 broden;
- prijs van een scooter = 30 paar schoenen;
- prijs van een worst = ½ brood.

   a Paul wil een scooter kopen en kan als zoon van een slager over worsten als ruilmiddel beschikken. Hoeveel worsten betaalt hij bij bovenstaande ruilverhoudingen voor een scooter?
   b Welk nadeel van directe ruil kun je uit het antwoord op vraag 10a halen?
   c Hoe maakt de komst van geld als rekenmiddel de som voor Paul eenvoudiger?
   d Hoe maakt de komst van geld als ruilmiddel de aankoop voor Paul eenvoudiger?

leertekst

Soorten geld

Er zijn twee soorten geld:

1 **Chartaal geld**: het tastbare geld, de munten en bankbiljetten.
2 **Giraal geld**: het onzichtbare geld, het geld op de giro- en betaalrekeningen.

Over giraal geld kun je beschikken door:
- in een winkel bij een betaalautomaat een **pinpas** te gebruiken;
- met een pinpas geld uit een geldautomaat te halen;
- thuis een **overschrijvingskaart** in te vullen; hiermee schrijf je geld over van je eigen rekening naar de rekening van een ander. Dit kan nog maar bij enkele banken;
- contactloos te betalen met je mobiele telefoon;
- een **creditcard** te gebruiken; de creditcardmaatschappij schiet het met de creditcard uitgegeven geld voor en aan het eind van de maand betaal je de geleende bedragen terug;
- op je laptop of telefoon geld over te maken, bijvoorbeeld door **internetbankieren**; betalingen doen aan webwinkels kan met onder meer iDEAL, PayPal, creditcard en betalen op rekening (buy now, pay later).

11 Isaak haalt met zijn pinpas een bedrag van € 25 uit de geldautomaat. Hierdoor is zijn hoeveelheid:

	chartale geld	**girale geld**
A	afgenomen	afgenomen
B	afgenomen	toegenomen
C	toegenomen	afgenomen
D	toegenomen	toegenomen

12 Welke middelen zijn (het meest) geschikt bij de volgende voorbeelden? Kies uit: chartaal geld, pinpas, overschrijvingskaart, creditcard, internetbankieren, met je telefoon betalen. Er zijn meerdere mogelijkheden per voorbeeld.

a De aankoop van een laptop afrekenen in een winkel.
b De maandelijkse gasrekening betalen.
c Geld van je betaalrekening afhalen.
d Een restaurant in het buitenland betalen.

Eindopdracht

13 De externe waarde van een munt staat beter bekend als het begrip ‘wisselkoers’. Als je een euro kunt omwisselen voor anderhalve dollar, is de waarde van de euro, uitgedrukt in dollars, 1,50 dollar.

a Bereken bij een wisselkoers van 1,40 dollar per euro, hoeveel euro’s de vakantie naar Amerika kost als een Nederlands gezin in totaal 2.800 dollar uitgeeft.
b Is de Amerikaanse vakantie voor het Nederlandse gezin duurder of goedkoper als de wisselkoers van de euro vlak voor het afreizen is gestegen naar 1,60 dollar per euro en deze koers tijdens de vakantie standhoudt? Verklaar je antwoord.
c Leg met behulp van je antwoord bij opdracht b uit hoe de Verenigde Staten voordeel kunnen hebben van een lage dollarkoers.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 5

Inzicht in... schaarste en ruilen

Kiezen is verliezen

1 **a** Verklaar de titel 'kiezen is verliezen'. Gebruik het begrip 'alternatief aanwendbaar'.
b Bereken met een benzineprijs van € 1,80 wat een autorit van 300 kilometer kost. Ga uit van een auto die 1 op 13 rijdt.
c Een kilogram biefstuk kost € 25. Hoeveel kilogram biefstuk moet je opofferen om 300 kilometer met de auto te rijden?
d Lees bron 1. Bertil Moldén legt uit dat zijn kinderen 1 kilogram biefstuk mislopen als zij voor de autorit kiezen. Waarom komt Bertil tot een andere verhouding dan jouw uitkomst bij vraag 1c?
e Waarom denken de meeste consumenten niet als Bertil?
f De overheid wil de CO_2-uitstoot verminderen. Wat kan de overheid doen om mensen net zo te laten denken als Bertil Moldén? Verklaar je antwoord.

Bron 1

Een biefstuk of naar zee?

"Als je weet dat de teelt van 1 kilogram rundvlees ongeveer evenveel CO_2-uitstoot veroorzaakt als 300 kilometer met de auto, dan vraag ik mijn kinderen: wat kies je voor dit weekend? Thuisblijven en biefstuk eten of met de auto naar zee?"
"Dat soort keuzes," zegt Bertil Moldén van de Zweedse automobielfederatie BIL, "zullen we in de toekomst meer en meer moeten maken."
(Vrij naar: hln.be)

Bron 2

Levert koopzondag iets op?

Winkeliers die regelmatig op zondag open zijn, behalen op een koopzondag al gauw 20% van hun weekomzet. Dat wil zeggen: 20% van wat klanten besteden, komt op zondag binnen. Dat is veel, maar komen mensen als de winkels niet meer op zondag open zijn niet gewoon op een andere dag? "Nee, zo werkt dat niet," zegt Sjoerd Veenstra, winkelspecialist. "Mensen die op zondag komen, willen funshoppen. Kunnen zij niet winkelen, dan gaan ze wat anders doen. Die euro's ben je dan dus kwijt." Volgens een onderzoek naar de koopzondag is er door de koopzondag meer personeel nodig. Maar de gemiddelde arbeidsproductiviteit van een personeelslid gaat door de koopzondag wel omlaag.
(Vrij naar: z24.nl)

2 **a** Lees bron 2. Waarom past deze bron bij het vak economie?
b Verdedig de mening dat de koopzondag beter in een behoefte voorziet dan langere openingstijden door de week.
c Sjoerd Veenstra zegt dat de koopzondag niet ten koste gaat van het aantal winkelende mensen op de andere dagen. Hoe kun je uit bron 2 een aanwijzing vinden dat een deel van de mensen die op zondag winkelen zonder koopzondag wél op een andere dag hun aankopen zouden doen?

Geld is vertrouwen

3 **a** Lees bron 3. Functioneren de borgjes in de ruilkring als *chartaal* of als *giraal* geld? Verklaar je antwoord.

b Geld heeft drie functies, ook de borgjes in de ruilkring bij Omer. Leg uit hoe de drie functies in zijn ruilkring werken.

c Leg uit dat de functies van borgjes minder goed werken dan bij de euro.

4 Hieronder staan twee stellingen uit een leertekst van dit hoofdstuk:

1 Het huidige geld is op vertrouwen gebaseerd.

2 Als het vertrouwen in het geld instort, schakelt de economie weer over op directe ruil.

a Gebruik bron 4 tot en met 9. Kies drie bronnen die aantonen dat de eerste stelling klopt. Leg per bron uit waarom ze passen bij de stelling.

b Kies twee bronnen die aantonen dat de tweede stelling klopt. Verklaar je keuze.

c Kies een bron die aantoont dat de tweede stelling niet altijd klopt. Verklaar je keuze.

Bron 3

Omer is lid van een ruilkring. Hij legt uit hoe een ruilkring werkt. Omer: “Ik ben heel handig, al zeg ik het zelf. Ik ben pakketbezorger, maar dat verdient niet veel. Ik zou best wat meer geld willen hebben. Toen zei mijn buurman: ‘Word lid van de ruilkring in de wijk. Dan kun je wat extra verdienen. Geen euro’s, maar borgjes, omdat onze wijk Wildenborg heet.’ Vorige week repareerde ik de scooter van een jongen die tegenover ons woont. Dat leverde me, na eventjes onderhandelen over de prijs, 30 borgjes op. Die heb ik weer uitgegeven, met 20 borgjes bijbetaling, aan een tweedehands fiets. De betalingen geven we door aan mevrouw De Wit, verderop in de straat. Die houdt alles bij.”

Bron 4

Terug in de tijd … de bankencrisis in Europa

In 2008 brak in Europa een economische crisis uit. Het begon bij de banken. Veel banken verloren miljarden euro’s, omdat ze slecht met het spaargeld van klanten omgingen. Bijvoorbeeld: Spaanse banken kochten van het spaargeld van hun klanten Spaanse huizen. Maar de prijzen van Spaanse huizen stortten in. Zonder hulp van de Spaanse overheid waren de spaarders hun geld kwijtgeraakt. Op Cyprus hadden spaarders minder geluk. Banken gingen failliet en (rijke) spaarders verloren miljoenen euro’s. In Nederland moesten ABN AMRO en SNS Bank gered worden van de ondergang. Het spaargeld van klanten bij deze banken was gered. Het gevolg in Europa: veel banken konden niet goed functioneren, omdat ze te veel geld verloren van bange spaarders die hun geld van de bank haalden. We zijn inmiddels een aantal jaren verder, maar men vreest nog steeds dat een herhaling mogelijk is. Er zijn nog steeds te veel Europese banken die krap in het geld zitten, terwijl de lage rente tot gevolg heeft dat veel consumenten en bedrijven juist veel geld willen lenen van de banken …

Bron 5

Het komt regelmatig ergens in de wereld voor dat mensen het vertrouwen in het geld verliezen. Een van de bekendste voorbeelden speelde zich in Duitsland af, tussen 1918 en 1923. In Duitsland gebruikte men de mark als betaalmiddel. We nemen de prijs van een ei als voorbeeld. In 1914 kostte een ei in Duitsland 0,08 mark. In 1918 was de prijs van een ei gestegen tot 0,25 mark. In 1922 was de prijs gestegen tot 180 mark, in de zomer van 1923 tot 5.000 mark, drie maanden later tot 80 miljard mark! Logisch dat de Duitsers hun geld niet meer vertrouwden. Ze schakelden over op de ouderwetse ruilhandel.

Bron 6 Kinderen spelen met bankbiljetten die geen waarde meer hebben vanwege de inflatie. Republiek Weimar (Duitsland)



Bron 7



Bron 8

Venezolanen ruilen online door crisis

Door het instorten van de lokale economie is geld in Venezuela nauwelijks meer iets waard en voorraden in winkels zijn binnen no-time weg. Inwoners zijn dan ook massaal online aan het ruilen geslagen om toch aan hun boodschappen te komen.
Sinds 2021 komen er weer meer spullen in de winkels, onder andere omdat de Amerikaanse dollar als betaalmiddel wordt gebruikt.

Bron 9

Omer: “Onze ruilkring werd na 2008 steeds populairder. Dat kwam door de crisis. Maar ik twijfel toch wel of ik erbij blijf. Ik houd zelf ook bij hoeveel borgjes ik op mijn rekening heb staan. Op 1 september 1.200, volgens mij. Maar mevrouw De Wit zegt dat er 760 borgjes op de rekening staan. Raar vind ik dat. Haar tuin is pas opgeknapt. Maar ik kan niet geloven dat ze dat van mijn geld gedaan heeft. Ze ziet er zo betrouwbaar uit. Maar ik twijfel toch wel ...”

Paragraaf 6

Rekenen met procenten

intro

In deze paragraaf besteden we extra aandacht aan rekenvaardigheden en andere economische vaardigheden die belangrijk zijn bij het vak economie.
Deze paragraaf gaat over het rekenen met procenten. Procenten kom je overal tegen en zeker bij economie. In alle hoofdstukken van dit boek wordt er gerekend met procenten. Daarom oefen je in deze eerste vaardighedenparagraaf met procenten.

leertekst

Het nut van een percentage

Het loon van Sjors stijgt van 2024 naar 2025 met € 32 per maand. Is dat een grote stijging? Dat ligt eraan hoe hoog zijn loon in 2024 was. Als Sjors in 2024 € 160 per maand verdiende, is € 32 extra loon een behoorlijke loonstijging. Als hij in 2024 € 3.200 verdiende, is de loonstijging relatief kleiner.
Met een stijging van zijn loon in procenten krijg je een betere indruk van de loonstijging. In het eerste geval krijgt hij € 32 : € 160 × 100% = 20% extra loon. In het tweede geval maar € 32 : € 3.200 × 100% = 1%.
Een procentuele verandering geeft de relatieve verandering, de verandering ten opzichte van de oude situatie. Procenten werken op basis van 100. Als Sjors 20% meer loon ontvangt, krijgt hij per € 100 loon € 20 extra.

Een procentuele vergelijking

Procenten kunnen ook gebruikt worden om het loon van Sjors te vergelijken met het loon van anderen. Sjors verdient in 2024 per maand € 80 minder dan Alice. Is dat een groot verschil? Als Sjors € 160 verdient, verdient Alice dus € 240. Sjors verdient dan € 80 : € 240 × 100% = 33,3% minder. Als Sjors € 3.200 verdient, verdient Alice € 3.280. In dat geval verdient Sjors € 80 : € 3.280 × 100% = 2,4% minder.
Procenten zijn dus ook handig om bedragen relatief te kunnen vergelijken.

Bron 1

Een procentuele verandering uitrekenen:
(nieuwe getal – oude getal) : oude getal × 100%
Een voorbeeld:
Halil verdiende € 120 per maand. Hij verdient nu € 132 per maand.
Hoeveel procent verdient Halil nu meer?
(€ 132 – € 120) : € 120 × 100% = 10%

1 Maak met behulp van bron 1 de volgende sommen.
- **a** Gerard verdiende € 70 per week en krijgt vervolgens € 7 opslag. Bereken de procentuele stijging van zijn inkomen.
- **b** Aziz verdiende € 820 per maand en verdient nu € 850. Bereken de procentuele stijging van zijn inkomen.
- **c** Fatima verdiende € 340 per week. Zij gaat minder werken en verdient nu € 280 per week. Bereken de procentuele daling van haar inkomen.
- **d** Olav verdient na een opslag van € 80 nu € 400 per maand. Bereken de procentuele stijging van zijn inkomen.

Bron 2

Een absolute verandering uitrekenen:
'oude' getal : 100 × procentuele verandering = absolute verandering

Een voorbeeld: Halil verdient € 200. Hij krijgt 6% opslag. Hoeveel euro gaat Halil meer verdienen? Het 'oude' bedrag is € 200. Eerst 1% uitrekenen: € 200 : 100 = € 2. De verhoging is 6 × € 2 = € 12.

2 Maak met behulp van bron 2 de volgende sommen.
- **a** Jolanda krijgt 3% opslag. Haar oude loon was € 2.100 per maand. Bereken haar opslag in euro's.
- **b** Bo's jaarsalaris is € 20.400. Ze krijgt 2,4% opslag. Bereken de opslag in euro's.
- **c** De consumenten besteedden in jaar 1 voor € 120 miljard aan goederen en diensten. In jaar 2 stijgt de consumptie met 4,1%. Bereken het bedrag in euro's dat consumenten in jaar 2 aan goederen en diensten uitgeven.

Bron 3

Met procenten een deel van het totaal berekenen:
het totale bedrag × percentage : 100

Een voorbeeld: Sjors verdient 60% van het loon van Halil. Halil verdient € 180 per maand. Wat verdient Sjors per maand? Het totale bedrag is € 180. Dus: € 180 × 60 : 100 = € 108.

3 Maak met behulp van bron 3 de volgende sommen.
- **a** Nederland produceert voor € 600 miljard aan goederen en diensten. 60% betreft exportproducten. Bereken de waarde van de export in euro's.
- **b** Nederland telt 18 miljoen inwoners. 20% is onder de 20 jaar. Bereken het aantal inwoners onder de 20 jaar.

Bron 4

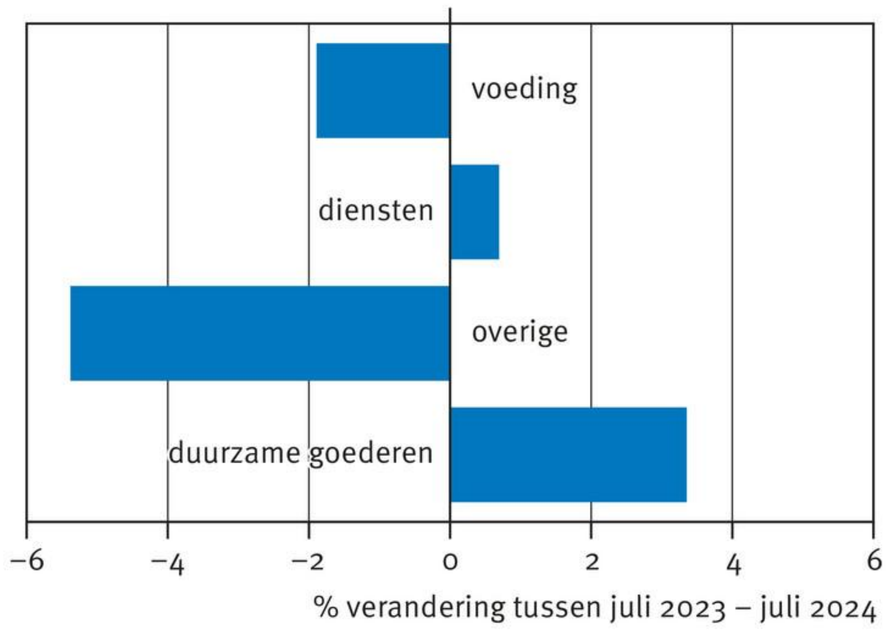
Een procentuele vergelijking maken:
het verschil : het bedrag waarmee je vergelijkt × 100

Een voorbeeld: Theo verdient € 25 per week, Frits € 22,50. Hoeveel procent verdient Theo meer dan Frits? Het verschil is € 2,50. Het bedrag waarmee je vergelijkt, is het inkomen van Frits. Dus: € 2,50 : € 22,50 × 100 = 11,1%.

4 Gebruik bron 4 bij de volgende sommen. Rond af op één decimaal.
- **a** Kees geeft per maand € 22 uit aan mobiel bellen, Peter € 11. Hoeveel procent geeft Kees meer uit aan mobiel bellen dan Peter?
- **b** Kees geeft per maand € 22 uit aan mobiel bellen, Peter € 11. Hoeveel procent geeft Peter minder uit aan mobiel bellen dan Kees?
- **c** Renske verdient € 34 per week. Karin verdient € 38 per week. Hoeveel procent verdient Renske minder dan Karin?

5 Gebruik bron 1 tot en met 4 bij de volgende sommen.
- **a** Ger verdiende € 1.400 loon en krijgt € 80 opslag. Bereken de procentuele stijging van zijn inkomen.
- **b** Mustafa kreeg € 7,20 per uur uitbetaald. Zijn uurloon stijgt naar € 7,45. Het uurloon van Henk stijgt van € 3,30 naar € 3,40. Wie heeft procentueel de meeste opslag?
- **c** Rik verdiende € 750 per maand. Hij krijgt 5% opslag. Wat is zijn nieuwe maandinkomen?
- **d** Paula verdiende € 2.312 per maand en krijgt 2,12% opslag. Wat is haar nieuwe maandinkomen?

Bron 5 Verandering van consumptie, in euro's berekend



(Bron: CBS)

6 Bron 5 laat zien hoe het aankoopgedrag van consumenten in een land is veranderd in de periode juli 2023 tot juli 2024.

- **a** In juli 2023 gaven de consumenten in het land € 24 miljard uit aan overige goederen. Bereken de stijging van de uitgaven aan overige goederen in euro's in de periode juli 2023 tot juli 2024.
- **b** In juli 2023 gaven de consumenten in het land € 32 miljard uit aan voeding. Bewijs met een berekening dat de uitgaven in euro's aan voeding in 2024 € 31,52 miljard bedragen.
- **c** Hoeveel procent wordt in 2023 meer aan voeding dan aan overige goederen uitgegeven?
- **d** 28% van de uitgaven voor voeding in 2024 bestaat uit uitgaven aan geïmporteerde voeding. Hoeveel euro wordt in 2024 aan geïmporteerde voeding uitgegeven?
- **e** De uitgaven aan diensten namen in de periode juli 2023 tot juli 2024 toe van € 30 miljard naar € 30,12 miljard. Hoeveel procent namen de uitgaven aan diensten toe in deze periode?

leertekst

Procentpunten

Procentpunten worden gebruikt als de twee getallen waarmee je rekent ook procenten zijn. Bijvoorbeeld: vorig jaar deed 80% van alle consumenten boodschappen bij grote supermarkten, nu 84% van alle consumenten. De stijging is dus 4 op de 80 = 4 : 80 × 100 = 5%. Je kunt ook zeggen: de stijging is 84 – 80 = 4 procentpunt.

Bron 6

Spaarrente internetsparen stijgt

De spaarrente bij internetbanken is over het algemeen iets hoger dan bij een gewone bank. Bij alle banken waren de rentes in 2022 op een dieptepunt. In 2023 trok de rente aan tot gemiddeld 1,7%. Het lijkt erop dat de rente komend jaar bij sommige internetbanken met een procentpunt doorstijgt naar ... %.

7 Gebruik bron 6. Welk percentage is in de bron weggelaten?

Leerdoelen

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je jezelf controleren door per paragraaf de leerdoelen voor jezelf na te gaan:

Paragraaf 1

- Je kunt de economische begrippen schaars goed, vrij goed, middelen, behoeften, zelfvoorziening, consument en consumptiegoed herkennen in praktijksituaties en toelichten.
- Je kunt de vier productiefactoren onderscheiden.
- Je kunt het verschil uitleggen tussen een consumptiegoed en een kapitaalgoed.

Paragraaf 2

- Je kunt met behulp van uitgaven per week, maand of jaar een begroting opstellen.
- Je kunt werken met een budgetlijn.

Paragraaf 3

- Je kunt de verschillen tussen directe en indirecte ruil benoemen.

Paragraaf 4

- Je kunt de verschillende waarden van geld in praktijksituaties benoemen.
- Je kunt uitleggen waardoor een waarde kan dalen of stijgen.
- Je kunt de drie functies van geld onderscheiden.
- Je kunt omschrijven in welke situaties in het betalingsverkeer je chartaal en giraal geld gebruikt.

Paragraaf 5

- Je kunt begrippen en vaardigheden uit dit hoofdstuk in combinatie toepassen in nieuwe praktijksituaties.

Paragraaf 6

- Je kunt procenten berekenen.
- Je kunt de toe- en afname van bedragen in procenten uitdrukken.
- Je kunt een procentuele vergelijking maken.
- Je kunt met procentpunten rekenen.

Oefenen voor de toets

In deze paragraaf krijg je opgaven die met elkaar een test vormen of je de leerdoelen van dit hoofdstuk voldoende beheerst en die je helpen je goed voor te bereiden op de toets.

1 **a** Waarom horen de begrippen ‘schaars goed’ en ‘productiefactor’ bij elkaar?
b Waarom is er altijd spanning tussen de behoeften van mensen en hun (beperkte) middelen?
c Bekijk bron 1. Leg uit waarom deze cartoon goed bij het vak economie past.

Bron 1



Zaans museum betaalt recordbedrag voor Monet

2 Bekijk bron 2. Is dit gezin in staat om in een maand een tegenvaller van € 320 te kunnen betalen? Verklaar je antwoord.

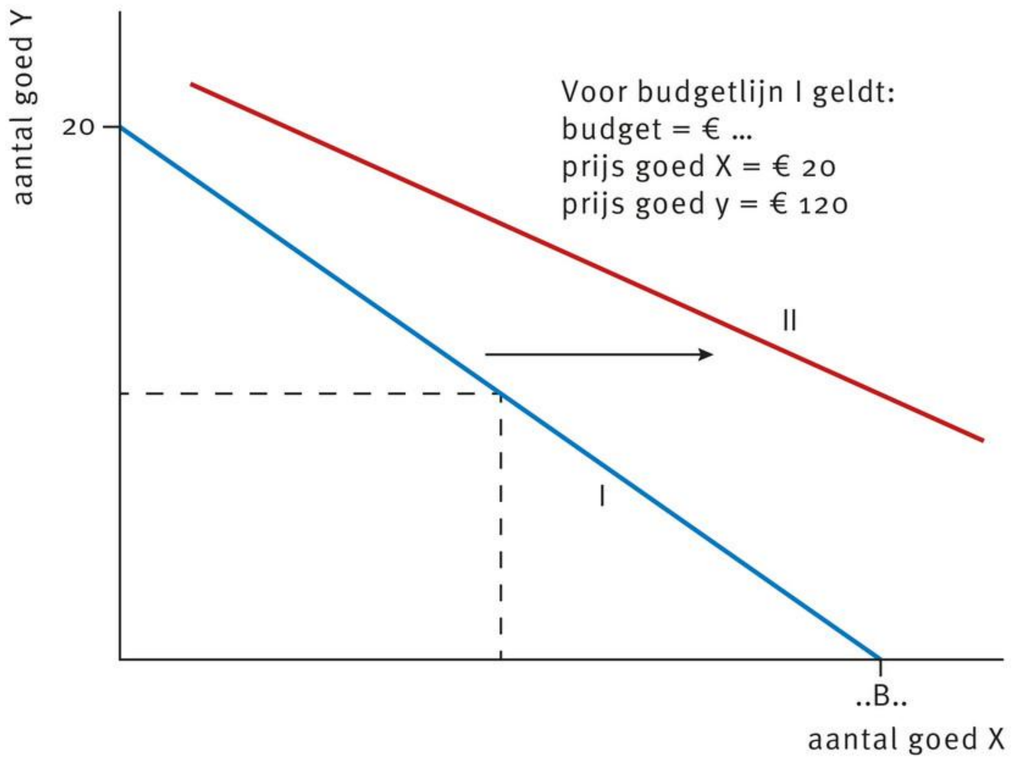
Bron 2 Begroting van een gezin

Inkomsten	€	Uitgaven	€
Inkomen	€ 1.869	Huur	€ 768
Huurtoeslag	€ 423	Energiekosten	€ 290
Kindgebonden budget	€ 206	Alles-in-1 pakket	€ 50
Zorgtoeslag	€ 236	Verzekeringen	€ 32
Kinderbijslag	€ 208	Zorgverzekering	€ 330
		Sportschool en verenigingen	€ 170
		Potje onvoorzien	€ 100
		Kleding	€ 200
		Boodschappen	€ 850
Totale inkomsten	€ 2.942	Totale uitgaven	€ 2.790

3 **a** Bekijk bron 3. Laat met een berekening zien welk aantal stuks op plaats B moet staan.

b Welke combinatie van twee oorzaken kan de verandering van de budgetlijn van I naar II tot gevolg hebben? Verklaar je antwoord.

Bron 3 (lijndiagram budgetlijn)



4 Leg uit wat de begrippen ‘arbeidsproductiviteit’ en ‘specialisatie’ te maken met de begrippen ‘directe ruil’ en ‘indirecte ruil’.

5 **a** Wat is ‘chartaal geld’?

b Lees bron 4. Sommige economen en politici willen het chartaal geld afschaffen om het koopgedrag van mensen meer en beter te kunnen beïnvloeden. Leg deze redenering uit door de volgende stappen in de juiste volgorde te plaatsen. Begin bij C.

A Mensen hebben dus alleen nog maar giraal geld.

B Banken voeren een negatieve rente in.

C Chartaal geld wordt afgeschaft.

D Spaarders zien het saldo op hun betaal- en spaarrekening daardoor steeds verder dalen.

E De extra bestedingen stimuleren de economie: er wordt meer verdiend en er kunnen meer mensen aan het werk.

F Spaarders gaan hun girale geld op de bank uitgeven aan goederen en diensten, om te voorkomen dat ze het langzamerhand kwijtraken.

Bron 4

Weg met munten en bankbiljetten

Laten we chartaal geld afschaffen. Je maakt het criminelen een stuk lastiger als ze zich niet meer anoniem achter bankbiljetten kunnen verschuilen, maar belangrijker: voor banken wordt het een stuk gemakkelijker om hun klanten op negatieve rentes te trakteren. Spaarders kunnen dan niet langer hun spaargeld van de bank halen als de rente naar hun zin te laag is. Sommige landen, zoals Zweden en Denemarken, voeren actief beleid om het gebruik van munten en bankbiljetten, samen aangeduid als chartaal geld, zo ver mogelijk terug te dringen. Mensen bezitten dan uiteindelijk alleen nog maar geld als saldo op hun betaal- en spaarrekening bij de bank.

(Vrij naar: Het Financiële Dagblad)

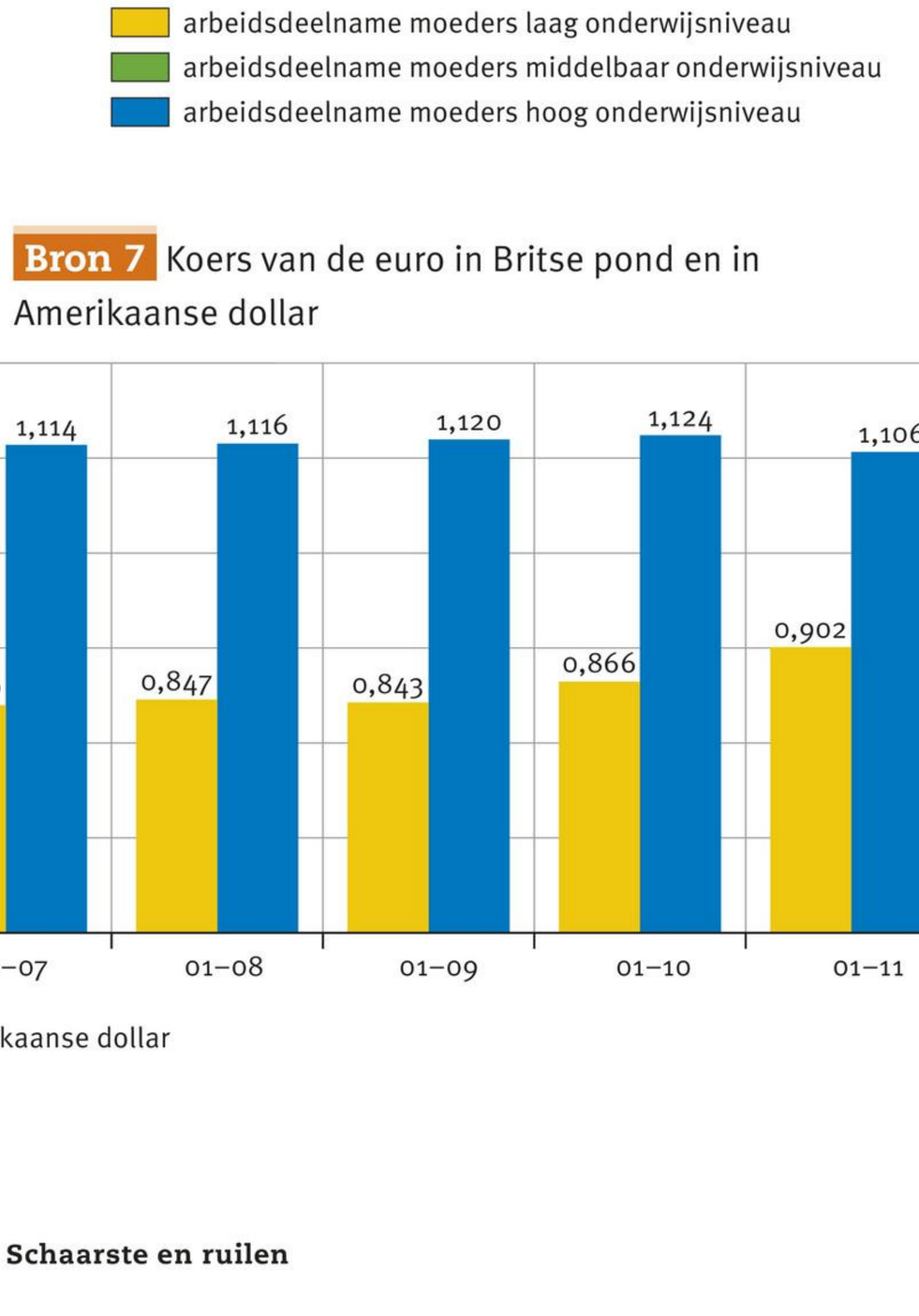
6 **a** Lees bron 5. Kies in de bron steeds het juiste woord.
b Bekijk bron 7. Hoeveel pond kreeg je op 23 juni voor één euro?
c Bereken hoeveel euro je op 1 augustus kreeg voor één pond.
d Bereken de procentuele stijging van de koers van de euro in Britse ponden van 23 juni tot 1 november. Rond af op één decimaal.

Bron 5

De Britse bevolking sprak zich een aantal jaar geleden tijdens het referendum uit voor een vertrek uit de Europese Unie (EU). De wisselkoers (= externe waarde) van het Britse pond daalde als gevolg van deze uitkomst: voor een euro kreeg je toen meer / minder Britse ponden. De koersdaling van het Britse pond ten opzichte van de euro had gevolgen voor de internationale handel van Groot-Brittannië. Er kwamen *meer* / *minder* buitenlandse toeristen voor een weekend naar Londen. Anderzijds: Nederlandse agrariërs exporteerden *meer* / *minder* naar Groot-Brittannië.

7 Bron 6 laat zien dat de arbeidsdeelname in het fictieve Vlakland tussen 2019 en 2024 gestegen is.
a Hoeveel procentpunt is in de periode 2019 – 2024 de arbeidsdeelname van moeders met een middelbaar onderwijsniveau gestegen?
b De overheid stimuleert de arbeidsdeelname van moeders. Noem een manier waarop de overheid deze arbeidsdeelname kan bevorderen.
c Geef een argument waarom de overheid de arbeidsdeelname van moeders wil verhogen.
d Waarom past deze bron met bijbehorende vragen bij het vak economie? Gebruik in je antwoord drie economische begrippen.

Bron 6 Arbeidsdeelname van moeders in Vlakland in 2019 en 2024



Bron 7 Koers van de euro in Britse pond en in Amerikaanse dollar

Begrippen

Paragraaf 1

arbeid
Het werken en denken van mensen bij de productie.
behoeften
De wensen die mensen hebben.
consument
Iemand die goederen en diensten koopt.
consumptiegoederen
Goederen en diensten waarmee consumenten in hun behoeften voorzien.
economie
Het vak economie bestudeert hoe mensen hun behoeften proberen te bevredigen door middel van schaarse goederen.
kapitaal(goederen)
Goederen die worden ingezet in een productieproces.
middelen
Zaken waarmee de behoeften vervuld kunnen worden.
natuur
Alles wat de natuur biedt voor de productie.
ondernemerschap
De productiefactoren natuur, arbeid en kapitaal combineren bij de productie.
productiefactoren
Arbeid, natuur, kapitaal en ondernemerschap.
schaars goed
Goed waarvoor productiefactoren ingezet moeten worden om het te verkrijgen.
vrij goed
Goederen die niet schaars zijn.
zelfvoorziening
Zelf producten maken.

Paragraaf 2

alternatieve aanwendbaarheid
Middelen kunnen op verschillende manieren ingezet worden.
begroting (budgetplan)
Overzicht van de verwachte inkomsten en uitgaven.
budgetlijn
Een lijn die aangeeft welke mogelijkheden van besteding er zijn met een bepaald budget.
dagelijkse uitgaven
Regelmatig terugkerende uitgaven die je van je huishoudgeld betaalt .
incidentele (grote) uitgaven
(Grote) uitgaven die maar af en toe voorkomen.
vaste lasten
Verplichte uitgaven die regelmatig terugkomen.

Paragraaf 3

arbeidsproductiviteit
Het aantal stuks dat een werknemer in een bepaalde periode kan produceren.
arbeidsverdeling
De taken verdelen.
directe ruil
Producten ruilen.
indirecte ruil
Een product verkopen in ruil voor geld.
schaalvergroting
Een bedrijf kan en gaat meer producten produceren.
specialisatie
Het zich toeleggen op een beperkt aantal werkzaamheden.

Paragraaf 4

chartaal geld
Het tastbare geld.
creditcard
Kaart waarmee je aankopen op krediet doet.
externe waarde (van een euro)
De hoeveelheid buitenlands geld die je met een euro kunt kopen.
fiduciair geld
De waarde van het geld is op vertrouwen gebaseerd.
geld
Een algemeen aanvaardbaar ruilmiddel.
giraal geld
Geld op bank- en girorekeningen.
interne waarde (van een euro)
De hoeveelheid goederen en diensten die je in eigen land met een euro kunt kopen.

internetbankieren
Via internet betalen.
intrinsieke waarde (van geld)
De materiaalwaarde van geld.
nominale waarde (van geld)
De waarde die op het geld aangegeven is.
overschrijvingskaart
Middel waarmee je geld kunt overmaken van je eigen rekening naar een andere rekening.
pinpas
Middel om over giraal geld te beschikken.

Paragraaf 6

procentpunt
Het absolute verschil tussen twee procentgetallen.

Samenvatting

Er zijn vier soorten productiefactoren:

Productiefactor	Voorbeelden
Natuur	Lucht, water, grond
Arbeid	Werknemers
Kapitaal	Machines, gereedschap, bedrijfspanden
Ondernemerschap	Eigenaar die de productiefactoren combineert

Bijna alle goederen zijn schaars, omdat vrijwel altijd productiefactoren ingezet moeten worden om het goed te verkrijgen. Bij vrije goederen hoeft niet gekozen te worden. Een regenbui komt wel of niet, maar er zijn geen productiefactoren voor nodig om een bui te produceren.
Het vak economie bestudeert hoe mensen hun behoeften proberen te bevredigen door middel van schaarse goederen. Om in de behoeften te voorzien, zijn middelen nodig. Het op verschillende manieren kunnen inzetten van de middelen noem je bij economie de alternatieve aanwendbaarheid. Dit begrip staat bij economie centraal.

Om zo goed mogelijk in je behoeften te voorzien, zijn er twee mogelijkheden:
- Je doet aan zelfvoorziening. Je maakt zelf producten. Bijvoorbeeld: je bakt je eigen brood.
- Je koopt producten. Het kopen van goederen en diensten maakt je tot een consument.

Je gebruikt geld om producten te kopen. Er is sprake van een indirecte ruil.

Aankopen kunnen in drie categorieën ingedeeld worden:
- vaste lasten;
- incidentele uitgaven;
- dagelijkse uitgaven.

Met een begroting (budgetplan) kun je plannen of je uitkomt met je geld.

Directe ruil is in onze tijd onhandig, want:
- direct ruilen kost veel tijd en moeite;
- er is weinig arbeidsverdeling;
- de schaalvergroting blijft beperkt.

Geld heeft vier waardes:
- de intrinsieke waarde (materiaalwaarde) van geld; deze mag niet hoger zijn dan de nominale waarde;
- de nominale waarde (de waarde die op het geld aangegeven is);
- de interne waarde (de hoeveelheid goederen en diensten die je in eigen land met een euro kunt kopen);
- de externe waarde (de hoeveelheid buitenlands geld die je met een euro kunt kopen).

Het huidige geld is op vertrouwen gebaseerd. Het huidige geld is fiduciair geld.

Geld heeft drie functies:
- de ruilfunctie (aankopen doen);
- de rekenfunctie (rekenen met euro's);
- de oppotfunctie (sparen).

Er zijn twee soorten geld:
- chartaal geld: het tastbare geld, de munten en bankbiljetten;
- giraal geld: het onzichtbare geld, het geld op de betaalrekeningen.

Hoofdstuk 2 economie

De markt van vraag en aanbod



Het Ronaldo-effect was direct merkbaar bij de overstap van de stervoetballer naar Al-Nassr. De club uit Saudi-Arabië betaalt circa 70 miljoen euro per jaar, maar de impact is duidelijk merkbaar: op en naast het voetbalveld. Er is een lange wachtrij voor tickets en het aantal bezoekers voor thuiswedstrijden is opgelopen van 8.000 tot 25.000. Op sociale media steeg het aantal volgers van Al-Nassr op Instagram in enkele dagen van 1 naar 11 miljoen. En de shirts waren bij de bekendmaking in no-time uitverkocht.

Vraag en aanbod van topvoetballers gaan tegenwoordig gepaard met enorme prijzen. In dit hoofdstuk leer je de werking van vraag en aanbod, met begrippen als vraaglijn, concurrentie, monopolie en prijzenoorlog.

introductieopdracht

1 Op welke manier verdient de voetbalclub een deel van de beloning van Ronaldo terug?

2 Hoe kan Al-Nassr op nog andere manieren extra geld verdienen door de komst van Cristiano Ronaldo?

Paragraaf 1

Kopen is kiezen

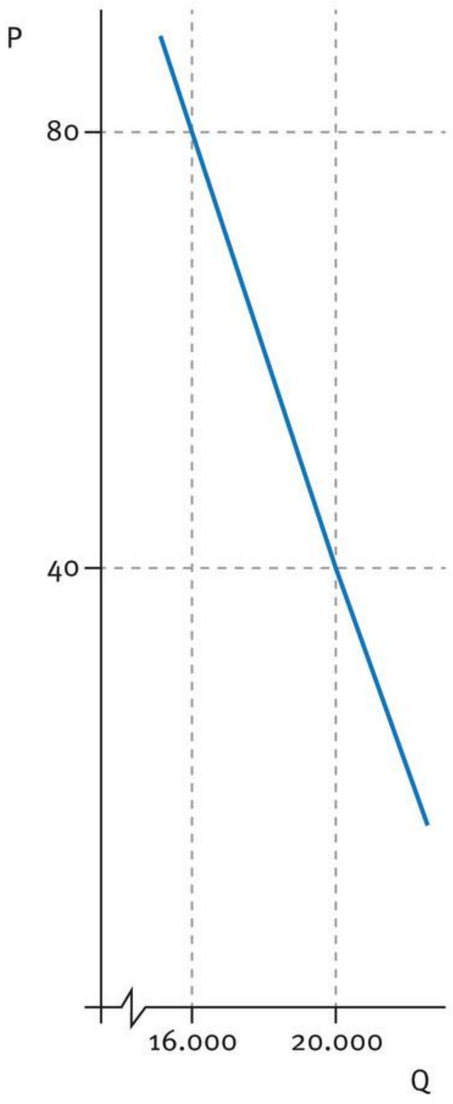
intro

Weer uitverkocht

Niall Horan heeft al een hele carrière achter de rug. Op zijn zestiende nam hij deel aan The X Factor. Daarna maakte hij deel uit van de mateloos populaire boyband One Direction. Dat hun populariteit geen grenzen kende, bleek onder meer in mei 2013 toen de groep in een volledig uitverkocht Ziggo Dome een concert gaf. De show was binnen tien minuten uitverkocht, ondanks de dat de zaal een capaciteit had van 17.000 plaatsen. Niall was het populairste lid van de band. Op het hoogtepunt van hun roem zette de band de activiteiten op een laag pitje. Niall vervolgde zijn carrière als soloartiest en scoorde dikke hits met onder meer Slow Hands, On the Loose en Too Much to Ask. In maart 2024 trad hij op in Ziggo Dome in Amsterdam. Natuurlijk was dat concert zo weer uitverkocht. De grootste fans bivakkeerden de dag ervoor al voor de deur ...

Bron 1

De vraag naar kaartjes voor het concert van Niall Horan



$Q_v = -100P + 24.000$

P = prijs in euro's

Q = aantal gevraagde kaartjes

Bij een prijs van 40 euro per kaartje willen 20.000 fans een kaartje kopen. Bij een prijs van 80 euro haken 4.000 fans af. Maar 16.000 fans willen bij deze prijs nog steeds een kaartje voor het concert in Amsterdam kopen.



leertekst

De vraag naar goederen en diensten

De vraag naar kaartjes voor het optreden van Niall Horan was groot. De **vraaglijn** in bron 1 laat zien hoeveel fans een kaartje wilden kopen. Ga ervan uit dat voor alle plaatsen bij het concert dezelfde prijs gerekend werd. In bron 1 zie je dan dat:

- 20.000 fans een kaartje wilden kopen als de prijs € 40 is;
- 16.000 fans een kaartje wilden kopen als de prijs € 80 is.

Het aantal stuks bij een bepaalde prijs noemen we de **gevraagde hoeveelheid**. Bij € 40 was de gevraagde hoeveelheid dus 20.000 stuks.

Zo is er voor ieder product een vraaglijn. Bijvoorbeeld: de vraag naar brood van bakker Verdiest, naar auto's van Fiat en naar een brandverzekering bij Centraal Beheer. De vraaglijn geeft bij iedere prijs aan hoeveel stuks de consumenten bij die prijs willen kopen. En voor elke vraaglijn geldt: als de prijs daalt, willen meer consumenten het product kopen en zal de gevraagde hoeveelheid stijgen. Daarom is de vraaglijn een dalende lijn. In de vergelijking van de vraaglijn zie je aan het minteken in de vergelijking dat het om een dalende lijn gaat.
In bron 1 is de vergelijking van de vraaglijn $Q_v = -100P + 24.000$. Q_v is de gevraagde hoeveelheid. De coëfficiënt voor de P (–100) geeft aan hoeveel kaartjes er minder gevraagd worden als de prijs met € 1 stijgt. Bij deze vraaglijn daalt de gevraagde hoeveelheid met 100 stuks (kaartjes) als de prijs € 1 stijgt.
De hoeveelheid bij een bepaalde prijs kun je aflezen in de grafiek, maar ook berekenen met de vergelijking. Bij een prijs van € 40 was de gevraagde hoeveelheid volgens de vergelijking $(-100 \times 40) + 24.000 = 20.000$ stuks. In de grafiek vind je dezelfde combinatie. Als de organisatie € 40 voor een kaartje rekent, zal een deel van de fans teleurgesteld worden, want Ziggo Dome heeft maar plaats voor 17.000 fans.

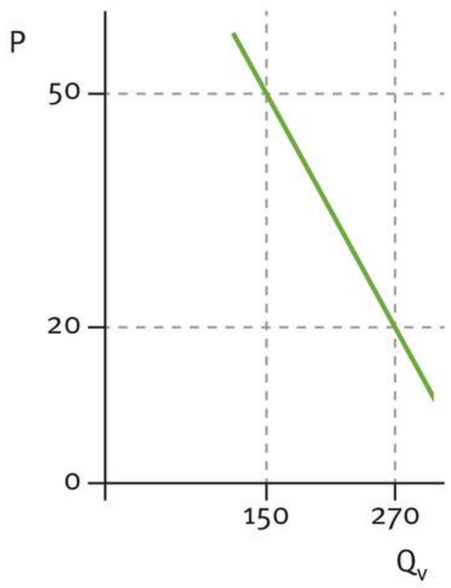
TIP

Vind je het rekenen of tekenen van vraaglijnen lastig? Maak dan in het boek de extra oefeningen in paragraaf 6 van dit hoofdstuk of ga naar de vaardigheidstrainer 'Oefenen met vraag- en aanbodlijnen' in de online leeromgeving.

1 **a** Vul in de vergelijking $Q_v = -100P + 24.000$ een prijs van € 20 in en laat zien dat bij deze prijs een gevraagde hoeveelheid van 22.000 kaartjes hoort.
b Bewijs met de vergelijking van de vraaglijn dat bij een prijs van € 80 16.000 kaartjes worden verkocht.
c Stel: de organisatie van het concert rekent de hoogste prijs waarbij de Ziggo Dome nog net uitverkocht is. Alle plaatsen hebben dezelfde prijs. Welke prijs moet de organisatie dan vragen?
d Hoe kun je uit de intro afleiden dat de prijs van een kaartje bij de gegeven vraaglijn onder de uitkomst van vraag 1c lag?

2 Bakker Verdiest is bakker in een dorp. De vraag naar brood bij bakker Verdiest:
$Q_v = -200P + 800$.
Q_v = gevraagde hoeveelheid brood per dag
P = prijs per brood in euro's.
a Bereken de gevraagde hoeveelheid brood bij een prijs van € 2 per brood.
b Bereken de gevraagde hoeveelheid brood bij een prijs van € 1 per brood.
c Je hebt nu twee punten van de vraaglijn, waardoor je de lijn kunt tekenen. Maar het is voor een nauwkeurige tekening ook goed om de 'eindpunten' van de vraaglijn op de horizontale en verticale as te berekenen. Stel: P = 0. Wat is de gevraagde hoeveelheid bij deze prijs?
d Stel $Q_v = 0$. Bewijs dat bij deze gevraagde hoeveelheid een prijs van P = 4 hoort.
e Je hebt nu met vraag 2a tot en met 2d vier punten van de vraaglijn. Teken de vraaglijn. Zet Q_v op de horizontale as tot $Q_v = 1.000$. Zet P op de verticale as tot P = 5.

Bron 2



3 Bekijk de vraaglijn van bron 2. Welke functie hoort bij deze vraaglijn?
A $Q_v = -0,25P + 275$
B $Q_v = -0,25P + 162,5$
C $Q_v = -4P + 275$
D $Q_v = -4P + 350$

leertekst

Een verandering langs de vraaglijn

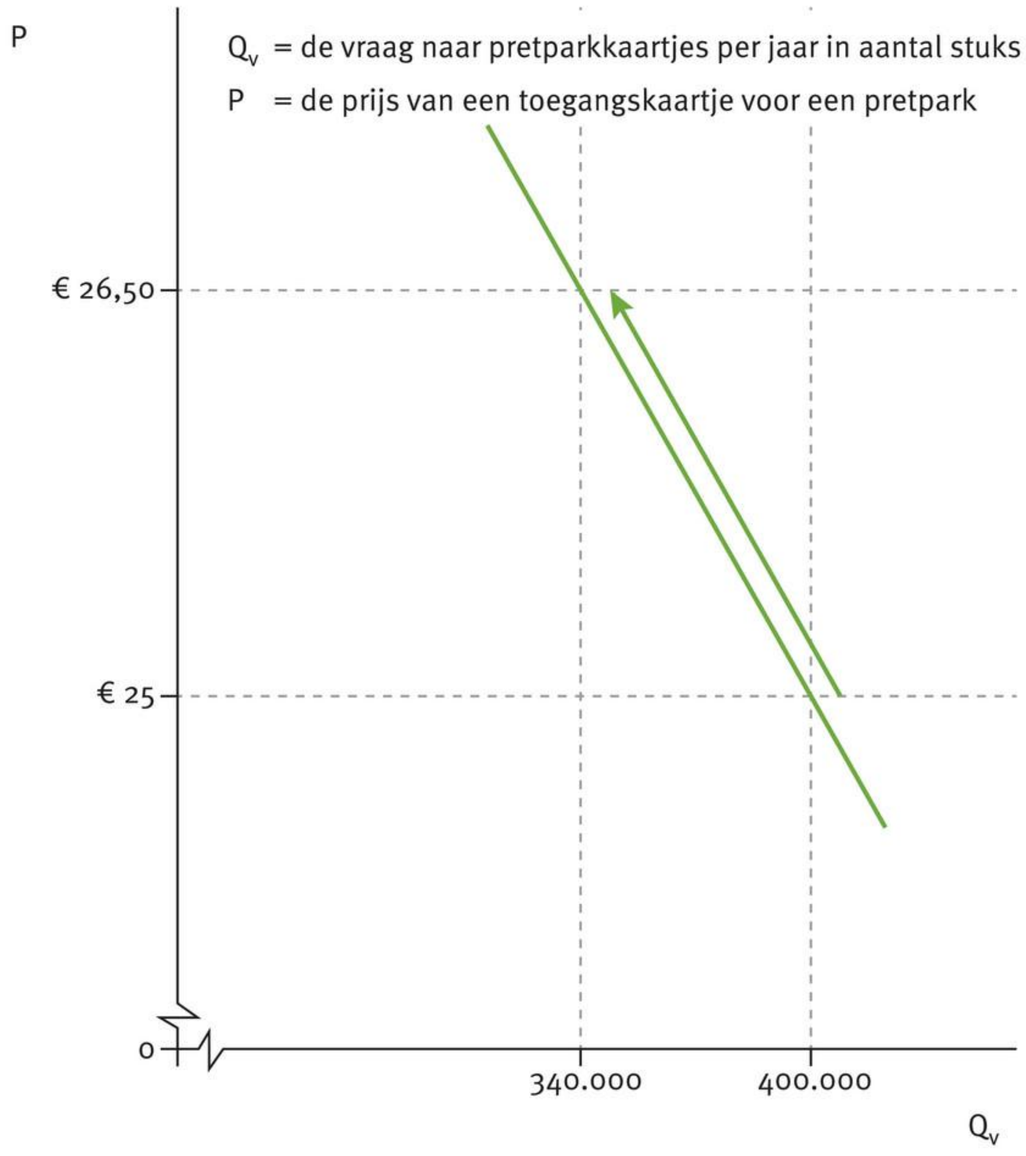
Een vraaglijn is een verzameling prijzen met bijbehorende gevraagde hoeveelheid. Bij iedere prijs kun je aflezen hoeveel stuks consumenten willen kopen. Bij een prijsverandering kun je dus op de vraaglijn aflezen hoeveel de gevraagde hoeveelheid verandert.

Bron 3 geeft de vraaglijn van kaartjes voor een pretpark in 2024. Als de prijs van een kaartje voor het pretpark in 2024 verhoogd wordt van € 25 naar € 26,50, zal de gevraagde hoeveelheid op de vraaglijn in bron 3 dalen van 400.000 kaartjes naar 340.000 kaartjes per jaar.

Een prijsverandering van het product heeft een verandering langs deze vraaglijn tot gevolg. De ligging van de lijn verandert niet, wel de gevraagde hoeveelheid, het punt op de vraaglijn.

Bron 3

De vraag naar kaartjes voor een pretpark in 2024



Bron 4

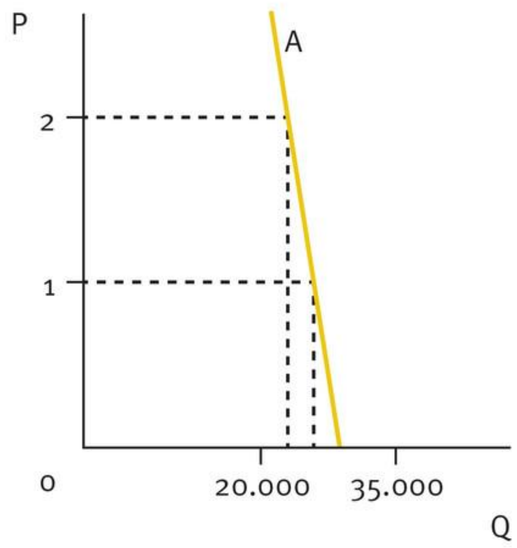
Klanten boos over dure pretparken

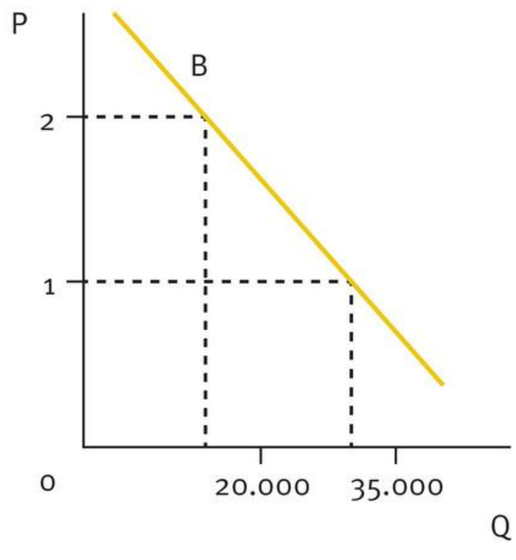
De gemiddelde prijs van een ticket voor een pretpark is afgelopen jaar gestegen, van € 25 naar € 26,50. Op internetforums wordt flink geklaagd over de prijsverhogingen. Vaak gemaakte opmerkingen: “Voor een gezin is het niet meer te betalen.” en “Door de toenemende lasten hebben de mensen toch al minder geld, en dan nog zulke prijsverhogingen er bovenop.”

(Uit de media, mei 2024)

Bron 5

Twee vraaglijnen van snoepjes





TIP

Vind je het berekenen van procenten lastig? Maak dan in het boek de extra oefeningen in paragraaf 6 van hoofdstuk 1 of ga naar de vaardigheidstrainer ‘Rekenen met procenten’ in de online leeromgeving.

4 Bekijk bron 3 en lees bron 4.

- **a** Hoeveel procent is de gemiddelde prijs van een pretparkkaartje gestegen?
- **b** Hoeveel procent is het aantal gevraagde kaartjes gedaald als gevolg van de prijsverhoging?
- **c** Een merk heeft relatief trouwe klanten als de gevraagde hoeveelheid procentueel minder daalt dan de prijs in procenten stijgt. Hebben pretparken in 2024 trouwe klanten? Verklaar je antwoord.
- **d** Wat zou een reden kunnen zijn dat in 2024 veel bezoekers wegblijven na een prijsverhoging van de kaartjes?

5 Bekijk in bron 5 de twee vraaglijnen naar snoepjes van bedrijf A en B.
Welk bedrijf heeft de trouwste klanten? Verklaar je keuze.

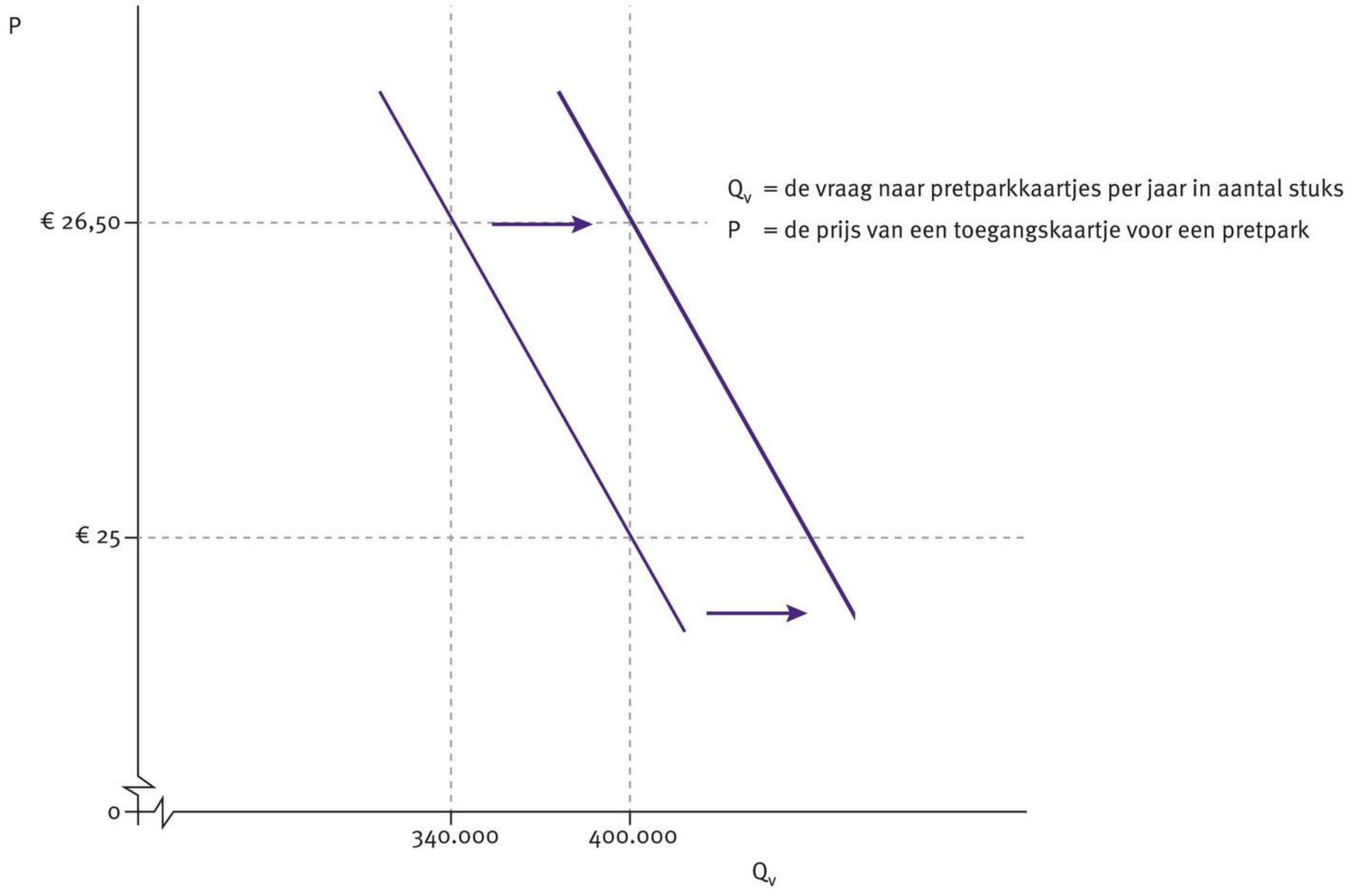
leerteksten

Een verandering van de vraaglijn

Het is ook mogelijk dat de vraaglijn zelf verschuift. Als bijvoorbeeld het **inkomen** van de Nederlanders stijgt, zal de vraaglijn van kaartjes voor pretparken waarschijnlijk naar rechts verschuiven. Want een stijgend inkomen heeft een positief effect op de **koopkracht** van de Nederlanders. Zij kunnen dan meer goederen en diensten kopen. Een aantal consumenten zal in plaats van een goedkoper uitje, zoals een bioscoopbezoek, eerder kiezen voor een uitstapje naar een pretpark. Bij dezelfde prijs (in dit voorbeeld € 26,50) zullen er meer kaartjes gevraagd worden. Er is sprake van een verandering van de vraaglijn.
Er zijn verschillende oorzaken van een verschuiving van de vraaglijn:

- het inkomen van de consumenten daalt of stijgt;
- de smaak van de consumenten verandert;
- het aantal consumenten daalt of stijgt;
- de prijs van een concurrent daalt of stijgt, bijvoorbeeld de toegangsprijs van de dierentuin.

Bron 6 De vraag naar kaartjes voor een pretpark verschuift

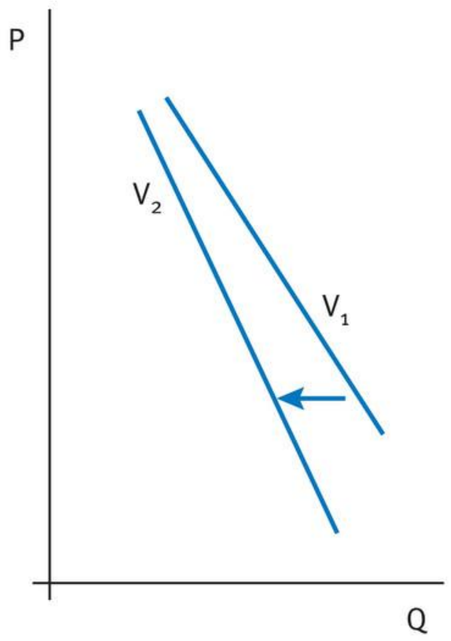


6 Bekijk bron 6. Is er in de volgende situaties een verschuiving van de vraaglijn? Geef aan of er geen verschuiving is of een verschuiving naar links of naar rechts. Leg je antwoord uit.

a het inkomen van de consumenten daalt;
b de smaak van consumenten verandert ten gunste van museumbezoek;
c het aantal consumenten stijgt;
d kaartjes voor een pretpark goedkoper worden;
e de toegangsprijs voor de dierentuin daalt.

7 De koopkracht geeft aan hoeveel goederen en diensten de consument kan kopen. Welke consument heeft de hoogste koopkracht? Verklaar je keuze.
Consument A verdient € 40.000 en woont in provincie A waar de goederen gemiddeld € 20 kosten.
Consument B verdient € 44.000 en woont in provincie B waar de goederen gemiddeld € 21 kosten.

Bron 7
Vraag naar de Citroën C5 in Nederland



8 Bekijk de verandering van de vraag in bron 7. Dit kan het gevolg zijn van:
- **A** een hogere koopkracht bij de bevolking.
- **B** een prijsstijging van de Citroën C5.
- **C** een daling van het aantal inwoners in Nederland.
- **D** het verdwijnen van andere automerken.

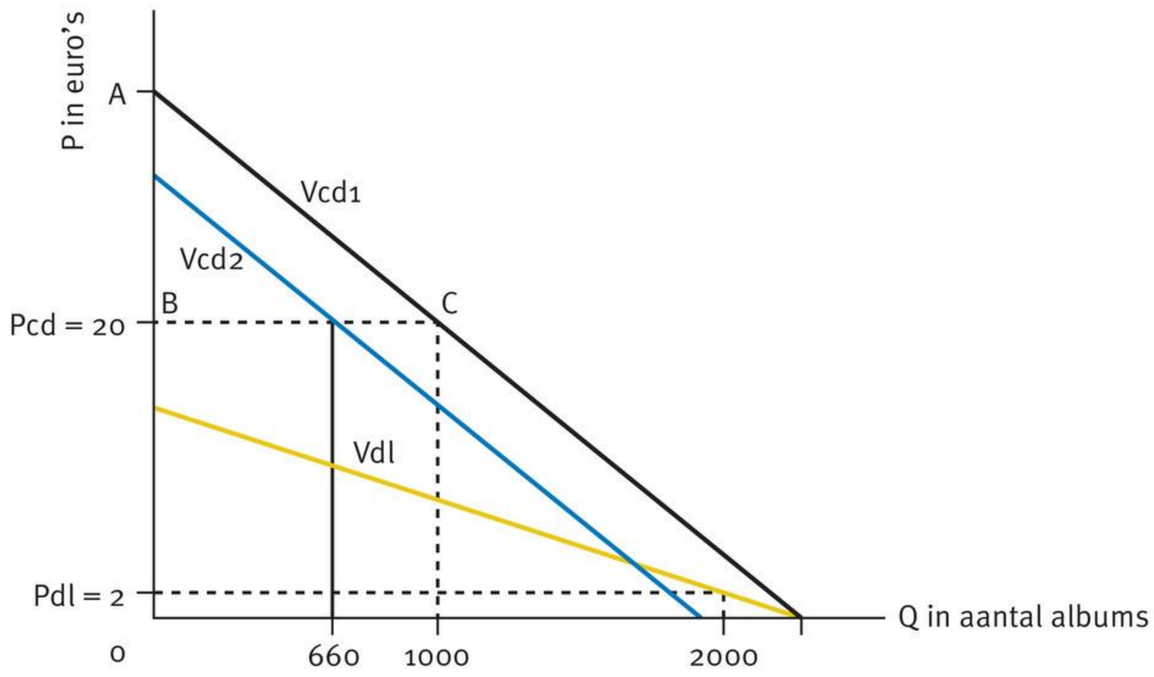
9 Bedenk twee andere oorzaken voor het verschuiven van de vraaglijn van de Citroën C5.

10 Stel: de gemiddelde prijs van e-scooters stijgt van € 1.800 naar € 2.200.
- **a** Is het gevolg van deze prijsstijging een verschuiving van of langs de vraaglijn van scooters? Verklaar je antwoord.
- **b** De prijsstijging van e-scooters heeft ook invloed op de vraag naar andere producten. In welke richting verschuift de vraaglijn van opladers als gevolg van de prijsstijging van scooters? Verklaar je antwoord.
- **c** In welke richting verschuift de vraaglijn van fietsen als gevolg van de prijsstijging van e-scooters? Verklaar je antwoord.

Eindopdracht

De Gelderse band DaisyDo wil een nieuw album uitbrengen. Via de informatie van Poppunt Gelderland komen ze op twee varianten:
1. **De muziek wordt alleen uitgebracht op cd. De vraag naar deze cd is in bron 8 de vraaglijn Vcd1. Het album is dan voor € 20 per cd te koop (Pcd).**
2. **De muziek wordt uitgebracht op cd en met downloads van de drie beste nummers via de eigen webshop. De vraag naar de downloads wordt weergegeven door de vraaglijn Vdl in bron 8. De prijs van de downloads is € 2 per download (Pdl). Met de downloads via de webshop is Vcd2 de vraaglijn van de cd.**

Bron 8 De vraag naar de muziek van DaisyDo



11
- **a** Waarom veroorzaakt de variant met de downloads een verschuiving van de vraaglijn van Vcd1 naar Vcd2?
- **b** De vraaglijn van cd's kan ook door andere oorzaken verschuiven. Bedenk twee andere oorzaken van een verschuiving van de vraaglijn van de cd van DaisyDo.
- **c** Laat met een berekening zien dat de totale gevraagde hoeveelheid (cd-versie + downloads) groter is bij variant twee dan bij variant één.
- **d** Wat adviseer jij de groep: de variant met of zonder downloads? Verklaar je keuze.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 2

Winst is winst

Jonge ondernemers

Maike Dondrop en Yasmine Ay staan in de top 25 van beste jonge ondernemers. Zij hebben het plan om plasticverpakkingen sterk te verminderen.
Shampoo bestaat voor 80 procent uit water. Met Bottle Less halen Maike en Yasmine het water uit het product en verkopen de ondernemers alleen de actieve stoffen in de vorm van poeders. De consument mengt het poeder met een hervulbare fles kraanwater: een zakje poeder staat gelijk aan één nieuwe fles van 300 ml vloeibaar product. De refills passen door de brievenbus, die ze via een abonnementsmodel in de markt zetten. De claim van de twintigers: hergebruik van de fles bespaart plastic, vermindert de CO_2-uitstoot door minder te vervoeren volume en het product is 100 procent natuurlijk. 'Er bestaan al vloeibare refills, maar die slaan net de plank mis, omdat zij nog steeds 80 procent water zijn.'

(Vrij naar: sprout.nl)



1 Een nieuw product op de markt brengen is niet altijd succesvol. Haal uit de intro twee kenmerken van het product die de kans op succes groot maken.

leertekst

Omzet en winst

Het aantal stuks dat een bedrijf verkoopt, is de **afzet** (q). De **omzet** van een bedrijf is de afzet vermenigvuldigd met de prijs (p) van het verkochte product. De omzet wordt ook totale opbrengst (TO) of verkoopwaarde genoemd.
In formule: TO = p × q.
Bijvoorbeeld: Maike en Yasmine verkopen onder andere 1.000 starterkits met een prijs van € 49,50 per kit.
De afzet is dan 1.000 stuks.
De omzet is 1.000 × € 49,50 = € 49.500.
Van de omzet (totale opbrengst) moeten de totale kosten (TK) betaald worden. Het restant van de opbrengst is de totale winst (TW).
Dus: totale opbrengst – totale kosten = **totale winst (TW)**.
In formule: TO – TK = TW.
Bijvoorbeeld: de totale kosten van de starterkits zijn € 38.000.
De totale winst op deze kits is dan € 49.500 – € 38.000 = € 11.500.

2 Kies de juiste conclusies. Een ondernemer verkoopt 30 overhemden van € 30 per stuk. De totale kosten zijn € 420.

A De afzet is € 900.
B De omzet is 30 stuks.
C De winst is € 900.
D De omzet is € 900.
E De winst is € 480.

3 Lees bron 1. Is de groei van de omzet in de industrie in het derde kwartaal vooral te danken aan de groei van de afzet of aan de stijging van de prijzen? Verklaar je antwoord.

Bron 1

Producenten in de industrie realiseerden in het derde kwartaal van 2024 een omzetgroei van 8,3%. De omzet stijgt hiermee al acht kwartalen op rij. Producenten verwachten voor 2025 een verdere toename van de omzet. De prijzen in de industrie stegen in het derde kwartaal met 5,1%.

leertekst

Vaste en variabele kosten

De totale kosten zijn te verdelen in vaste kosten en variabele kosten.
Vaste kosten zijn kosten die niet afhangen van het aantal geproduceerde goederen of diensten. De huur van een fabriekshal is een voorbeeld van vaste kosten, omdat de huur ook betaald moet worden als de fabriek geen goederen produceert. Andere voorbeelden van vaste kosten zijn de premie voor de brandverzekering en de loonkosten van werknemers in vaste dienst. Een ander woord voor vaste kosten is constante kosten.
Variabele kosten zijn kosten die wel afhangen van het aantal geproduceerde goederen en diensten. Voor een kledingfabrikant is de ingekochte katoen een voorbeeld van variabele kosten. Als de fabrikant geen kledingstukken produceert, hoeft hij ook geen katoen in te kopen. Als het aantal geproduceerde kledingstukken stijgt, zullen de uitgaven aan katoen meestijgen.
De **totale kosten** per product noemen we de **kostprijs** van het product of de dienst. De kostprijs is afhankelijk van de hoeveelheid producten.

4 Geef bij Bottle Less een voorbeeld van vaste kosten en een voorbeeld van variabele kosten.

5 **a** Geef twee voorbeelden van de variabele kosten van een restaurant.
b Geef twee voorbeelden van de vaste kosten van een restaurant.

6 Bakker Verdiest bakt en verkoopt dagelijks 400 broden met een verkoopprijs van € 2 per brood. De variabele kosten zijn € 0,22 per brood. De vaste kosten zijn € 140 per dag.

a Bereken zijn omzet en totale winst per dag.
b Bereken de kostprijs per brood.
c Leg uit dat de kostprijs per brood daalt als hij per dag meer broden bakt.
d Geef een reden waarom hij ondanks een lagere kostprijs bij een hogere afzet toch niet meer dan 400 broden per dag bakt.
e Wat is de juiste functie van de totale kosten van bakker Verdiest per dag (Q = aantal geproduceerde broden)?

A TK = 0,22 + 140
B TK = 0,22Q + 140
C TK = 0,22 + 140Q
D TK = 140,22Q

f In deze opdracht blijven de variabele kosten per product constant als Verdiest meer broden gaat bakken. In de praktijk kunnen de variabele kosten per product dalen als de productie stijgt. Leg dit uit.

7 Verzekeringsmaatschappij SureForever verkoopt scooterverzekeringen. De jaarlijkse vraag naar scooterverzekeringen van SureForever is gegeven met de vraagfunctie $Q_v = -100P + 15.000$.

P = prijs van een scooterverzekering per jaar in euro's

Q_v = aantal scooterverzekeringen

De variabele kosten per verzekering zijn € 40. De vaste kosten van SureForever zijn € 180.000 per jaar.

a SureForever verkoopt de scooterverzekering voor € 70. Bereken de afzet en omzet.

b Bereken de winst van SureForever.

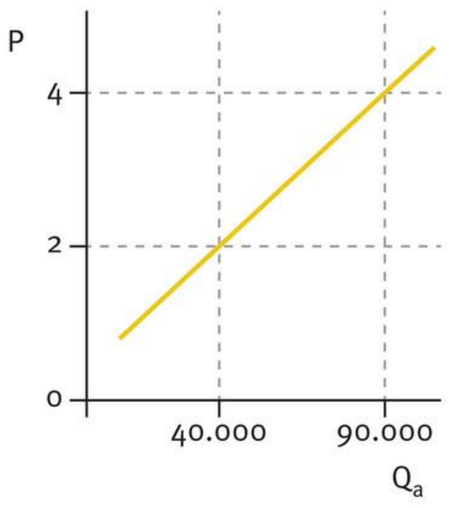
c Behoren de uitkeringen bij schade tot de variabele of vaste kosten? Verklaar je antwoord.

leertekst

Het aanbod van goederen

Bedrijven verkopen goederen en diensten. Zij hebben belang bij een hoge prijs: hoe hoger de prijs, hoe hoger de **aangeboden hoeveelheid** en hoe hoger de winst. De **aanbodlijn** is daardoor een stijgende lijn. Bron 2 geeft een voorbeeld. Bij een hoge marktprijs van tomaten (€ 4 per kilo), kunnen tuinders goed verdienen aan de teelt van tomaten. Tuinders telen veel tomaten en de aangeboden hoeveelheid is groot (90.000 kilo).
Bij een lage marktprijs van tomaten (€ 2), verdienen tuinders niet veel aan de verkoop van tomaten. Tuinders telen weinig tomaten en de aangeboden hoeveelheid is klein (40.000 kilo).
Bij de aanbodlijn kan er, net als bij de vraaglijn, sprake zijn van een verschuiving *langs* de lijn of van een verschuiving *van* de lijn.

Bron 2 Aanbodlijn



Q_a = het aanbod van tomaten (in kilo's)

P = de prijs van tomaten (per kilo)

8 In de provincie Groenenwijk woont een aantal bloemenkwekers. Hun bloemen groeien in de zomer op het land in de open lucht. Zij brengen hun bloemen wekelijks naar de lokale veiling. De prijs op de veiling is al jaren constant op een niveau van € 1,50.
Bron 3 laat zien hoeveel kosten en opbrengsten een kweker in de zomer heeft bij een prijs van € 1,50 per bos. Alle kwekers streven naar maximale winst.

a Onderzoek met de tabel in bron 3 hoeveel bossen snijbloemen iedere kweker in jaar 1 bij een prijs van € 1,50 onder normale weersomstandigheden per week aanbiedt.

b Alle kwekers hebben in het begin van jaar 2 nieuwe apparatuur gekocht waardoor zij tegen dezelfde kosten meer snijbloemen kunnen produceren. Onderzoek met bron 3 of een kweker bij een prijs van € 1,50 in jaar 2 nu meer of minder snijbloemen aanbiedt.

c Veroorzaakt de introductie van de nieuwe apparatuur voor een verschuiving van of langs de aanbodlijn van bloemen? Verklaar je antwoord.

9 In jaar 3 stijgt de koopkracht van de consumenten in Groenenwijk, waardoor zij meer bloemen gaan kopen en de prijs van een bos bloemen stijgt.

a Veroorzaakt de koopkrachtstijging bij de consumenten een verschuiving van of langs de aanbodlijn van bloemen? Verklaar je antwoord.

b In jaar 4 heeft een deel van de bloemenkwekers een misoogst, waardoor het aanbod fors daalt. Veroorzaakt de misoogst een verschuiving van of langs de aanbodlijn van bloemen? Verklaar je antwoord.

Bron 3 Aanbod van een bloemenkweker in de zomer bij een verkoopprijs van € 1,50 per bos

Aantal bossen snijbloemen per week*	Omzet	Kosten in jaar 1	Kosten in jaar 2
10.000	€ 15.000	€ 3.200	€ 2.500
11.000	€ 16.500	€ 4.600	€ 3.800
12.000	€ 18.000	€ 6.000	€ 5.150
13.000	€ 19.500	€ 7.600	€ 6.550
14.000	€ 21.000	€ 9.400	€ 8.150

** bij normale temperatuur*

Eindopdracht

Bron 4 Uit een krant

Visser Schols in de problemen

Om het uitsterven van kabeljauw te voorkomen, wordt de vangst beperkt. De Nederlandse kabeljauwvissers moeten een aantal schepen uit de vaart nemen. Na de vangstbeperking stijgt de prijs van kabeljauw op de markt van € 5 naar € 8. Visser Schols ving en verkocht vóór de vangstbeperking 100.000 kilogram kabeljauw per jaar. Zijn constante kosten bedroegen € 300.000 per jaar en zijn variabele kosten € 1,50 per kg kabeljauw. Schols moet zijn vangst en verkoop gaan beperken tot 40.000 kg kabeljauw per jaar. Hij kan zijn constante kosten terugbrengen tot € 250.000 per jaar en zijn variabele kosten tot € 1,25 per kg.

10 **a** Lees bron 4. Geef een voorbeeld van vaste kosten bij visser Schols.

b Geef een voorbeeld van variabele kosten bij visser Schols.

c Bereken de totale winst van visser Schols voor de vangstbeperking.

d Veroorzaakt de vangstbeperking een verschuiving van de aanbodlijn van kabeljauw naar links of naar rechts? Verklaar je antwoord.

e Bereken de totale winst van visser Schols na de vangstbeperking.

f Als gevolg van de dure kabeljauw worden nieuwe vissoorten aangeboden. Sommige consumenten vervangen de kabeljauw op hun bord door een nieuwe vissoort. Wat is het gevolg voor de prijs van kabeljauw? Verklaar je antwoord.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 3

Eenmaal, andermaal, verkocht!

intro

Het marktmechanisme op straat

In paragraaf 1 en 2 zijn de vraaglijn en aanbodlijn besproken. In deze paragraaf komen vraag en aanbod bij elkaar. Samen bepalen ze de prijs op de markt, zoals in de cartoon waarbij de politie een auto met illegale spullen aanhoudt. De vraag naar de illegale spullen blijft gelijk. De politie vermindert met de inbeslagname van de spullen wel het aanbod. Gevolg: de prijs op de markt stijgt.



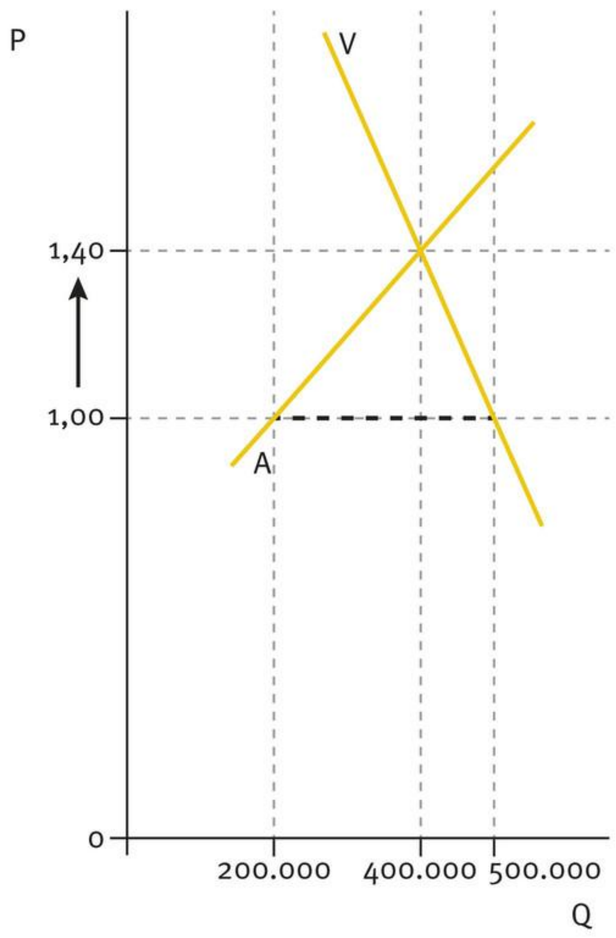
1 Welke lijn verschuift onmiddellijk als gevolg van de politieactie?

A De vraaglijn verschuift naar links.
B De vraaglijn verschuift naar rechts.
C De aanbodlijn verschuift naar links.
D De aanbodlijn verschuift naar rechts.

Bron 1 Op deze markt komen vraag en aanbod fysiek samen.



Bron 2 Vraag en aanbod van aardappels in Nederland per dag



leertekst

Van vraagoverschot naar marktevenwicht

In de intro staat het begrip 'markt'. Er zijn twee soorten markten:

- Een tastbare, concrete markt met kraampjes, bijvoorbeeld de Bredase dinsdagochtendmarkt met kraampjes waar je onder meer groente, fruit en kaas kunt kopen (bron 1).
- Het totaal van vraag en aanbod, zonder dat er een tastbare plaats is waar vraag en aanbod bij elkaar komen. Dit noemen we een 'abstracte markt'. Bijvoorbeeld: de arbeidsmarkt en de aardappelmarkt.

In bron 2 zijn de vraag en het aanbod van aardappels op de aardappelmarkt getekend. Bij een prijs van € 1 worden per dag 200.000 kilo aardappels aangeboden. Bij deze prijs worden per dag 500.000 kilo aardappels gevraagd. De gevraagde hoeveelheid aardappels is dus veel groter dan de aangeboden hoeveelheid. Er is een **vraagoverschot**. Een deel van de vragers kan niet voldoende aardappels kopen en is bereid om een hogere prijs te betalen voor een kilo aardappels. Zij gaan 'tegen elkaar opbieden' om aan aardappels te komen, waardoor de prijs op de markt stijgt.

De prijs van een kilo aardappels zal blijven stijgen totdat de gevraagde hoeveelheid aardappels gelijk is aan de aangeboden hoeveelheid aardappels. Dit is het geval bij een **evenwichtsprijs** van € 1,40 per kilo aardappels. Bij deze prijs kruisen de vraaglijn en aanbodlijn elkaar. Er is sprake van een **marktevenwicht**.

In bron 2 kun je de evenwichtsprijs aflezen. Het is ook mogelijk om de evenwichtsprijs en de **evenwichtshoeveelheid** met behulp van de vraagfunctie en aanbodfunctie te berekenen.

De functie van de vraaglijn in bron 2 is $Q_v = -250.000P + 750.000$.

De functie van de aanbodlijn in bron 2 is $Q_a = 500.000P - 300.000$.

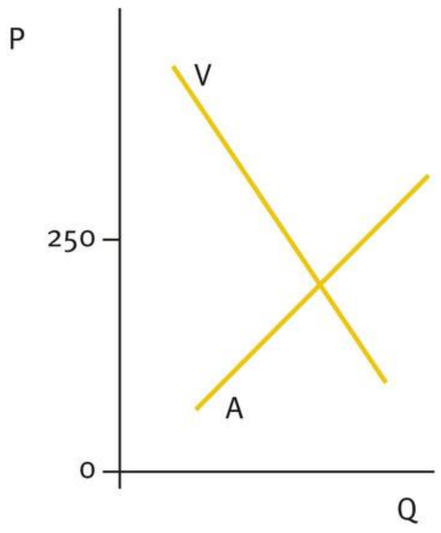
Bij evenwicht geldt: $Q_a = Q_v$.

Dus: $500.000P - 300.000 = -250.000P + 750.000$

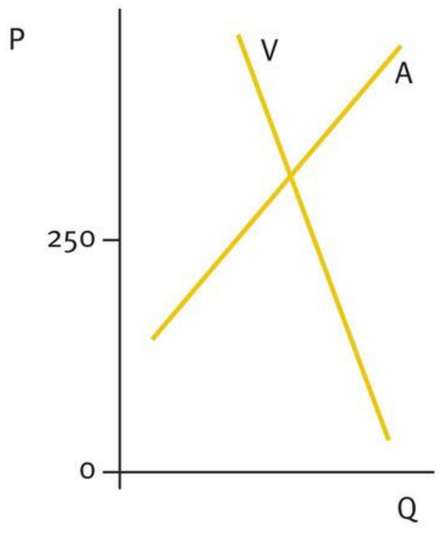
$750.000P = 1.050.000$

$P = 1.050.000 : 750.000 = 1,40$

I



II



TIP

Vind je het berekenen van de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid lastig? Maak dan in het boek de extra oefeningen in paragraaf 6 van dit hoofdstuk of ga naar de vaardigheidstrainer 'Oefenen met vraag- en aanbodlijnen' in de online leeromgeving.

2 **a** In hoofdstuk 1 is het begrip 'schaars goed' behandeld. Ronald beweert: "Een goed is schaars als de vraag naar het product groter is dan het aanbod." Klopt zijn uitspraak? Verklaar je antwoord.

b Hoe kun je als consument merken dat de vraag naar benzine groter is dan het aanbod?

3 Bekijk bron 2. Bij een prijs van € 1 bestaat een vraagoverschot van aardappels. Hoe reageert de markt op een vraagoverschot? Zet de letters in de juiste volgorde.

A De prijs van aardappels stijgt.

B De gevraagde hoeveelheid aardappels wordt gelijk aan de aangeboden hoeveelheid aardappels.

C Vragers gaan 'tegen elkaar opbieden' om de gewenste hoeveelheid aardappels te kunnen kopen.

D Een deel van de vragers kan niet voldoende aardappels kopen.

4 Stel: de verkoopprijs van een bepaald type tablet is € 250. Bekijk hiernaast de twee marktsituaties. In welke situatie is er bij deze prijs een vraagoverschot van dit type tablet? Verklaar je keuze.

5 In de leertekst wordt de evenwichtsprijs berekend door de twee vergelijkingen aan elkaar gelijk te stellen. Het invullen van de evenwichtsprijs in de aanbodfunctie of vraagfunctie geeft de evenwichtshoeveelheid.

a Vul P = 1,40 in de aanbodfunctie op de vorige bladzijde in om te bewijzen dat de evenwichtshoeveelheid Q = 400.000.

b Vul P = 1,40 in de vraagfunctie op de vorige bladzijde in om te bewijzen dat de evenwichtshoeveelheid Q = 400.000.

6 Bereken de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid bij de volgende vraag- en aanbodfuncties.

a $Q_a = 100P - 1.000$, $Q_v = -100P + 5.000$

b $Q_a = 50P - 500$, $Q_v = -200P + 3.000$

c $Q_a = 0{,}5P - 200$, $Q_v = -0{,}2P + 500$

leertekst

Een aanbodoverschot

Ook bij een prijs voor aardappels boven de € 1,40 zal het **marktmechanisme** er automatisch voor zorgen dat de marktprijs gelijk wordt aan de evenwichtsprijs. Bij een te hoge prijs is de aangeboden hoeveelheid groter dan de gevraagde hoeveelheid. Er is een **aanbodoverschot**. Aanbieders raken een deel van hun aardappels niet kwijt en zijn bereid de aardappels voor een lagere prijs te verkopen. De prijs zal dalen totdat de evenwichtsprijs bereikt is.

De evenwichtsprijs zal € 1,40 blijven, zolang de vraaglijn of aanbodlijn niet verschuift. Als de vraaglijn van aardappels, bijvoorbeeld door een reclamecampagne, naar rechts verschuift, ontstaat bij een prijs van € 1,40 een vraagoverschot. Hierdoor zal de marktprijs stijgen, tot de evenwichtsprijs bereikt wordt waarbij de aanbodlijn kruist met de nieuwe vraaglijn.

Als de aanbodlijn naar rechts verschuift, bijvoorbeeld door een heel goede aardappeloogst, ontstaat bij P = € 1,40 een aanbodoverschot. Daardoor daalt de prijs en ontstaat er een lagere evenwichtsprijs.

7 Hoe reageert een markt op een aanbodoverschot? Zet de letters in de juiste chronologische volgorde.

A Een deel van de aangeboden producten wordt niet verkocht.
B De gevraagde hoeveelheid zal stijgen, de aangeboden hoeveelheid dalen.
C De markt komt 'automatisch' in evenwicht.
D Aanbieders die hun producten niet verkocht krijgen, verlagen de verkoopprijs.

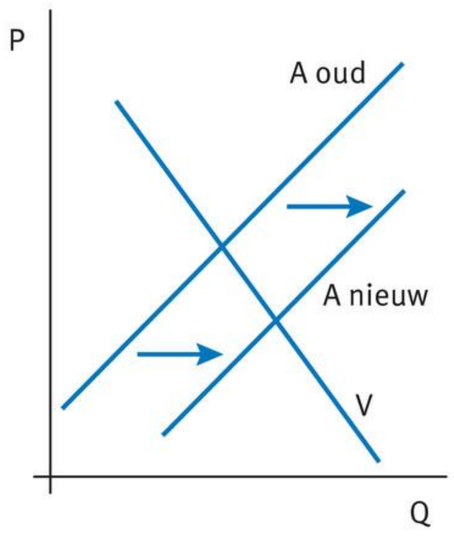
Bron 3

Huis verkopen is niet altijd eenvoudig

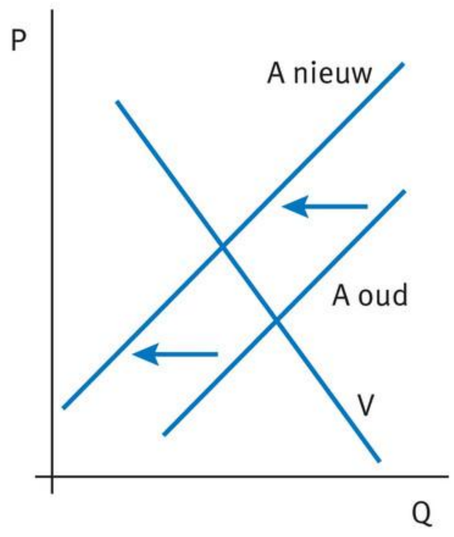
Wie in Nederland zijn huis wilde verkopen, had het een aantal jaar geleden moeilijk. Door een economische crisis was de werkloosheid hoog, het aanbod van huizen groot en het vertrouwen in betere tijden laag. Zie dan je huis maar eens te verkopen, met zoveel concurrentie in het huizenaanbod en anderzijds weinig vragers. Er was dus een groot aanbodoverschot. Maar na regen komt zonneschijn. De economie verbeterde, werklozen kregen weer werk en konden zich weer de aankoop van een huis veroorloven.

8 **a** Lees bron 3. Hoe kun je in je eigen woonplaats zien of er op de huizenmarkt een aanbodoverschot is? Verklaar je antwoord.
b Wat zal het gevolg zijn voor de gemiddelde verkoopprijs van een huis als er sprake is van een aanbodoverschot? Verklaar je antwoord.
c De bron geeft een oorzaak voor het aanbodoverschot. Welke?
d Bekijk de grafieken I t/m IV. Welke grafiek geeft een juiste weergave van de oorzaak bij vraag c? Verklaar je keuze.
e Bron 3 beschrijft dat de economie weer verbeterde en meer mensen zich een koophuis konden veroorloven. Welke grafiek past bij deze ontwikkeling? Verklaar je antwoord.

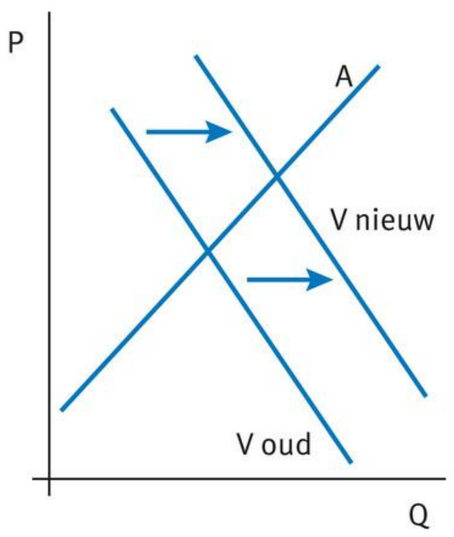
I



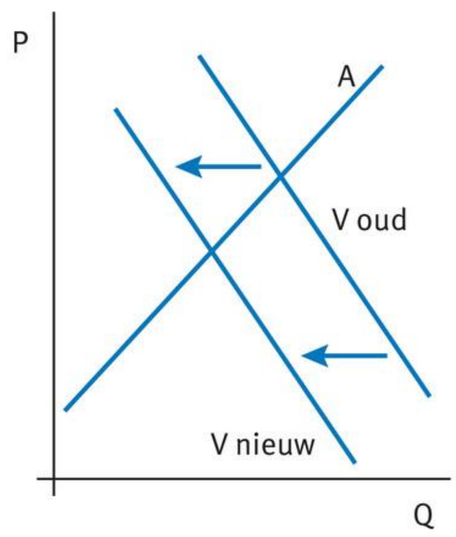
II



III



IV



9 Gegeven is de vraag naar en het aanbod van uien in Nederland:
$Q_a = 100P - 50$
$Q_v = -100P + 250$
P is de prijs per kilo in euro's
Q is het aantal in miljoenen kilo's

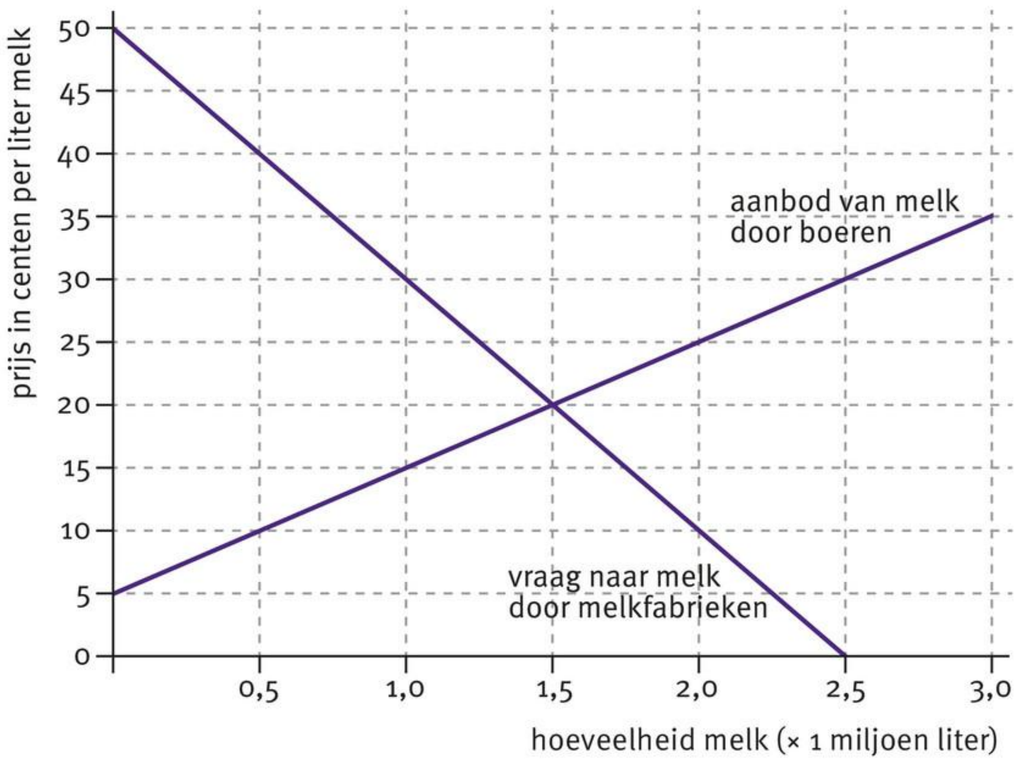
a Teken de vraaglijn en aanbodlijn (verticaal de prijs tot P = 2,50, horizontaal de hoeveelheid tot Q = 250).

b Bereken de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid.

c Stel: de prijs op de markt van uien is op een gegeven moment P = 1. Bereken het vraagoverschot bij deze prijs door deze prijs in de vraagfunctie en aanbodfunctie in te vullen.

d ✎ Teken het vraagoverschot als lijnstukje in je grafiek.

Bron 4 Vraag en aanbod van melk



10 Bekijk bron 4. Welke stellingen over bron 4 zijn juist?

A Bij P = 5 is de gevraagde hoeveelheid melk gelijk aan 0.

B Bij marktevenwicht is de marktomzet € 300.000.

C Bij P = 50 is de aangeboden hoeveelheid gelijk aan 0.

D Bij P = 5 bestaat er een vraagoverschot.

E Bij P = 30 is er een aanbodoverschot van 1,5 miljoen liter melk.

11 Welke lijn verschuift in bron 4 in welke richting als ...

a consumenten melk gaan vervangen door koffie.

b boeren failliet gaan.

c de productiekosten van boeren stijgen.

d er een succesvolle reclamecampagne 'drink meer melk' gevoerd wordt.

12 Op een veiling wordt één zeldzame Suske en Wiske (*Op het eiland Amoras*) te koop aangeboden. Stel: er zijn zeven verzamelaars (persoon A tot en met G) die het stripboek willen hebben. Ze hebben er per persoon een verschillend maximumbedrag voor over:

persoon A: maximaal € 2.500
persoon B: maximaal € 4.500
persoon C: maximaal € 2.000
persoon D: maximaal € 5.000
persoon E: maximaal € 3.500
persoon F: maximaal € 3.000
persoon G: maximaal € 4.000

a Waarom is de aanbodlijn een verticale lijn bij Q = 1?

b ✎ Teken de vraag- en aanbodlijn die bij deze veiling past en laat in de grafiek zien wat de evenwichtsprijs is.

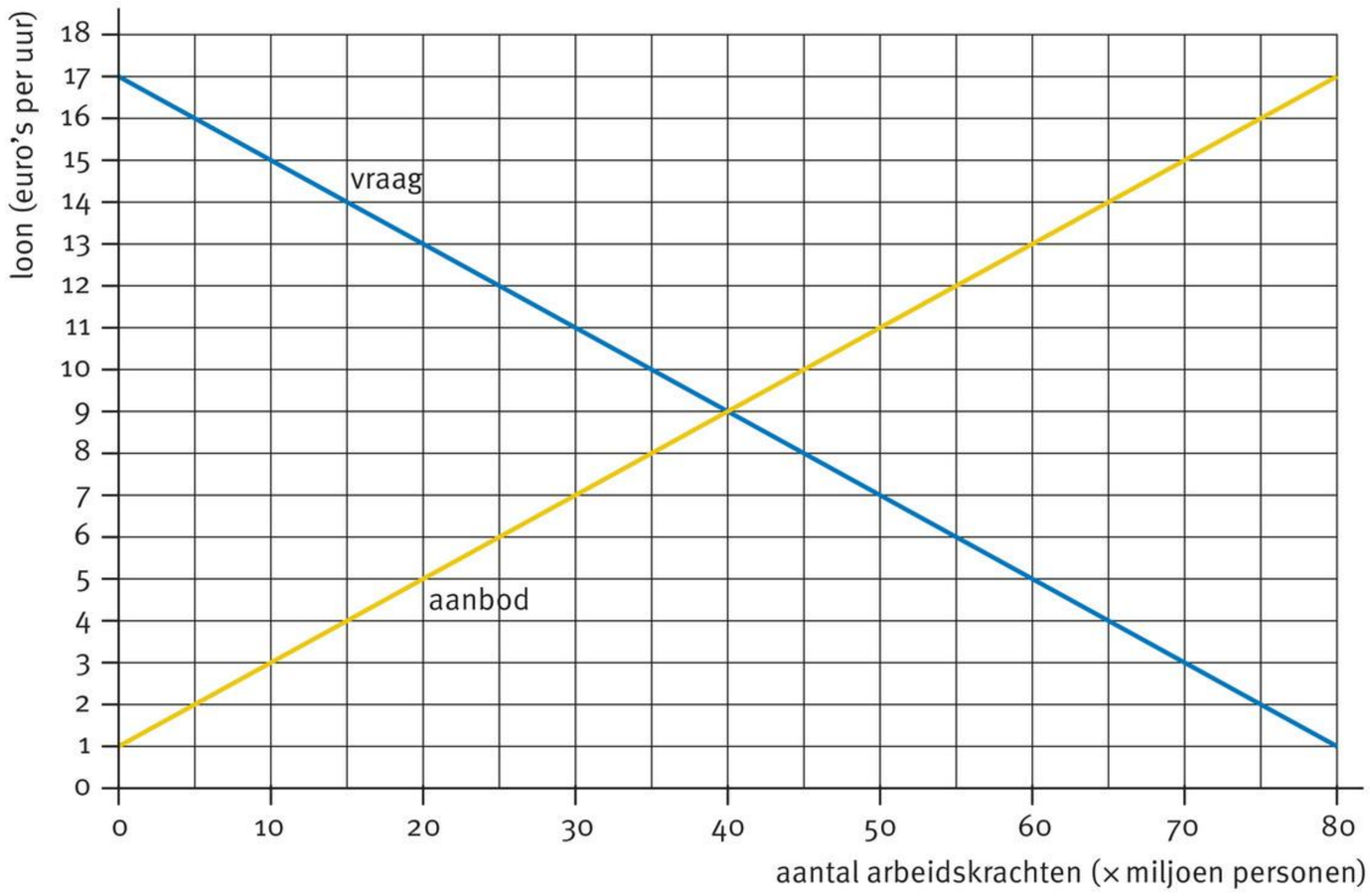
Eindopdracht

Bron 5 toont vraag en aanbod van arbeid in een land. De arbeidskrachten die werken of willen werken, bieden elke dag hun arbeid aan. Bedrijven die werknemers in dienst hebben of nieuwe werknemers zoeken, vragen arbeid.

13 **a** Hoeveel arbeiders willen bedrijven in dienst hebben als het loon € 11 per uur is?
b Hoeveel arbeiders vragen bedrijven als het loon € 13 per uur is?
c Waarom vragen bedrijven minder arbeid als het loon hoger wordt?

14 Het loon is op een bepaald moment € 8. Wat is er bij dit loon aan de hand? Kies A of B en verklaar je keuze.
A Bedrijven zoeken extra personeel, maar kunnen dat niet vinden.
B Een deel van de arbeidskrachten zoekt een baan, maar kan geen baan vinden.

Bron 5 Vraag naar en aanbod van arbeid



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 4

Van alle markten thuis

intro

Wie wint?

Het begon zo goed met de app Snapchat van het bedrijf Snap Inc. Snapchat is een toepassing waarmee je foto's en video's deelt. Met Snapchat sturen vooral jongeren met hun telefoon foto's, filmpjes en berichten naar hun vrienden. Die foto's, filmpjes en berichten verdwijnen kort na het versturen in het niets. Omdat de app gratis is, zegt het aantal gebruikers niets over de omzet en de winst van het bedrijf. Maar het zegt alles over het potentieel dat Snap adverteerders kan bieden. Die bepalen de toekomst van het bedrijf. Om de gunst van die adverteerders is Snapchat in een hevige concurrentiestrijd verwikkeld met TikTok, BeReal en Facebook. Deze strijd is zwaar voor Snap Inc. De groei van het aantal gebruikers en de omzet vallen tegen. In 2022 daalde het gebruik van Snapchat en was het niet zeker of Snapchat wel zou overleven.

1 Hoe kan Snap Inc geld verdienen met Snapchat als de app gratis is?
2 Waarom hebben sociale media, zoals Facebook, X, TikTok en Snapchat, steeds weer nieuwe concurrentie te vrezen?
3 Bedenk een voordeel en een nadeel van de sterke concurrentie tussen de digitale apps.

leertekst

Weinig aanbieders op de markt

Snapchat streed in 2022 onder andere met Facebook om de gunst van de consument. Want Meta biedt met Facebook, Instagram en WhatsApp ook de mogelijkheid tot het verzenden van foto's aan. Hoe meer bedrijven een vergelijkbaar product aanbieden, hoe zwaarder de **concurrentie** op de markt.
Microsoft is met Windows een belangrijke speler op de markt van besturingssystemen van computers. Microsoft had lange tijd weinig concurrentie op de computermarkt. Als één bedrijf met zijn product de markt beheerst, noemen we dit een **monopolie**.
Veel markten in Nederland worden beheerst door een paar aanbieders. Bijvoorbeeld: de supermarkten in Nederland. De grootste twee supermarkten hebben meer dan 50% van de markt in handen. Een markt met een paar aanbieders die de markt beheersen, noemen we een **oligopolie**. De aanbieders op een oligopolistische markt houden elkaar goed in de gaten. Als één supermarkt gaat stunten met de prijzen, verlagen de andere supermarkten hun prijzen ook. Zo kan een **prijzenoorlog** ontstaan. Het omgekeerde is ook mogelijk: de aanbieders spreken af om elkaar niet te beconcurreren. Ze vormen een **kartel**. Kartelvorming is in de Europese Unie (EU) verboden. Daarom moeten kartelafspraken in het geheim worden gemaakt.
Andere voorbeelden van oligopolistische markten: de markt van aardgas, mobiele telefonie en cola.

4 a Waarom kan Microsoft de prijzen van zijn software hoog houden?
b Toch moet Microsoft oppassen en de prijs niet te hoog maken. Noem een gevaar voor Microsoft als het bedrijf erg hoge prijzen rekent.

5 Vroeger had KPN Telecom een monopolie op de markt van de telefoondiensten. Nu zijn er een verschillende aanbieders.
- **a** Noem een aantal aanbieders op de telefoonmarkt.
- **b** Geef twee voordelen voor de consument van deze verandering van marktvorm.

6 Welke uitspraken passen bij een oligopolistische markt?
- **A** De concurrenten volgen met hun benzineprijs de prijs van Shell.
- **B** Duizenden benzinepompen lokken de automobilist met hun assortiment.
- **C** Alleen de overheid verkoopt paspoorten.
- **D** Coca-Cola en Pepsi Cola zijn de grootste aanbieders van cola.
- **E** Een paar landen produceren een groot deel van de wereldwijde olieproductie.
- **F** Duizenden boeren rijden met hun prei naar de veiling.

7 Supermarkten bevinden zich al jaren in een prijzenoorlog. Albert Heijn begon een aantal jaar geleden de prijzenoorlog.
- **a** Wat wilde Albert Heijn bereiken met een prijzenoorlog?
- **b** Op korte termijn profiteert de consument. Op langere termijn kunnen de klanten nadeel hebben van een prijzenoorlog. Leg dit uit.

leertekst

Veel aanbieders op de markt

Een Rotterdammer kan op veel plaatsen in de stad brood kopen. Bij de keuze speelt de prijs mee, maar ook de kwaliteit van het brood, de service en de openingstijden van de winkel. Brood wordt in Rotterdam aangeboden op een markt van **monopolistische concurrentie**: er zijn veel aanbieders van brood, maar de kwaliteit is bij elke aanbieder anders. Brood is een **heterogeen product**.
Een ander voorbeeld van monopolistische concurrentie voor de consument zijn de tankstations in Nederland. Een automobilist kan uit veel benzinestations kiezen om zijn tank te vullen. De benzine is overal van dezelfde kwaliteit, maar de prijs, de service en het assortiment van de tankstations zijn verschillend.
Boeren die prei verbouwen, verkopen hun product op een markt van **volkomen concurrentie**. Want er zijn heel veel boeren die prei verbouwen. En de consument ziet geen verschil tussen de prei van boer Jansen en die van boer Pieterse. Prei is een **homogeen product**. Aanbieders op een markt van volkomen concurrentie ondervinden dus de meeste concurrentie van andere aanbieders, want er zijn heel veel concurrenten. En de concurrenten bieden precies hetzelfde product aan.

8 Zet de vier marktvormen op de juiste plaats in het schema.

	Aantal aanbieders		
	Veel	Weinig	Een
Homogene goederen			
Heterogene goederen			

9 Plaats de vier marktvormen in volgorde van weinig tot geen concurrentie op de markt tot veel concurrentie op de markt.

Eindopdracht

Bron 1

Op en neer naar Visland

Visland is een klein eiland dat op enkele kilometers van het vasteland ligt. Voor het vervoer van en naar het eiland zijn de eilanders en de toeristen al meer dan honderd jaar afhankelijk van één veerdienst: Navi. De eilanders zijn al jaren ontevreden over de veel te hoge prijs die Navi voor een retourticket rekent. De onvrede bij de eilanders heeft onlangs geleid tot de oprichting van een veerdienst in eigen beheer: Aquaservice.

10 Lees bron 1.

a Welke marktvorm heeft de markt van veerdiensten naar Visland na toetreding van Aquaservice?

A monopolie
B monopolistische concurrentie
C oligopolie
D volkomen concurrentie

b Navi kan zich de onvrede van de eilanders niet voorstellen: “Wij zijn een commercieel bedrijf, maar hebben de huidige prijs van een retourticket van € 31,20 gebaseerd op het behalen van maximale omzet. Als we zouden streven naar maximale totale winst, zouden we voor een retourticket € 37,20 moeten rekenen.”
Bereken met behulp van bron 2 de maximaal haalbare omzet van Navi als dit bedrijf de enige aanbieder is.

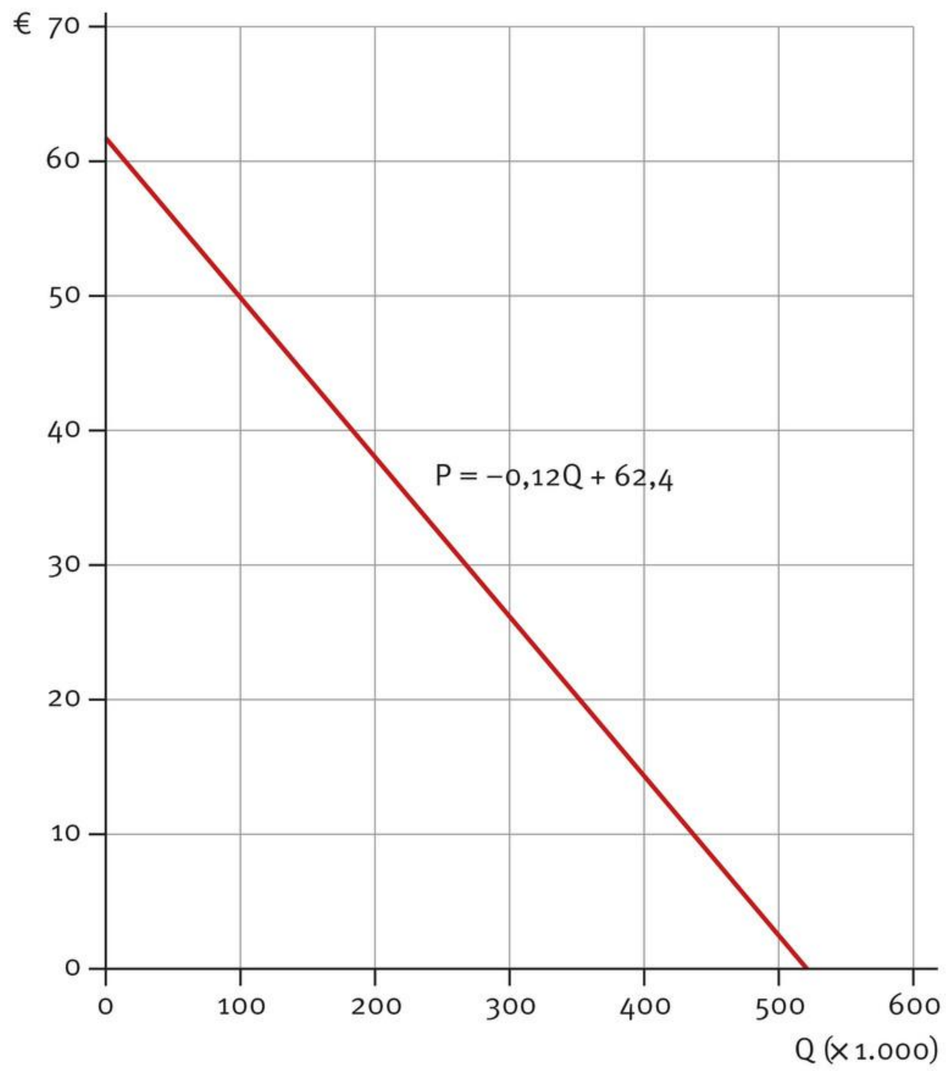
c Bereken de totale maximale winst die Navi had kunnen behalen in de jaren dat dit bedrijf de enige aanbieder was.

d Na de komst van Aquaservice vragen beide aanbieders zich af: zal mijn concurrent de prijs verlagen om meer klanten te lokken ten koste van ons bedrijf?
Bekijk de varianten in bron 3. Na de intrede van Aquaservice geldt in eerste instantie variant I: beide aanbieders veranderen hun prijs niet. Waarom is Navi bang dat deze situatie niet standhoudt en variant II gaat gelden?

e Waarom zal variant II ook niet land standhouden?

f Econoom Jeanne de Haan ziet de bui al hangen: “Bedrijven mogen geen prijsafspraken maken, dat is wettelijk verboden. Toch ben ik bang dat ze stiekem afspreken om de prijs gelijk te houden, waardoor variant I blijft gelden.”
Leg uit waarom variant I voor beide bedrijven gunstiger is dan variant IV, terwijl de verdeling van de marktaandelen in beide varianten gelijk zijn.

Bron 2 Bedrijfseconomische gegevens van Navi



TK = 12Q + 2.000

TK = totale kosten in duizenden euro's
P = prijs van een retourticket in euro's
Q = gevraagde hoeveelheid retourtickets in duizendtallen

Bron 3

Variant I:
Beide aanbieders houden de prijs gelijk, waardoor Navi 68% van de klanten vervoert en Aquaservice 32%

Variant II:
Alleen Aquaservice verlaagt de prijs, waardoor Navi 59% van de klanten vervoert en Aquaservice 41%.

Variant III:
Alleen Navi verlaagt de prijs, waardoor Navi 76% van de klanten vervoert en Aquaservice 24%.

Variant IV:
Beide aanbieders verlagen de prijs, waardoor Navi 68% van de klanten vervoert en Aquaservice 32%.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 5

Inzicht in... de arbeidsmarkt

In dit hoofdstuk heb je kennisgemaakt met verschillende markten. Op een markt wordt een product aangeboden, weergegeven door een aanbodlijn, die bij een stijgende prijs laat zien dat de aangeboden hoeveelheid stijgt. Deze aanbodlijn kruist de vraaglijn, die bij een stijgende prijs juist laat zien dat de gevraagde hoeveelheid daalt. Het aanbod en de vraag betroffen bijvoorbeeld paprika's, huizen en aardappels.
De meeste markten hebben hun specifieke eigenaardigheden. Zo ook de arbeidsmarkt, waar het verhandelde product geen huis of aardappel is, maar arbeid, dus mensen die willen en kunnen werken. In deze paragraaf staat een aantal specifieke situaties die bij de arbeidsmarkt passen.

Bron 1

"Ouderen zijn juist flexibeler op de arbeidsmarkt dan jongeren"

Mensen bieden hun arbeid aan om geld te verdienen, bedrijven vragen arbeid om het werk uit te voeren. De een biedt aan, de ander vraagt. Maar veel mensen boven de 45 jaar bieden zichzelf wel aan, maar worden niet gevraagd. Er kleeft een stigma aan oudere werknemers: ze zijn duur, niet productief, altijd ziek. Maar dat klopt allemaal niet. Bij vervoerder Noot kennen ze de vooroordelen over ouderen op de werkvloer, maar herkennen doen ze het niet. "Bij ons werken zo'n 1.200 mensen en het gros is ouder dan 50 jaar," zegt personeelsmanager Erik Willems. "Oudere werknemers zijn juist heel flexibel, want ze hebben bijvoorbeeld geen thuiswonende kinderen die aandacht nodig hebben. Als er plots een extra ritje gereden moet worden, doen ze dat zonder moeite. Een hogere leeftijd is in ons werk bovendien een voordeel. Wij vervoeren veel kinderen met een beperking. Die hebben stiptheid en regelmaat nodig en daar zijn oudere chauffeurs heel goed in."
ANBO, een belangenorganisatie voor ouderen, krijgt steeds vaker vragen van werkgevers die willen weten waar ze oudere werknemers kunnen vinden. "Daarom lanceren wij nu de vacaturesite voor 45-plussers. Je mag in Nederland natuurlijk niet discrimineren, dus op de vacatures op deze nieuwe site mogen ook jongeren reageren," zegt directeur Jan-Dick Verheul van uitzendbureau Ervaren Jaren.
(Vrij naar: nos.nl)

1 **a** Lees bron 1. Wat biedt een werkzoekende persoon aan op de arbeidsmarkt?
b Wat koopt een bedrijf in als een persoon in dienst komt?
c Wat is het probleem op de in bron 1 beschreven arbeidsmarkt?

2 Welke marktvorm past bij deze arbeidsmarkt?
A volledige concurrentie
B monopolistische concurrentie
C oligopolie
D monopolie

3 Bekijk bron 2. Welke verhouding tussen vraag en aanbod past bij deze cartoon?

Bron 2



4 Bron 3 geeft een afwijkend vraag-en-aanbodmodel: de aanbodlijn loopt verticaal. Welke situatie past het best bij een verticale aanbodlijn?

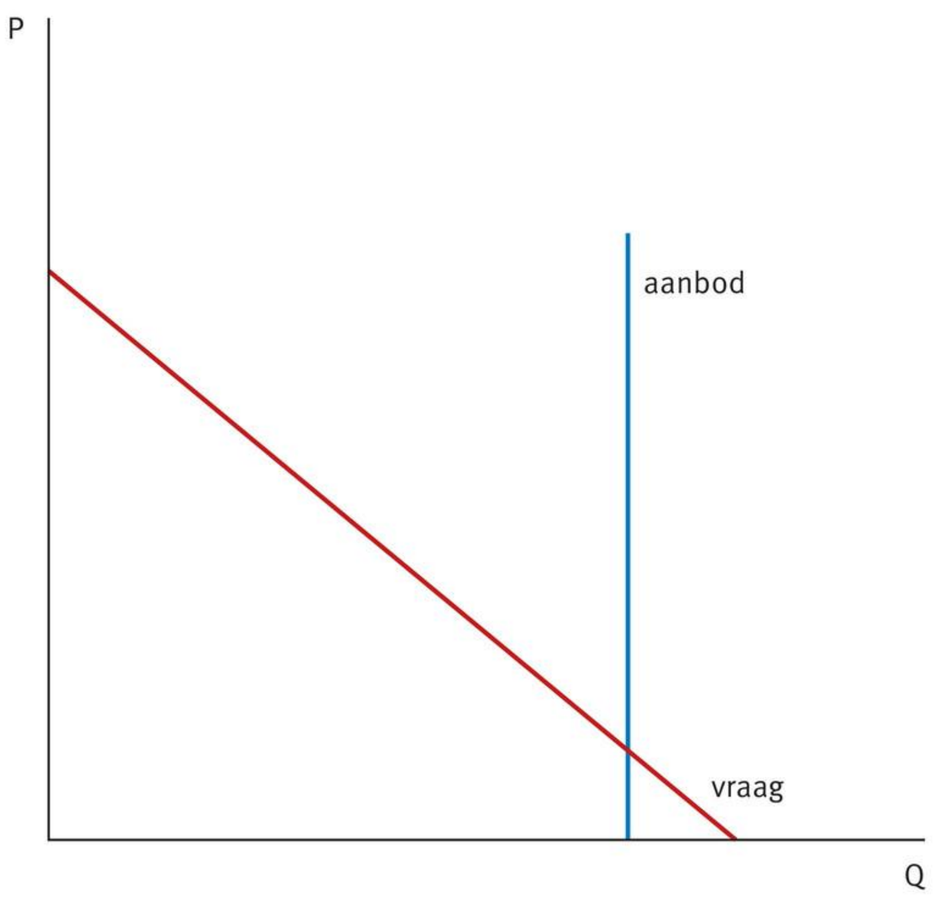
A De vraag wordt gedaan door supermarkten die op korte termijn prei willen aankopen, ook als de prijs hoog is, om de klanten verse prei te kunnen aanbieden.

B De vraag bestaat uit klanten die duur antiek verzamelen. Bij een hoge prijs kopen zij ook wat zij mooi vinden.

C Het aanbod wordt gedaan door boeren die hun prei na de oogst snel willen verkopen, onafhankelijk van de prijs. Wat de prijs ook is, als ze de oogst niet snel verkopen, rot de prei en verdienen ze niets.

D Het aanbod bestaat uit antiquairs die dure spullen verkopen. Zij kunnen een hoge prijs afwachten, hun aangeboden goederen bederven immers niet.

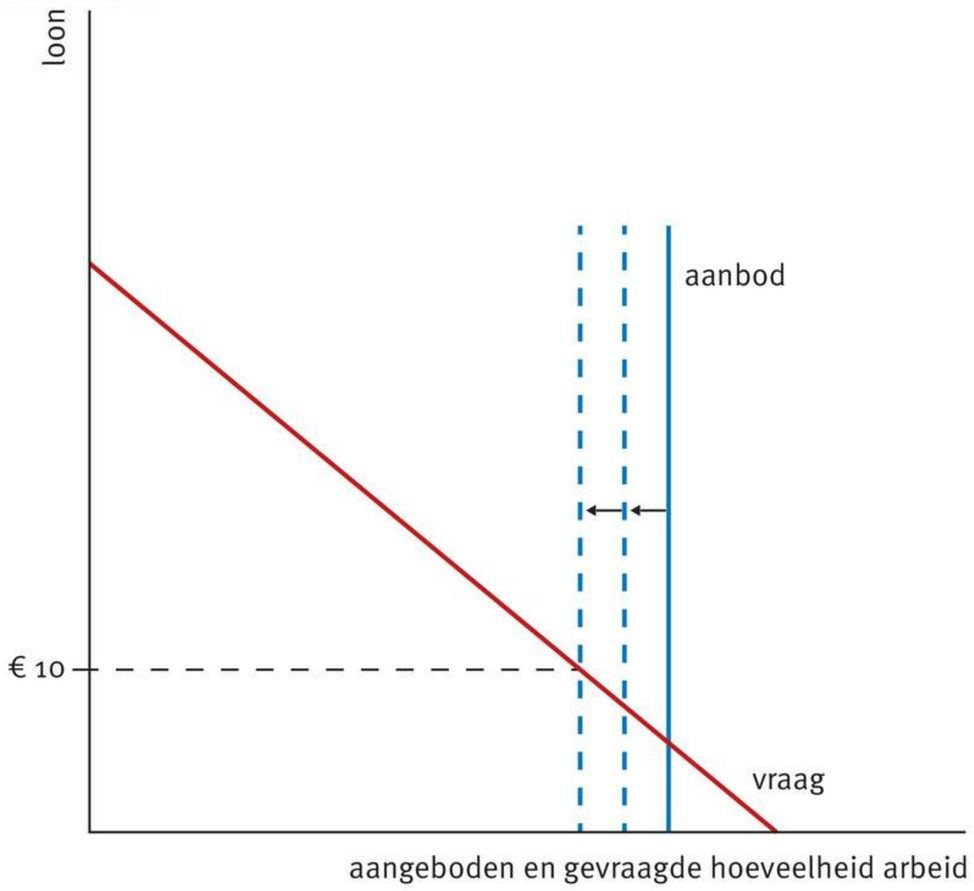
Bron 3



5 In sommige tijden, in sommige landen, is in het model van de arbeidsmarkt de aanbodlijn van arbeid ook min of meer verticaal. Leg uit hoe dat mogelijk is.

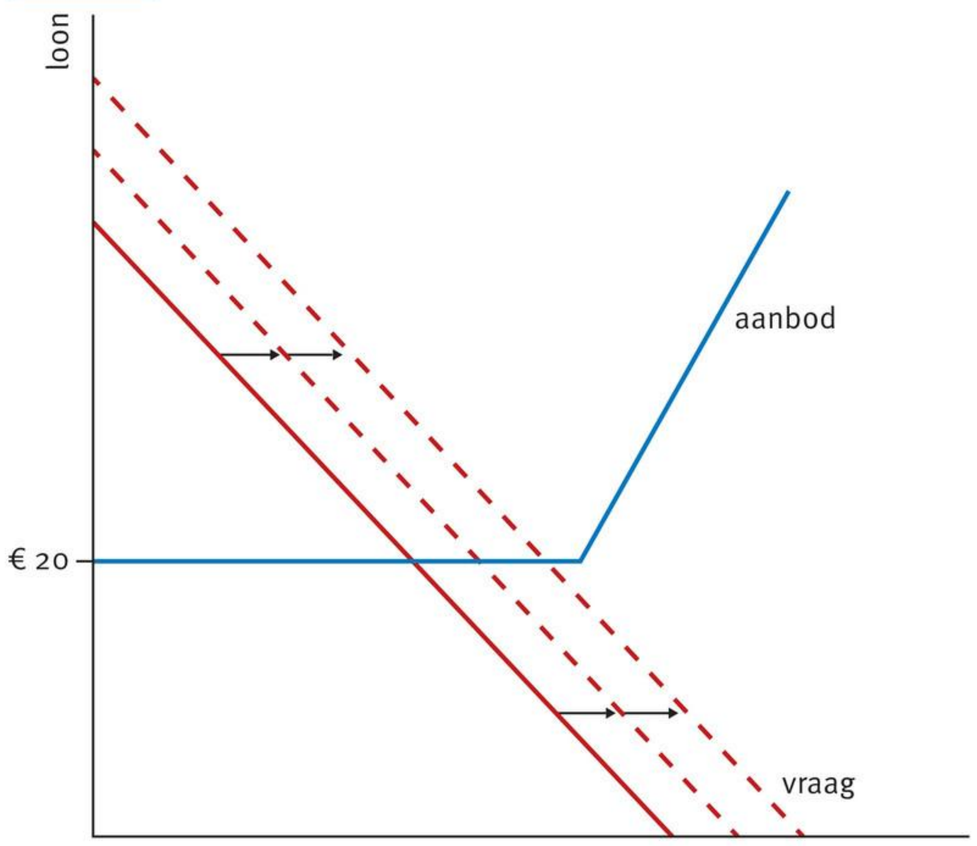
6 Bekijk bron 4. Noem een oorzaak waarom de aanbodlijn van arbeid alsmaar naar links verschuift.

Bron 4



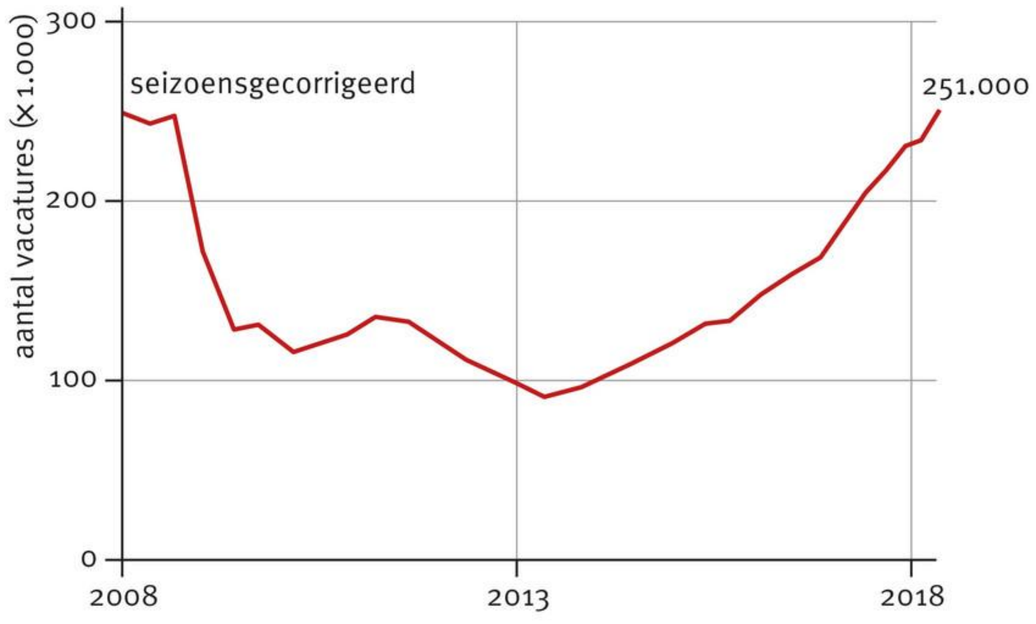
7 Bekijk bron 5. Noem een oorzaak waarom de vraaglijn van arbeid alsmaar verder naar rechts verschuift.

Bron 5



8 Beschrijf welke informatie uit bron 6 valt af te leiden over de arbeidsmarkt.

Bron 6 De Nederlandse arbeidsmarkt tussen 2008 en 2018



(Bron: CBS)

9 **a** Bron 7 is een krantenartikel uit 2023. De titel van het artikel is weggelaten. Bedenk zelf een goede titel voor dit artikel.

b Het artikel is vrij lang, maar laat zich toch goed samenvatten in woorden. Schrijf een korte tekst (60 à 70 woorden) waarin je het artikel goed samenvat.

Bron 7

Dat vrouwen vaker in deeltijd werken dan mannen, scheelt in eerste instantie salaris, maar op de lange termijn doet het meer pijn. Zo blijven carrièrekansen uit, ontstaat er een pensioenkloof en blijven vrouwen vaak financieel afhankelijk van hun partner.
Na het afstuderen werkt 20 tot 40 procent van de werkende vrouwen al in deeltijd, afhankelijk van hun opleidingsniveau. Dat loopt in de negen jaar erna op naar 40 tot 66 procent, bleek uit cijfers van statistiekbureau CBS. Bij mannen blijft het percentage deeltijdwerkers onder de 20 procent.
Vrouwen werken vaker in beroepen waar al veel in deeltijd wordt gewerkt, zoals het onderwijs of de zorg. Ook gaan ze vaak minder werken als ze kinderen krijgen.
Op de korte termijn kan minder salaris een ingecalculeerd gevolg zijn. “Maar er is een aantal onbedoelde neveneffecten dat volgt op het deeltijdwerk,” zegt Bastiaan Starink, bijzonder hoogleraar arbeidsmarkt, pensioenen en belasting bij Tilburg University. “Daar zijn mensen zich niet van bewust en dat is begrijpelijk. Ze denken vooral aan nu.”
Nu verdienen vrouwen minder dan mannen mede doordat ze minder uren werken. Slechts de helft van de vrouwen is financieel onafhankelijk van hun partner, bij mannen is dat 80 procent. Mannen vinden die financiële onafhankelijkheid ook belangrijker.
Vrouwen die in deeltijd werken, blijven steken op de carrièreladder, concludeerde het SCP vorig jaar. Ze komen ook minder in leidinggevende functies terecht.
Een langdurig nadeel van deeltijdwerken is de pensioenkloof tussen mannen en vrouwen. Vrouwen bouwen ruim 40 procent minder pensioen op in hun werkzame leven dan mannen, concludeerden onderzoekers van Netspar. Dat kwam vooral doordat ze minder werkten.
“Dat maakt vrouwen niet alleen nu, maar ook in de toekomst financieel afhankelijk van hun partner. Want zij bouwen maar een klein pensioen op, terwijl hun in voltijd werkende partner een goede oudedagsvoorziening bij elkaar spaart,” zegt Starink.
“We moeten het probleem niet bij één groep zoeken,” zegt Mark van Ostaijen, bestuurs-socioloog aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. “Mannen doen meer betaald werk en vrouwen meer onbetaald werk. Dat vrouwen minder vaak financieel onafhankelijk zijn en minder pensioen opbouwen, zijn de consequenties van ongelijkheid.” Volgens hem zien mensen voltijd onterecht als het ideaal. “Het lijkt dan alsof mannen niets hoeven te veranderen. Maar door het onbetaalde werk van vrouwen kunnen zij in voltijd blijven werken. Misschien is het wel een probleem dat negen op de tien mannen in voltijd blijven werken als er kinderen komen.”
(Vrij naar: nu.nl)

10 Welke lijn verschuift in welke richting in een vraag-en-aanbodmodel van de arbeidsmarkt als vrouwen minder in deeltijd gaan werken?

A De aanbodlijn verschuift naar links.
B De aanbodlijn verschuift naar rechts.
C De vraaglijn verschuift naar links.
D De vraaglijn verschuift naar rechts.

Paragraaf 6

Oefenen met vraag- en aanbodlijnen

intro

Deze paragraaf geeft extra uitleg en oefening bij een zeer belangrijk onderdeel van het vak economie: vraag- en aanbodfuncties. We doen dat aan de hand van de vraag naar en het aanbod van T-shirts.
Bij de oefeningen herhaal je de uitleg in nieuwe situaties. De uitleg is daarbij nuttig als voorbeeld.

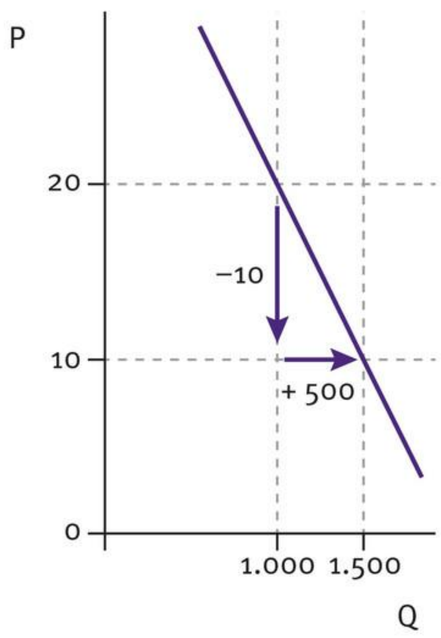
leertekst

De vraaglijn

Een vraaglijn geeft bij iedere prijs aan hoeveel stuks de consumenten bij die prijs willen kopen. Bij een lagere prijs willen meer consumenten het product kopen. Als de prijs daalt, zal de gevraagde hoeveelheid dus stijgen. Daarom is de vraaglijn een dalende lijn. In de vergelijking van de vraaglijn geeft het minteken aan dat het om een dalende lijn gaat. Andersom geldt hetzelfde principe: als de prijs stijgt zal de vraag dalen.
In bron 1 staat de vraaglijn met de vergelijking $Q_v = -50P + 2.000$ (Q_v = vraag naar T-shirts, P = prijs van een T-shirt in euro's). Het getal voor de P (–50) geeft aan hoe de gevraagde hoeveelheid verandert als de prijs verandert. Bij deze vraaglijn: als de prijs € 1 daalt, stijgt de gevraagde hoeveelheid met 50 stuks.
Bij een daling van € 10, stijgt de vraag dus met 500.
De –50 geeft dus aan wat de verhouding is tussen de verticale verandering (–1) en de horizontale verandering (+50).

Bron 1

Vraag naar T-shirts



1 Gegeven is $Q_v = -50P + 4.000$ (Q_v = vraag naar spijkerbroeken van het merk Replay in aantal stuks, P = prijs van een Replay-spijkerbroek in euro's).
- **a** Hoeveel spijkerbroeken worden er gevraagd bij een prijs van P = 20?
- **b** Hoeveel spijkerbroeken worden er gevraagd bij een prijs van P = 60?
- **c** Teken de vraaglijn.
  (P op de verticale as tot P = 100, Q op de horizontale as tot Q = 5.000)
- **d** Een Replay-spijkerbroek wordt verkocht voor € 55. Welk bedrag besteden de consumenten in totaal aan de aankoop van Replay-spijkerbroeken?
- **e** Hoeveel spijkerbroeken worden er minder gevraagd als de prijs met € 1 stijgt?
- **f** Hoeveel spijkerbroeken worden er minder gevraagd als de prijs met € 12 stijgt?

2 Stel dat de vraag naar Replay-spijkerbroeken verandert in: $Q_v = -50P + 6.000$.
- **a** Is de vraag naar Replay spijkerbroeken nu gedaald of gestegen? Verklaar je antwoord.
- **b** Noem een oorzaak van deze verandering.

3 Stel dat de vraag naar Replay-spijkerbroeken vanuit de beginsituatie verandert in: $Q_v = -100P + 6.750$.
- **a** Laat met een berekening zien dat bij de verkoopprijs van € 55 de gevraagde hoeveelheid niet verandert ten opzichte van de situatie in vraag 1d.

b Hoeveel spijkerbroeken worden er nu minder gevraagd als de prijs met € 12 stijgt?

c Replay heeft met de nieuwe vraaglijn te maken met veranderde marktomstandigheden. Welke twee stellingen zijn juist?

I Bij een prijsverhoging verliest Replay meer klanten dan in de oude situatie.

II Bij een prijsverhoging verliest Replay minder klanten dan in de oude situatie.

III Bij een prijsverlaging wint Replay meer klanten dan in de oude situatie.

IV Bij een prijsverlaging wint Replay minder klanten dan in de oude situatie.

d Noem een oorzaak voor deze verandering.

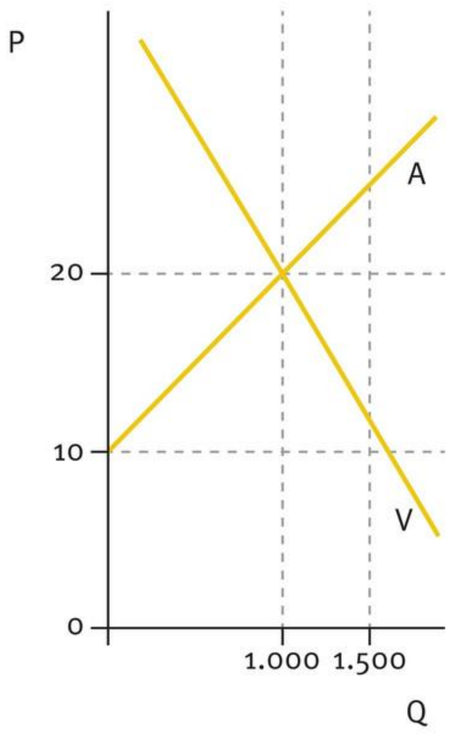
leertekst

De aanbodlijn

Een aanbodlijn geeft bij iedere prijs aan hoeveel stuks de producenten willen aanbieden. Een aanbodlijn is een stijgende lijn. Bij een hogere prijs is er meer winst te behalen met het product. Producenten gaan meer aanbieden en er komen nieuwe aanbieders op de markt. Bij een hogere prijs hoort dus een hogere aangeboden hoeveelheid.
In bron 2 is de aanbodlijn van T-shirts met de vergelijking $Q_a = 100P - 1.000$ getekend. Het getal voor de P (100) geeft aan dat iedere euro prijsstijging een extra aanbod van 100 stuks tot gevolg heeft.

Bron 2

Vraag en aanbod van T-shirts



4 Het aanbod van Replay-spijkerbroeken is gegeven met de functie: $Q_a = 50P - 1.500$ (Q_a = aanbod van spijkerbroeken van het merk Replay in aantal stuks, P = prijs van een Replay-spijkerbroek in euro's).

a Hoeveel spijkerbroeken worden aangeboden bij een prijs van € 35?

b Hoeveel spijkerbroeken worden aangeboden bij een prijs van € 70?

c Teken in de grafiek van de vraag naar Replay-spijkerbroeken ook de aanbodlijn.

5 Stel: de aanbodfunctie verandert in $Q_a = 50P - 1.000$.

a Is het aanbod gedaald of gestegen? Verklaar je antwoord.

b Geef een oorzaak voor deze verandering.

leertekst

Het marktevenwicht

Het marktevenwicht is het punt waar de gevraagde hoeveelheid gelijk is aan de aangeboden hoeveelheid. In het evenwicht zijn de uitkomsten van beide vergelijkingen aan elkaar gelijk.
Dus: $Q_a = Q_v$
$100P - 1.000 = -50P + 2.000$
$150P = 3.000$
$P = 3.000 : 150 = 20$
$Q = 100 \times 20 - 1.000 = 1.000$ (P invullen in de aanbodlijn)
Of:
$Q = -50 \times 20 + 2.000 = 1.000$ (P invullen in de vraaglijn)
Het marktevenwicht ligt dus bij P = 20 en Q = 1.000.

6 In vraag 1c en 4c heb je de markt van Replay-spijkerbroeken getekend. Bereken de evenwichtsprijs door de vraagfunctie gelijk te stellen aan de aanbodfunctie.

7 Gegeven:

$Q_a = 1.000P - 10.000$

$Q_v = -1.000P + 90.000$

Q_a = aanbod van luxe tuinstoelen

Q_v = vraag naar luxe tuinstoelen

$Q_a = Q_v$

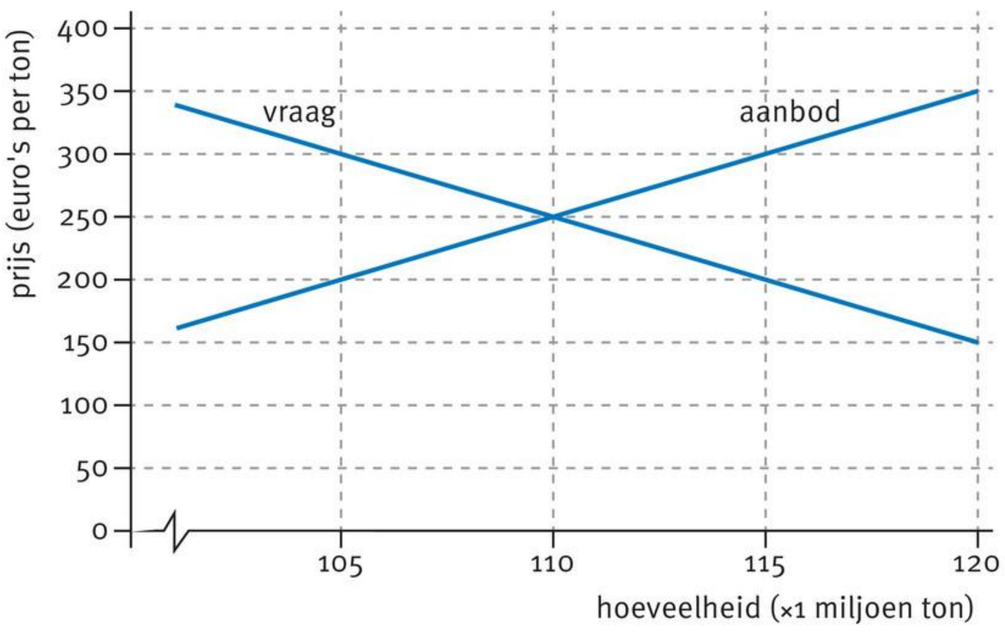
a Bereken de evenwichtsprijs en evenwichtshoeveelheid.

b Teken de vraag- en aanbodlijn.
(P op de verticale as tot P = 70, Q op de horizontale as tot 100.000.)

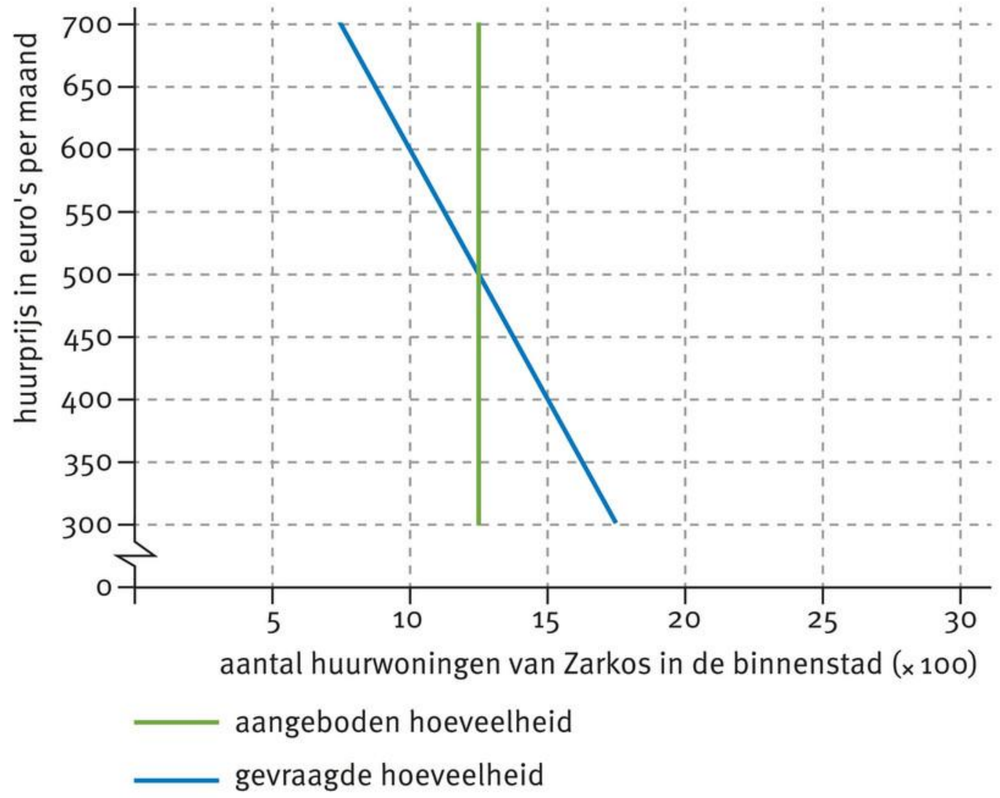
8 Bekijk bron 3. Welke stellingen zijn juist?

A Bij P = 300 is er een aanbodoverschot.
B De evenwichtsprijs is € 250 per ton suiker.
C De marktomzet bij marktevenwicht is € 27.500.
D Bij P = 170 is er een vraagoverschot.
E Bij P = 200 is de aangeboden hoeveelheid 105 miljoen ton suiker.
F Bij P = 200 is er een aanbodoverschot.
G Bij P = 300 is de gevraagde hoeveelheid 115 miljoen ton suiker.
H Bij P = 300 is er een aanbodoverschot van 115 miljoen ton suiker.
I Bij P = 200 is er een vraagoverschot van 10 miljoen ton suiker.

Bron 3 Wereldsuikermarkt



Bron 4



9 Bekijk bron 4. Welke stellingen zijn juist?

A Bij een huurprijs van € 400 is er een aanbodoverschot van huurwoningen.
B De evenwichtsprijs is € 500 huur per maand.
C De marktomzet bij marktevenwicht is € 625.000.
D Bij een huur van € 400 is er een vraagoverschot van 250 huurwoningen.
E Als de huur stijgt, blijft de aangeboden hoeveelheid huizen gelijk.
F Bij een huur van € 600 is er een aanbodoverschot van 125 huizen.
G Bij een huur van € 700 worden er 750 huurhuizen gevraagd.
H Bij een huur van € 700 is het aanbodoverschot 500 huizen.

10 Geef een verklaring waarom de aanbodlijn in bron 4 verticaal loopt.

Leerdoelen

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je jezelf controleren door per paragraaf de leerdoelen voor jezelf na te gaan:

Paragraaf 1

- Je kunt met behulp van een vraaglijn de prijs en gevraagde hoeveelheid berekenen.
- Je kunt uitleggen hoe en wanneer de vraag verandert en wanneer de gevraagde hoeveelheid verandert.

Paragraaf 2

- Je kunt met behulp van gegevens en formules de aangeboden hoeveelheid bepalen.
- Je kunt met behulp van gegevens en formules de kosten, opbrengsten en winst berekenen.

Paragraaf 3

- Je kunt met behulp van een grafiek (of formules) van vraag en aanbod het evenwicht op een markt, een overschot of tekort aflezen (of berekenen).
- Je kunt met behulp van de vergelijkingen van de vraag- en aanbodlijn het evenwicht op een markt, een overschot of tekort berekenen.

Paragraaf 4

- Je kunt de vier marktvormen noemen.
- Je kunt benoemen welke invloed de marktvorm heeft op het gedrag van bedrijven en op de marktprijs.

Paragraaf 5

- Je kunt begrippen en vaardigheden uit dit hoofdstuk in combinatie toepassen in nieuwe praktijksituaties.

Paragraaf 6

- Je kunt in een grafiek de evenwichtsprijs en de evenwichtshoeveelheid, een overschot en een tekort aflezen.
- Je kunt de evenwichtsprijs en -hoeveelheid, een overschot en een tekort berekenen met behulp van de vraag- en aanbodfunctie.

Oefenen voor de toets

In deze paragraaf krijg je opgaven die met elkaar een test vormen of je de leerdoelen van dit hoofdstuk voldoende beheerst en die je helpen je goed voor te bereiden op de toets.

1 De vraag naar sokkenmerk Gerrant is gegeven met de vergelijking: Q = −6P + 240. Q = de gevraagde hoeveelheid sokken (× 1.000), P = de prijs in euro's per paar sokken. In het komende jaar verwacht de producent meer concurrentie waardoor de gegeven vraaglijn verandert. Welke twee vraaglijnen passen bij deze nieuwe situatie?

A Q = −6P + 280
B Q = −6P + 200
C Q = −8P + 240
D Q = −4P + 240

2 Voetbalvereniging Standvast viert binnenkort een jubileum. De feestcommissie wil een groot feest organiseren voor leden en niet-leden. De locatie hiervoor is het sportpark en de naastgelegen weilanden, die worden gehuurd. De vereniging wil een populaire zanger laten komen en huurt speelattracties voor de kinderen. De penningmeester heeft een inschatting gemaakt van de opbrengsten en kosten:

verwachte vraag naar kaartjes:
Qv = −150P + 12.000
capaciteit locatie: 6.000 bezoekers
verwachte totale kosten TK = 10Q + 123.750
P = prijs van een kaartje in euro's
Q = aantal kaartjes

a Geef twee kostenposten die bij de vaste (constante) kosten van het jubileumfeest passen. Verklaar je keuze.
b Tijdens een vergadering van de feestcommissie wordt er gediscussieerd over de prijs van het toegangskaartje.

De voorzitter: “Mijn voorstel is om iedereen die lid is van onze vereniging een korting te geven op het toegangskaartje.”
De secretaris: “Ik stel voor de prijs vast te stellen op € 25, dan komen we precies op nul uit: geen winst, maar ook geen verlies.”
De locatiebeheerder: “Het voorstel van de secretaris vind ik niet zo verstandig, want dan hebben we te weinig plaatsen voor de bezoekers. Ik stel voor de prijs te kiezen waarbij er evenveel mensen komen als er plaatsen zijn.”
Bereken de totale kosten bij het voorstel van de secretaris.

c Bereken de winst als het plan van de locatiebeheerder uitgevoerd wordt.

3 De Nederlandse onderneming Pil&Pill is van plan het product Metolani op de markt te brengen. Metolani is een pil om slaapproblemen te verhelpen. Pil&Pill heeft van de Europese Unie tot 1 januari 2027 het alleenrecht gekregen om het product te produceren en te verkopen in Nederland en Duitsland. Concurrenten mogen het product niet produceren. Metolani zal, zonder doktersrecept, alleen verkrijgbaar zijn in drogisterijen in Nederland en Duitsland.

a Zijn drogisterijen actief op een markt van volkomen concurrentie of op een markt van monopolistische concurrentie? Leg je antwoord uit.

b Op welke marktvorm wordt Metolani tot 1 januari 2027 aangeboden? Verklaar je antwoord.

c Bekijk bron 1. Pil&Pill wil in Duitsland 5 miljoen verpakkingen verkopen. In totaal streeft het bedrijf naar een omzet van € 400 miljoen. Bereken met bron 1 welke omzet het bedrijf in Nederland moet behalen om een totale omzet van € 400 miljoen te behalen.

d Na twee jaar vindt de Duitse overheid het medicijn te zwaar voor verkoop in drogisterijen. Het mag alleen nog maar op doktersrecept bij apotheken worden verkocht. Pil&Pill verwacht daardoor een lagere omzet, maar denkt dat de totale afname van de vraag relatief beperkt kan blijven.
Leg uit waarop het bedrijf die verwachting kan baseren.

e Verschuift de vraaglijn in bron 1 dan naar links of naar rechts? Verklaar je antwoord.

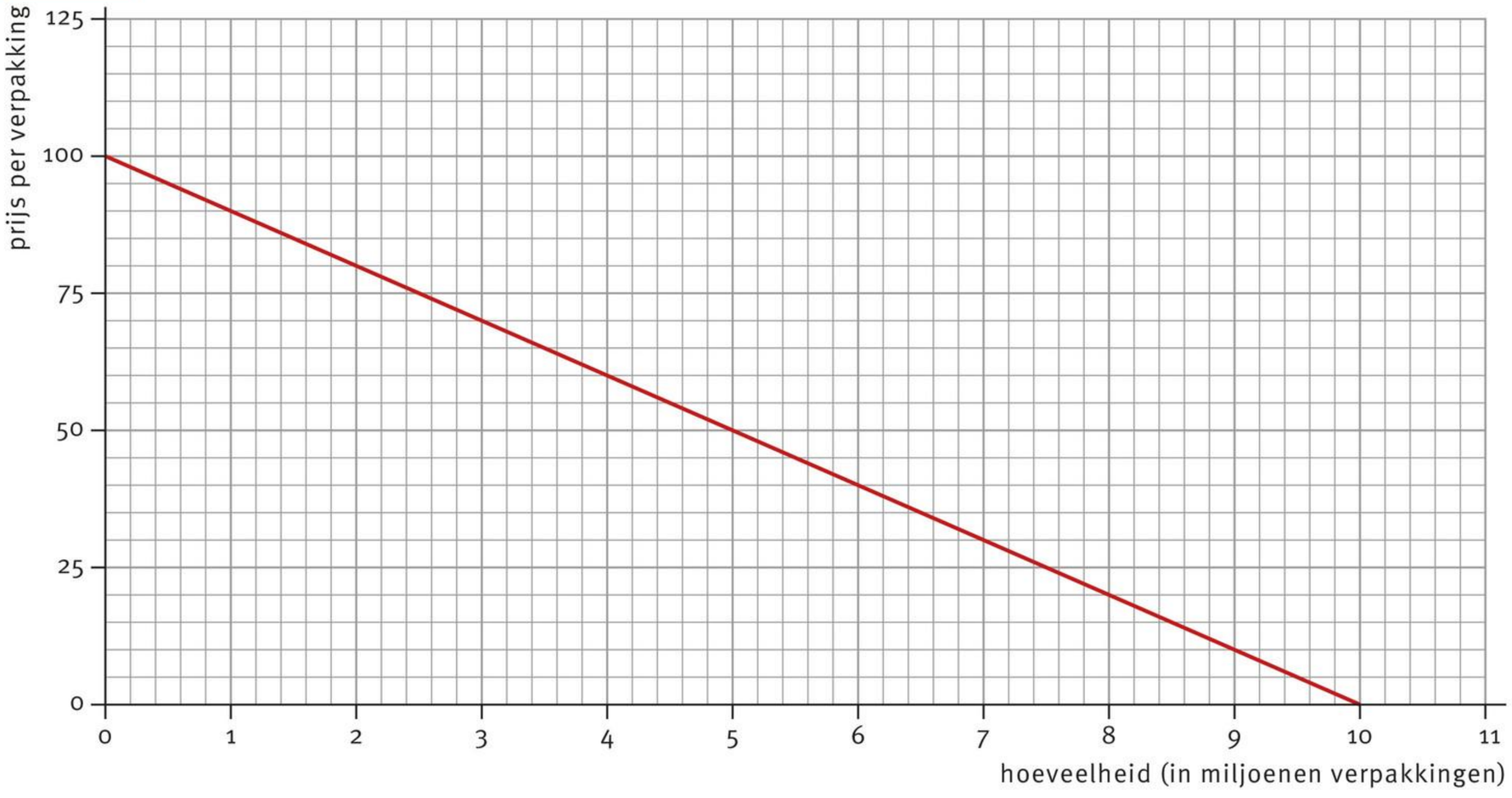
4 Lees bron 2.
Welke marktvorm heeft de parkeermarkt rondom het theater?

A monopolie
B oligopolie
C monopolistische concurrentie
D volkomen concurrentie

5 **a** Is er op de parkeermarkt bij het theater sprake van een homogeen goed of van een heterogeen goed? Verklaar je keuze.

b Ondanks de prijsverlaging denkt Frans de Wit dat zijn omzet zal stijgen. Hoe is dat mogelijk?

Bron 1 De vraag naar Metolani in Duitsland



Bron 2

Parkeren bij een prijzenoorlog

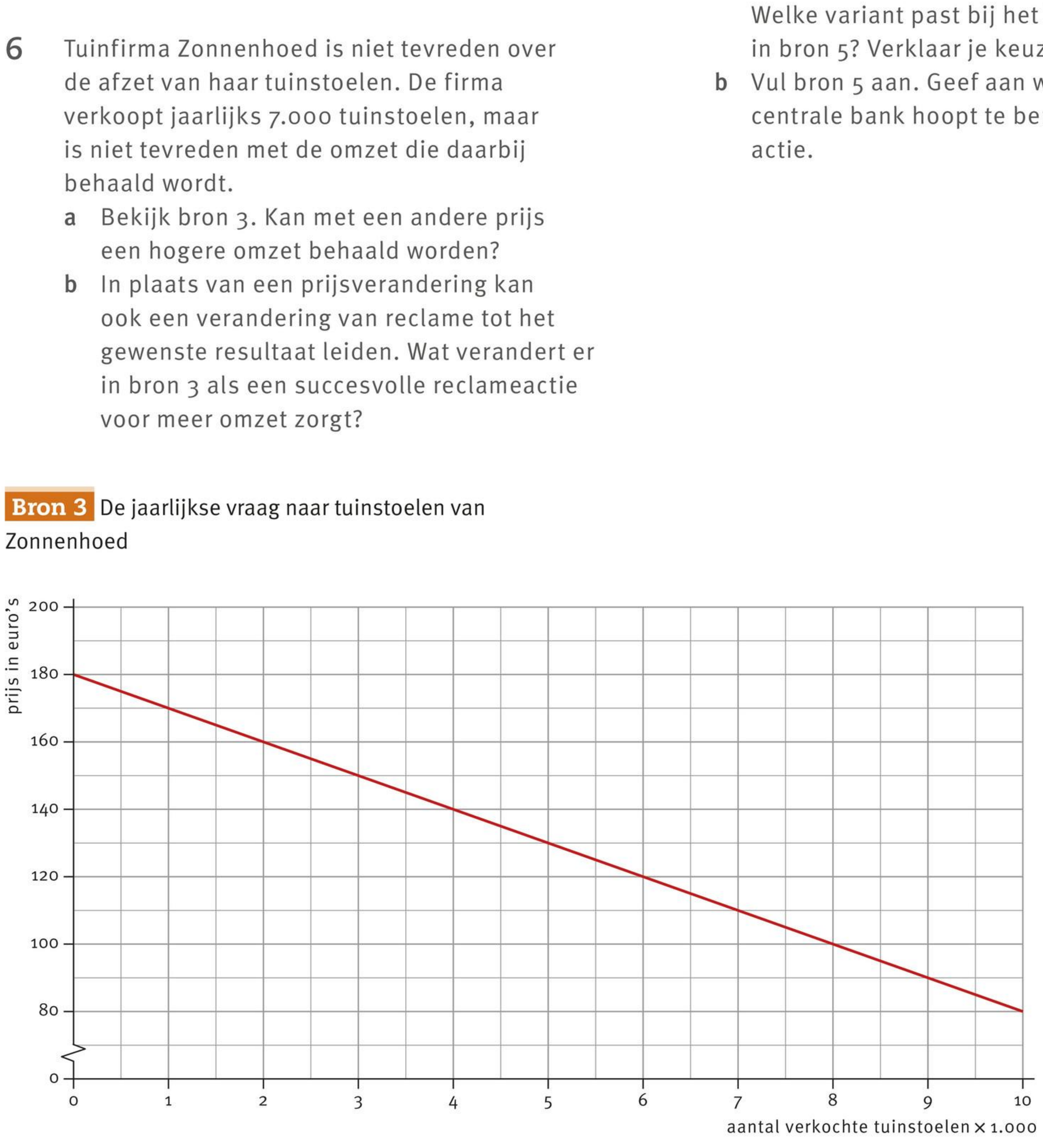
Er is een prijzenoorlog uitgebroken tussen twee parkeergelegenheden bij een groot theater in de provincie. Vorige week verlaagde Parking Exa de prijzen van met 40%. Frans de Wit, de eigenaar van Parking BV: "De theaterbezoekers letten alleen maar op de prijs, dat hebben we onderzocht. Bij ons leidt een prijsverlaging tot meer omzet. Parkeren is nu bijna 80% goedkoper dan bij de concurrent."
De woordvoerder van de concurrent CP kondigt aan dat CP zal reageren met een tariefsverlaging. Er is geen andere parkeergelegenheid voor theaterbezoekers.

6 Tuinfirma Zonnenhoed is niet tevreden over de afzet van haar tuinstoelen. De firma verkoopt jaarlijks 7.000 tuinstoelen, maar is niet tevreden met de omzet die daarbij behaald wordt.

a Bekijk bron 3. Kan met een andere prijs een hogere omzet behaald worden?

b In plaats van een prijsverandering kan ook een verandering van reclame tot het gewenste resultaat leiden. Wat verandert er in bron 3 als een succesvolle reclameactie voor meer omzet zorgt?

Bron 3 De jaarlijkse vraag naar tuinstoelen van Zonnenhoed

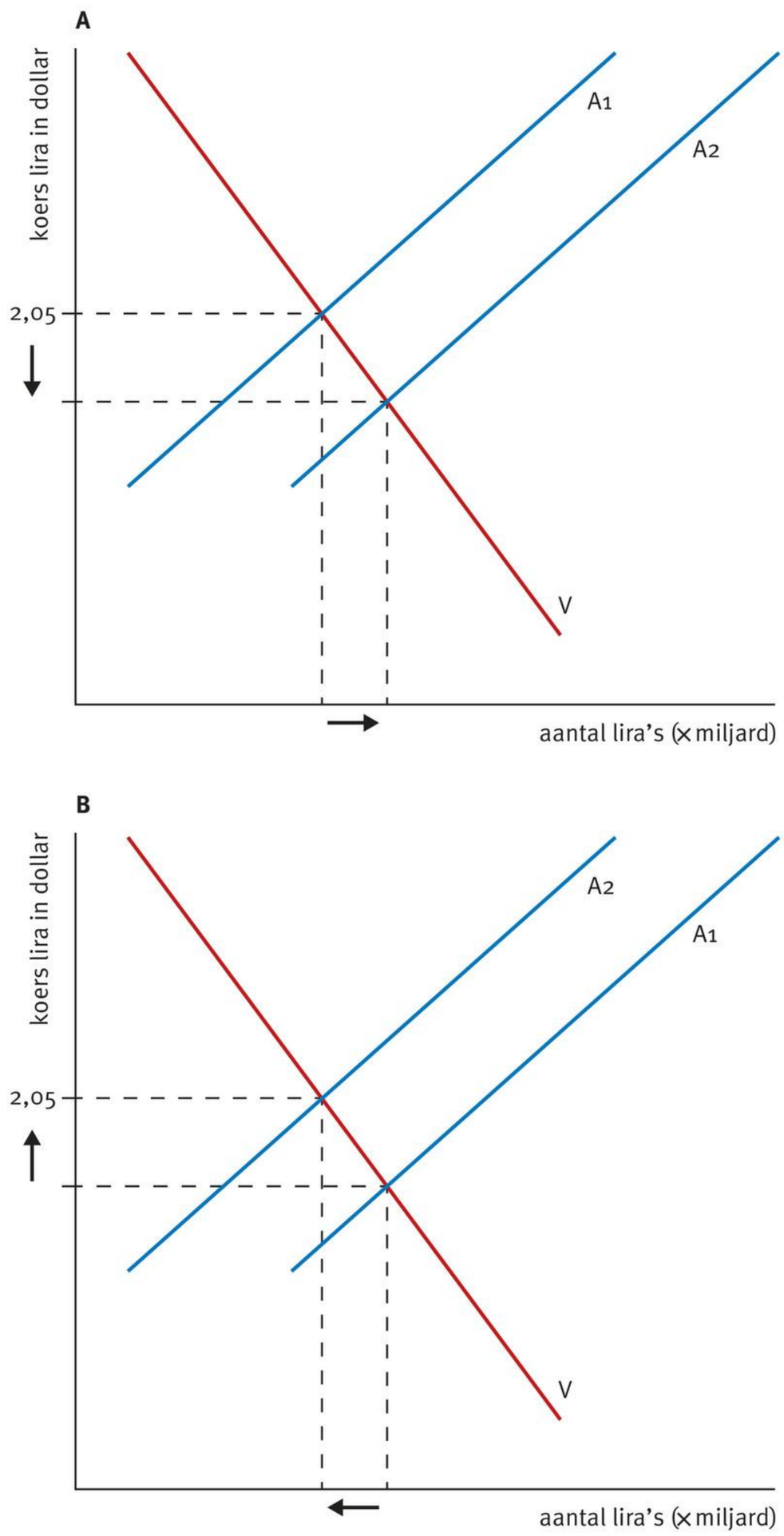


7 Een verandering van de vraag naar en het aanbod van producten kun je in een grafiek weergeven. Denk aan aardappels. Maar ook de vraag naar en het aanbod van geld kun je in een grafiek weergeven. Als mensen meer aardappels gaan eten, verschuift de vraaglijn van aardappels naar rechts, bij minder consumptie naar links. Als boeren meer of minder aardappels gaan verbouwen, verschuift de aanbodlijn. Bij de vraag naar en het aanbod van een munt werkt op dat dezelfde manier.

a Bekijk bron 4 en lees bron 5. De munt van Turkije is de lira. In bron 4 staan twee varianten van een verschuiving van de aanbodlijn van de lira van A1 naar A2. Welke variant past bij het krantenartikel in bron 5? Verklaar je keuze.

b Vul bron 5 aan. Geef aan wat de Turkse centrale bank hoopt te bereiken met deze actie.

Bron 4



Bron 5

Uit een krant

De Turkse centrale bank heeft een bedrag van 12 miljard Amerikaanse dollars gekocht in ruil voor Turkse lira's. De bank hoopt met deze actie te bereiken dat ...

Begrippen

Paragraaf 1

gevraagde hoeveelheid
Aantal stuks dat de consumenten bij een bepaalde prijs willen kopen.

inkomen
Hoeveelheid geld die iemand in een bepaalde periode ontvangt, bijvoorbeeld loon of een uitkering.

koopkracht (van het inkomen)
Hoeveelheid goederen en diensten die met het inkomen gekocht kunnen worden.

vraaglijn
Lijn die bij iedere prijs aangeeft hoeveel stuks de consumenten bij die prijs willen kopen.

Paragraaf 2

aanbodlijn
Lijn die bij iedere prijs aangeeft hoeveel stuks de producenten bij die prijs willen verkopen.

aangeboden hoeveelheid
Aantal stuks dat de aanbieders bij een bepaalde prijs willen verkopen.

afzet
Aantal stuks dat wordt verkocht.

kostprijs
De kosten per product.

omzet (totale opbrengst)
Afzet × prijs per product.

totale kosten
Variabele kosten + vaste kosten.

totale winst
Totale opbrengst – totale kosten.

variabele kosten
Kosten die afhangen van het aantal geproduceerde goederen en diensten.

vaste kosten
Kosten die onafhankelijk zijn van het aantal geproduceerde goederen en diensten.

Paragraaf 3

aanbodoverschot
De aangeboden hoeveelheid is groter dan de gevraagde hoeveelheid.

evenwichtshoeveelheid
De hoeveelheid waarbij de gevraagde hoeveelheid gelijk is aan de aangeboden hoeveelheid.

evenwichtsprijs
De prijs waarbij de gevraagde hoeveelheid gelijk is aan de aangeboden hoeveelheid.

marktevenwicht
De gevraagde hoeveelheid is gelijk aan de aangeboden hoeveelheid.

marktmechanisme
De werking van vraag en aanbod zorgt ervoor dat op de markt een evenwichtsprijs tot stand komt.

vraagoverschot
De gevraagde hoeveelheid is groter dan de aangeboden hoeveelheid.

Paragraaf 4

concurrentie
Bedrijven strijden met elkaar om de gunst van de klant.

heterogeen product
Een product dat volgens de consumenten afwijkt van de andere goederen op de markt.

homogeen product
Een product dat in de ogen van de consument gelijk is aan de andere goederen op de markt.

kartel
Aanbieders spreken af de onderlinge concurrentie te beperken.

monopolie
Marktvorm met één aanbieder die de markt beheerst.

monopolistische concurrentie
Marktvorm met veel aanbieders van een heterogeen product.

oligopolie
Marktvorm met een paar aanbieders die de markt beheersen.

prijzenoorlog
Aanbieders reageren met prijsverlagingen op prijsverlagingen van concurrenten waardoor de prijzen sterk dalen.

volkomen concurrentie
Marktvorm met veel aanbieders van een homogeen product.

Samenvatting

Vraag en aanbod
De vraaglijn geeft bij iedere prijs aan hoeveel stuks de consumenten bij die prijs willen kopen. Het aantal stuks bij een bepaalde prijs noemen we de gevraagde hoeveelheid.
De vraaglijn is een dalende lijn. Immers: hoe hoger de prijs, hoe lager de gevraagde hoeveelheid (en omgekeerd).
Een prijsverandering van het product heeft een verandering langs de vraaglijn tot gevolg. Het is ook mogelijk dat de vraaglijn zelf verschuift. Er zijn verschillende oorzaken voor een verschuiving van de vraaglijn:
- het inkomen van de consumenten daalt of stijgt;
- de smaak van de consumenten verandert;
- het aantal consumenten daalt of stijgt;
- de prijs van een concurrent daalt of stijgt.

De aanbodlijn geeft bij iedere prijs aan hoeveel stuks de aanbieders willen aanbieden. De aanbodlijn is een stijgende lijn. Bij de aanbodlijn kan er, net als bij de vraaglijn, sprake zijn van een verschuiving langs de lijn of van een verschuiving van de lijn.
Bij marktevenwicht is de gevraagde hoeveelheid gelijk aan de aangeboden hoeveelheid. In dat geval is er een evenwichtsprijs en een evenwichtshoeveelheid.
Het marktmechanisme werkt overschotten en tekorten weg.

Er zijn vier marktvormen:

	Aantal aanbieders		
	Veel	Weinig	Een
Homogene goederen	Volkomen concurrentie	Oligopolie	Monopolie
Heterogene goederen	Monopolistische concurrentie		

Bij een oligopolie is zowel een prijzenoorlog als een kartel mogelijk.

Kosten en opbrengsten
De omzet is de hoeveelheid geld die met de verkoop van een goed of dienst ontvangen wordt. Een ander woord voor omzet is totale opbrengst (TO).
De afzet is het aantal stuks dat een bedrijf verkoopt. Afzet × verkoopprijs = omzet.
Van de omzet (totale opbrengst) moeten de totale kosten (TK) betaald worden. Het restant van de opbrengst is de totale winst (TW).
Dus:
totale opbrengst – totale kosten = totale winst (TW).
De totale kosten zijn te verdelen in vaste kosten en variabele kosten.
Vaste kosten zijn kosten die niet afhangen van het aantal geproduceerde goederen of diensten.
Variabele kosten zijn kosten die wel afhangen van het aantal geproduceerde goederen en diensten.
De totale kosten per product noemen we de kostprijs van het product.

Hoofdstuk 3 bedrijfseconomie
Van burger tot ondernemer



introductieopdracht

1 De hoofdstukopener geeft een aantal voorbeelden die bij het vak bedrijfseconomie horen. Noem zelf nog twee andere voorbeelden.

Amber en Joram gaan trouwen. Hun keuze heeft ook gevolgen voor hun financiële situatie, maar daar hebben ze zich nog niet erg in verdiept, want dat vinden ze niet romantisch.
De eerste twee hoofdstukken van dit boek behandelden onderwerpen die bij het vak (algemene) economie horen. Je hebt voorbeelden gekregen van onder andere schaarse goederen, directe ruil, vraag en aanbod en geld als ruilmiddel. Het zijn onderwerpen die de gehele maatschappij aangaan. Je hebt ook financiële zelfredzaamheid nodig. Dat gaat over persoonlijke financiële keuzes waar iedereen mee te maken kan krijgen, zoals een lening, schenking, contract of huwelijk. In de komende drie hoofdstukken krijg je vooral een beeld van bedrijfseconomie. Bedrijfseconomie gaat over bedrijven en hun investeringen, kosten en opbrengsten. Deze handelingen worden vastgelegd in onder meer balansen en resultatenrekeningen.
Economie en bedrijfseconomie zijn beide vakken die je in de bovenbouw kunt kiezen in je profiel; je hebt straks kennisgemaakt met beide vakken, zodat je beter weet waar je wel of niet voor kiest.
In dit hoofdstuk leer je hoe je (later) zelf te maken krijgt met economische zaken, met begrippen als samengestelde rente, ondernemer, eenmanszaak, schenking en de Wet Beperkte gemeenschap van goederen.

Paragraaf 1

Sparen en verzekeren

intro

Helpt de bank jou of help jij de bank?

De meeste mensen proberen wat te sparen om later een dure uitgave te kunnen doen of financiële tegenvallers te kunnen opvangen. Helaas is de rente de laatste jaren erg laag, waardoor je spaarbedrag niet hard aangroeit met rente. Daarnaast heeft de reputatie van banken een aantal jaar geleden een flinke deuk opgelopen. Banken belegden het ontvangen spaargeld van klanten zo slecht dat een aantal banken failliet dreigde te gaan. Ze moesten door de overheid, en dus door de Nederlandse bevolking, gered worden.



1 **a** De intro geeft twee spaarmotieven. Noem een derde motief.

b Leg uit dat naast de lage rente, ook de reputatie van banken een rol speelt bij het spaargedrag van mensen.

c Waarom gebruiken banken het ingelegde spaargeld van klanten om leningen aan huizenkopers en investeerders te geven?

d Leg uit waarom de redding van de banken door de overheid erop neerkomt dat de Nederlandse bevolking de banken redt.

leertekst

Rekenen met de rente

Wie in de toekomst van plan is een grote uitgave te doen, kan grofweg uit twee varianten kiezen: je spaart vooraf een bedrag bij elkaar of je leent geld dat je later (met rente) terugbetaalt. De juiste keuze hangt af van je persoonlijke situatie, maar ook van de hoogte van de rente. Als je elk jaar € 50 rente ontvangt op een spaarrekening waar € 1.000 op staat, dan krijg je **enkelvoudige rente**. Je krijgt elk jaar 5% rente over dezelfde € 1.000. Maar bij de meeste gewone spaarrekeningen in Nederland krijg je 'rente over rente'. Bijvoorbeeld, uitgaande van een eenmalige storting van € 1.000 en een vaste rente van 5%:

- Aan het eind van het eerste jaar ontvang je 5% van € 1.000 = € 50 en is het bedrag op de spaarrekening dus € 1.050.
- Aan het eind van het tweede jaar krijg je 5% over € 1.050 = € 52,50 en is het bedrag op de spaarrekening dus € 1.102,50.
- Aan het eind van het derde jaar krijg je 5% over € 1.102,50 = € 55,13 en is het bedrag op de spaarrekening dus € 1.157,63 enzovoort.

Dit systeem van 'rente over rente' wordt **samengestelde rente** genoemd. Nu is het veel werk om bij samengestelde rente deze berekeningswijze te volgen als het gaat om een periode van bijvoorbeeld twintig jaar. Gelukkig is er een snellere manier. Bovenstaande som kun je ook uitrekenen met de formule: € 1.000 × $1{,}05^3$ = € 1.157,63. Want $1{,}05^3$ komt op hetzelfde neer als drie keer met 1,05 vermenigvuldigen, oftewel drie keer 5% bij de voorgaande uitkomst optellen.
Spaarders hebben normaal gesproken te maken met samengestelde rente.

2 **a** Wie spaart, krijgt rente. De rente kan flink dalen of stijgen in de loop der jaren. In 2024 was de rente laag, bij een aantal grote banken in Nederland maar 1,7%. Hoeveel euro rente ontvang je dan over € 200 dat een jaar op de spaarrekening staat?

b Welk bedrag moet je op de spaarrekening hebben staan om bij een rente van 1,7% in een jaar € 17 rente te verdienen?

3 **a** Bereken bij samengestelde rente het bedrag op de spaarrekening na vijf jaar als je € 500 op een spaarrekening zet en daar alle jaren 10% rente over zou krijgen. Rond af op eurocenten.

b Bereken bij samengestelde rente hoeveel geld je eenmalig bij 10% rente op een spaarrekening moet zetten om na acht jaar een saldo van € 1.127 te hebben.

c Bereken bij enkelvoudige rente hoeveel rente je ontvangt als je € 500 acht jaar op een spaarrekening hebt staan met 4% rente.

4 **a** Stel: je droomt ervan om over vier jaar je rijbewijs te halen en een goedkope tweedehandsauto te kopen van € 2.000. Je hebt met vakantiewerk in de afgelopen jaren met € 1.400 een flink bedrag gespaard. De (samengestelde) rente is 4%. Toon met een berekening aan dat 4% samengestelde rente in vier jaar niet voldoende is voor de aankoop van de auto.

b Een oplossing kan zijn het resterende bedrag te lenen. Welke afweging moet je maken om te beoordelen of dat een goede keuze is?

leertekst

Pas op: een risico!

Koop je een fiets of een scooter? Dan loop je een financieel risico: je kunt er een ongeluk mee krijgen of hij kan gestolen worden. Waarschijnlijk houd jij niet van risico's. De meeste mensen houden namelijk niet van risico's. Als het even kan, vermijden ze risico's. Maar dat kan niet altijd. Gelukkig is er een oplossing: je verzekert bij een verzekeringsmaatschappij je bezittingen tegen schade en diefstal. Je betaalt per jaar per verzekering een bedrag, de **premie**, aan de verzekeringsmaatschappij. Bij schade of diefstal keert de verzekeringsmaatschappij een bedrag uit waardoor je in staat bent de gestolen spullen te vervangen of de schade te laten repareren.
Omdat de verzekeringsmaatschappij veel klanten heeft, waarvan een groot deel in een jaar geen schade of diefstal meldt, kan de premie relatief laag blijven en kan de verzekeringsmaatschappij er zelf ook nog aan verdienen. Bijvoorbeeld: als de verzekeringsmaatschappij duizend klanten heeft, waarvan jaarlijks 10% een schade van gemiddeld € 500 meldt, is de verzekeringsmaatschappij dus aan 100 verzekerden € 500 per schade kwijt, in totaal € 50.000. Bij een jaarlijkse premie van € 90 ontvangt de verzekeringsmaatschappij in totaal € 90.000. De verzekeringsmaatschappij gebruikt dit bedrag om de eigen kosten te betalen en het restant is winst.
De consument weegt per risico af of hij zich wel of niet wil verzekeren tegen dat risico. Sommige verzekeringen zijn verplicht, zoals een verzekering bij een auto en een scooter die schade aan anderen bij ongelukken dekt.

5 Welke afweging maak jij als je wel of niet een verzekering voor diefstal op reis neemt?

6 Ben jij jonger dan 18 jaar? Dan ben je automatisch verzekerd voor tandartskosten, want je valt dan onder de basisverzekering van je vader en/of moeder.
   - **a** Lees bron 1. Welk twee afwegingen zullen ouders maken om hun kinderen wel of niet te verzekeren voor de kosten van een tandarts?
   - **b** Waarom verzekeren in Nederland veel volwassenen zichzelf niet voor de kosten van een tandarts?
   - **c** Waarom werken sommige verzekeraars met een vragenlijst en/of met een wachttijd bij het accepteren van een nieuwe klant?

Bron 1 Wel of geen tandartsverzekering?

Kinderen

Kinderen tot 18 jaar zijn via de basisverzekering verzekerd voor de meeste tandartskosten. Het gaat om behandelingen als: periodiek preventief onderzoek (1 keer per jaar, tenzij meer nodig is), verwijderen van tandsteen, fluoridebehandeling, röntgenfoto's en vullingen. Orthodontie voor kinderen (het optimaliseren van de stand van tanden in de kaken) zit niet in het basispakket. Ouders kunnen hiervoor een aanvullende verzekering afsluiten.

Volwassenen

Voor volwassenen valt tandartszorg in de meeste gevallen buiten het basispakket. Je moet de kosten voor de tandarts zelf betalen of een tandartsverzekering – een aanvullende verzekering die vergoeding voor tandartskosten biedt – afsluiten. Tandartskosten worden wel vergoed vanuit de basisverzekering in uitzonderlijke situaties, zoals bij zeer ernstige aandoeningen van het tand-kaak-mondstelsel waarvoor bijzondere tandheelkundige zorg nodig is, of als er sprake is van een ernstige ontwikkelingsstoornis. ➜

Veel mensen hebben helemaal geen aanvullende tandartsverzekering nodig. Heb je een gezond gebit? Dan betaal je met een tandartsverzekering meestal meer premie dan je vergoed krijgt. Ga je trouw naar de tandarts voor controle en heb je zelden extra behandelingen nodig gehad? Dan loont het meestal niet om een tandartsverzekering af te sluiten.
Voor wie wel een verzekering wenst: soms werken verzekeraars met vragenlijsten over de stand van zaken van het gebit. De vragenlijsten worden beoordeeld door adviseurs, die de zorgverzekeraar adviseren over het wel of niet accepteren van de nieuwe klant. En verschillende zorgverzekeraars hanteren wachttijden voor de vergoeding van tandarts- en/of orthodontiekosten. Je moet dan bijvoorbeeld eerst een jaar verzekerd zijn, voor je aanspraak kunt maken op de vergoeding van een kroon, brug of beugel. Bij het afsluiten van een tandartsverzekering kan het even duren voor je geaccepteerd bent. Zeg de lopende verzekering niet op voor je zeker weet dat de nieuwe verzekeraar je heeft geaccepteerd. Er is geen wettelijke termijn waarbinnen verzekeraars je uitsluitsel moeten geven.
(Vrij naar: Consumentenbond)

7 Sommige verzekeringen zijn door de overheid verplicht gesteld, zoals een verzekering tegen de kosten van schade die een automobilist bij een andere verkeersgebruiker veroorzaakt. Anderzijds is bijvoorbeeld een reisverzekering niet verplicht. Noem een goede reden waarom de overheid sommige verzekeringen wel verplicht en andere niet.

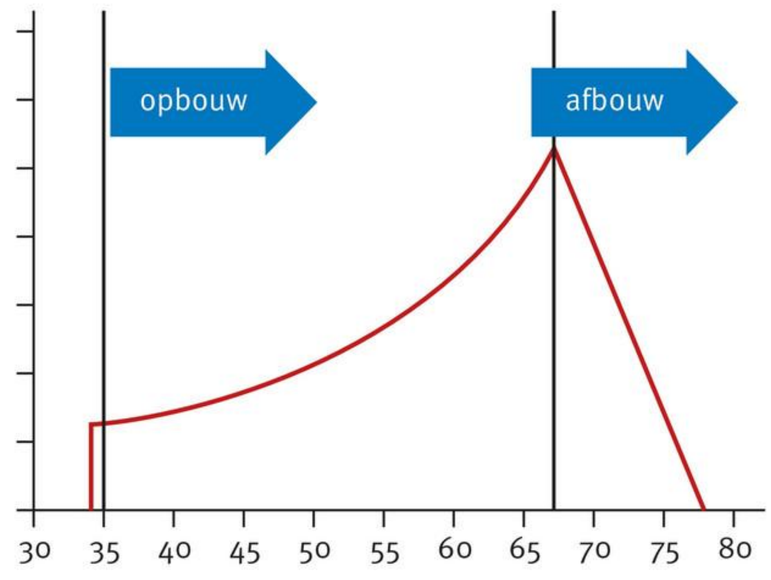
8
a Lees bron 2. Waarom nemen mensen een levensverzekering die pas uitkeert als je overleden bent?
b Magda (38 jaar) heeft een lijfrenteverzekering genomen als aanvulling op haar toekomstige (lage) pensioen. Zij twijfelt of ze zal sparen met een variabele rente van 0,60% (die in de toekomst kan dalen of stijgen) of met een vaste rente van 1,6%. Welke afweging moet zij maken?

Bron 2

Een levensverzekering is een verzekering die uitkeert bij overlijden of op een vooraf afgesproken moment. Je bouwt met een levensverzekering een groot spaarbedrag op, dat je in de toekomst voor verschillende doelen kunt gebruiken. Er bestaan veel verschillende levensverzekeringen, zoals:
– een overlijdensrisicoverzekering. Deze verzekering keert een bepaald bedrag uit als je binnen de looptijd van de verzekering overlijdt;
– een kapitaalverzekering. Deze keert een bedrag ineens uit. Deze verzekering sluiten veel mensen af als ze een huis kopen met geleend geld. Op die manier kunnen ze met de uitkering de schuld geheel of gedeeltelijk aflossen;
– een lijfrenteverzekering. Bij een lijfrenteverzekering leg je geld in en ontvang je later elke keer, bijvoorbeeld elke maand, een bedrag. Veel mensen kiezen deze verzekering om het pensioen aan te vullen.
(Vrij naar: www.vanatotzekerheid.nl en reaal.nl)

9 Combineer bron 2 met bron 3. Welk type levensverzekering in de tekst van bron 2 past bij bron 3? Verklaar je antwoord.

Bron 3



Eindopdracht

10 Om de premies laag te houden is iedereen in Nederland verplicht verzekerd voor medische basiszorg. De overheid bepaalt wat die basiszorg inhoudt. Deze paragraaf gaf een voorbeeld: tandartskosten worden vergoed tot een leeftijd van 18 jaar.

a Na het bereiken van die leeftijd zijn er twee alternatieven. Je kunt de tandartskosten bijvoorbeeld zelf betalen. Wat is het tweede alternatief?

b De medische basisverzekering is verplicht: iedere Nederland moet deze verzekering afsluiten. Leg uit dat deze verzekering per persoon gemiddeld goedkoper uitvalt dan een vrijwillige verzekering.

c Lees bron 4. Welk nadeel van een verzekering kun je uit deze bron afleiden?

Bron 4

Esmée is 25 jaar en heeft veel problemen met haar tanden. Ze is van plan haar hele gebit te laten opknappen door een tandarts. Een volledige behandeling zal twee jaar duren en kost in totaal meer dan 3.000 euro, omdat ze niet verzekerd is voor tandartskosten.
Esmée twijfelt en besluit de polisvoorwaarden van haar medische basiszorgverzekering nog eens goed door te lezen. Ze ontdekt dat chirurgische tandheelkundige hulp en kunstgebitten wel gedekt worden in de basispolis. Esmée besluit daarom haar gebit niet te laten opknappen door een tandarts, maar te wachten tot ze echt veel last krijgt en dan te vragen om een chirurgische behandeling of een kunstgebit.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 2

Liefde en geld

intro

Scheiding

Een tijdje geleden overviel mediamagnaat Rupert Murdoch (91) zijn vrouw Jerry Hall (66) met een mailtje dat het over en uit was tussen hen. Hall had het niet zien aankomen, het stel was sinds 2016 getrouwd.
Na van de schrik te zijn bekomen, besloot Jerry zich niet zomaar per mail te laten dumpen. Ze besloot zelf de scheiding aan te vragen en pakte het al even onconventioneel aan als haar aanstaande ex. Die wilde na het huwelijk van zijn kleindochter Charlotte nietsvermoedend aan boord van zijn privéjet stappen, toen een privédetective voor zijn neus stond. Hij overhandigde Rupert persoonlijk de scheidingspapieren, zodat na aflevering van de dagvaarding de scheiding in gang werd gezet.
Jerry vroeg de scheiding in Californië aan. In die staat geldt de wet dat elk bezit dat tijdens het huwelijk is verkregen, gelijk verdeeld wordt. Laat Rupert nu in die tijd een ranch à 200 miljoen dollar te hebben gekocht.
(Vrij naar: nouveau.nl 2022)

1 **a** Lees de intro. Geef een reden waarom het wel eerlijk en/of terecht is dat de vrouw van Rupert de helft van het Californische vermogen ontvangt bij de scheiding.
b Geef een reden waarom het niet eerlijk en/of terecht is dat de vrouw van Rupert de helft van het vermogen erft bij de scheiding.

leertekst

Eerlijk zullen we alles delen

Als je gaat samenwonen met een ander, moet je in Nederland bij drie varianten aan de overheid doorgeven in welke vorm je gaat samenwonen:
- Er is sprake van een (burgerlijk) huwelijk.
- Je hebt samen een ‘geregistreerd partnerschap’ afgesloten.
- Je woont samen en je hebt met je partner een samenlevingscontract afgesloten.

Je kunt ook niets regelen, je woont dan samen zonder samenlevingscontract. In dat geval hoef je niets aan de overheid door te geven.

2 **a** Geef een reden waarom de overheid wil weten of je samenwoont en met wie je samenwoont.
b In de leertekst wordt gesproken over het burgerlijk huwelijk. Welk tweede type huwelijk bestaat er in Nederland?

leertekst

Het huwelijk en het geregistreerd partnerschap

Het huwelijk en het geregistreerd partnerschap lijken sterk op elkaar. Zo krijgen een man en een vrouw automatisch samen ouderlijk gezag over hun kinderen. Maar er zijn ook verschillen. Een huwelijk kan alleen door de rechter ontbonden worden; een geregistreerd partnerschap kan buiten de rechter om ontbonden worden, als beide partners daarmee akkoord gaan.

Een belangrijke vraag bij het aangaan van een huwelijk of geregistreerd partnerschap is: hoe willen de partners omgaan met de bezittingen en schulden van beiden? Tot 1 januari 2018 gold bij het huwelijk en het geregistreerd partnerschap: wie verder niets regelde, kwam automatisch terecht in de regeling van **gemeenschap van goederen**. Alle bezittingen en schulden werden in één klap eigendom van beide partners. Dat was vroeger in veel gevallen geen probleem, omdat beide personen op het moment van trouwen niet veel bezittingen en schulden hadden; de bezittingen en schulden konden eenvoudig 'op één hoop' gegooid worden.

3 Welke uitspraken kloppen?

I Een geregistreerd partnerschap kan alleen door de rechter ontbonden worden.

II Vóór 2018 kregen beide partners bij het ontbinden van het huwelijk en het geregistreerd partnerschap de helft van alle bezittingen.

III Bij een huwelijk van man en vrouw krijgen beiden automatisch ouderlijk gezag over hun kinderen.

IV Een huwelijk kan alleen door de rechter ontbonden worden.

leertekst

Wet Beperkte gemeenschap van goederen

Met de stijging van de welvaart, en dus de toename van bezit, werd de oude regeling van gemeenschap van goederen wel een probleem. Als bijvoorbeeld de ene partner op het moment van trouwen een groot eigen bedrijf bezat, werd het voortbestaan van dat bedrijf bij een scheiding bedreigd. Het bedrijf moest dan immers in twee delen 'gehakt' worden, omdat beide partners de helft kregen. De overheid heeft daarom vanaf 1 januari 2018 de wet veranderd in de **Wet Beperkte gemeenschap van goederen**. In het voorbeeld van de partner met het grote bedrijf, blijft het bedrijf na de scheiding helemaal het eigendom van de oorspronkelijke bezitter. De nieuwe wet, die ook geldt voor het geregistreerd partnerschap, zorgt dus wel voor wat extra werk, want je moet van tevoren de persoonlijke bezittingen en schulden in kaart brengen.

Wie dat wenst, kan ook nog trouwen in gemeenschap van goederen. Maar in tegenstelling tot vroeger, is dat niet de automatische situatie: deze wens moet bij de notaris vastgelegd worden. Wie dat niet doet, komt automatisch in de nieuwe Wet Beperkte gemeenschap van goederen terecht. Eigendommen die tijdens het huwelijk zijn verkregen, worden bij deze nieuwe wet bij een scheiding wel 50% - 50% verdeeld, uitgezonderd erfenissen en schenkingen.

4 **a** Vul aan: 'Wie niets regelt bij het aangaan van een huwelijk in 2025, heeft te maken met de Wet ...'.
b Vul aan: 'Wie in gemeenschap van goederen wil trouwen, moet in 2025 ...'.

5 Bekijk bron 1. Leg uit dat deze cartoon beter bij de Wet Beperkte gemeenschap van goederen past dan bij de oude wet van gemeenschap van goederen.

Bron 1



Bron 2

Golddiggers en ondernemers opgelet

De wetgeving bij trouwen en geregistreerd partnerschap is vanaf 2018 veranderd. Vroeger trouwde driekwart van de Nederlanders automatisch in algemene gemeenschap van goederen. Daarmee beloofden zij alles te delen wat zij voor en tijdens hun huwelijk vergaren. Alleen wie huwelijkse voorwaarden afsprak, trouwde niet in algemene gemeenschap. Zo ging het al sinds 1838, toen er nog geen stoomtreinen reden in Nederland, Charles Dickens zijn roman Oliver Twist schreef en uitvinder Samuel Morse in New Jersey via zijn elektrische telegraaf het eerste telegram ooit verstuurde.

Maar nu dus niet meer. Al uw persoonlijke bezittingen en schulden die u vóór het trouwen heeft, blijven van u alleen. Schenkingen of erfenissen die u ontvangt tijdens uw huwelijk blijven ook van u persoonlijk. Andere bezittingen en schulden die u na het trouwen krijgt, zijn wel van u samen.

Als de partners gaan scheiden, hoeven het spaargeld, de kunstcollectie en de waarde van de onderneming dus niet automatisch gedeeld te worden. De zaak kan dan dus gewoon doorgaan. Partners die toch de oude regeling van algemene gemeenschap van goederen wensen, moeten dat zelf regelen.

(Vrij naar: de Volkskrant en notaris2.nl)

6 Lees bron 2. Jan en Amira scheiden in maart 2023. Zij zijn in beperkte gemeenschap van goederen getrouwd. Welke bezittingen moeten gedeeld moeten worden bij de scheiding?

A de erfenis die Amira tijdens het huwelijk ontving
B het spaargeld dat Jan en Amira tijdens hun huwelijk opbouwden
C de schuld die Amira aanging, twee jaar voor het huwelijk
D de collectie Chinees porselein die Amira voor het huwelijk opbouwde
E de inboedel die zij samen na het huwelijk aangekocht hebben

7 **a** Lees bron 2. De auteur heeft in de titel een grapje over 'golddiggers' verwerkt. Met een 'golddigger' wordt een persoon bedoeld die met een rijk persoon wil trouwen om een luxeleven te leiden, ook nadat de partner eventueel overlijdt. Waarom moeten 'golddiggers' volgens de kop van het artikel vanaf 2018 opletten?

b Waarom geeft de nieuwe wet meer zekerheid voor het voortbestaan van bedrijven?

leertekst

Samenwonen op huwelijkse voorwaarden of partnerschapsvoorwaarden

De nieuwe wetgeving vanaf 2018 regelt dat de bezittingen vóór het samenwonen of het huwelijk niet meer op één hoop gegooid worden. Maar bezittingen die daarna verkregen zijn, moeten met de nieuwe wet wel verdeeld worden. Dat kan problemen geven. Bijvoorbeeld: Ans en Willem wonen veertien jaar samen. Ans heeft in die jaren met succes een groot eigen bedrijf opgebouwd. Als Ans en Willem uit elkaar gaan, moet het bedrijf in tweeën gedeeld worden. Het is immers tijdens hun jaren van samenwonen opgebouwd. Dat kan tot gevolg hebben dat de twee helften van het bedrijf niet goed kunnen functioneren. Om dit te voorkomen, moeten Ans en Willem bij de notaris een contract laten opmaken op huwelijkse voorwaarden of partnerschapsvoorwaarden.

8 Bekijk bron 3. Waarom wil de man in de cartoon in 2016 in gemeenschap van goederen trouwen en de vrouw liever de nieuwe wet afwachten?

Bron 3 In 2016 ...



9 Frits en Marijke trouwen eind 2019 zonder speciale huwelijkse voorwaarden of partnerschapsvoorwaarden. Marijke start in 2020 een bedrijf op dat in 2025 € 4 miljoen waard is. Waarom krijgt Frits bij een scheiding in 2025 de helft van de waarde van het bedrijf?

10 John en Saskia zijn op 20 januari 2018 getrouwd in beperkte gemeenschap van goederen. In 2024 gaan zij scheiden. Op de dag van scheiden bezit John nog € 15.000 die hij voorafgaand aan het huwelijk al had opgebouwd, daarnaast beschikt hij over € 12.000, verkregen uit een erfenis. Saskia bezit bij scheiding € 43.000. John en Saskia hadden op de dag van scheiding een gezamenlijke betaalrekening van € 5.000, een gezamenlijke spaarrekening van € 8.000 en samen een schuld van € 7.000.

a Bereken hoe de bezittingen en schulden in 2024 onder John en Saskia verdeeld worden.

b De erfenis van € 12.000 is destijds op hun gezamenlijke rekening gestort. Helaas heeft John geen bewijs van de erfenis bewaard. Lees bron 2. Moet John zijn erfenis bij de scheiding delen met Saskia?

leertekst

‘Met royale hand geschonken’

Bron 4 toont een voorbeeld van een schenking. Een **schenking** is een overeenkomst om niet. ‘Om niet’ wil zeggen dat de ontvanger van de schenking geen tegenprestatie hoeft te leveren. Bij een schenking wordt de schenker armer en de ontvanger rijker. Bron 5 geeft de regelingen en tarieven bij een schenking.

Een **schenking onder bewind** is een bijzonder soort schenking, omdat bij dit type schenking een derde persoon de schenking beheert. Een bewindvoerder kan bijvoorbeeld beslissen de schenking niet op een spaarbankboekje te zetten, maar er aandelen voor te kopen. De persoon die in dit voorbeeld recht heeft op de schenking staat ‘onder bewind’: hij of zij kan niet zelf beslissen hoe met de schenking om te gaan. Andersom kan ook een schenker ‘onder bewind’ komen, zoals de vader van Sandra in bron 7.

Een schenking kan door de overheid belast worden, afhankelijk van de hoogte van het bedrag, de leeftijd van de ontvanger en de relatie van de ontvanger met de schenker. Bron 5 geeft een voorbeeld van tarieven bij schenken.

Bron 4

Schenking van veertig fietsen voor Stichting Leergeld

Veertig extra kinderen kan Stichting Leergeld Apeldoorn-Voorst blij maken met een fiets. Sportwebwinkel Futurumshop schenkt in samenwerking met Rabobank Apeldoorn en omgeving het benodigde geld voor de aanschaf van veertig tweedehands fietsen. ‘Het is geweldig dat wij door de donatie van Futurumshop en de Rabobank dit jaar meer kinderen uit gezinnen met een beperkt financieel budget kunnen helpen,’ zegt Hiske van den Heuvel, voorzitter van Stichting Leergeld Apeldoorn-Voorst. ‘Voor een kind dat in armoede opgroeit, is een fiets van grote betekenis.’



Bron 5 Schenkingsregeling en tarieven

Wat is uw relatie met de schenker? U bent:

Tariefgroep I	Tariefgroep Ia	Tariefgroep II
Echtgenoot Geregistreerd partner Samenwonend partner Kind Pleegkind	Kleinkind Achterkleinkind	Broer of zus Ouder Grootouder Anders

Tariefgroep	Waarde van de schenking	Percentage
I	€ 0 - € 152.368	10%
	€ 152.368 en meer	20%
Ia	€ 0 - € 152.368	18%
	€ 152.368 en meer	36%
II	€ 0 - € 152.368	30%
	€ 152.368 en meer	40%

Er zijn vrijstellingen die elk jaar gelden:

- *De algemene vrijstelling: € 2.658*
  Iedereen mag u belastingvrij € 2.658 schenken. U hoeft daarover geen aangifte schenkbelasting te doen, zolang u maar in de gaten houdt dat u schenkingen van partners bij elkaar op moet tellen. Krijgt u bijvoorbeeld een bedrag van zowel uw oom als uw tante? Dan mag het totaalbedrag niet hoger zijn dan € 2.658. Krijgt u meer? Dan moet u aangifte doen. Schenkingen aan u en uw partner moet u meestal ook bij elkaar optellen.
- *De algemene vrijstelling voor ouders en kinderen: € 6.633*
  Deze vrijstelling geldt voor de kinderen die van hun ouders een schenking krijgen. Ouders mogen aan hun kinderen en pleegkinderen – ongeacht hun leeftijd – elk jaar een bedrag belastingvrij schenken. Het bedrag geldt per kind.

11 **a** Gebruik bron 5. Hoeveel belasting moet er betaald worden als Amir zijn zoon € 7.683 wil schenken?

b Hoeveel belasting moet afgedragen worden als Kees van zowel zijn oma als zijn oudste neef € 2.000 geschonken krijgt?

c De buurman van Gerard schenkt hem € 4.000, omdat hij hem jarenlang geholpen heeft met het tuinonderhoud. Hoeveel belasting moet Gerard over deze schenking betalen?

12 Is belasting heffen op een erfenis wel eerlijk? De een vindt van wel (‘gelijke kansen bij geboorte’), de ander vindt van niet.

a Leg uit wat ‘gelijke kansen bij geboorte’ te maken heeft met het heffen van belasting op erfenissen.

b Verdedig de mening dat belasting heffen op erfenissen niet eerlijk is.

13 Lees bron 6. Welk begrip past op plaats A in de bron? Verklaar je antwoord.

Bron 6

Een man die rekeningen beheerde van mensen die ...A... staan, is opgepakt. Hij wordt ervan verdacht geld van de rekeningen van tientallen mensen achterover te hebben gedrukt. De politie sluit niet uit dat er nog meer slachtoffers zijn. De 49-jarige man uit Uden begeleidde de cliënten om hun financiële problemen op te lossen, beheerde hun rekeningen en voorzag ze van wekelijkse toelagen. De zaak kwam aan het licht toen een van zijn cliënten meerdere aanmaningen en dwangbevelen thuis gestuurd kreeg.

14 Lees bron 7. In welk geval kan de vader van Sandra geholpen zijn door het goede nieuws van de nieuwe wet op het bewind?

Bron 7

De vader van Sandra is sinds enkele maanden onder bewind geplaatst. Hij heeft er vroeger geen geheim van gemaakt dat hij bij het huwelijk van zijn kleinkinderen een schenking wil doen. Bij de kleinkinderen die al gehuwd zijn, heeft hij dat ook gedaan. Nu staat opnieuw een kleinkind op het punt te trouwen en Sandra zou graag haar vaders wens uitvoeren. Maar ze weet niet of een onder bewind geplaatste persoon nog kan schenken.
Het goede nieuws is dat de nieuwe wet op het bewind hiervoor een betere oplossing heeft dan het vroegere voorlopig bewind. Toen moest je, zelfs als je onder bewind was geplaatst voor een zuiver lichamelijk probleem (bijvoorbeeld volledige blindheid of verlamming), toch toestemming vragen om een schenking te doen. Door de nieuwe wet kan de rechter bij de beoordeling voor het instellen van het bewind ‘op maat werken’. Hierdoor kan een persoon die onder bewind staat vanwege een fysische beperking, maar verder gezond van geest is, toch schenken zoals iedereen en zonder tussenkomst van de bewindvoerder of de rechter.
(Vrij naar: seniorenwet.be)

Eindopdracht

15 Stephen en Imke hebben enkele jaren geleden een samenlevingscontract afgesloten (bron 8). Omdat ze binnenkort een kind verwachten, hebben ze zich verdiept in hun samenlevingscontract. Na het bestuderen van hun samenlevingscontract overwegen ze te kiezen voor een huwelijk of een geregistreerd partnerschap.

a Leg uit wat in deze situatie van Stephen en Imke het voordeel is van een huwelijk of geregistreerd partnerschap.

b Stephen en Imke hebben uitgezocht dat als er wordt getrouwd, het ‘jawoord’ moet worden gegeven. Bij een geregistreerd partnerschap is dit niet verplicht.
Welke uitspraken zijn juist?
I Een geregistreerd partnerschap kan buiten de rechter om eindigen.
II Voor het ontbinden van een huwelijk moet je altijd naar de rechter.
III Bij het geregistreerd partnerschap krijgt men automatisch ouderlijk gezag over de kinderen.

c Stephen en Imke kiezen voor een geregistreerd partnerschap en moeten de keuze maken (net als bij een huwelijk) tussen 'partnerschap in gemeenschap van goederen' of 'partnerschapsvoorwaarden'. Stephen heeft de voorkeur voor een partnerschap in gemeenschap van goederen, Imke niet. Geef een reden waarom Imke liever voor partnerschapsvoorwaarden kiest.

d Stephen en Imke krijgen een kind, Tom. Na de geboorte van Tom wil de moeder van Imke een schenking van € 8.500 doen aan haar kleinkind. Stephen en Imke hebben op de website van de Belastingdienst informatie gevonden over schenkingen (bron 5). Er zijn voor de moeder van Imke twee opties mogelijk:

1 Tom krijgt de schenking.
2 Imke krijgt de schenking.

Zowel Imke als Tom hebben nog geen schenking ontvangen in het jaar waarin de schenking zal plaatsvinden. Met de moeder van Imke wordt afgesproken dat Imke en Stephen de schenkbelasting betalen.
Bereken met behulp van bron 5 welke optie voordeliger is voor Imke en Stephen.

e Noem met behulp van bron 5 een slimme manier voor het gezin om in totaal hetzelfde bedrag geschonken te krijgen, maar ze geen schenkbelasting hoeven te betalen.

Bron 8

Samenlevingscontract van Stephen en Imke

In hun samenlevingscontract hebben Stephen en Imke over de volgende zaken afspraken gemaakt.

De verdeling van de kosten van boodschappen, kleding, woonlasten

Iedere partij draagt naar evenredigheid van de inkomsten uit arbeid (of uitkeringen die daarvoor in redelijkheid in de plaats treden) bij in de kosten van de huishouding.

De bankrekening(en)

Wat moet worden bijgedragen aan de huishouding, wordt gestort op een gemeenschappelijke bankrekening of in een gemeenschappelijke kas. Uitgaven ten behoeve van de gewone gang van de huishouding worden gedaan ten laste van deze bankrekening en/of kas. De bankrekening is mede-eigendom van partijen en wordt op beider naam gezet. Iedere partij is zelfstandig bevoegd te beschikken over het tegoed op de gemeenschappelijke rekening en de gelden uit de gemeenschappelijke kas.

De verdeling van de bezittingen als ze uit elkaar gaan

In het geval de samenwoning anders dan door overlijden van een der partners wordt beëindigd, dan geldt het volgende: de gemeenschappelijke goederen en de gemeenschappelijke bankrekening en/of kas worden met inachtneming van de bepalingen van deze overeenkomst naar redelijkheid en billijkheid verdeeld.

Een verblijvingsbeding

Overlijdt een van de partijen, dan verblijft zijn/haar aandeel in de gezamenlijke woning en in alle andere gemeenschappelijke goederen aan de langstlevende partij zonder dat deze verplicht is hiervoor een vergoeding te betalen, doch onder de verplichting de op de gezamenlijke woning onder hypothecair verband rustende schuld geheel voor zijn/haar rekening te nemen en als eigen schuld te voldoen.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 3

‘Voor jezelf beginnen’

intro

Naar de Kamer van Koophandel

Fatima is een startende ondernemer. “Ik wilde altijd al zelfstandig ondernemen, ik werk niet graag onder een baas. Ik ben, denk ik, te eigenwijs. Als het nu niet goed gaat met het werk, kan ik alleen mezelf de schuld geven, daar hou ik van. Ik heb een belastingadvieskantoor onder de naam ‘Fatima’, wel zo duidelijk toch? Ik doe de belastingaangiftes van een aantal klanten en geef advies, ook aan bedrijven.”



1 Fatima werkt graag zelfstandig. Wat kan een argument zijn om liever in loondienst bij een werkgever te werken?

leertekst

Naar de Kamer van Koophandel

Fatima is een startende ondernemer. Als startende ondernemer is het verstandig om informatie in te winnen bij de **Kamer van Koophandel** (KvK). Bij de KvK kun je veel te weten komen over vergunningen, wetgeving en btw. De KvK adviseert startende ondernemers om een **ondernemingsplan** te maken. De ondernemer schrijft in een ondernemingsplan onder andere welke vergunningen hij nodig heeft, op welke markt hij wil opereren en hoeveel geld hij nodig denkt te hebben. Als een startende ondernemer geld wil lenen bij een bank, is een goed ondernemingsplan nodig. De KvK houdt bovendien een handelsregister bij. In het handelsregister staan alle bedrijven ingeschreven, met hun belangrijkste gegevens.

Bron 1

KvK organiseert zzp-event voor Leidse regio

In Nederland zijn momenteel ongeveer 1,8 miljoen zzp’ers actief. Voor iets meer dan 1,2 miljoen daarvan is het hun hoofdbaan. Ook in de Leidse regio is deze groep groot, groeiende én van belang voor onze regionale economie. Speciaal voor deze ondernemers organiseert de Kamer van Koophandel daarom samen met Economie071 op 18 september het zzp-event ‘Succesvol ondernemen’ in het gemeentehuis van Leiderdorp. Op het programma staan diverse workshops als ‘Werken aan je pitch’ en ‘Geldzaken voor zzp’ers’.

2 Lees bron 1. Welke in de leertekst genoemde taken van de KvK passen bij de inhoud van bron 1?

leertekst

Ondernemer worden

Wie voor zichzelf begint en geen werknemers in dienst heeft, wordt **zzp'er** genoemd: zelfstandige zonder personeel. Vaak worden zzp'ers ook aangeduid met **freelancer**. Freelancer en zzp'er zijn geen officiële begrippen. Voor de Belastingdienst zijn het ondernemers. Bij een freelance-opdracht krijgt de freelancer een opdracht van een opdrachtgever.

Ondernemer is een ruim begrip. Volgens de economieboeken combineert een ondernemer de productiefactoren natuur, arbeid en kapitaal om een product of dienst te maken waarmee geld (winst) verdiend wordt. Een zzp'er is volgens deze definitie dus een ondernemer.

De Belastingdienst heeft criteria om te beoordelen welke zzp'ers in Nederland ondernemer zijn. De belangrijkste criteria:

- Een ondernemer moet winst behalen.
- Een ondernemer moet zelfstandig zijn en meerdere opdrachtgevers hebben.
- Een ondernemer moet ondernemingsrisico lopen, bijvoorbeeld het risico dat klanten niet betalen.

Ondernemers krijgen van de Belastingdienst speciale belastingvoordelen (bron 2). Vanaf 2020 heeft de overheid de voordelen voor zelfstandigen beperkt. Zo is de zelfstandigenaftrek van € 7.280 in enkele jaren verlaagd naar € 3.750 in 2024.

Het aantal zelfstandigen is de laatste jaren sterk gestegen. De voordelen en nadelen van het zelfstandige bestaan krijgen steeds meer aandacht in de media (bron 4, 5 en 6).

Bron 2 Belastingvoordelen voor ondernemers

Startersaftrek (in 2024 € 2.123):
een beginnende ondernemer mag de eerste jaren een startersaftrek toepassen. Dit bedrag verlaagt de belastbare winst, waardoor de ondernemer minder belasting betaalt.

Zelfstandigenaftrek (in 2024 € 3.750):
elke ondernemer mag elk jaar een zelfstandigenaftrek toepassen.

Mkb-winstvrijstelling:
13,31% van de resterende winst wordt niet belast.

3 Lees bron 2. Waarom geeft de regering startende ondernemingen startersaftrek?

4 Stel: de zaak van Fatima is een groot succes in haar eerste jaar. Zij behaalt als ondernemer in 2024 een winst van € 27.500.
Laat met een berekening zien dat haar belastbare winst in het eerste jaar € 18.774,45 is.

leertekst

Een eenmanszaak

Wie een eigen zaak begint, staat voor een belangrijke vraag: welke ondernemingsvorm krijgt het bedrijf? De meeste mensen die een eigen bedrijfje beginnen, kiezen bij de start voor een **eenmanszaak** als ondernemingsvorm, net als Fatima. Een eenmanszaak is een onderneming waarin één persoon, de eigenaar, de leiding heeft. De Nederlandse wet maakt geen verschil tussen de onderneming en de eigenaar van de zaak. Je zegt dan: de eenmanszaak is geen **rechtspersoon**. Mocht het mislopen, dan is de eigenaar met zijn

privévermogen aansprakelijk. Als de zaak failliet gaat, moet hij de overblijvende schulden met zijn privévermogen terugbetalen. Met andere woorden: de eigenaar is hoofdelijk aansprakelijk voor de schulden van de onderneming. Het hele gezin kan zo de dupe zijn van een slecht lopende zaak.Een tweede nadeel van de eenmanszaak is dat er meestal weinig geld beschikbaar is. Want er is maar één eigenaar die geld in de zaak kan steken. En de banken zijn niet bereid om een eenmanszaak veel krediet te verstrekken. Het voortbestaan van de zaak is ook slecht geregeld. Als de eigenaar ziek wordt, ligt de zaak stil. De eenmanszaak heeft ook voordelen. Eén persoon heeft de leiding, dus hij kan snel beslissingen nemen. Alle winst is voor één persoon: de eigenaar.

Bron 3

Kuilder Transport Internationaal failliet

De Overijsselse rechtbank heeft Kuilder Transport Internationaal in Almelo failliet verklaard. Zes chauffeurs zijn hun baan kwijt. De reden van het faillissement is dat hun klant Post.nl afhaakte. De directeur had kosten gemaakt. Er kwam weliswaar een nieuwe opdrachtgever, maar die betaalde te laat. Er was geen geld meer voor diesel en de directeur heeft vervolgens zelf het faillissement aangevraagd. De directeur kan niet in een andere vorm met het bedrijf doorgaan. Het gaat om een eenmanszaak en hij is privé ook failliet. Voor de schuldeisers wordt daarom ook naar zijn persoonlijke situatie gekeken.

Bron 4

Milieuvriendelijk hovenieren

Vijftien jaar geleden besloot Erwin Kooijman (hoveniersopleiding te Houten) samen met zijn vader Ad een milieuvriendelijk hoveniersbedrijf te beginnen. Erwin voert nu een eenmanszaak met zes vaste medewerkers, medeoprichter vader Ad werkt nog mee als vrijwilliger.

(Vrij naar: Leusder krant)

Bron 5

De juiste toon

Geurts Journalistiek is een eenmanszaak. Al meer dan twintig jaar levert ons bureau journalistieke diensten aan media, bedrijven en instellingen. Wij vertalen elke boodschap in tekst en beeld. Goed schrijven is een vak apart. Ons bureau weet de juiste toon te raken als het gaat om alle soorten teksten, of het nu gaat om nieuwsbrieven, magazines, kranten, websites of brochures. Wij onderscheiden ons door een creatieve aanpak en een flexibele werkwijze. Neem gerust contact met ons op!

(Vrij naar: website van Sjoerd Geurts)

Bron 6

Architect met eenmanszaak verdwijnt

Jelly Korenbloem is architect. Zij legt uit: "Ons beroep verandert snel. Je moet als architect alle kanten van het bouwen beheersen. Maar het bouwproces wordt steeds moeilijker.
Als zelfstandig architect is het niet meer mogelijk om alles te weten en te kunnen. Je moet samenwerken met andere professionelen, met allemaal hun eigen specialiteit. De architect met een eenmanszaak zal verdwijnen. Dat is een verschil met de bouwwereld. Er zijn heel veel bouwvakkers met een eenmanszaak."

(Vrij naar: Architect)

Bron 7

De Wit Carrosserie stopt door slecht betalende klanten

Slecht betalende klanten en faillissementen van klanten zijn de reden dat ondernemer De Wit stopt met het schadeherstel van auto's. De Wit heeft regelmatig geld verloren aan klanten die failliet gingen, maar de laatste jaren wordt dat steeds erger. "Pas ben ik op die manier voor € 25.000 het schip ingegaan. Als groter bedrijf kun je je dat nog wel veroorloven, maar als eenmanszaak red je dat niet."

(Vrij naar: bedrijfsauto.com)

5 Citeer uit bron 3 de zinnen waaruit blijkt dat er sprake is van hoofdelijke aansprakelijkheid.

6 Lees bron 4 tot en met 7. In welke branche is het eenvoudig om een eenmanszaak te beginnen? Kies het beste voorbeeld en leg je antwoord uit.

A een milieuvriendelijk hoveniersbedrijf (bron 4)
B journalistieke diensten (bron 5)
C architect (bron 6)
D een carrosseriebedrijf (bron 7)

7 Gebruik bron 3 tot en met 7. Welke stellingen zijn juist?

A In een eenmanszaak werkt maar één persoon.
B Eenmanszaken kunnen financiële tegenslag moeilijk verwerken.
C Eenmanszaken hebben het moeilijk als er veel verschillende specialistische kennis nodig is.
D In de bouwsector is het moeilijk om als starter toe te treden.

leertekst

De vennootschap onder firma

Als iemand samen met zijn partner of een vriend een bedrijf wil beginnen, is een vennootschap onder firma (vof) mogelijk.

Bij een **vennootschap onder firma** zijn twee of meer personen eigenaar van één onderneming. De vennoten van een vof zijn, net als bij de eenmanszaak, ook met hun privévermogen aansprakelijk voor alle schulden van de vof. Want de vof is, net als de eenmanszaak, geen rechtspersoon.

De vof heeft een aantal voordelen.

- De eigenaren kunnen overleggen.
- Het werk kan verdeeld worden.
- Er is meer geld beschikbaar. En banken willen aan een vof over het algemeen meer geld uitlenen dan aan een eenmanszaak.
- Als één persoon ziek wordt, kan het werk doorgaan.

8 **a** Wat is de overeenkomst tussen een eenmanszaak en een vof?
b Welke voordelen heeft een vof boven een eenmanszaak?

9 De heren De Kort en De Lang zijn samen eigenaar van een kapperszaak met als rechtsvorm de vof. In 2024 was firmant De Kort fulltime als kapper in de zaak werkzaam. Firmant De Lang deed uitsluitend de administratie en had daaraan een halve weektaak. In hetzelfde jaar werkten in de zaak tien kappers in loondienst, van wie er vier een volledige en zes een halve baan hadden.

Hoe is de aansprakelijkheid van De Kort en De Lang voor de schuld van de firma geregeld?

A De Kort en De Lang zijn niet met hun privévermogen voor de schuld aansprakelijk.
B De Kort en De Lang zijn met hun privévermogen ieder voor de helft van de schuld aansprakelijk.
C De Kort en De Lang zijn met hun privévermogen ieder voor de hele schuld aansprakelijk.

leertekst

Een naamloze vennootschap (nv)

Bij een **naamloze vennootschap** wordt de waarde van het bedrijf in stukjes gehakt. De stukjes worden **aandelen** genoemd. Aandelen zijn vrij verhandelbaar en worden op de aandelenbeurs verhandeld. Wie een aandeel koopt, is dus voor een klein deel eigenaar van het bedrijf.
De aandeelhouders zijn met elkaar eigenaar van het bedrijf. Zij krijgen als eigenaar per aandeel een winstuitkering, als de behaalde winst dat mogelijk maakt.
Een nv kan door de verkoop van aandelen veel geld bij elkaar krijgen. Veel meer dan een eenmanszaak of vof. Potentiële kopers van aandelen willen natuurlijk informatie over de economische en financiële situatie van het bedrijf. Daarom moet elke nv elk jaar een jaarrekening presenteren waarin wordt uitgelegd hoe het met het bedrijf gaat.
Er is een officiële scheiding tussen het eigendom van de zaak (de aandeelhouders) en de dagelijkse leiding (de directieleden in loondienst). Wie de aandeelhouders zijn, is niet per definitie bekend bij de leiding van het bedrijf. Vandaar de term naamloze vennootschap.
Een nv is een rechtspersoon. Als de nv failliet gaat, gaat alleen het bedrijf failliet. De personen zijn niet hoofdelijk aansprakelijk. Het risico voor de aandeelhouders is beperkt. Zij kunnen niet meer verliezen dan de waarde van hun aandelen.

leertekst

Een besloten vennootschap (bv)

Een **besloten vennootschap** lijkt op een nv. Ook bij een bv is het vermogen in aandelen verdeeld. Een bv is ook een rechtspersoon. En er is officieel een scheiding tussen eigendom (aandeelhouders) en de dagelijkse leiding (directie in loondienst).
Er zijn ook verschillen met een nv. De aandelen worden niet openbaar verkocht, zoals bij de nv. Omdat de aandelen niet vrij overdraagbaar zijn, wordt deze vennootschap een besloten vennootschap genoemd.

10 Geef voor alle ondernemingsvormen aan of er sprake is van een rechtspersoon, van hoofdelijke aansprakelijkheid en of er een scheiding is tussen leiding en eigenaar.

	Rechtspersoon?	Hoofdelijke aansprakelijkheid?	Scheiding tussen leiding en eigenaar?
Eenmanszaak	Nee		
Vof			
Bv			
Nv			

Eindopdracht

11 Ineke en Johan zijn in 2023 fitnesscentrum ForeverFit gestart. Op 1 januari 2024 hebben zij alle bezittingen en schulden van het fitnesscentrum overzichtelijk op een rijtje gezet (bron 8).

a Hoe kun je uit het overzicht in bron 8 afleiden dat Ineke en Johan bij de start van hun bedrijf voor een vof hebben gekozen?

b Mag je uit het overzicht afleiden dat Johan meer aansprakelijk is voor schulden van het bedrijf dan Ineke?

c Hoe kun je uit het overzicht afleiden dat er meer geld in het bedrijf geïnvesteerd is dan Ineke en Johan hebben ingebracht?

Bron 8 Balans ForeverFit 1 januari 2024 (getallen in euro's)

Bezittingen		Vermogen en schulden	
Fitnessapparatuur	24.000	Vermogen Ineke	8.000
Overige inventaris	3.000	Vermogen Johan	12.000
Nog te ontvangen van klanten	300	Langlopende banklening	12.000
Bank en kas	8.200	Nog te betalen aan leveranciers	3.500
Totaal	**35.500**	**Totaal**	**35.500**

12 Ineke en Johan hebben veel succes met hun bedrijf. Zij overwegen om in 2025 de firma om te zetten in een bv. Om zich te informeren, vragen zij een gesprek aan bij de bank en stellen onderstaande vragen aan de bankmedewerker.

1 Hebben de directieleden van een bv de dagelijkse leiding van de onderneming in handen?

2 Zijn de directieleden van een bv volledig aansprakelijk voor de schulden van de bv?

3 Zijn de directieleden van een bv mede-eigenaar van de bv indien zij aandelen van de bv bezitten?

a Stel: jij bent de bankmedewerker. Geef op een eenvoudige, maar duidelijke manier antwoord op deze vragen.

b Bekijk bron 9. Welk voordeel van de omzetting naar een bv kun je uit het overzicht halen?

Bron 9 Balans ForeverFit 1 januari 2025 (getallen in euro's)

Bezittingen		Vermogen en schulden	
Fitnessapparatuur	255.000	Aandelenkapitaal	180.000
Overige inventaris	90.000	Langlopende banklening	166.000
Nog te ontvangen van klanten	4.300	Kortlopende banklening	5.000
Bank en kas	3.300	Nog te betalen aan leveranciers	1.600
Totaal	**352.600**	**Totaal**	**352.600**

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 4

Een organisatie managen

intro

Wat je allemaal moet regelen

Ella de Klerk is voorzitter van een harmonie. “Heel leuk werk,” vindt Ella. “En afwisselend. Vorige week overlegde ik met de gemeente over nieuwe optredens van de harmonie (1). Gisteren gaf ik opdracht om nieuwe muziekinstrumenten te gaan bekijken bij een groothandel (2). We overleggen dit soort zaken eerst met het volledige bestuur, hoor. We bespreken ook de doelstellingen van de vereniging. Of we willen promoveren, of meer een gezelligheidsvereniging willen blijven (3). Hoewel dat ook weer kan samengaan, vind ik zelf. Een aantal jaar geleden hadden we als doelstelling: elke drie jaar naar een concours (wedstrijd) voor promotie (4). Maar dat werkte niet. Te veel stress.
Ik coach de muziekinstructeurs en de dirigent. En ik moet af en toe ook streng zijn. Zo moeten instructeurs controleren of de leden hun muziekinstrument goed verzorgen. En ik moet weer in de gaten houden dat de instructeurs die taak goed blijven doen (5). De drukste tijd zijn de maanden voor een muziekconcours. Wat je dan allemaal niet moet regelen! Maar ik vind het nog steeds heel leuk hoor!”



leertekst

Een organisatie

Een harmonie is een **organisatie**. Want er werken mensen samen om bepaalde doelen te bereiken. De harmonie is een **niet-commerciële organisatie**, want een harmonie streeft niet naar winst. **Commerciële organisaties** streven wel naar winst, zoals Shell, Albert Heijn en de bakker op de hoek.
De harmonie van Ella is een vereniging. Een **vereniging** is een organisatie met leden en een doel. De leden betalen contributie en kiezen een bestuur. Een vereniging is een rechtspersoon. Andere voorbeelden van verenigingen zijn een voetbalvereniging, de Vereniging Natuurmonumenten en de omroepvereniging BNNVARA.
Een tweede voorbeeld van een niet-commerciële organisatie is een **stichting**. Een stichting is ook een rechtspersoon met een doel, maar heeft geen leden. Het bestuur probeert het doel te bereiken. Het benodigde geld krijgt een stichting meestal door schenkingen of subsidies. Voorbeelden van stichtingen zijn de Landelijke

StichtingTegenZinloosGeweld, de Stichting Wakker Dier en de Stichting Vluchteling. Het doel van een vereniging en stichting wordt vastgelegd in hun statuten. Daarin staan ook de belangrijkste regels van de organisatie.

1 Een organisatie heeft doelstellingen. Noem twee doelstellingen van een harmonie.

2 Welke kenmerken hebben een vereniging en een stichting?

	Rechts-persoon?	Commer-cieel?	Leden?	Een bestuur?	Inkomsten door contri-butie?
Vereniging	Ja				
Stichting					

3 Welke van de volgende organisaties zijn commerciële organisaties?

A Philips
B AVROTROS
C Hema
D KPN
E ANWB
F VVD
G jouw school
H ING

4 Stel: de harmonie van Ella de Klerk gaat failliet. Is Ella dan met haar privévermogen aansprakelijk? Verklaar je antwoord.

5 Een vereniging en een stichting hebben een doel. Noem het doel van:

a Natuurmonumenten
b BNNVARA
c Stichting Wakker Dier

leertekst

Een organisatie managen

Ella is een **manager** in de organisatie. Managers hebben vijf belangrijke taken. Zij bepalen de doelstellingen van hun zaak. Zij maken plannen hoe de doelstellingen moeten worden bereikt. En zij controleren, organiseren en geven leiding.
Een doelstelling van een commerciële organisatie is bijvoorbeeld het verlagen van de kosten met 20% door een investering van € 70 miljoen (€ 7 miljoen per jaar) in nieuwe ICT. In dit voorbeeld moet de manager ook goed **plannen**. Plannen is het uitwerken van de doelstellingen met een tijdschema. Zoals: per jaar € 7 miljoen investeren in nieuwe ICT.
Organiseren is een belangrijke taak van een manager. Een manager moet de juiste productiefactoren combineren om de organisatie zo goed mogelijk te laten functioneren. Zoals: de juiste mensen bij de juiste taak. En de mensen voorzien van de meest geschikte kapitaalgoederen, gegeven het beschikbare budget.
Managers geven leiding. Ze geven opdrachten en helpen mensen bij het uitvoeren van deze opdrachten. Ook het motiveren van werknemers hoort bij de taak **leidinggeven**.
Controle is de laatste belangrijke taak van een manager. Een manager controleert of werknemers hun werk goed doen. Een manager controleert ook of de doelstellingen van het bedrijf op tijd bereikt worden.

6 In de introtekst staat bij een aantal uitspraken van Ella een cijfer. Bij welke taak van een manager passen de uitspraken? Zet per uitspraak een kruisje bij de juiste taak.

Uit-spraak	Doelstel-lingen bepalen	Plannen	Organi-seren	Leiding-geven	Controleren
1					
2					
3					
4					
5					

7 **a** Een deel van het werk van Ella bestaat uit organiseren. Geef bij Ella een voorbeeld van 'de juiste mensen bij de juiste taak'.
b Geef bij Ella een voorbeeld van 'de mensen voorzien van de meest geschikte kapitaalgoederen'.

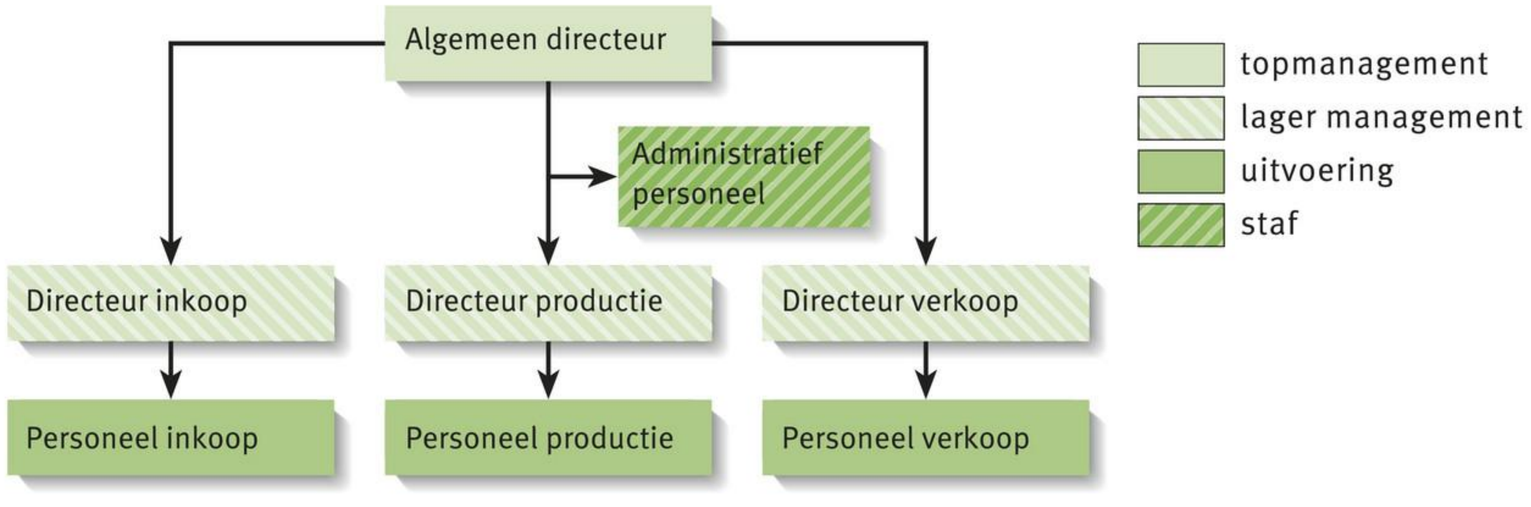
8 Stel: jij bent manager in een zelfstandige supermarkt.
a Geef een voorbeeld van een doelstelling voor de supermarkt.
b Geef een voorbeeld van een beslissing waarbij je 'de juiste productiefactoren combineert om de organisatie zo goed mogelijk te laten functioneren'.

leertekst

De organisatie van een bedrijf

Bij grote bedrijven is het nuttig om een **organigram** te maken. Een organigram maakt duidelijk hoe een bedrijf georganiseerd is: welke afdelingen er zijn en wie de beslissingen nemen. Bron 1 geeft een voorbeeld van een **lijn-staforganisatie**: een combinatie van een lijnorganisatie met een staf.
In een **lijnorganisatie** heeft iedere werknemer één baas boven zich. In bron 1 is de algemeen directeur de baas van de drie directeuren in het lager management. De drie directeuren inkoop, productie en verkoop zijn weer baas van het personeel in hun eigen afdeling. De taken en verantwoordelijkheden in een lijnorganisatie zijn duidelijk.
Aan de organisatie in bron 1 is één afdeling toegevoegd: de administratieve afdeling. Zij vormen een **staf** van de directeur. Zij ondersteunen en adviseren als specialisten de algemeen directeur. In bron 1 is de administratie de enige staf in de organisatie. Grote bedrijven hebben vaak meer dan één staf. Bijvoorbeeld een staf die gespecialiseerd is in systeembeheer, onderzoek of voorlichting.

Bron 1 Een lijn-staforganisatie



9 Welk voordeel heeft de lijnorganisatie volgens de leertekst?

Bron 2

De medische staf van Feyenoord is hard aan het werk om de selectie van de trainer door zeer drukke en ook qua tegenstanders intensieve weken te loodsen. Op weg naar de thuiswedstrijd woensdagavond tegen Ajax zien we een flinke lijst aan blessures bij Feyenoord en twee belangrijke twijfelgevallen. De blessures van twee basisspelers baren zorgen.

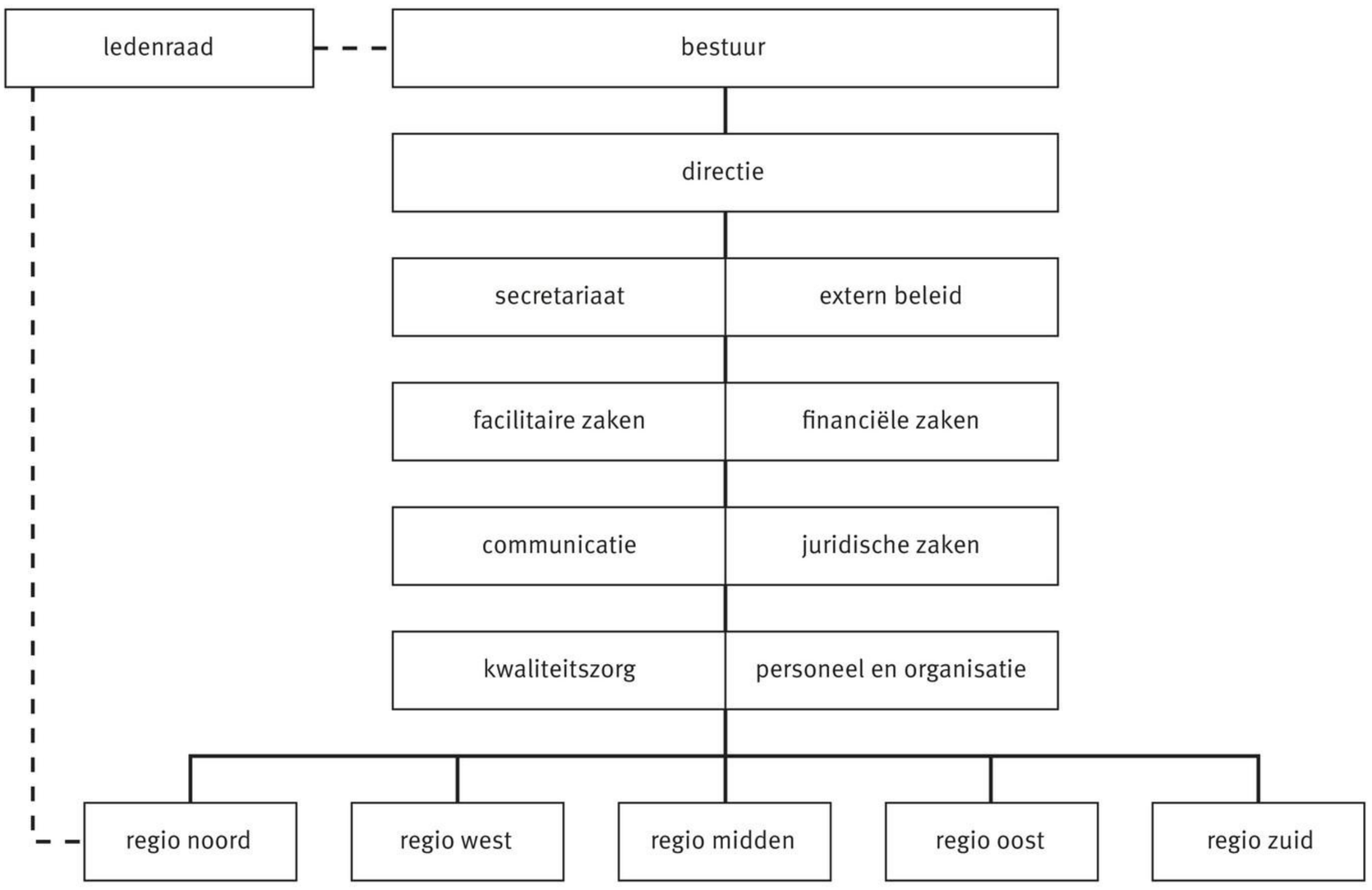
(Vrij naar: soccernieuws)

10 **a** Lees bron 2. Voldoet de medische staf van Feyenoord aan de uitleg die de leertekst aan het begrip 'staf' geeft? Verklaar je antwoord.

b Waarom is het moeilijk om het medisch team in een pure lijnorganisatie te laten functioneren?

11 Behoud het Nederlands Landschap (BNL) is een landelijke organisatie met als doel het verwerven en beheren van Nederlands natuurlandschap. Bekijk hun organigram in bron 3. Geef met behulp van een element uit bron 3 aan welke rechtsvorm BNL heeft. Verklaar je antwoord.

Bron 3 Structuur van BNL



Eindopdracht

Bron 4

Stichting Kinderdagverblijf Boris verzorgt diverse vormen van kinderopvang. Wilma de Koning is bij Boris verantwoordelijk voor het personeelsbeleid en maakt de werkplanning waarbij het personeel verdeeld wordt over de uit te voeren taken, rekening houdend met opleiding en geschiktheid. Zij legt uit hoe het kinderdagverblijf werkt:

- Voor kinderen tot 4 jaar biedt Boris op werkdagen opvang van 7.30-18.00 uur, gedurende alle 52 weken in het kalenderjaar.
- Ouders kunnen een kindplaats reserveren voor minimaal één dagdeel en voor maximaal tien dagdelen per week per kind. Een dagdeel is bij Boris 5,25 uur.
- De ouderbijdrage bedraagt € 10,25 per uur.
- Ouders zijn bij aanvang van de reserveringsperiode de bijdrage over het eerste kwartaal verschuldigd.

12 Lees bron 4. Ouders willen bij kinderdagverblijven graag invloed uitoefenen op het beleid.

a De oprichters van het kinderdagverblijf hebben bewust gekozen voor de stichtingsvorm om slagvaardiger te kunnen opereren. Als vereniging was de slagvaardigheid waarschijnlijk kleiner geweest. Wat is hierin precies het verschil tussen een stichting en een vereniging?

b De stichting vraagt € 10,25 per uur, terwijl de loonkosten van het personeel per kind per uur € 8,50 zijn. Waarom vraagt de stichting een hoger bedrag per uur dan zij aan loonkosten kwijt is?

c Welke taak van een manager past het best bij het werk van Wilma de Koning? Verklaar je keuze.

d Tineke Beier heeft met ingang van 5 september een kindplaats voor haar dochter Laura voor vijf dagdelen per week gereserveerd. De reserveringsperiode is een jaar, dus 52 aaneengesloten weken. Bereken het bedrag dat Tineke bij aanvang van de opvang vooruit moet betalen.

e Een aantal ouders klaagt over de hoge bijdrage, de matige organisatie en het gebrek aan inspraak. Een deel van de ouders overweegt naar een ander kinderdagverblijf over te stappen. Leg uit welk voordeel de verenigingsvorm heeft bij deze problemen.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

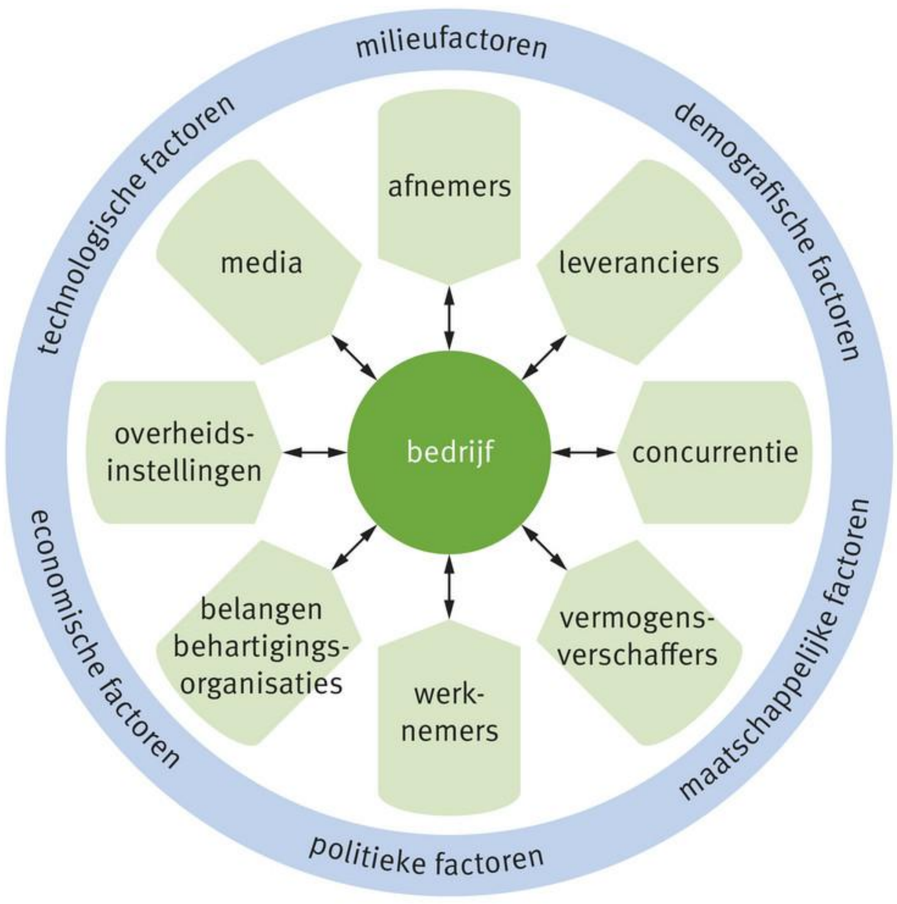
Paragraaf 5

Inzicht in... de omgeving van een bedrijf

intro

Bedrijven functioneren niet in het luchtledige, ze staan midden in de maatschappij. Zo hebben bedrijven met 'omgevingsfactoren' te maken. Bron 1 geeft zes omgevingsfactoren, zoals economische factoren en technologische factoren. Als het slecht gaat met de economie (hoort bij de economische factoren), zal Fatima (paragraaf 3) waarschijnlijk minder klanten krijgen voor advies. Want advies kost geld en mensen willen juist bezuinigen op hun uitgaven. Verschillende partijen spelen in bron 1 ook een belangrijke rol. Als de overheid (hoort bij de partij overheidsinstellingen) de belastingregels ingewikkelder maakt, zal Fatima waarschijnlijk meer klanten krijgen omdat veel mensen dan niet meer begrijpen hoe ze hun belastingformulier moeten invullen. Bron 1 geeft naast de overheidsinstellingen nog zeven andere partijen die invloed hebben op het functioneren van een bedrijf.

Bron 1 Omgevingsfactoren en partijen



1 Hoe kun je uit bron 1 afleiden dat een bedrijf niet alleen wordt beïnvloed door de partijen, maar zelf ook weer invloed heeft op de partijen?
2 Wat is het verschil tussen een omgevingsfactor en een partij?
3 Hieronder staan elf bronnen (bron 2 tot en met 12) waarbij een bedrijf (Jumbo, Albert Heijn) of een groep bedrijven (zoals winkeliers, boeren en horeca) beïnvloed worden door omgevingsfactoren en partijen. Maak een schema met vijf kolommen. In de eerste kolom zet je het bronnummer.
   a Geef van elke bron aan om welk bedrijf of groep bedrijven het gaat (kolom 2).
   b Geef van elke bron aan om welke omgevingsfactor(en) het gaat (kolom 3).
   c Geef van elke bron aan om welke partij(en) het gaat (kolom 4).
   d Geef van elke bron aan wat de gevolgen zijn van de beschreven gebeurtenis voor het bedrijf of de bedrijven (kolom 5).

4 Welke algemene trend zie je in een aantal bronnen in deze paragraaf terug? Verklaar je antwoord.

Bron 2

Jumbo op vingers getikt voor 'diervriendelijk' vlees

De supermarktketen prijst vleesproducten van het huismerk 'Vlees van Oorsprong' aan als diervriendelijk geproduceerd. Maar dat is onjuist en misleidend, oordeelt de Reclame Code Commissie. Dierenrechtenorganisatie Wakker Dier had een klacht ingediend tegen de supermarkt.

(Bron: rtl.nl)

Bron 3

Lenen bij een bank is voor mkb'ers moeilijk

Met meer dan een miljoen bedrijven is het midden- en kleinbedrijf (mkb) een van de belangrijkste inkomstenbronnen van Nederland. Het mkb levert veel werkgelegenheid op. Maar het verkrijgen van leningen om te vernieuwen, blijkt lastig voor deze groep.

(Vrij naar: computable.nl)

Bron 4

Brugongeluk

Bedrijven in de infrasector richten zich volgens vakvereniging HZC te veel op regels en handhaving. De werknemers kennen de theorie, maar ze passen hun gedrag er niet altijd op aan.

Helaas kwam er recent weer een dodelijk ongeval in de bouw- en infrasector in de media. Een deel van een nieuwe brug over het Twentekanaal stortte in. Twee bouwvakkers kwamen daarbij om het leven. De Nederlandse Arbeidsinspectie deed in *Opsporing verzocht* een oproep aan getuigen van het brugongeluk.

(Vrij naar: otar.nl)

Bron 5

Gemeenten gaan door met zero-emissiezones

Rijden jij of je medewerkers in een bestelauto of vrachtwagen? Dan gaat er vanaf 2025 iets belangrijks voor je veranderen: de zero-emissiezones komen eraan. Zero-emissiezones zijn speciale gebieden waar je niet meer naar binnen mag met je benzine- of dieselauto. De Tweede Kamer wilde de invoer graag uitstellen, maar gemeenten trekken hun eigen plan. De zero-emissiezones worden ingevoerd in drukke stedelijke gebieden waar luchtvervuiling een groot probleem is.

(Vrij naar: mkbservicedesk.nl)

Bron 6

Klanten lopen weg bij Albert Heijn

Klanten van Albert Heijn stappen over naar concurrenten. AH wil niet reageren op de pijnlijke cijfers. Volgens databureau Hiper lijdt het supermarktconcern een omzetschade van 35-40 miljoen door de succesvolle staking van medewerkers van distributiecentra. Vakbonden steunen de stakers omdat AH een loonsverhoging weigert die koopkrachtverlaging voorkomt.

(Vrij naar: BNNVARA.nl)



Bron 7

Oudere consument stelt hoge eisen aan bed- en badlinnen

De vergrijzende consument wil dat zijn badlinnen een fijne kleur heeft, zacht en absorberend is, lang mooi blijft, niet duur is en van ruim formaat is. De oudere consument wenst een groot matras dat goede steun biedt en vocht en warmte reguleert. Ecotextiel beantwoordt aan de wens van oudere consumenten. Textiel moet ook energiezuinig gewassen kunnen worden, dus in weinig water, op lage temperatuur en met milieuvriendelijk wasmiddel.

(Vrij naar: profnews.nl)

Bron 8

Kunstmatige intelligentie

Meer dan 44 procent van de banen in Nederland is in hoge mate blootgesteld aan artificiële intelligentie (AI), zoals ChatGPT. De beroepen en industrieën die worden blootgesteld aan kunstmatige intelligentie zijn vaak beroepen waarin er een grote kans op tekorten op de arbeidsmarkt is. Deze werkenden zijn bovendien geneigd AI daadwerkelijk toe te passen. AI kan daarom bijdragen aan productiviteitsverhoging en het verlichten van de druk op de arbeidsmarkt. PwC-experts Mona de Boer en Bastiaan Starink waarschuwen echter dat het realiseren van de mogelijkheden van AI een uitdaging is. “Het is geen toverstokje.”

(Vrij naar: pwc.nl)

Bron 9

Werkgevers investeren in opleidingen

Werkgevers investeren nog steeds in opleidingen voor hun medewerkers. De opleidingen die de meeste werkgevers kiezen voor hun werknemers hebben betrekking op het omgaan met veranderingen. Een leven lang leren blijft een motto, omdat de overheid vindt dat ouderen langer door moeten werken.

(Vrij naar: profnews.nl)

Bron 10

Mestfraudeurs

Een rechter oordeelde dat de boer schuldig was aan mestfraude, maar er is geen staf opgelegd. De boer zou bij de uitbreiding van zijn bedrijf 'in de knel' zijn gekomen door de invoering van strengere mestregels. Het Openbaar Ministerie zei dat de boer slachtoffer was van enerzijds de bank en anderzijds het overheidsbeleid.

(Vrij naar: nos.nl)

Bron 11

De Nederlandse Voedsel en Warenautoriteit (NVWA) controleert dit weekeinde of de Bussumse horeca zich houdt aan de minimumleeftijden voor alcoholverkoop.
De hoogte van de boete varieert van € 900 tot € 3.600. Ook kan de gemeente de vergunning van een horecagelegenheid intrekken.

(Vrij naar: bussumsnieuws.nl)

Bron 12

De online slagerij van Nederland en België

Ons team van ervaren slagers staat klaar om jou te voorzien van (h)eerlijk vlees van de beste kwaliteit, tegen betaalbare prijzen. Bij Halalvlees-online geloven we in de kracht van kwaliteit en streven we ernaar om jouw vertrouwde bron te zijn voor halalvlees.
Wat begon als een lokale slagerij in Enkhuizen is uitgegroeid tot een online platform.

(Vrij naar: halalvlees-online.nl)

Paragraaf 6

Informatie verwerken

intro

Samenvatten en grafieken aflezen

In dit boek zijn de meeste tekstbronnen een samenvatting van de originele bron.
Het maken van een (economische) samenvatting is een belangrijke vaardigheid. Wie deze vaardigheid beheerst, kan ook de belangrijkste informatie uit een tekst halen.
Bij economie wordt veel informatie in grafieken weergegeven. Het aflezen van de informatie vraagt nauwkeurigheid. Vooral bij de verticale as is het van belang om goed te kijken wát er weergegeven wordt. In deze paragraaf oefen je hoe je de belangrijkste en juiste informatie uit tekstbronnen en grafieken kunt halen.

1 **a** Bron 1 is een lange bron die toch kort samengevat kan worden. Vul in onderstaande korte samenvatting bij A tot en met F de weggelaten woorden in.

> Bij een eenmanszaak en vof is de eigenaar/bestuurder bij een faillissement ook ...A... aansprakelijk voor de ...B..., bij bv's, nv's, verenigingen, coöperaties en ...C... is dat niet het geval, tenzij er sprake is van ...D... bestuur. In dat geval kunnen bij een faillissement van het bedrijf de ...E... toch aangesproken worden op hun ...F...

b De samenvatting bij vraag 1a is erg kort. Je kunt kritiek hebben op deze samenvatting, omdat belangrijke informatie ontbreekt. Welke informatie uit de bron zou je toevoegen als je van bron 1 een iets uitgebreidere samenvatting zou maken? Verklaar je keuze.

Bron 1

Bent u privé aansprakelijk bij een faillissement?

Een faillissement betekent nog niet per se dat u ook privé aansprakelijk bent. De vraag in dit artikel is of u en bij welke rechtsvorm u ook privé aansprakelijk kunt worden gesteld en wat bestuurdersaansprakelijkheid is. De mate van wettelijke aansprakelijkheid hangt af van de rechtsvorm en van de vraag of er sprake is van onbehoorlijk bestuur. Een goede aansprakelijkheidsverzekering biedt u bescherming.
Bij een faillissement komt het hele vermogen van een onderneming in het vizier. Of ook uw privévermogen kan worden aangesproken, hangt af van de gekozen rechtsvorm en de mate van aantoonbaar persoonlijk onbehoorlijk bestuur:

- De eenmanszaak. Het antwoord hier is volmondig ja. Er wordt beslag gelegd op het gehele vermogen, ook het privévermogen van de eigenaar.
- De vennootschap onder firma, vof. Van hetzelfde laken een pak. Alle vennoten worden failliet verklaard en de privévermogens vallen binnen de afwikkeling van het faillissement van de zaak. Uitzonderingen zijn de gevallen waarbij de vennoten geen natuurlijke personen zijn.
- De rechtspersonen, zoals de bv's, nv's, verenigingen, coöperaties en stichtingen. In beginsel wordt bij een faillissement van een rechtspersoon alleen het vermogen van de rechtspersoon getroffen. De bv gaat failliet en niet de bestuurder van een rechtspersoon. In beginsel dus, tenzij er voldoende redenen zijn om ook een bestuurder persoonlijk op zijn vermogen aan te spreken. ➜

Er kunnen redenen zijn om, naast de rechtspersoon zelf, ook de bestuurders van een rechtspersoon persoonlijk aansprakelijk te stellen.
Onder het begrip ‘onbehoorlijk bestuur’ valt een batterij aan mogelijkheden. Let wel: of sprake is van onbehoorlijk bestuur moet waterdicht worden aangetoond. Bovendien moet het in voldoende mate de oorzaak zijn geweest van het faillissement:

1 U kunt denken aan onrechtvaardige persoonlijke verrijking ten nadele van de schuldeisers.
2 Het ontbreken van een behoorlijke boekhouding.
3 Het niet deponeren van jaarstukken.
4 Het bewust aangaan van verplichtingen die de rechtspersoon niet kan nakomen. Bijvoorbeeld het afsluiten van een lening waarvan u als bestuurder weet dat de rentebetalingen en/of aflossingen gewoonweg onmogelijk zijn. Of het aangaan van andere verplichtingen die absoluut niet zijn na te komen.
5 Het als bestuurder achterhouden van de kennis van strafbare feiten of het onvoldoende ingrijpen om deze feiten te stoppen of voorkomen.
6 Wanneer belastingen of premies niet kunnen worden betaald. Het bestuur van de rechtspersoon moet dit goed gemotiveerd binnen twee weken aan de Belastingdienst of UWV melden. Gebeurt dit niet, dan kan het bestuur worden aangesproken op zijn persoonlijke aansprakelijkheid.

Als u niet in naam een bestuurder bent, maar in de praktijk wel bestuurderstaken uitvoert, kunt u ook onder bepaalde omstandigheden privé worden aangesproken. Soms gebeurt het dat een bank eist dat een bestuurder privé mee tekent en daarmee ook persoonlijk borg staat voor het geval dat het fout mocht gaan.
Of de bestuurder van een rechtspersoon ook daadwerkelijk persoonlijk zal worden aangesproken, hangt sterk af van het bewijsmateriaal. Er zijn steeds vaker pogingen om onbehoorlijk bestuur aan te tonen. Bekende zaken uit het recente verleden zijn Miss Etam, sportautofabrikant Spyker en al wat langer geleden de boekhoudfraude bij Ahold.
(Vrij naar: zakelijk.infonu.nl)

2 Lees bron 2. Deze bron heeft een duidelijke structuur van vier delen die als basis voor de samenvatting kan dienen. Deel I is regel 1 tot en met regel 10 waarbij het onderwerp van de tekst geïntroduceerd wordt (starten als zzp’er met de aandachtspunten waar je op moet letten).

a Geef aan hoe je de rest van de tekst op inhoud kunt indelen in drie delen.
b Vat de bron samen. Maak daarbij gebruik van de indeling in vier delen.

Bron 2

Van werkloos naar eigen baas

Een groeiende groep kiest voor een avontuur als zzp’er. Als je start vanuit werkloosheid, kan dat met behoud van je uitkering. Maar pas op voor beren op de weg.
Negen van de tien zzp’ers is blij met de keuze voor het zelfstandig ondernemerschap.
Ook al is het hard buffelen voor je geld.
Voordat je de stap zet, is het dan ook verstandig om jezelf een aantal kritische vragen te stellen. Bijvoorbeeld: hoeveel geld heb ik per maand nodig? En hoe kom ik aan mijn opdrachtgevers? Als je goede kansen ziet, kun je – als je je werkcoach weet te overtuigen – met behoud van je WW-uitkering onderzoeken of de plannen haalbaar zijn. Vervolgens kun je op twee manieren vanuit je uitkering een eigen bedrijf beginnen. ➜

De uren die je besteedt aan het opzetten van je bedrijf haalt UWV af van je WW-uitkering. De uren die je als eigen baas werkt, moet je opgeven. Niet alleen de uren waarbij je geld verdient, maar óók de uren die je besteedt aan je administratie, marketing, studie of reiskosten. Sjoemelen is bloedlink. En een hoger aantal uren opgeven aan de Belastingdienst omdat je zo in aanmerking komt voor zelfstandigenaftrek, is zelfs oerdom. De gegevens van de Belastingdienst en UWV zijn gekoppeld. Niet alleen krijg je een forse navordering, je riskeert ook nog eens een strafvordering.

Veel meer rust geeft de startersregeling. Daarbij ontvang je maximaal 26 weken een vaste, lagere uitkering (een korting van 29%). Zet je na 26 weken door, dan stopt de uitkering. Was ondernemen toch niet zo'n goed idee, dan kun je weer terugvallen op de uitkering zolang je daar nog recht op hebt. Op uwv.nl vind je informatie over het starten van een eigen bedrijf wanneer je een uitkering hebt.

Als de start van je eigen bedrijf forse investeringen met zich meebrengt – denk aan de aanschaf van machines, je voorraad, de huur en inrichting van je bedrijfsruimte – moet je inventief zijn. Bij de bank hoef je als starter momenteel niet aan te kloppen, tenzij je met een wereldplan komt. Gelukkig zijn er nog andere wegen naar krediet. Als je geen 'friends, family & fools' hebt die je geld willen lenen, is Qredits een laatste strohalm. Deze door de overheid gesteunde organisatie verstrekt microkredieten tot € 50.000.

Dat geld krijg je uiteraard niet op je blauwe ogen. Op de site van Qredits vind je tools voor een goed uitgewerkt ondernemingsplan. Het krediet staat niet zomaar op je rekening. Als de kredietaanvraag compleet is en past binnen de doelstellingen, volgen een intake en een screening. Tot slot beoordeelt een riskmanager je plan.

Bron 3

Lijnorganisatie

In een lijnorganisatie is de structuur hiërarchisch. Dit betekent dat de belangrijkste afdeling (de directie) boven aan het organigram staat en opdrachten aan afdelingen daaronder kan geven. Deze afdeling kan weer hetzelfde doen met de afdeling die daaronder staat. In het schema is goed te zien welke afdeling waaronder valt. Afdelingen moeten altijd verantwoording afleggen aan de afdeling erboven in het organigram. Het nadeel van deze structuur is dat het lang duurt voordat opdrachten helemaal zijn doorgesijpeld naar de onderste afdeling. Ook kunnen er op deze manier veel regels ontstaan en is er een grote kans dat het niet helemaal duidelijk is wie waarvoor verantwoordelijk is.

Lijn-staforganisatie

In deze structuur staat er naast de bovenste afdeling een stafafdeling. De staf adviseert de directie en bereidt het werk voor. Omdat de stafafdeling vaak specialisten in dienst heeft, kan zo veel tijd worden bespaard. Het nadeel is dat deze mensen erg duur zijn en erg ver weg staan van het gewone personeel.

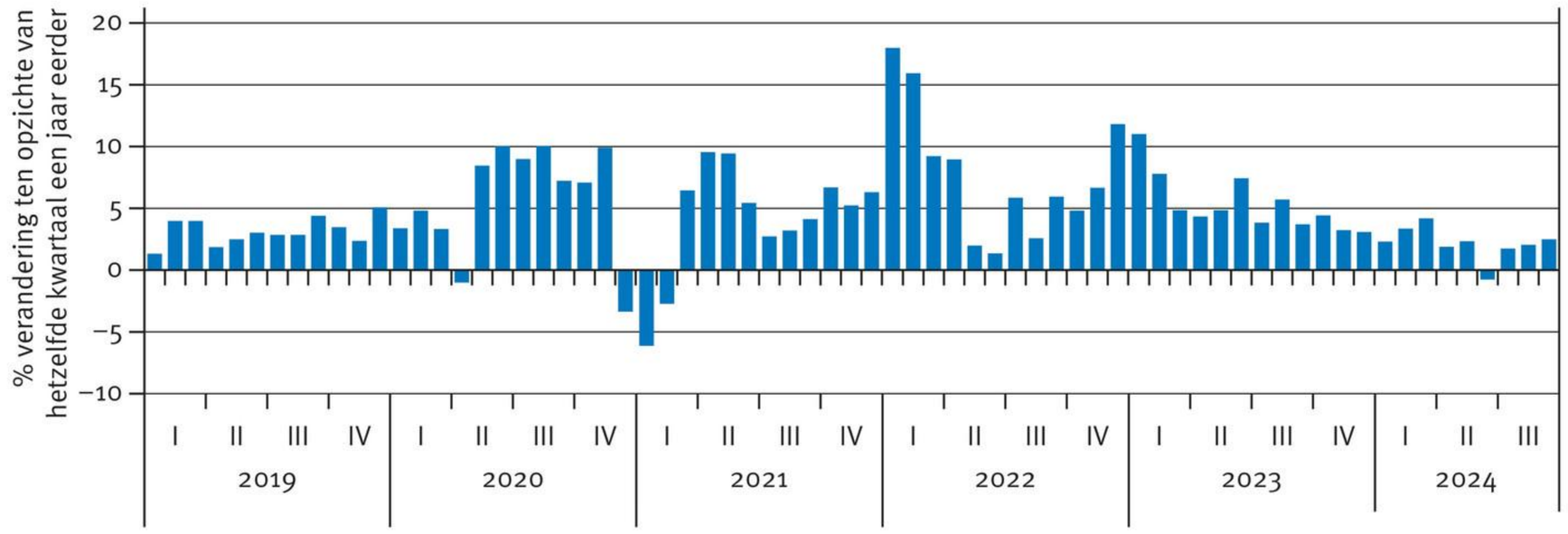
Functionele organisatie

De functionele organisatie lijkt erg op de lijn-staforganisatie. Het grote verschil is dat de staforganisatie nu niet alleen advies geeft aan de directie, maar ook direct opdrachten aan afdelingen eronder (in het organigram) mag geven. Dit kan goed zijn voor de efficiëntie van het bedrijf, omdat iedereen nu op dezelfde manier kan werken. Het grote nadeel van dit systeem is dat het niet meer duidelijk is wie de leiding heeft.

(Vrij naar: Schooltv)

3 Bron 3 geeft uitleg over verschillende soorten organisaties. In paragraaf 4 heb je ook uitleg gekregen over dit onderwerp. Maar bron 3 geeft meer informatie dan de leertekst. Maak een korte notitie waarin je de nieuwe informatie uit bron 3 op een rijtje zet.

Bron 4 Omzet van de detailhandel



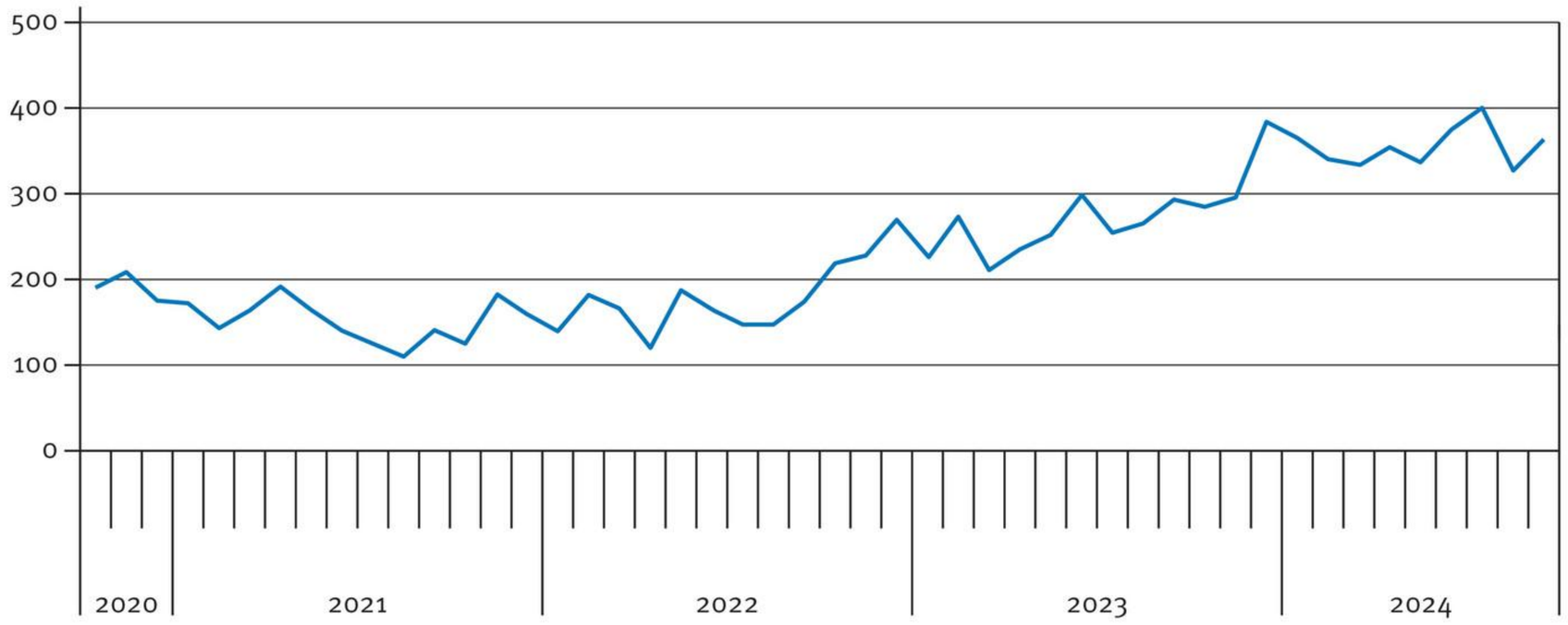
4 Op internet vind je veel informatie over het bedrijfsleven, zoals de grafiek in bron 4. Welke conclusies zijn juist?

A In het eerste kwartaal van 2020 was de omzet van de detailhandel hoger dan in het eerste kwartaal van 2019.

B In het eerste kwartaal van 2024 was de omzet van de detailhandel hoger dan in het eerste kwartaal van 2023.

C In het eerste kwartaal van 2021 was de omzet van de detailhandel lager dan in het eerste kwartaal van 2020.

Bron 5 Aantal faillissementen van bedrijven en instellingen in Nederland



5 Bekijk bron 5. Welke conclusie(s) is (zijn) juist?

A In juli 2023 gingen meer bedrijven en instellingen failliet dan in juli 2024.

B In juli 2023 gingen ongeveer 250 bedrijven en instellingen failliet.

Leerdoelen

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je jezelf controleren door per paragraaf de leerdoelen voor jezelf na te gaan:

Paragraaf 1

- Je kunt spaarmotieven noemen.
- Je kunt enkelvoudige en samengestelde rente berekenen.
- Je kunt toelichten hoe een verzekering je beschermt tegen financiële risico's en wanneer het nuttig is om een verzekering te nemen.
- Je kunt het verschil beschrijven tussen een overlijdensrisicoverzekering, kapitaalverzekering en lijfrenteverzekering.

Paragraaf 2

- Je kunt de verschillen benoemen tussen de (oude) regeling van gemeenschap van goederen, de nieuwe Wet Beperkte gemeenschap van goederen en het samenwonen op huwelijkse voorwaarden.
- Je kunt uitleggen wat een schenking is en een 'schenking onder bewind'.

Paragraaf 3

- Je kunt beschrijven en toelichten wat er bij de start van een onderneming komt kijken.
- Je kunt de vier ondernemingsvormen met hun kenmerken opsommen.

Paragraaf 4

- Je kunt uitleggen wat een 'organisatie' is en toelichten welke soorten organisaties er bestaan en welke taken managers in een organisatie hebben.

Paragraaf 5

- Je kunt uitleggen dat een bedrijf te maken heeft met allerlei omgevingsfactoren, zoals de bevolkingsgroei en de stand van de techniek.

Paragraaf 6

- Je kunt een langere economische tekst samenvatten tot de kern overblijft, waarbij je let op de opbouw en structuur van de tekst.
- Je kunt grafieken lezen waarbij je erop let hoe de grafiek is weergegeven.
- Je kunt begrippen en vaardigheden uit dit hoofdstuk in combinatie toepassen in nieuwe praktijksituaties

Oefenen voor de toets

In dit onderdeel krijg je opgaven die met elkaar een test vormen of je de leerdoelen van dit hoofdstuk voldoende beheerst en die je helpen je goed voor te bereiden op de toets.

1 Lees bron 1. Welk woord is op plaats A weggelaten? Verklaar je antwoord.

Bron 1

De begeleiding van mensen met grote schulden is booming business. Het aantal commerciële bureaus dat zich op deze markt begeeft groeit explosief, maar de kwaliteit laat vaak te wensen over. Uit onderzoek van het platform voor onderzoeksjournalistiek Investico en Nieuwsuur blijkt dat gemeenten nauwelijks zicht hebben op wat er bij deze bureaus gebeurt. En daar kunnen mensen met schulden de dupe van worden. Zo zijn Samantha van der Slikke en haar man naar eigen zeggen dieper in de schulden beland door hun ...A... "Hij zei tegen ons dat alles goed zou komen, maar op een gegeven moment raakten we zelfs ons huis kwijt." Ze zijn nu meer aan huur kwijt dan ze vroeger moesten betalen voor hun hypotheek.
(Vrij naar: NOS.nl)

2 **a** Bereken het bedrag op de spaarrekening na vijf jaar bij samengestelde rente als je € 100 op een spaarrekening zet en daar alle jaren 2% rente over krijgt. Rond af op eurocenten.

b Bereken hoeveel geld je eenmalig bij 5% rente op een spaarrekening moet zetten om na drie jaar een saldo van € 926,10 te hebben.

3 Vul bij A, B en C de zinnen aan.
Er zijn verschillen tussen de (oude) regeling van gemeenschap van goederen en de nieuwe Wet Beperkte gemeenschap van goederen. Bij de nieuwe wet geldt dat:
- bezittingen die voor het huwelijk of geregistreerd partnerschap al bestonden, bij scheiding ...A...
- bezittingen die binnen het huwelijk of geregistreerd partnerschap zijn opgebouwd, bij scheiding ...B...
- Een schenking 'onder bewind' wil zeggen dat de ontvanger ...C...

4 Geef een argument waarom de overheid elke Nederlander verplicht om een ziektekostenverzekering te nemen.

5 Gebruik bron 2. Halil en Esmee willen hun (enig) kind dit jaar een bedrag van € 8.500 schenken. Bereken met bron 2 hoeveel belasting daarover betaald moet worden.

Bron 2 Schenkingsregeling en tarieven

Tariefgroep	Waarde van de schenking	Percentage
Echtgenoot, Geregistreerd partner, Samen-wonend partner, Kind, Pleegkind	€ 0 - € 152.368	10%
	€ 152.368 en meer	20%
Kleinkind Achterkleinkind	€ 0 - € 152.368	18%
	€ 152.368 en meer	36%
Broer of zus, Ouder, Grootouder, Overig	€ 0 - € 152.368	30%
	€ 152.368 en meer	40%

Er zijn vrijstellingen die elk jaar gelden:
- *De algemene vrijstelling: € 2.658*
  Deze vrijstelling geldt voor iedereen. U mag van meerdere personen € 2.658 belastingvrij ontvangen en de schenker mag aan meerdere personen € 2.658 belastingvrij schenken.
- *De algemene vrijstelling voor ouders en kinderen: € 6.633*
  Deze vrijstelling geldt jaarlijks voor de kinderen – ongeacht hun leeftijd – die van hun ouders een schenking krijgen.

6 Lees bron 3. Welke ondernemingsvorm past op plaats A? Verklaar je antwoord.

Bron 3

Havenschap Moerdijk is met ingang van 1 januari verdergegaan als bedrijf in de vorm van een ...A... De haven wil hiermee haar concurrentiepositie versterken. Het nieuwe havenbedrijf kan door uitgifte van aandelen veel vermogen aantrekken.
(Vrij naar: internetbode.nl)

7 Lees bron 4. Welke ondernemingsvorm past op plaats B? Verklaar je antwoord.

Bron 4

Buiting: "We zijn traditioneel gestart als eenmanszaak, hoewel we vanaf de eerste dag met z'n tweeën waren. Maar we gaan nu heel bewust naar een ...B..., omdat het belastingtechnisch veel beter is. De stap naar een bv is nog een brug te ver, want die is pas interessant bij een winst van ongeveer € 100.000 per jaar. Daar zijn we nog niet aan toe. We hebben nu circa dertig mensen in dienst, goed voor elf fte's.

8 Marleen (24 jaar) is na haar studie informatica in loondienst getreden bij een software-ontwikkelingsbedrijf. Zij werkt hier vier jaar en hoewel ze haar werk leuk vindt, denkt zij erover een eigen bedrijf te beginnen.

a Geef een financiële reden om voorkeur te hebben voor een eigen bedrijf, in plaats van in loondienst te werken.

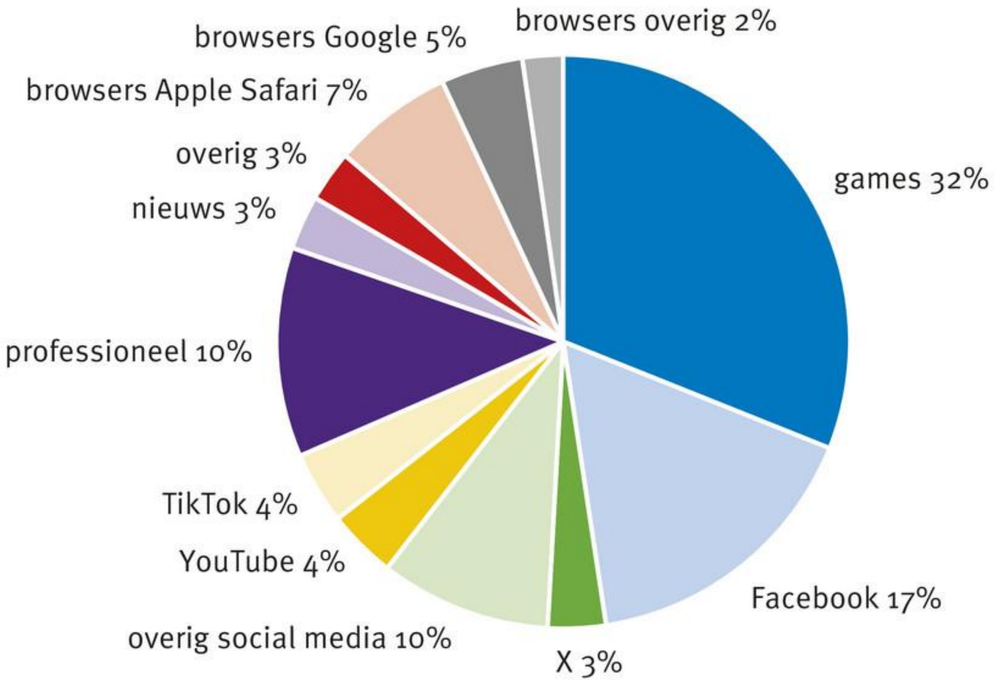
b Geef een niet-financiële reden om de voorkeur te hebben voor een eigen bedrijf, in plaats van in loondienst te werken.

c Waarom moet Marleen haar bedrijf en de belangrijkste gegevens van haar bedrijf opgeven bij de Kamer van Koophandel?

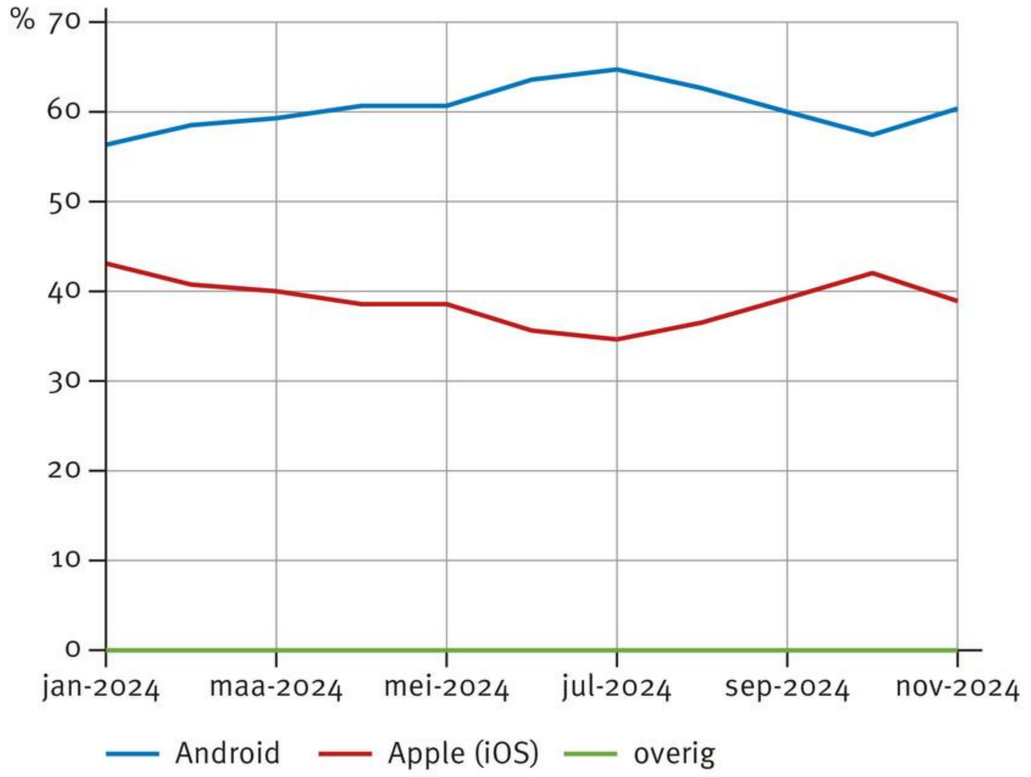
d Bekijk bron 5. Marleen heeft de markt onderzocht (bron 5) en neemt drie besluiten. Zij besluit een app met games te ontwikkelen. Welke besluiten neemt zij dan ten aanzien van het type apparaat en het type besturingssysteem?

Bron 5

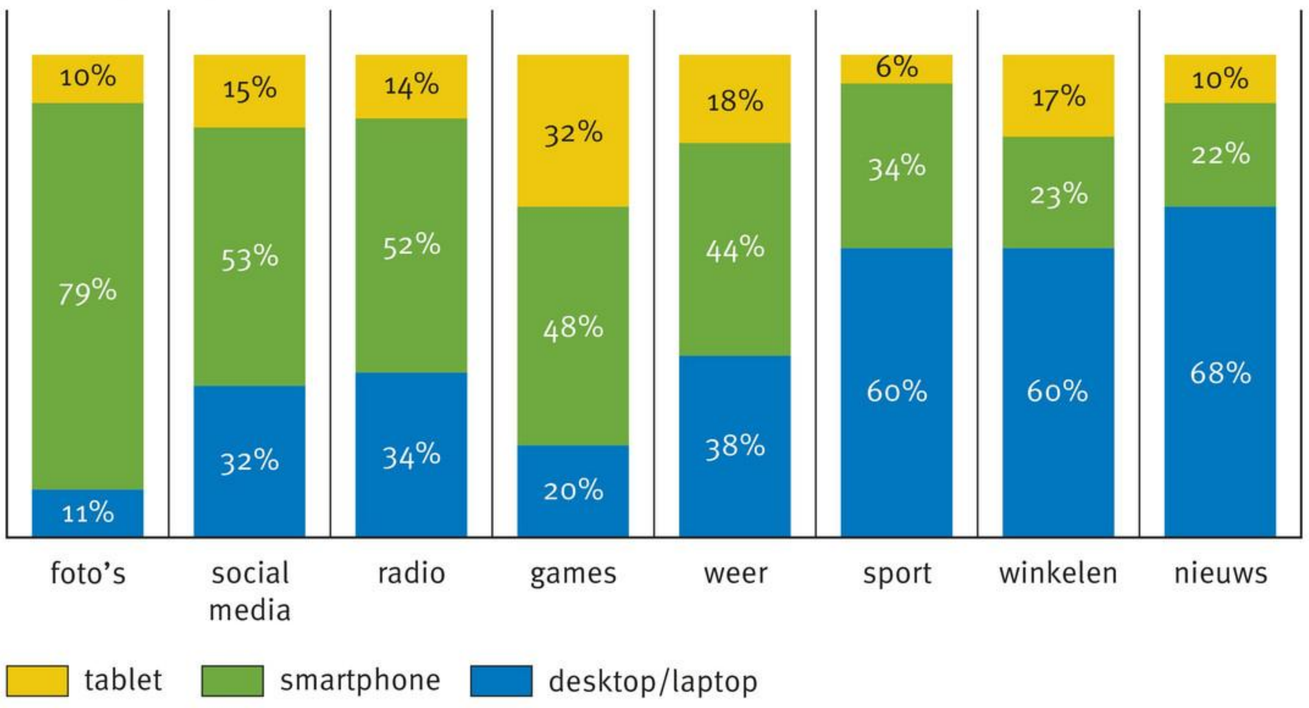
Verdeling gespendeerde tijd op telefoon



Marktaandeel besturingssystemen



Verdeling van gespendeerde tijd bij verschillende apparaten



9 Lees bron 6. Deze bron beschrijft dat het lastig is om het risico op overstroming te verzekeren.

a Waarom is de premie voor een overstromingsverzekering zo hoog? Noem twee redenen.

b Waarom lukt het niet goed om voldoende mensen te interesseren voor een verzekering tegen overstromingsschade?

Bron 6

Overstroming

Door de groeiende aandacht voor klimaatverandering krijgt ook het verzekeren van overstroming meer aandacht. In Nederland is het lastig om een overstromingsverzekering aan te bieden die dekking biedt tegen overstroming door de zee of grote rivieren. Enkele verzekeraars hebben het geprobeerd, maar het is nooit gelukt om meer dan 1 procent van de huishoudens te verzekeren tegen dit risico.

(Vrij naar: verzekeraars.nl)

Begrippen

Paragraaf 1

enkelvoudige rente
Elk jaar wordt (bij een vaststaand rentepercentage) hetzelfde bedrag aan rente uitgekeerd.

premie
Het te betalen bedrag per jaar aan een verzekeringsmaatschappij.

samengestelde rente
Over de rente van het voorgaande jaar wordt in het nieuwe jaar ook rente uitgekeerd.

Paragraaf 2

gemeenschap van goederen
Afspraak waarbij beide partners voor 50% eigenaar zijn van de bezittingen.

schenking
Overeenkomst waarbij de schenker geld of goederen weggeeft zonder tegenprestatie.

schenking onder bewind
Schenking waarbij de ontvanger niet zelfstandig over de schenking mag beschikken.

Wet Beperkte gemeenschap van goederen
Afspraak waarbij alleen het vermogen dat tijdens het huwelijk of geregistreerd partnerschap wordt opgebouwd, gedeeld wordt.

Paragraaf 3

aandeel
Eigendomsbewijs van een (klein stukje van een) bedrijf.

besloten vennootschap (bv)
Ondernemingsvorm waarbij de waarde van het bedrijf is verdeeld in aandelen. De aandelen worden niet openbaar verkocht.

eenmanszaak
Een onderneming waarin één persoon, de eigenaar, de leiding heeft.

freelancer
Ander woord voor zzp'er.

Kamer van Koophandel
De Kamer van Koophandel helpt bedrijven en voert wetten uit, zoals de Handelsregisterwet.

naamloze vennootschap (nv)
Ondernemingsvorm waarbij de waarde van het bedrijf is verdeeld in aandelen. De aandelen worden openbaar verkocht.

ondernemer
Combineert de productiefactoren natuur, arbeid en kapitaal om een product of dienst te maken waarmee geld (winst) verdiend wordt.

ondernemingsplan
Een plan waarin de startende ondernemer uitlegt hoe het bedrijf gaat werken en wat er nodig is.

rechtspersoon
Een organisatie die zelf bezittingen en schulden kan hebben.

vennootschap onder firma (vof)
Ondernemingsvorm waarbij twee of meer personen eigenaar zijn van de onderneming.

zzp'er
Zelfstandige zonder personeel.

Paragraaf 4

commerciële organisatie
Een organisatie die naar winst streeft.

controle
Nagaan of werknemers goed werken en of de doelstellingen bereikt worden.

leidinggeven
Werknemers opdrachten geven, motiveren en helpen bij de uitvoering.

lijnorganisatie
Een organisatie waarbij iedere werknemer één baas boven zich heeft.

lijn-staforganisatie
Een lijnorganisatie met een staf.

manager
Leidinggevende werknemer die doelen stelt, plannen maakt, organiseert en controleert.

niet-commerciële organisatie
Een organisatie die niet naar winst streeft.

organigram
Een schema dat duidelijk maakt hoe een bedrijf georganiseerd is.

organisatie
Mensen werken samen om bepaalde doelen te bereiken.

organiseren
De juiste productiefactoren combineren om de organisatie zo goed mogelijk te laten functioneren.

plannen
Het uitwerken van de doelstellingen met een tijdschema.
staf
Specialistische afdeling die de leiding adviseert en ondersteunt.
stichting
Een organisatie met een doel, maar zonder leden.
vereniging
Een organisatie met leden en een doel.

Samenvatting

Voor iedere Nederlander van belang: rente, verzekeringen, (beperkte) gemeenschap van goederen en schenkingen
Er bestaat enkelvoudige en samengestelde rente. Bij samengestelde rente krijg je 'rente over rente', bij enkelvoudige rente niet. Verzekeringen beschermen je tegen hoge kosten na schade, bijvoorbeeld bij een ongeluk of diefstal op vakantie. Een levensverzekering is een ander type verzekering. Je bouwt met een levensverzekering een groot spaarbedrag op, dat je in de toekomst voor verschillende doelen kunt gebruiken.
Wie bij trouwen en samenwonen van tevoren niets regelt, valt automatisch in de situatie 'beperkte gemeenschap van goederen'. De goederen die de partners bij het aangaan van het huwelijk of samenwonen al bezitten, blijven hun eigendom. Als zij daarvan een bedrag willen schenken, hebben zij geen toestemming nodig van de partner. Voor het schenken van bedragen gelden belastingtarieven en vrijstellingen.

Startende ondernemer
Als startende ondernemer is het verstandig om informatie in te winnen bij de Kamer van Koophandel (KvK). De KvK adviseert startende ondernemers om een ondernemingsplan te maken. De ondernemer schrijft in een ondernemingsplan onder meer welke vergunningen hij nodig heeft, op welke markt hij wil opereren en hoeveel geld hij nodig denkt te hebben. Als een startende ondernemer geld wil lenen bij een bank, is een goed ondernemingsplan nodig.

Een ondernemer combineert de productiefactoren natuur, arbeid en kapitaal om een product of dienst te maken waarmee geld (winst) verdiend wordt. Een zzp'er is volgens deze definitie dus een ondernemer.
Ondernemers krijgen van de Belastingdienst speciale belastingvoordelen.

Ondernemingsvormen
Er zijn vier soorten ondernemingsvormen:
- Een eenmanszaak waarin één persoon, de eigenaar, de leiding heeft.
- Een vennootschap onder firma (vof) waarbij twee of meer personen eigenaar zijn van één onderneming.
- Een besloten vennootschap (bv) waarbij de aandeelhouders de eigenaren zijn.
- Een naamloze vennootschap (nv) waarbij de aandelen op de aandelenbeurs worden verhandeld. Wie een aandeel koopt, is dus voor een (klein) deel eigenaar van het bedrijf.

Een bv en een nv zijn een rechtspersoon. Als de onderneming failliet gaat, gaat alleen het bedrijf failliet. De personen zijn niet persoonlijk aansprakelijk. De aandeelhouders verliezen alleen de waarde van hun aandelen.

Organisatie
In een organisatie werken mensen samen om bepaalde doelen te bereiken. Een niet-commerciële organisatie streeft niet naar winst, in tegenstelling tot commerciële organisaties.
Een vereniging is een organisatie met leden en een doel. Een vereniging is een rechtspersoon.
Een tweede voorbeeld van een niet-commerciële organisatie is een stichting. Een stichting is ook een rechtspersoon met een doel, maar heeft geen leden.
Managers hebben vijf belangrijke taken: zij beslissen over de doelstellingen, zij plannen, organiseren, geven leiding en controleren.
Bij grote bedrijven is het nuttig om een organigram te maken. Een organigram maakt duidelijk hoe een bedrijf georganiseerd is, welke afdelingen er zijn en wie de beslissingen neemt.
In een lijnorganisatie heeft iedere werknemer één baas boven zich. Een lijn-staforganisatie is een combinatie van een lijnorganisatie met een staf.

Hoofdstuk 4 bedrijfseconomie
De financiën in balans



introductieopdracht

1 Wat is een crowdfundingsactie?
2 Noem, naast het meubilair, nog een paar uitgaven die Sabrina met het geld van de crowdfundingsactie moet doen bij de start van haar bedrijf.

Het leven van de Haagse Sabrina Haleber is in één jaar tijd flink veranderd. Zat ze vorig jaar nog thuis met een uitkering en drie jonge kinderen, nu staat ze te zwoegen in de keuken van haar eigen taarten- en gebakwinkel. “Hier heb ik mijn hele leven op gewacht. Toen de kinderen naar school konden, begon ik met het verwezenlijken van mijn droom. Ik trok de stoute schoenen aan en startte een crowdfundingsactie. Ik vond een leegstaand pandje en kon tafels, stoelen, enzovoorts kopen zonder die direct te hoeven betalen. Op het moment dat ik winst maak, kan ik die schuld terugbetalen, aardig hé?” De winkel Sabsy’s Cake Dream is nu een paar weken geopend. “Ik voel me een heel succesvolle ondernemer. En ik ben maar gewoon ik.”

(Vrij naar: omroepwest.nl)

In dit hoofdstuk leer je hoe de administratie van een bedrijf opgebouwd is, met begrippen als balans, bedrijfskosten en winst.

Paragraaf 1

De start van een eigen bedrijf

intro

Een eigen shoarmazaak

Abdullah (22) heeft één droom: een eigen shoarmazaak beginnen. Hij wordt de eigenaar, zijn vrienden Aziz en Paul gaan hem helpen. Maar hij heeft één probleem: geld! De bank heeft hem na een kwartiertje praten al naar huis gestuurd met de opmerking: “Ga eerst maar eens een investeringsbegroting en een resultatenbegroting maken.” De drie vrienden gaan rond de tafel zitten. Wat hebben we nodig in ons eethuis?
Paul somt op: “Keukenapparaten, een toonbank, tafels en stoelen, een kassa …”
“Dat is allemaal inventaris”, roept Aziz, die economie studeert. Paul gaat verder: “Blikjes limonade, flesjes water, koffie, vlees, groente …” “Stop maar,” roept Aziz, “daar maken we één bedrag van: de voorraad goederen.” “Dit kan ik zelf ook nog wel bedenken,” roept Abdullah. “Maar maken jullie eens een inschatting van het aantal klanten, ik moet omzet halen.” De mannen gaan rekenen. Na drie uur zijn ze eruit: de investeringsbegroting (bron 1) en resultatenbegroting (bron 2) zijn af. Terug naar de bank …



Bron 1

De investeringsbegroting van Abdullah	
Inventaris	€ 25.000
Voorraad goederen	€ 2.000
Banksaldo	€ 3.000
Geld in de kassa	€ 500
Totale investering	**€ 30.500**

Bron 2

De resultatenbegroting van Abdullah voor het eerste jaar van de zaak	
Omzet	€ 42.000
Inkoopwaarde van de omzet	€ 8.000
Brutowinst	**€ 34.000**
Bedrijfskosten	€ 6.000
Nettowinst	**€ 28.000**

leertekst

De investeringsbegroting

Abdullah en zijn vrienden hebben een **investeringsbegroting** gemaakt. Met deze begroting maken ze een inschatting hoeveel geld ze nodig hebben om de eigen zaak te kunnen beginnen. De inventaris bestaat uit de kassa, toonbank, tafels en stoelen, keukenapparatuur enzovoort. De **voorraad goederen** bestaat bij een shoarmazaak onder meer uit de voorraad koffie, limonade, water, vlees en sla. Abdullah heeft een bankrekening bij de Rabobank. Abdullah schat in dat hij een saldo van € 3.000 nodig heeft om de zaak draaiende te kunnen houden. Daarnaast is in de zaak geld in de kassa nodig. In totaal begroot Abdullah € 30.500 aan **totaal vermogen** nodig te hebben.

1 a Wat is het verschil tussen de voorraad van een winkel en de inventaris van een winkel?
b Bedenk nog twee voorbeelden van de inventaris voor een shoarmazaak die nog niet zijn genoemd.
c Wat hoort bij de voorraad goederen van een kledingzaak?

2 Abdullah begroot ook € 3.000 op zijn betaalrekening. Welke uitgave moet volgens de begroting van deze rekening betaald worden? Verklaar je keuze.
A de inkoop van vlees
B de aankoop van stoelen en tafels
C de elektriciteitsrekening

leertekst

De resultatenbegroting

Een investeringsbegroting geeft een goed overzicht hoeveel geld er nodig is om een zaak te beginnen. Dat is nuttig voor Abdullah, maar ook voor de bank die aan Abdullah een lening wil verstrekken. Maar de bank wil een tweede overzicht van Abdullah: de **resultatenbegroting** (bron 2) van het eerste jaar van de zaak. Een resultatenbegroting geeft een overzicht van de verwachte toekomstige kosten en opbrengsten. Met de resultatenbegroting kan de bank inschatten of Abdullah in staat is om de lening later weer terug te betalen. Abdullah denkt met de verkoop van het eten en de drankjes inclusief 9% **btw** een opbrengst van € 45.780 te halen. De btw moet hij afdragen aan de Belastingdienst, dat is geen omzet voor hem. Na aftrek van de btw houdt hij een omzet van € 42.000 over. Daarvan moet hij zelf voor € 8.000 (exclusief btw) aan eten en drinken inkopen. Dit noem je de **inkoopwaarde van de omzet**. Het verschil (€ 34.000) is de **brutowinst**. Naast de inkoopwaarde van de omzet heeft Abdullah nog allerlei andere kosten. Hij moet rente betalen aan de bank, de gasrekening moet worden betaald en de huur van het gebouw. Ook moet hij rekening houden met de waardevermindering van zijn inventaris: de **afschrijvingskosten**. Dit zijn bij elkaar de **bedrijfskosten**. De brutowinst verminderd met de bedrijfskosten is de **nettowinst** (€ 28.000). Deze winst is het inkomen van Abdullah.
Uit bovenstaande uitleg volgen dus twee formules:
omzet – inkoopwaarde van de omzet = brutowinst
brutowinst – bedrijfskosten = nettowinst

TIP
Stel de prijs inclusief btw op 109%. Reken dan terug van 109% naar 100%.

3 De investeringsbegroting en resultatenbegroting zijn onderdeel van een groter plan. Welk begrip uit hoofdstuk 3 hoort bij dit grotere plan?

4 **a** Abdullah verkoopt een 'kapsalon' voor € 9 exclusief 9% btw. Bereken de prijs inclusief 9% btw. Rond af op centen.
b Abdullah verkoopt een flesje cola voor € 2,80 inclusief 9% btw. Bereken de prijs exclusief 9% btw.

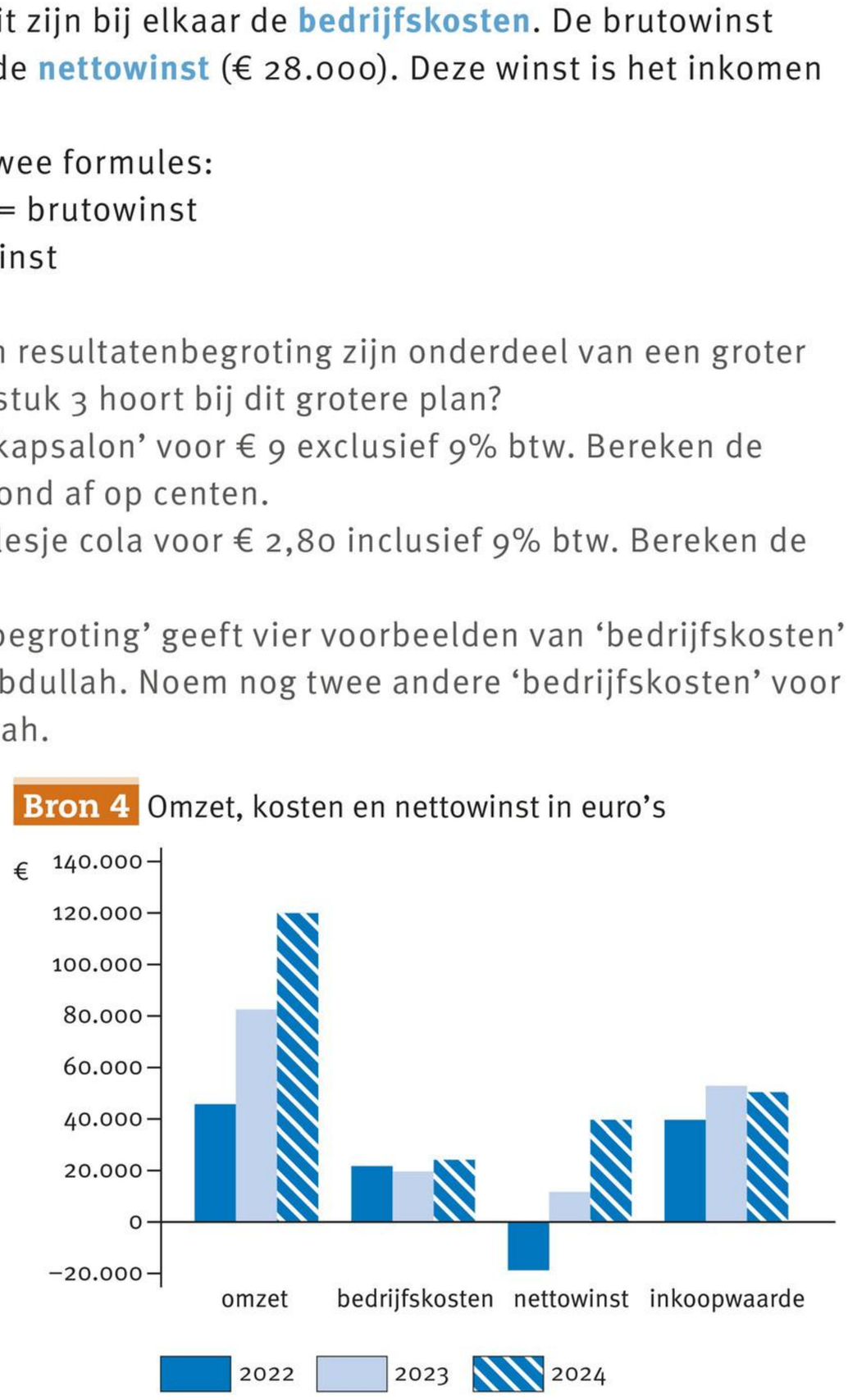
5 De leertekst 'De resultatenbegroting' geeft vier voorbeelden van 'bedrijfskosten' voor de shoarmazaak van Abdullah. Noem nog twee andere 'bedrijfskosten' voor de shoarmazaak van Abdullah.

Bron 3

De resultatenbegroting van café-restaurant Het Hoekje

Opbrengsten maaltijden	€ 97.600
Opbrengsten drank	€ 22.700
Overige opbrengsten	€ 3.000
Totale opbrengsten	**€ ...A...**
Inkoopwaarde maaltijden	€ 29.200
Inkoopwaarde drank	€ 8.100
Inkoopwaarde overige	€ ...B...
Totaal inkoopwaarde	€ 38.100
Totale ...C...-winst	**€ 85.200**
Personeelskosten	€ 32.900
Afschrijvingskosten	€ 3.400
Huur	€ 7.400
Reclame	€ ...D...
Totale bedrijfskosten	**€ 44.500**
Nettowinst	**€ ...E...**

Bron 4 Omzet, kosten en nettowinst in euro's



6 Bekijk bron 3.

a Een oven is een voorbeeld van een kapitaalgoed in een restaurant. Stel: de aanschafprijs van de oven is € 2.400 en de oven is na vijf jaar als gevolg van dagelijks intensief gebruik versleten en niets meer waard. Bereken de (gemiddelde) afschrijvingskosten per jaar.

b Waarom zijn de jaarlijkse afschrijvingskosten van een oven hoger dan die van een stoel in het restaurant? Geef twee oorzaken.

c Geef, naast de oven en de stoel, drie voorbeelden van kapitaalgoederen die in een café-restaurant ingezet worden.

d Welke woorden en bedragen zijn op de plaatsen A tot en met E weggelaten?

7 Handelszaak Quicktire (bron 4) verhandelt autobanden.

a Is de brutowinst van 2023 naar 2024 gedaald of gestegen? Verklaar je antwoord.

b Terwijl de omzet flink is gestegen, is de inkoopwaarde van de omzet zelfs een beetje gedaald. Waarom is dat een vreemde ontwikkeling?

c Geef een mogelijke verklaring voor deze ontwikkeling.

8 TEAperfect heeft voor 2024 de volgende gegevens begroot:

Afschrijvingen op gebouwen	€ 3.500
Afschrijvingen op inventaris	€ 2.100
Verkoop van goederen	€ 161.200
Inkoopwaarde van de verkopen	€ 66.700
Overige kosten in 2024	€ 31.500

Stel de resultatenbegroting op voor 2024.

leertekst

Het financieringsplan

De bank bekijkt de investeringsbegroting en resultatenbegroting van Abdullah. Op basis van deze cijfers is de bank bereid om hem een lening van € 20.000 te verstrekken. Maar volgens de investeringsbegroting (bron 1) is in totaal een vermogen van € 30.500 nodig. Abdullah zal dus zelf voor € 30.500 – € 20.000 = € 10.500 moeten zorgen. Dat lukt. Zijn ouders lenen hem € 5.000, Aziz en Paul lenen hem ieder € 1.000. Abdullah stopt zelf € 3.500 in zijn zaak. Daarmee is het **financieringsplan** rond (bron 5).

Het geld dat Abdullah als eigenaar in de zaak heeft geïnvesteerd, is het **eigen vermogen** van de zaak. Het geleende geld is het **vreemd vermogen**. Eigen vermogen en vreemd vermogen bij elkaar opgeteld is het totaal vermogen. Abdullah heeft een groot deel van zijn zaak met vreemd vermogen gefinancierd (€ 27.000 : € 30.500 = 88,5%). In de loop van de tijd kan het aandeel eigen vermogen toenemen:

- als hij zijn leningen afbetaalt;
- als hij (een deel van) de winst van de zaak gebruikt voor nieuwe investeringen. Bijvoorbeeld: Abdullah koopt een nieuwe oven of vernieuwt de tafels en stoelen.

Bron 5

Financieringsplan van Abdullah	
Eigen vermogen Abdullah	€ 3.500
Lening bank	€ 20.000
Lening ouders	€ 5.000
Lening van Aziz en Paul	€ 2.000
Totale financieringsbehoefte	**€ 30.500**

9 **a** Wat is het nadeel van veel vreemd vermogen in het bedrijf?
b Waarom gebruiken bedrijven vreemd vermogen, ondanks de nadelen? Geef twee redenen.

10 Leg uit waarom het aandeel eigen vermogen toeneemt als Abdullah (een deel van) de winst van de zaak gebruikt voor nieuwe investeringen.

11 Annie en Lia willen een winkel in babyartikelen beginnen. Zij stellen de volgende investeringsbegroting op:

Inventaris	€ 15.500
Voorraad goederen	€ 4.500
Banksaldo	€ 2.000
Geld in de kassa	€ 1.000
Totale investering	**€ 23.000**

De bank wil een lening van € 5.000 verstrekken. De moeder van Annie is bereid € 6.000 uit te lenen. Annie en Lia gebruiken eigen spaargeld om de financiering rond te krijgen. Annie steekt twee keer zo veel spaargeld in de zaak als Lia. Stel het financieringsplan op.

12 Lees bron 6. In de praktijk is het vaak moeilijk om als beginnend ondernemer geld te lenen bij een bank. Geef met bron 6 de verklaring hiervoor.

13 In de praktijk blijkt ook het aandeel eigen vermogen in de totale financieringsbehoefte een rol te spelen bij de beslissing van de bank om een lening toe te kennen. Geef hiervoor een verklaring.

Bron 6

Financieringsplan

Als je wilt lenen en je hebt een baan en bent in loondienst, dan is dat geen probleem, want dan ziet de bank dat er elke maand geld binnenkomt waarop beslag kan worden gelegd. Maar als je gaat ondernemen, is die geldstroom opeens niet zo vanzelfsprekend meer. Ondernemers kunnen van de ene op de andere dag een enorm mentaliteitsverschil merken bij de bank, omdat ze geen vast inkomen meer hebben.
Als er geld nodig is, kan er nog zo'n goed idee en marketingplan zijn, maar een bank zal er altijd zeker van willen zijn dat hij zijn geld terug krijgt. Nu is dat met een startende ondernemer zo goed als onmogelijk, dus moet de ondernemer van goede huize komen om toch geld los te peuteren bij een bank. Of er zal veel tegenover moeten staan, zoals een zeer hoog rentepercentage en hoofdelijke aansprakelijkheid. Het best overtuig je de bank met een laag risicogehalte van je onderneming. Dat kan met een goed onderbouwd financieringsplan.
(Vrij naar: ondernemingsplan-maken.nl)

Eindopdracht

Café De Wijde Blik is een eenmanszaak. De winst van het café daalt al jaren. In 2023 wil het café de neergang keren door te investeren in een verwarmd buitenterras. Dit heeft met ingang van 2024 een stijging van diverse kosten tot gevolg, zoals schoonmaakkosten en onderhoudskosten.

14 **a** Noem drie andere voorbeelden van kosten die door deze investering zullen stijgen.

b In bron 7 staan enige financiële gegevens van café De Wijde Blik. Bereken de verwachte nettowinst van het café over 2024.

c Het café heeft in de periode 2022-2024 steeds een nettowinst behaald. Maar het totaal vermogen van de zaak is nauwelijks gestegen. Geef hiervoor een verklaring.

d De investering heeft in 2024 niet het gewenste resultaat gebracht. De eigenaar van het café denkt vervolgens na over een alternatief plan: samenwerking met de nabijgelegen korfbalvereniging (bron 8). Bereken de jaarlijkse extra winst als het café de samenwerking met de korfbalvereniging aangaat.

Bron 7

- Het café bepaalt de verkoopprijs van zijn producten door de inkoopprijs te verhogen met een vast percentage. Dit percentage is jaarlijks gelijk.
- Financiële gegevens in de periode 2022-2024:

	2022	2023	2024
Omzet	€ 87.500	€ 70.700	€ ...
Inkoopwaarde van de omzet	€ 12.500	€ 10.100	€ 11.000
Overige kosten	€ 30.950	€ 29.050	€ 38.000
Nettowinst	€ 44.050	€ 31.550	€ ...
Totaal vermogen	**€ 120.000**	**€ 121.600**	**€ 121.700**

Bron 8

Een gedeelte van café De Wijde Blik wordt verbouwd tot kantine voor de korfbalvereniging. Hierdoor kan het café een extra jaarlijkse omzet van € 28.000 behalen.
De offerte van de verbouwing bedraagt € 48.550. De verbouwing wordt in tien jaar totaal afgeschreven met jaarlijks gelijke bedragen. Door het extra gebruik van de zaal zal de jaarlijkse afschrijving van de inventaris toenemen met € 525.
De korfbalvereniging heeft twee vaste trainingsavonden en één wedstrijddag op zaterdag, dit gedurende veertig weken per jaar. De korfbalvereniging zal deze weken de zaal voor vijftien uren per week gebruiken. Tijdens de openingstijden van de zaal voor de korfbalvereniging zal er steeds één personeelslid van het café aanwezig zijn. De loonkosten van dit personeelslid van het café bedragen € 16 per uur.
De toename van de overige jaarlijkse kosten (inclusief de inkoopwaarde van de omzet) bedraagt € 2.975.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 2

Bezittingen en schulden

intro

De balans van Abdullah

Abdullah stelde in de vorige paragraaf een investeringsbegroting, resultatenbegroting en financieringsplan op. Dit alles om zijn droom werkelijkheid te laten worden: een eigen shoarmazaak. Met behulp van deze gegevens kan hij ook de balans opstellen die past bij de begrote cijfers. Deze balans geeft een overzicht van al zijn bezittingen en schulden op het moment dat de shoarmazaak van start gaat.

Bron 1

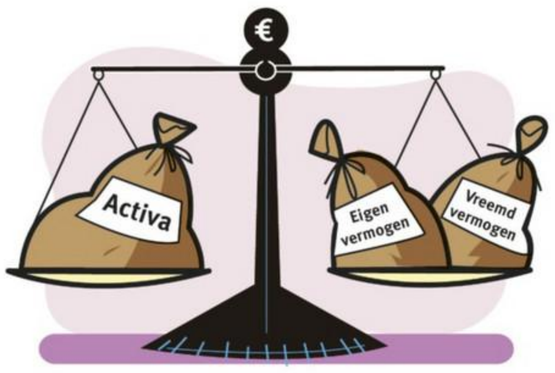
De eerste balans van Abdullah			
Debet (bezittingen)		**Credit (schulden)**	
Vaste activa		Eigen vermogen	€ 3.500
Inventaris	€ 25.000	Schulden op lange termijn	
Vlottende activa		Lening bank	€ 20.000
Goederen	€ 2.000	Lening van ouders	€ 5.000
Liquide middelen		Schulden op korte termijn	
Banksaldo	€ 3.000	Lening van Aziz en Paul	€ 2.000
Kassa	€ 500		
Totaal	**€ 30.500**	**Totaal**	**€ 30.500**

leertekst

De activa op een balans

Een **balans** (bron 1 en 2) geeft een overzicht van de bezittingen en schulden van een bedrijf. Het verschil tussen bezittingen en schulden is het eigen vermogen van het bedrijf. Met het eigen vermogen wordt de balans in evenwicht gebracht.
Een balans heeft een vaste indeling. Aan de linkerkant (debet) staan de bezittingen (**activa**) van het bedrijf, aan de rechterkant van de balans staat hoe de bezittingen zijn gefinancierd (de **passiva**).

Bron 2
Een balans is altijd in evenwicht



Aan de debetzijde worden eerst de vaste activa opgesomd. De **vaste activa** zijn de bezittingen die langer dan één productieproces of één jaar meegaan. De bestelauto van Sleepworld (bron 3) gaat langer dan een jaar mee en hoort dus bij de vaste activa. De **vlottende activa** gaan maar één productieproces of korter dan een jaar mee. Bij Abdullah zijn dat bijvoorbeeld het vlees en de groente: deze producten kunnen maar één keer bereid en gegeten worden en gaan dus maar één productieproces mee. Maar zijn oven hoort bij de inventaris. Bij Sleepworld gaan de bedden in de winkel en het magazijn maar één verkoopbeurt mee.
Als een klant bij Sleepworld een bed koopt, krijgt hij een rekening mee. Zolang de rekening niet is betaald, valt de klant op de balans onder de **debiteuren**. Debiteuren zijn klanten die hun rekening nog moeten betalen. Als een klant van Sleepworld na twee weken het bedrag op de ING-rekening van Sleepworld stort, daalt op de balans van Sleepworld het bedrag bij de post debiteuren en stijgt het bedrag op de betaalrekening bij de ING.
Over de **liquide middelen** kunnen Abdullah en Sleepworld direct beschikken. Zij kunnen op elk moment geld uit de kas of van hun bankrekening halen.

Bron 3

De balans van beddenzaak Sleepworld			
Debet (bezittingen)		**Credit (schulden)**	
Vaste activa		Eigen vermogen	€ 94.200
Winkel	€ 150.000	Schulden op lange termijn	
Bestelauto	€ 20.000	Hypothecaire lening	€ 100.000
Inventaris	€ 23.000	lening	€ 40.000
Vlottende activa		Schulden op korte termijn	
Goederen	€ 35.000	Crediteuren	€ 14.000
Debiteuren	€ 12.000	Te betalen belasting	€ 10.000
Liquide middelen			
Betaalrekening ING	€ 17.000		
Kas	€ 1.200		
Totaal	**€ 258.200**	**Totaal**	**€ 258.200**

1 Bekijk bron 1, de balans van Abdullah. Met welke informatie kunnen de bezittingen aan de linkerkant van de balans opgesteld worden?
   A de investeringsbegroting
   B de resultatenbegroting
   C het financieringsplan
2 Met welke informatie kunnen de schulden aan de rechterkant van de balans opgesteld worden?
   A de investeringsbegroting
   B de resultatenbegroting
   C het financieringsplan
3 Waarom heeft Abdullah op zijn beginbalans nog geen debiteuren?
4 Het eigen vermogen van een bedrijf is de waarde van het totaal aan bezittingen als alle schulden afgelost zouden zijn. Hoe komt het bedrijf van Abdullah bij de start aan een eigen vermogen van € 3.500? Zoek je antwoord op in de vorige paragraaf.
5 Bij welk onderdeel van de balans hoort:
   a de keukenapparatuur van Abdullah
   b de pinautomaat bij Sleepworld
   c het vlees in de koelkast van Abdullah
   d de koelkast van Abdullah
   e het geld in de kassa bij Sleepworld
   f de tafels en stoelen bij Abdullah

leertekst

De passiva op een balans

De rechterkant (creditzijde) laat zien hoe de bezittingen aan de debetzijde zijn gefinancierd. Aan de rechterkant staan de passiva: de schulden van de zaak en het eigen vermogen. De schulden noem je het vreemd vermogen. Eerst worden de schulden op lange termijn opgesomd: het lang vreemd vermogen. Deze schulden hebben een looptijd langer dan één jaar. Sleepworld heeft bijvoorbeeld geld geleend om de winkel te kopen. Het bedrijf betaalt de schuld in twintig jaar terug. Het restant van deze schuld staat bij hypothecaire lening. Abdullah heeft € 5.000 van zijn ouders geleend. Hij betaalt dat bedrag op langere termijn af.
Sleepworld en Abdullah hebben ook schulden op korte termijn: het kort vreemd vermogen. Dit zijn schulden die binnen een jaar terugbetaald moeten worden. Sleepworld heeft nog schuld aan beddenfabriek Olas, die onlangs tien bedden heeft afgeleverd

bij Sleepworld. Zolang de rekening van Olas niet is betaald door Sleepworld, valt het bedrag van de rekening onder de post **crediteuren**. Crediteuren zijn leveranciers aan wie Sleepworld en Abdullah nog geld schuldig zijn.
Sleepworld heeft in totaal € 258.200 aan bezittingen en € 164.000 aan schulden.
Als Sleepworld alle bezittingen verkoopt en alle schulden aflost, houdt het € 258.200 – € 164.000 = € 94.200 over. Bij Abdullah is dit verschil tussen bezittingen en schulden € 3.500. Dit is het eigen vermogen. Het eigen vermogen geeft aan wat de zaak 'echt' waard is. Het eigen vermogen wordt aan de rechterkant geplaatst om de balans in evenwicht te brengen.

6 Hoe is het mogelijk dat Abdullah op zijn beginbalans nog geen crediteurensaldo heeft staan?

7 In deze opdracht laat je de btw buiten beschouwing. Stel dat Abdullah op de eerste dag in zijn zaak een omzet heeft van € 500. De inkoopwaarde van de omzet is € 200. Alle klanten betalen contant. Abdullah boekt de voorraad goederen tegen inkoopprijs op de balans. Aan het eind van de dag wordt de balans opgemaakt.
   a Welke balansposten veranderen aan de activakant en met welk bedrag?
   b Een balans is altijd in evenwicht. Om de balans op de eerste dag weer in evenwicht te krijgen, wordt het eigen vermogen aangepast. Wat is de juiste verandering?
      A Het eigen vermogen daalt met € 500.
      B Het eigen vermogen daalt met € 300.
      C Het eigen vermogen stijgt met € 300.
      D Het eigen vermogen stijgt met € 500.

8 Sommige winkels gingen bijna failliet toen Justin Bieber zijn kapsel veranderde. Welke twee posten op de balans van deze winkels moeten aangepast worden om de tegenvaller in de administratie te verwerken?

9 Groentehandel De Jong beschikt op 1 januari 2024 over een winkel met een waarde van € 275.000 waarop een hypothecaire lening rust van € 180.000. De inventaris van de winkel is € 80.000 waard. Om de inventaris te financieren, heeft groentehandel De Jong een lening gesloten, waarvan op 1 januari 2024 nog € 70.000 terugbetaald moet worden.

Aan leveranciers is nog te betalen:		**Van afnemers is te vorderen:**	
P. Hazeduin	€ 1.000	W. Ammeldijk	€ 2.600
J. de Wild	€ 700	H. Kanders	€ 700
A. Baantjer	€ 1.300	P. Verduur	€ 2.200
W. van der Hoven	€ 1.000	B. de Zwart	€ 1.800

Het saldo bij de Rabobank	€ 1.800
De schuld aan ABN AMRO*	€ 1.600
Aan belastingen is verschuldigd*	€ 400

** binnen een jaar te betalen*

De goederenvoorraad bestaat uit:

200 kg appels	à € 2	200 kg aardbeien	à € 2,15
800 kg groenten	à € 1,50 gemiddeld	100 kg asperges	à € 4,20
100 blikken groenten	à € 0,90 gemiddeld		

Het saldo kasgeld is € 400.

Vul in de onderstaande balans de juiste bedragen in.

Balans per 1 januari 2024 van groentehandel De Jong			
Debet (bezittingen)		**Credit (schulden)**	
Vaste activa		Eigen vermogen	€
Winkel	€	Schulden op lange termijn	
Inventaris	€	Hypothecaire lening	€
Vlottende activa		Lening	€
Goederen	€	Schulden op korte termijn	
Debiteuren	€	Crediteuren	€
Liquide middelen		Te betalen belasting	€
Betaalrekening Rabobank	€	Saldo ABN AMRO	€
Kas	€		
Totaal	**€**	**Totaal**	**€**

Eindopdracht

10 **a** Lees bron 4. Bereken het vreemd vermogen van Fast Retailing aan het eind van 2023.

b Welke balanspost past bij de volgende zin? Alleen de vorderingen op klanten zijn gestegen van 449,8 miljoen euro naar 572,9 miljoen euro.

c Marieke en John lezen bron 4 aandachtig. Volgens John is Fast Retailing en daarmee Uniqlo een groot succes. Marieke twijfelt. Volgens haar loopt het bedrijf ook grote risico's. Verdedig de mening van John.

d Verdedig de mening van Marieke.

Bron 4

Uniqlo groeit en haalt helft van omzet binnen

In 2024 opende de kledingketen Uniqlo twee winkels in Nederland waardoor het aantal winkels in ons land verdubbelde. Ook in andere landen groeit Uniqlo. Het concept met basics slaat internationaal aan.

Fast Retailing, het Japanse moederbedrijf van Uniqlo, noteerde in 2023 een omzetgroei van 20,2%. De omzet bedroeg 2,8 biljoen yen, omgerekend ongeveer 17,7 miljard euro. Het totale bedrijfsresultaat is ongeveer 1,4 miljard euro. Ongeveer 60% van deze omzet komt van Uniqlo International.

De balanstotalen van Fast Retailing groeiden hard de afgelopen jaren: van 17,2 miljard euro in 2019 naar 22,8 miljard euro in 2022. In 2023 zakte het balanstotaal naar 20,9 miljard euro. De daling is te zien bij bijna alle activa. Alleen de vorderingen op klanten zijn gestegen van 449,8 miljoen euro naar 572,9 miljoen euro.

Hoe zijn al deze bezittingen gefinancierd? De onderneming heeft een eigen vermogen van 11,86 miljard euro. Daarnaast hebben ze 4,6 miljard aan kortlopende schulden. Daarmee vinden ze dat ze een stabiele balans hebben.

(Vrij naar: fashionunited.nl en marketscreener.com)

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 3

Opbrengsten en kosten

intro

Hoe terug naar spannend voetbal?

In grote landen als Engeland, Duitsland en Spanje worden steeds dezelfde voetbalclubs kampioen. Met de namen Manchester City, Manchester United, Chelsea, Bayern München, Real Madrid en Barcelona heb je de kampioenen in die landen wel zo'n beetje gehad in de laatste jaren. Zij hebben de grootste begroting en kunnen de beste spelers contracteren, waardoor ze meestal kampioen worden en dankzij de uitzendrechten de grootste omzet draaien. Nederlandse topclubs komen er internationaal niet meer aan te pas. Bron 1 geeft de resultatenrekening van PSV in het seizoen 2022-2023. Om een idee te geven van het verschil: Manchester City behaalde in dat jaar een omzet van omgerekend een kleine € 826 miljoen. Met dit verschil is de kans wel heel klein dat PSV nog eens Europees kampioen wordt, wat in 1988 voor het laatst het geval was. Maar ja, hoe kunnen Nederlandse clubs als PSV, Ajax en Feyenoord het tij keren?

leertekst

De resultatenrekening

Een **resultatenrekening** geeft een overzicht van de opbrengsten, kosten en winst (of verlies) in het afgelopen jaar. Een ander woord voor resultatenrekening is de **winst-en-verliesrekening**. Aan de debetzijde (linkerkant) van de resultatenrekening staan de kosten en de winst van het bedrijf. Voorbeelden van kosten zijn de inkoopwaarde van de omzet (het bedrag waartegen de verkochte producten zelf zijn ingekocht door het bedrijf), de loonkosten, de afschrijvingskosten (kosten van waardevermindering van vaste activa), rentekosten en energiekosten. Bron 1 is een eenvoudige resultatenrekening waarbij alle kosten en alle opbrengsten in één bedrag zijn samengebracht.
Niet alle uitgaven zijn kosten. Bijvoorbeeld de aanschaf van een auto. Het bedrijf ontvangt in ruil voor het uitgegeven geld een auto, waardoor het bedrijf per saldo niet armer wordt. De afname bij het banksaldo is gelijk aan de toename bij de vaste activa, waardoor het eigen vermogen gelijk blijft. De slijtage aan de auto in de volgende jaren is wel een voorbeeld van kosten. De waarde van de auto daalt, maar er staat geen voordeel voor het bedrijf tegenover. De afschrijving op de auto verlaagt zo het eigen vermogen van het bedrijf. Aan de creditzijde (rechterkant) staan de opbrengsten van het bedrijf. Bij veel bedrijven is de omzet de belangrijkste post aan de creditzijde van de resultatenrekening.

Bron 1

(Vereenvoudigde) resultatenrekening PSV 2022-2023			
Debet		**Credit**	
Kosten	€ 114,8 miljoen	Opbrengsten	€ 133,7 miljoen
Winst	€ 18,9 miljoen		
Totaal	**€ 133,7 miljoen**	**Totaal**	**€ 133,7 miljoen**

1 Bekijk bron 1.

a Waarom moet het totaalbedrag aan de debetzijde altijd gelijk zijn aan het totaalbedrag aan de creditzijde?

b Manchester City haalt maar 13% van haar omzet uit de opbrengst van de wedstrijddagen. De andere 87% komt uit commerciële activiteiten en uitzendrechten.
Waarom kan PSV als Nederlandse club nooit dezelfde omzet behalen als Manchester City?

c Leg uit dat er ook sprake is van een vicieuze cirkel: het grote verschil tussen beide clubs veroorzaakt een steeds groter verschil.

2 Sommige uitgaven zijn geen kosten, zoals de aankoop van een auto.
Ook het aflossen van een lening is wel een uitgave, maar geen kostenpost.
Welke woorden zijn in de uitleg weggelaten?

Als een bedrijf een lening aflost, zal het saldo op de betaalrekening van het bedrijf ...A... Hierdoor ...B... het totaal aan de debetzijde van de balans.
Als een bedrijf een lening aflost, zal de schuld van het bedrijf ...C... Hierdoor ...D... het totaal aan vreemd vermogen aan de creditzijde van de balans.
De activa aan de debetzijde en het vreemd vermogen aan de creditzijde zullen dus met hetzelfde bedrag ...E...
Conclusie: het bedrijf wordt er niet armer op als het een lening aflost.
Oftewel: het eigen vermogen van het bedrijf ...F...

Debet		Credit	
Inkoopwaarde van de omzet	€ 520.000	Omzet	€ 755.000
Loonkosten	€ 121.000		
Reclamekosten	€ 25.500		
Rentekosten	€ 8.500		
Overige kosten	€ 4.000		
Totale kosten	€ ...A...	...B...	€ 755.000
...C...	€ ...D...		
Totaal	**€ ...E...**	**Totaal**	**€ ...E...**

3 **a** Een onderneming heeft bovenstaande winst-en-verliesrekening opgesteld. Welke omschrijvingen en bedragen zijn op plaats A tot en met E weggelaten?

b Is de winst in deze winst-en-verliesrekening de brutowinst of nettowinst? Verklaar je keuze.

4 Stel op basis van onderstaande gegevens de complete winst-en-verliesrekening van Verbaas BV op.
Verbaas BV is een groothandel in tuinmeubilair. De cijfers in 2024 zijn:

omzet	€ 1.540.000
inkoopwaarde van de omzet	40% van de omzet
renteopbrengst	€ 2.550
loonkosten	€ 120.400
rentekosten	€ 7.640
afschrijving op auto's	€ 14.000
afschrijving op gebouw	€ 5.000
reclamekosten	€ 4.300
overige kosten	€ 12.100

leertekst

Winst en eigen vermogen

De winst-en-verliesrekening wordt afgesloten door de winst aan de linkerkant te plaatsen. Hierdoor wordt het totaal aan de debetzijde gelijk aan het totaal aan de creditzijde.
De winst laat zien of het bedrijf goed heeft gepresteerd. De absolute winst zegt niet alles: een multinational als Philips behaalt waarschijnlijk meer winst dan de bakker op de hoek. Om te beoordelen of een bedrijf een goed resultaat heeft geboekt, kun je de winst vergelijken met het totaal vermogen (eigen vermogen + vreemd vermogen). De winst als percentage van het totaal vermogen laat zien hoeveel eurocent er aan winst wordt behaald op iedere euro geïnvesteerd vermogen. Vergelijk het met de rente op een spaarrekening: bij 4% rente maak je vier eurocent 'winst' op iedere ingelegde euro.

5 Babette bezit € 20.000 aan spaargeld. Zij heeft de keuze:
- Het geld op een spaarrekening zetten. Dat levert 2,0% rente per jaar op.
- Een eigen bedrijfje starten. Als zij de € 20.000 als eigen vermogen in het bedrijf steekt, levert dat haar per jaar een winst van € 680 op.

Welke keuze levert voor Babette het beste resultaat op? Verklaar je antwoord.

6 De heren De Kort en De Lang zijn samen eigenaar van een kapperszaak met als rechtsvorm de vennootschap onder firma. De Lang komt voor 2024 met twee overzichten. Overzicht 1 heeft betrekking op het hele jaar 2024 en overzicht 2 heeft betrekking op 31 december 2024.

Overzicht 1					
Inkopen	€	20.000	Omzet	€	320.000
Rente	€	24.000			
Loon	€	240.000			
Winst	€	36.000			
Overzicht 2					
Vast kapitaal	€	300.000	Eigen vermogen	€	108.000
Vlottend kapitaal	€	10.000	Vreemd vermogen	€	208.000
Betalingsmiddelen	€	6.000			
Totaal	**€**	**316.000**	**Totaal**	**€**	**316.000**

a Welk overzicht geeft de balans en welk overzicht de resultatenrekening?
b Hoeveel eurocent winst behalen De Kort en De Lang in 2024 op iedere euro ingezet vermogen?

7 Hieronder staan tien voorbeelden. Geef bij ieder voorbeeld aan of het op de resultatenrekening thuishoort of op de balans. Geef ook aan op welke zijde het voorbeeld hoort.

a afschrijving
b machines
c omzet
d nog te betalen belasting
e giro
f nog te betalen aan leverancier Jansen
g voorraden
h hypotheeklening
i rentekosten
j nog te ontvangen van klant Goedel

8 Bron 2 en 3 leggen het verband uit tussen de balans en de resultatenrekening.

a Aan welke eis moet de resultatenrekening voldoen om het eigen vermogen op de balans te laten stijgen?

b Een bedrijf heeft op 1 januari 2024 een eigen vermogen van € 1.200.000. In 2024 maakt het bedrijf € 250.000 kosten en behaalt het € 370.000 omzet. De winst wordt voor 30% uitgekeerd aan de eigenaren en voor 70% toegevoegd aan het eigen vermogen van het bedrijf. Bereken het eigen vermogen op 1 januari 2025.

Bron 2

Een foto en een film

De resultatenrekening kun je vergelijken met een film. De resultatenrekening laat als een film de gebeurtenissen in een jaar zien. Op de balans staan de bezittingen en schulden van een bedrijf. De balans is te vergelijken met een foto. De balans geeft, net als een foto, een momentopname. Het verschil tussen de resultatenrekening en de balans is met een eenvoudig voorbeeld uit te leggen (bron 3). Stel: je bezit op 1 januari 2024 € 400 aan spaargeld (= balans op 1-1-2024). Je verdient in 2024 € 800 en geeft € 680 uit. De resultatenrekening geeft dus een winst van € 120. Op de balans van 1 januari 2025 is je spaargeld dus gegroeid naar € 520. Zo is de resultatenrekening van 2024 dus de schakel tussen de balansen van 1 januari 2024 en 1 januari 2025.

Bron 3 De resultatenrekening is de schakel tussen twee opeenvolgende balansen



Eindopdracht

Er zijn verschillende manieren om op kapitaalgoederen af te schrijven. In deze opdracht bekijk je twee manieren.

9 a Een taxibedrijf koopt een nieuwe auto. Waarom is het aankoopbedrag wel een uitgave van het taxibedrijf maar geen kostenpost op de resultatenrekening?
b Op welke manier wordt de waardevermindering van de auto in de loop van de jaren in de resultatenrekening verwerkt?

10 a Bekijk bron 4. Laat met een berekening zien dat Vacance du Roy in 2024 in de 9 weken hoogseizoen in totaal 144 weekcontracten heeft afgesloten.
b Bereken hoeveel tenten Vacance du Roy in 2024 gemiddeld per week heeft verhuurd.
c Bereken de afschrijvingskosten per jaar per tent.
d Bereken de aankoopprijs per tent.
e Waarom wordt de aankoop van een tent niet op de resultatenrekening geplaatst?
f Kun je uit bron 4 afleiden of Vacance du Roy per euro geïnvesteerd vermogen een redelijke winst behaald? Verklaar je antwoord.

Bron 4 Vacance du Roy is een Nederlands tentenverhuurbedrijf op campings in Frankrijk.

Resultatenrekening Vacance du Roy (2024)		
Huuropbrengst		€ 64.800
Huurkosten staanplaatsen	€ 36.000	
Afschrijvingskosten	€ 4.800	
Interestkosten	€ 2.690	
Overige kosten	€ 5.880	
		€ 49.370
Winst		€ 15.430

Toelichting resultatenrekening:

Huuropbrengst

Vacance du Roy verhuurt alleen in het Nederlandse hoogseizoen. De tenten werden in 2024 verhuurd voor € 450 per tent per week.

Huurkosten staanplaatsen

Vacance du Roy heeft in Frankrijk 40 staanplaatsen gehuurd voor het gehele Nederlandse hoogseizoen[1]. De huurprijs is voor alle plaatsen gelijk.

De 40 tenten op de staanplaatsen zijn in bezit van Vacance du Roy. Op de tenten wordt jaarlijks 10% van de aankoopprijs afgeschreven.

[1] *Nederlands hoogseizoen: door de regionale vakantiespreiding duurt het Nederlandse hoogseizoen jaarlijks negen weken.*

11 Bekijk in bron 5 de uitgaven en kosten van ‘Behoud het Nederlands Landschap’ (BNL), een landelijke organisatie met als doel het verwerven en beheren van Nederlands natuurlandschap. Hoe kun je uit bron 5 afleiden dat BNL aangekochte natuurgebieden in één jaar volledig afschrijft?

Bron 5

Uitgaven		**2023**		**2024**
Aankoop natuurgebieden	€	28.087	€	28.723
Beheer natuurgebieden	€	50.007	€	50.849
Overige uitgaven	€	4.176	€	5.924
Kosten		**2023**		**2024**
Aankoop natuurgebieden	€	28.087	€	28.723
Beheer natuurgebieden	€	50.007	€	50.849
Overige kosten	€	2.184	€	2.135

Bedragen × € 1.000.

12 **a** Stel dat Vacance du Roy haar 40 tenten ook in één jaar volledig zou afschrijven. Toon met een berekening aan dat Vacance du Roy in 2024 op de resultatenrekening een verlies van € 27.770 zou hebben als zij in dat jaar 40 nieuwe tenten volledig afschrijft.

b Waarom geeft de resultatenrekening van 2024 een misleidend beeld als de tenten in dat jaar in één keer volledig worden afgeschreven?

c Bedenk een reden waarom BNL aangekochte natuurgebieden wel in één jaar afschrijft.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 4

Inzicht in… een complexe boekhouding

Bij bedrijfseconomie heb je opdrachten die complex zijn door een grote hoeveelheid informatie. Bij zo'n opdracht is het in de eerste plaats belangrijk om de informatie goed te bestuderen. Hieronder staat een voorbeeld van een dergelijke opdracht.

Woningcorporaties zijn verenigingen of stichtingen met een duidelijk doel: betaalbare woningen verschaffen voor mensen met een relatief laag inkomen die in de vrije sector geen huis kunnen huren of kopen. Er is in veel plaatsen echter een tekort aan huurwoningen, onder andere doordat de doorstroming in deze sector stokt. Mensen die relatief groot wonen verhuizen niet naar een kleinere woning en bij te weinig huurders stijgt het inkomen waardoor ze een koophuis kunnen kopen. De groei van het aantal flexibele banen helpt ook niet mee om het tekort aan betaalbare huurwoningen op te lossen.



1 Waarom komen er minder huurwoningen vrij door de groei van het aantal flexibele banen?

2 Lees bron 1. Bedenk een voorbeeld waarbij een persoon nu 'te groot' woont, terwijl dat tot vorig jaar nog niet het geval was.

Bron 1

Het duurt nu gemiddeld veertien jaar voordat iemand na inschrijving een woning krijgt. Daarom wil woningcorporatie Perfect House de doorstroom van haar sociale huurwoningen verbeteren door huurders die relatief groot wonen, gedwongen te laten verhuizen. Daarnaast heeft de woningcorporatie vanaf 1 januari 2020 een aantrekkelijke aankoopregeling die het particulier woningbezit moet stimuleren. De opbrengsten van de verkoop kunnen dan voor een deel gebruikt worden om de woningvoorraad uit te breiden.

3 Noem een verschil tussen een vereniging en een stichting.
4 Gebruik bron 2. Bereken de bedragen bij A en B.
5 Bereken met bron 2 tot en met 6 de waarde van het totale woningbezit op 1 januari 2020 (plaats C in de balans). Vul daartoe de ontbrekende cijfers in de volgende berekening in:
… woningen × € 520 per maand × … jaar × 12 maanden = € … (× 1.000).
Dit bedrag door twee delen = € … (× 1.000).
Op plaats C past dus € …

Johan en Saïdie huurden in de periode 2012-2020 een woning van woningcorporatie Perfect House. Begin 2020 kopen zij een woning van Perfect House. Een jaar later kunnen zij, dankzij de promotie die Saïdie maakt op haar werk, de woning terug verkopen aan Perfect House en een grotere koopwoning in een nieuwbouwwijk betrekken.

6 Bewijs met behulp van de gegeven informatie dat Perfect House per saldo € 116.200 aan Johan en Saïdie moet betalen bij het terugkopen van hun woning.

Bron 2

Balans Perfect House (bedragen × 1.000)

Debet	1 januari 2019	1 januari 2020
Terugkooprecht	€ 316.000	€ 42.500
Woningen	€ …(A)…	€ …C…
Bedrijfspand	€ 1.791	€ 1.929
Financiële vaste activa	€ 37.600	€ 58.343
Vlottende activa	€ 15.453	€ 16.376
Liquide middelen	€ 5.827	**17.156**
Totaal	**€ …B…**	**€ …**

Credit		
Eigen vermogen	€ 187.435	€ …
Voorzieningen	€ 7.302	€ 12.974
Hypothecaire leningen	€ 282.636	€ 473.502
Te betalen bedragen bij terugkoop	€ 316.000	€ 42.500
Kortlopende schulden	€ 4.688	€ 22.018
Totaal	**€ 798.061**	**€ …**

Bron 3

De waarde van de woningen in het bezit van Perfect House

De woningen van Stichting Perfect House staan op de balans van de woningcorporatie. De waarde van een woning wordt vanaf 1 januari 2020 berekend door de helft te nemen van de optelsom van alle huuropbrengsten van de woning in de eerstvolgende twintig jaar, daarbij uitgaande van de gegeven huurprijs op 1 januari 2020.

Bron 4

Huuropbrengsten		
	Aantal verhuurde woningen	Huuropbrengst per woning
1 januari 2019	5.620	€ 500 per maand
1 januari 2020	5.800	€ 520 per maand

Bron 5

Starters hebben het moeilijk op de woningmarkt van koophuizen. Om deze groep tegemoet te komen, is Stichting Perfect House in 2020 gestart met de regeling Verantwoord Kopen. Alle woningen die vanaf 2020 door starters zijn gekocht, vallen onder deze regeling. Starters kunnen met korting een woning kopen bij Perfect House en mogen die woning als ze verhuizen weer zelf verkopen. Dit werkt als volgt:

Starter koopt van Perfect House

Als een starter een woning koopt van Perfect House, wordt eerst de aankoopprijs ervan bepaald. De starter krijgt een korting van 30% van de aankoopprijs. De starter hoeft dus maar 70% van die aankoopprijs te betalen aan Perfect House.

Starter verkoopt aan Perfect House (optie 1)

De starter heeft dan de plicht de woning eerst aan Perfect House aan te bieden tegen de dan geldende verkoopprijs. Het bedrag dat Perfect House moet betalen, wordt verminderd met de eerder verleende korting. Perfect House heeft het recht de woning terug te kopen.

Starter verkoopt aan derden (optie 2)

Perfect House kan ook besluiten de woning niet terug te kopen. Bij verkoop door de starter aan derden ontvangt Perfect House de eerder verleende korting alsnog terug van deze starter.

Bij beide opties verdelen de starter en Perfect House het verschil tussen de aankoopprijs en de verkoopprijs van de starter: 30% voor Perfect House en 70% voor de starter. In het bedrag dat Perfect House bij terugkoop per saldo aan de starter betaalt, zijn de bovenstaande afspraken verwerkt.

Bron 6

Koop door Johan en Saïdie van Perfect House in 2020		
Aankoopprijs	€	150.000
Korting	€	45.000
Aankoopprijs na korting	€	105.000

Verkoop door Johan en Saïdie aan Perfect House in 2021		
Verkoopprijs	€	166.000

Paragraaf 5

Van balans naar balans

intro

In deze paragraaf leer je hoe je financiële feiten, zoals de verkoop van een product of de betaling van de energierekening, verwerkt in de balans of resultatenrekening. Aan het eind van de paragraaf maak je een grote opdracht waarin je de boekhouding van een compleet jaar opmaakt.

leertekst

Balansmutaties

Een verandering op de balans noem je een **balansmutatie**. Een balans is altijd in evenwicht. Daarom kan er nooit één mutatie op een balans plaatsvinden. Er zijn altijd minstens twee veranderingen, die er samen voor zorgen dat de balans in evenwicht blijft. Bijvoorbeeld: debiteur Hersi betaalt de rekening door € 199 over te maken van zijn bankrekening naar de bankrekening van de onderneming. In dit voorbeeld vinden de volgende balansmutaties plaats:

Balansmutaties	
Debiteuren	–€ 199
Banksaldo	+€ 199

Debiteuren zijn klanten van wie het bedrijf nog geld tegoed heeft. Debiteur Hersi betaalt zijn rekening, dus het totaalbedrag dat het bedrijf in totaal nog tegoed heeft van klanten daalt met € 199. Het bedrag wordt op de bankrekening van het bedrijf gestort, dus zal het saldo op deze rekening met € 199 toenemen.
In dit voorbeeld neemt de debetzijde met € 199 af en met € 199 toe, waardoor het totaal aan debetzijde gelijk blijft, en de balans in evenwicht blijft.
Als het bedrijf opbrengsten boekt of kosten betaalt, zal op de balans het eigen vermogen veranderen. Opbrengsten verhogen het eigen vermogen van de onderneming, kosten verlagen het eigen vermogen van de onderneming. Bijvoorbeeld: het bedrijf betaalt de gasrekening van € 467 door geld over te maken van de bankrekening naar de bankrekening van de gasleverancier. In dit voorbeeld vinden de volgende balansmutaties plaats:

Balansmutaties			
Banksaldo	–€ 467	Eigen vermogen:	–€ 467

Het bedrijf verliest geld waar geen toename van andere bezittingen tegenover staat, zodat het eigen vermogen van het bedrijf daalt. Bij dit voorbeeld neemt de debetzijde met € 467 af en wordt het eigen vermogen met hetzelfde bedrag verminderd, waardoor de balans in evenwicht blijft.
Het eigen vermogen verandert alleen als er sprake is van kosten of opbrengsten. Als een bedrijf voor € 800 goederen inkoopt en contant betaalt, staat er tegenover het verlies aan geld eenzelfde toename van (andere) bezittingen. In dat geval zal het eigen vermogen niet veranderen:

Balansmutaties	
Goederen	+€ 800
Kas	–€ 800

1 Geef bij de volgende financiële feiten aan welke balansmutaties het gevolg zijn.
- **a** Een bedrijf betaalt per bank € 238 aan crediteur Quinten.
- **b** Een kledingwinkel koopt op rekening voor € 5.090 aan kleding in.
- **c** Een bedrijf leent € 5.000 van de bank en krijgt het geld op de bankrekening gestort.
- **d** Een bedrijf lost per bank € 500 af op de schuld aan de ING bank.
- **e** Een bedrijf betaalt per bank € 400 rente aan de Rabobank.
- **f** Een debiteur gaat failliet waardoor het bedrijf het verschuldigde geld (€ 540) niet meer krijgt.
- **g** Een bedrijf betaalt per bank € 7.628 aan lonen uit.
- **h** Een bedrijf leent € 25.000 bij de bank en koopt van dit geld een bedrijfsauto.
- **i** Een bedrijf betaalt per kas € 95 aan een schoonmaakbedrijf.

leertekst

Mutaties op de winst-en-verliesrekening

Als bij een financieel feit kosten worden gemaakt of opbrengsten worden behaald, zullen ook mutaties op de winst-en-verliesrekening plaatsvinden. In bovenstaande leertekst heeft het bedrijf een gasrekening van € 467 betaald. Deze kosten worden aan de linkerkant op de winst-en-verliesrekening geplaatst.

Mutaties op de winst-en-verliesrekening	
Energiekosten	+€ 467

De mutaties op de balans houden elkaar altijd in evenwicht, maar op de winst-en-verliesrekening is dat niet het geval. Als in een periode alle kosten en opbrengsten geboekt zijn, zal de winst aan de debetzijde het totaal aan debetzijde gelijkmaken aan het totaal aan creditzijde. Een verlies komt aan de creditzijde te staan.
Als een bedrijf goederen verkoopt, wordt zowel de opbrengst als de inkoopwaarde op de winst-en-verliesrekening geboekt. Bijvoorbeeld: een winkel verkoopt per kas een broek voor € 120, inkoopprijs € 35:

Mutaties op de winst-en-verliesrekening			
Inkoopwaarde van de omzet	+€ 35	Omzet	+€ 120

De winkel wint € 120 door de verkoop van de broek, maar ‘verliest’ een broek waarvan de kosten € 35 zijn. De balansmutaties als gevolg van deze verkoop:

Balansmutaties			
Voorraad goederen	–€ 35	Eigen vermogen	+€ 85
Kas	+€ 120		

De (bruto)winst op de broek zorgt voor een toename van het eigen vermogen, waardoor de balans in evenwicht blijft. Belangrijk is dat de behaalde winst op de winst-en-verliesrekening als gevolg van de verkoop van de broek (€ 85) gelijk is aan de toename van het eigen vermogen.
In het algemeen geldt dus dat opbrengsten het eigen vermogen van de onderneming verhogen. Kosten verlagen het eigen vermogen van de onderneming. Als het bedrijf winst behaalt op de winst-en-verliesrekening, zijn de opbrengsten groter dan de kosten en zal het eigen vermogen van het bedrijf aan het eind van de periode dus groter zijn dan aan het begin van de periode. De winst in een periode is dus een belangrijke schakel tussen de oude en nieuwe balans.

2 Geef bij de volgende financiële feiten aan welke mutaties plaatsvinden op de balans en op de winst-en-verliesrekening.

a Een winkel verkoopt op rekening vier dozen wijn voor € 789. Inkoopwaarde: € 435.

b Een winkel betaalt per bank de maandelijkse huur: € 1.200.

c Een supermarkt koopt op rekening voor € 1.200 aan brood in en verkoopt het brood voor € 3.750 aan klanten. 40% van de omzet wordt met de pinpas betaald, 60% contant.

d De waarde van een bedrijfsauto daalt door slijtage met € 2.000 (afschrijvingskosten).

3 In deze opdracht 3 doorloop je de financiële feiten van één jaar en leer je wat het verband is tussen de balans en de winst-en-verliesrekening.
Snackbar 't Haantje heeft op 1 januari 2024 de volgende balans:

Debet (bezittingen)		Credit (schulden)	
Vaste activa		Eigen vermogen	€ 107.263
Winkel	€ 180.000	Schulden op lange termijn	
Bestelauto	€ 20.000	Hypothecaire lening	€ 120.000
Inventaris	€ 45.000	Banklening	€ 21.400
Vlottende activa		Schulden op korte termijn	
Goederen	€ 2.300	Crediteuren	€ 1.745
Debiteuren	€ 1.240		
Liquide middelen			
Betaalrekening ING	€ 1.541		
Kas	€ 327		
Totaal	**€ 250.408**	**Totaal**	**€ 250.408**

In 2024 vinden verder de volgende financiële feiten plaats:

- De auto wordt € 2.500 minder waard (afschrijvingskosten).
- De afschrijvingskosten op de winkel zijn € 12.000, op de inventaris € 4.000.
- De omzet is € 145.300 (inkoopwaarde van de omzet: € 34.670).
- Van de omzet wordt € 110.300 per kas ontvangen en € 35.000 per bank.
- In de loop van het jaar wordt € 110.000 kasgeld op de bankrekening gestort.
- Ingekocht aan goederen: € 35.980. Deze inkopen worden per bank betaald.
- Op de hypothecaire lening wordt per bank € 5.000 afgelost (terugbetaald).
- De rentekosten van de hypothecaire lening zijn € 500 per maand en worden twaalf keer per bank betaald.
- Op de banklening wordt per bank € 2.000 afgelost.
- De rentekosten van de banklening waren € 80 per maand en worden twaalf keer per bank betaald.
- De loonkosten (€ 22.500) en energiekosten (€ 4.500) worden per bank betaald.
- In de loop van het jaar schrijft de eigenaar € 60.000 over van de bankrekening van de zaak naar zijn privérekening.
- Het bedrag bij debiteuren en crediteuren is op 1 januari 2025 gelijk aan het bedrag op 1 januari 2024.

a Vul in onderstaande winst-en-verliesrekening de juiste bedragen in.

Winst-en-verliesrekening over 2024 van 't Haantje			
Inkoopwaarde van de omzet	€	Opbrengst uit verkoop (omzet)	€
Afschrijvingskosten winkel	€		
Afschrijvingskosten auto	€		
Afschrijvingskosten inventaris	€		
Loonkosten	€		
Rentekosten hypotheekschuld	€		
Rentekosten banklening	€		
Energiekosten	€		
Totaal	€		
Winst	€		
Totaal	**€**	**Totaal**	**€**

b Wat is de waarde van de winkel op de balans op 1 januari 2025?
c Wat is de waarde van de auto en de inventaris op de balans van 1 januari 2025?
d De voorraad goederen is afgenomen door de verkoop en toegenomen door nieuwe inkoop van goederen. Laat met een berekening zien dat de waarde van de goederen op 1 januari 2025 € 3.610 is.
e Het bedrag op de betaalrekening verandert door een aantal financiële feiten. Vul onderstaand overzicht verder in. Bereken het bedrag op de betaalrekening op 1 januari 2025.

Mutaties op de betaalrekening		
Bedrag op de betaalrekening op 1 januari 2024	€	1.541
Omzet, per bank ontvangen	+€	35.000
Kasgeld op bankrekening gestort	+€	110.000
Inkoop goederen	–€	35.980
Aflossing hypothecaire lening	€	
Betaalde rente hypothecaire lening	€	
Aflossing banklening	€	
Betaalde rente banklening	€	
Loonkosten	€	
Energiekosten	€	
Overmaking geld naar privérekening	€	
Bedrag op de betaalrekening op 1 januari 2025	**€**	

f Vul onderstaand overzicht verder in. Bereken het bedrag in de kas op 1 januari 2025.

Mutaties op de kas		
Bedrag in de kas op 1 januari 2024	€	327
Omzet, per kas ontvangen	€	
Kasgeld op bankrekening gestort	€	
Bedrag in de kas op 1 januari 2025	€	

g Welk bedrag staat er op 1 januari 2025 op de balans bij de hypothecaire lening en banklening?

h Stel aan de hand van de uitkomsten bij vraag 3a tot en met 3g de nieuwe balans op 1 januari 2025 samen. Bereken als laatste, als je alle andere balansposten hebt ingevuld, het eigen vermogen op 1 januari 2025.

i Het eigen vermogen op 1 januari 2025 kun je ook op een andere manier berekenen. Vul in onderstaand overzicht de juiste bedragen in.

Eigen vermogen op 1 januari 2024 = € 107.263
Toename eigen vermogen door behaalde winst = +€
Afname eigen vermogen door privéopname = –€
Eigen vermogen op 1 januari 2025 = €

4 Welke woorden zijn weggelaten in de volgende drie stellingen?

1 De behaalde winst in een jaar ...A... het eigen vermogen van een bedrijf.
2 Een privéopname van de eigenaar verlaagt het ...B... van de zaak.
3 Andersom geldt ook: een privéstorting van de eigenaar vergroot het ...C... van de zaak.

5 In opdracht 3 heb je in kleine stappen de overgang van de oude balans naar de nieuwe balans gemaakt. In deze opdracht doe je dit nog een keer, maar nu zonder begeleiding in kleine stappen.
Hieronder staat de balans van boekenhandel Lindenhof.

Balans op 1 januari 2024 van boekhandel Lindenhof			
Debet (bezittingen)		**Credit (schulden)**	
Vaste activa		Eigen vermogen	€ 183.028
Winkel	€ 230.500	Schulden op lange termijn	
Inventaris	€ 37.000	Hypothecaire lening	€ 142.500
Vlottende activa		Banklening	€ 31.100
Voorraad	€ 67.000	Schulden op korte termijn	
Debiteuren	€ 3.880	Crediteuren	€ 8.213
Liquide middelen			
Betaalrekening ABN AMRO	€ 23.651		
Kas	€ 2.810		
Totaal	**€ 364.841**	**Totaal**	**€ 364.841**

a ✎ Stel op basis van de gegeven financiële feiten de winst-en verliesrekening van 2024 samen.

b ✎ Stel de nieuwe balans op 1 januari 2025 op.

c Controleer met onderstaande gegevens de verandering van het eigen vermogen. Vul in het overzicht de juiste bedragen in.

In 2024 vinden de volgende financiële feiten plaats:
- De loonkosten (€ 60.700) en energiekosten (€ 5.500) worden per bank betaald.
- De afschrijvingskosten op de winkel zijn € 10.000, die op de inventaris € 6.500.
- De omzet is € 311.800 (inkoopwaarde van de omzet: € 112.300).
- Van de omzet wordt € 150.500 per kas ontvangen, de rest per bank.
- In de loop van het jaar wordt € 150.000 kasgeld op de bankrekening gestort.
- Ingekocht aan goederen: € 115.900. Deze inkopen worden per bank betaald.
- Op de hypothecaire lening wordt per bank € 8.000 afgelost (terugbetaald).
- De rentekosten van de hypothecaire lening zijn € 750 per maand en worden twaalf keer per bank betaald.
- Op de banklening wordt per bank € 1.500 afgelost.
- De rentekosten van de banklening waren € 120 per maand en worden twaalf keer per bank betaald.
- In de loop van het jaar schrijft de eigenaar € 110.000 over van de bankrekening van de zaak naar zijn privérekening.
- De winkel koopt aan het eind van 2024 een bedrijfsauto van € 22.000 en betaalt de auto met een nieuwe banklening van € 22.000.
- Het bedrag bij debiteuren en crediteuren is op 1 januari 2025 gelijk aan het bedrag op 1 januari 2024.

Eigen vermogen op 1 januari 2024 = €
Toename eigen vermogen door behaalde winst = +€
Afname eigen vermogen door privéopname = –€
Eigen vermogen op 1 januari 2025 = €

Leerdoelen

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je jezelf controleren door per paragraaf de leerdoelen voor jezelf na te gaan:

Paragraaf 1

- Je kunt een investeringsbegroting lezen.
- Je kunt een resultatenbegroting lezen en opstellen.
- Je kunt een financieringsplan lezen en opstellen.

Paragraaf 2

- Je kunt een balans lezen.
- Je kunt beredeneren welke posten op een balans veranderen bij gegeven financiële feiten.

Paragraaf 3

- Je kunt een resultatenrekening lezen.
- Je kunt een resultatenrekening opstellen aan de hand van gegeven kosten en opbrengsten.

Paragraaf 4

- Je kunt begrippen en vaardigheden uit dit hoofdstuk in combinatie toepassen in nieuwe praktijksituaties.

Paragraaf 5

- Je kunt uitleggen dat er bij balansmutaties altijd minstens twee veranderingen zijn.
- Je kunt financiële feiten verwerken in de balans.
- Je kunt kosten en opbrengsten verwerken in de resultatenrekening.

Oefenen voor de toets

In deze paragraaf krijg je opgaven die met elkaar een test vormen of je de leerdoelen van dit hoofdstuk voldoende beheerst en die je helpen je goed voor te bereiden op de toets.

1 Bekijk bron 1. Waarom is het woord 'dus' fout in de gestelde vraag?

Bron 1



ZA 040317

2 Paul verkoopt tweedehands fietsen. Voor komend jaar heeft hij de onderstaande schatting gemaakt van de bedrijfskosten:

Loonkosten	€ 9.500
Verkoopkosten	€ 1.700
Algemene kosten	€ 5.800
Huisvestingskosten	€ 2.300
Totaal	€ 19.300

Het komende jaar verwacht hij 540 fietsen te verkopen. Om de bedrijfskosten te dekken en een nettowinst te behalen verhoogt Paul de inkoopprijs van elke fiets met 80%. De gemiddelde inkoopprijs van een tweedehands fiets schat Paul op € 60.

a Bewijs dat de Paul in het komende jaar een omzet verwacht van € 58.320.

b Bereken de verwachte nettowinst in het komende jaar.

c Paul verkoopt begin januari acht fietsen voor in totaal € 1.080. Bereken de inkoopwaarde van deze acht fietsen.

3 Anne heeft op internet gelezen dat de toekomstmogelijkheden voor een mobiel kappersbedrijf goed zijn. Op Marktplaats.nl is voor een relatief klein bedrag wel een busje te koop, dat ze kan ombouwen tot kappersbus. Via social media heeft Anne haar voornemen om kapster te worden

bekendgemaakt en ze heeft veel positieve reacties ontvangen. Over een klantenkring lijkt ze zich geen zorgen te hoeven maken. Ze is zich ervan bewust dat aan het ondernemerschap risico's zitten die niet gelden voor werken in loondienst.
Anne wil per 1 januari 2024 een mobiele kapsalon beginnen en schrijft zich onder de bedrijfsnaam Knip&Go in bij de Kamer van Koophandel (KvK). Voor de financiering van de benodigde investering, onder andere in een bestelauto met kappersinventaris, moet vermogen worden aangetrokken. Ze vraagt bij de bank een lening van € 15.000 en schrijft daarvoor een ondernemingsplan.

a Noem een reden waarom de bank een ondernemingsplan wil hebben van Anne.

b Anne stelt een oprichtingsbalans en een investeringsbegroting op (bron 2 en 3). Een ondernemer krijgt de betaalde btw terug van de Belastingdienst. Laat met een berekening zien dat Anne op plaats B in de oprichtingsbalans € 3.465 terug krijgt van de Belastingdienst.

c Bron 2 geeft een deel van de oprichtingsbalans per 1 januari 2024. Geef aan de hand van de gegevens in de investeringsbegroting de ontbrekende woorden (C en D) en het ontbrekende bedrag (A).

Bron 2

Oprichtingsbalans per 1 januari 2024			
Debet		**Credit**	
Kappersbus	€ 13.000,00	…C…	€ 6.011,25
Inventaris	€ 3.000,00	…D…	€ 15.000,00
Voorraad kappersartikelen	€ …A…	Crediteuren	€ 453,75
Terug te vorderen btw	€ …B…		
Bankrekening	€ 1.500,00		
Totaal	**€ 21.465,00**		**€ 21.465,00**

Bron 3 De investeringsbegroting 2024

Investeringen in vaste en vlottende activa			
Kappersbus (1)	Aanschaf bus	€ 10.000	
	Ombouwen bus	€ 3.000	
	Totaal exclusief btw	€ 13.000	
	Btw 21%	€ 2.730	
	Totaal inclusief btw		€ 15.730
Inventaris (2)	Kappersinventaris	€ 3.000	
	Btw 21%	€ 630	
	Totaal inclusief btw		€ 3.630
Voorraad kappersartikelen (3)	Voorraad artikelen	€ 500	
	Btw 21%	€ 105	
	Totaal inclusief btw		€ 605
Liquide middelen			€ 1.500
Totaal			**€ 21.465**

4 Mevrouw Bakker koopt op 9 maart bij Keukencentrum De Wit een nieuwe keuken. Op die datum betaalt zij een bedrag van € 6.426 aan De Wit als aanbetaling op de gekochte keuken. De aanbetaling is 40% van de aankoopprijs inclusief 21% btw. De rest van het bedrag betaalt zij bij levering. De brutowinst van De Wit op de keuken is 35,2% van de verkoopprijs exclusief btw.

a Bereken de aankoopprijs inclusief btw.

b Bereken de brutowinst die De Wit behaalt op de verkoop van de keuken aan mevrouw Bakker. Rond af op eurocenten.

5 Lees bron 4. Welk begrip is aan het eind van de bron weggelaten?

Bron 4

Tips van Guust Jutte (Rabobank) over financiering voor starters

Je wilt een bedrijf starten of bent net gestart en hebt nu geld nodig voor je plannen. Hoe pak je dat aan? Guust Jutte, business manager bedrijven bij de Rabobank legt uit waar je op moet letten bij het maken van een goed ...A...

(Vrij naar: MKB Servicedesk)

6 Lees bron 5.Welk begrip is op twee plaatsen in de bron weggelaten? Verklaar je keuze.

Bron 5

Nieuwe dienst moet geld innen bij problematische ...A... makkelijker maken

Incassobureau Flanderijn en de schuldhulpverleners PLANgroep en Zuidweg & Partners hebben een nieuwe dienstverlening gelanceerd die onder meer aan banken en zorgverzekeraars wordt aangeboden. Met My Financial Support (MFS) kunnen ...A... met betalingsverplichtingen sneller worden geholpen en wordt de kans groter dat banken en zorgverzekeraars hun geld krijgen.

(Vrij naar: amweb.nl)

7 Welness bv is een wellness centre. Welness biedt klanten de mogelijkheid om te ontspannen in een subtropische sfeer. Klanten kunnen gebruikmaken van diverse baden, stoomcabines, massages en dergelijke. In dit centrum kunnen de bezoekers gebruikmaken van de luxe Hazo relaxstoel. Deze stoel bevalt de bezoekers zo goed dat Welness deze stoelen met ingang van 2024 ook te koop aanbiedt aan haar vaste bezoekers. Bron 6 geeft de verwachting voor 2024 voor Welness met betrekking tot deze relaxstoel. In deze opdracht is de btw 21%.

Bron 6 De verwachting voor 2024

Verkoopprijs per relaxstoel	€ 1.028,50 (inclusief btw)
Afzet	40 stuks
Inkopen bij de groothandel	45 stuks
Inkoopprijs per relaxstoel	€ 510 (exclusief btw)
Overige variabele kosten per relaxstoel	€ 20 (exclusief btw)
Totale constante kosten	€ 1.000 (exclusief btw)

a Geef een voorbeeld van overige variabele kosten per relaxstoel voor Welness.

b Bereken de verwachte bijdrage van de verkoop van de relaxstoel aan het bedrijfsresultaat van Welness over 2024.

c In bron 7 staan cijfers met betrekking tot de inkoop en verkoop van de relaxstoel. Reken in twee stappen uit dat er 50 stoelen zijn ingekocht. Vul daartoe de ontbrekende bedragen in:
Stap 1: Het btw-bedrag per stoel is 21% van € ... = € ...
Stap 2: Er zijn in 2024 dus € ... / € ... = ... stoelen ingekocht.

d Hoeveel stoelen zijn er in 2024 verkocht?

Bron 7

Realisaties 2024	
Beginvoorraad 1 januari 2024	0 stuks
Alle stoelen zijn in één keer besteld en in januari 2024 ontvangen. De stoel kost exclusief btw € 495. Over de inkoop moet in totaal € 5.197,50 aan btw betaald worden.	… stuks
Eindvoorraad op 31 december 2024	2 stuks
Gemiddelde verkoopprijs per stoel	€ 840
Totale overige variabele kosten	€ 1.008 (exclusief btw)
Totale constante kosten	€ 1.100 (exclusief btw)

e Bereken de verwachte bijdrage van de verkoop van de relaxstoel aan het bedrijfsresultaat van Welness over 2024. Neem onderstaande tabel over en vul de juiste bedragen in. Geef in de laatste kolom aan of het verschil voordelig of nadelig is.

	Verwacht	Werkelijk	Verschil	Voordelig/ nadelig
Omzet	€	€	€	€
Inkoopwaarde van de omzet	€	€	€	€
Totale overige variabele kosten	€	€	€	€
Constante kosten	€	€	€	€
Bijdrage aan bedrijfsresultaat	€	€	€	€

Begrippen

Paragraaf 1

afschrijvingskosten
De kosten van de waardevermindering van kapitaalgoederen.

bedrijfskosten
De kosten van het bedrijf, behalve de inkoopwaarde van de omzet.

brutowinst
Omzet – inkoopwaarde van de omzet.

btw
Kostprijsverhogende belasting op bijna alle goederen en diensten.

eigen vermogen
Totaal vermogen – vreemd vermogen.

financieringsplan
Het plan dat uitlegt hoe de onderneming aan het geld komt om te kunnen starten.

inkoopwaarde van de omzet
Het bedrag waarvoor de ondernemer de goederen zelf heeft ingekocht.

investeringsbegroting
Een overzicht van de verwachte uitgaven om een bedrijf te starten

nettowinst
Brutowinst – bedrijfskosten.

resultatenbegroting
Een overzicht van alle verwachte kosten en opbrengsten.

totaal vermogen
De totale waarde van alle bezittingen van het bedrijf. Of: eigen vermogen + vreemd vermogen.

voorraad goederen
De hoeveelheid goederen die in het bedrijf aanwezig is.

vreemd vermogen
De schulden van het bedrijf.

Paragraaf 2

activa
Bezittingen.

balans
Een overzicht van de bezittingen en schulden van een bedrijf op een bepaald tijdstip.

crediteuren
Leveranciers aan wie een bedrijf nog geld schuldig is.

debiteuren
Klanten die hun rekening nog moeten betalen.

liquide middelen
Kasgeld en banktegoed.

passiva
De schulden van een bedrijf en het eigen vermogen.

vaste activa
Bezittingen die langer dan één productieproces of een jaar meegaan.

vlottende activa
Bezittingen die één productieproces of korter dan een jaar meegaan.

Paragraaf 3

resultatenrekening (winst-en-verliesrekening)
Overzicht van de opbrengsten, kosten en winst in een jaar.

Paragraaf 5

balansmutatie
Verandering op de balans (als gevolg van een financieel feit).

Samenvatting

Investeringsbegroting, financieringsplan en resultatenbegroting
Een starter stelt verschillende overzichten samen om te bekijken of het bedrijf in de toekomst succesvol kan zijn.
- Met de investeringsbegroting maakt hij een inschatting hoeveel geld er nodig is om de eigen zaak te kunnen beginnen.
- Met het financieringsplan laat hij zien hoe de onderneming aan het geld komt om te kunnen starten.
- Met de resultatenbegroting geeft hij een overzicht van de verwachte kosten en opbrengsten.

Bruto- en nettowinst
Een handelsbedrijf dat goederen verkoopt, verdient de brutowinst met het verschil tussen de omzet en de inkoopwaarde van de ingekochte goederen en diensten. De brutowinst verminderd met de bedrijfskosten is de nettowinst.

Balans
De bezittingen en schulden van een bedrijf worden op de balans genoteerd. Een balans geeft een overzicht van de bezittingen en schulden van een bedrijf.
De balans heeft een vaste indeling. Aan de linkerkant (debet) staan de activa (bezittingen) van het bedrijf, aan de rechterkant (credit) van de balans staat hoe de bezittingen zijn gefinancierd, de passiva.
De activa bestaan uit:
- de vaste activa, bijvoorbeeld het winkelpand en de bedrijfsauto;
- de vlottende activa, zoals de debiteuren en voorraad goederen;
- de liquide middelen, waaronder het banksaldo.

De passiva bestaan uit:
- het eigen vermogen;
- het vreemd vermogen (de schulden op lange en korte termijn).

Het verschil tussen bezittingen en schulden is het eigen vermogen van het bedrijf.

Resultatenrekening
Een resultatenrekening geeft een overzicht van de opbrengsten, kosten en winst (of verlies) in het afgelopen jaar. Aan de debetzijde (linkerkant) van de resultatenrekening staan de kosten en de winst van het bedrijf, aan de creditzijde de opbrengsten.
De resultatenrekening wordt afgesloten door de winst aan de linkerkant te plaatsen. Hierdoor wordt het totaal aan de debetzijde gelijk aan het totaal aan de creditzijde.
Uitgaven worden alleen op de resultatenrekening verwerkt als het kosten zijn. Bijvoorbeeld: het aankopen van inventaris komt niet op de resultatenrekening, het betalen van een energierekening wel.
Om te beoordelen of een bedrijf een goed resultaat heeft geboekt, kun je de winst vergelijken met het totaal vermogen (eigen vermogen + vreemd vermogen).

Hoofdstuk 5 **bedrijfseconomie**

De kosten van een bedrijf



Overal om je heen zie je reclame. Bedenk maar eens wat je allemaal ziet als je door een winkelstraat loopt. En kijk je vervolgens op je telefoon, dan zie je ineens ook nog een advertentie van de winkel die je net bezocht hebt.
De Gouden Loekie is de prijs voor de beste reclamespot. Ieder jaar kun je meestemmen. In 2023 heeft HEMA met haar kerstcommercial gewonnen. Het maken van zo'n reclamespotje kost veel geld. Waarom zouden bedrijven al dat geld uitgeven aan reclame?

In dit hoofdstuk leer je hoe de kosten en opbrengsten berekend worden en wat er bij personeel en reclame komt kijken, met begrippen als bedrijfsresultaat, loonbelasting en marketing.

introductieopdracht

1 Reclames van HEMA zie je veel op tv. Reclames van Doritos zie je veel op YouTube. Waarom zou Doritos meer op YouTube te zien zijn dan HEMA?

2 Hoe kunnen reclameblokken en filmpjes op YouTube elkaar versterken?

Paragraaf 1

Omzet, kosten en winst

intro

Een winkel in buitenlandse levensmiddelen

Amira verkoopt Turkse levensmiddelen in een stedelijke woonwijk. Amira: “Toen ik begon heb ik me goed voorbereid. Zo heb ik branchecijfers opgevraagd, zoals de cijfers in bron 1. Deze cijfers laten zien wat de gemiddelde zaak in buitenlandse levensmiddelen overhoudt na € 100 omzet. Aan inkoop ben je al € 67 kwijt. Oftewel: mijn aubergines verkoop ik nu voor € 0,80 per stuk, met een inkoopprijs van 67%, dat is pakweg € 0,54 inkoop. Sommige mensen denken dat je dik verdient, maar de marges zijn klein. Maar de € 0,26 marge op de aubergine is nog geen echte winst. Kijk maar naar bron 1. Ik heb personeelskosten, allerlei andere kosten. Aan het eind houd ik van € 100 omzet maar 9%, dat is € 9, nettowinst over.
Bron 1 geeft natuurlijk een gemiddelde van de branche. Mijn nettowinst kan best iets lager of hoger liggen. Maar ik zit wel in de buurt, denk ik.”

Bron 1

Gemiddelde branchecijfers buitenlandse levensmiddelen	
Netto-omzet	100%
Inkoopwaarde	67%
Brutowinst	33%
Bedrijfskosten:	24%
- personeelskosten	12%
- huisvestingskosten	5%
- verkoopkosten	2%
- overige kosten	5%
Bedrijfsresultaat	9%

(Vrij naar: hbd.nl)

Bron 2

Gemiddelde branchecijfers sport/kampeerzaken	
Netto-omzet	100%
Inkoopwaarde	61%
Brutowinst	39%
Bedrijfskosten:	36%
- personeelskosten	15%
- huisvestingskosten	9%
- verkoopkosten	3%
- overige kosten	9%
Bedrijfsresultaat	3%

(Vrij naar: hbd.nl)

leertekst

Van omzet naar nettowinst

De omzet van een bedrijf is de verkoopprijs (exclusief btw) vermenigvuldigd met de afzet. De brutowinst is het verschil tussen de omzet en de inkoopwaarde van de omzet (exclusief btw). De nettowinst is de brutowinst min de **bedrijfskosten** (bron 1 en 2). Voorbeelden van bedrijfskosten zijn de loonkosten, energiekosten en waardevermindering van de kapitaalgoederen. Een ander woord voor nettowinst is **bedrijfsresultaat**. Een bedrijf lijdt **verlies** als de bedrijfskosten hoger zijn dan de brutowinst.
Bij de berekening van de omzet, brutowinst en nettowinst wordt de btw buiten beschouwing gelaten. Want bedrijven dragen ontvangen btw af aan de overheid en krijgen betaalde btw van de overheid terug. De btw heeft dus geen invloed op de hoogte van de omzet, de brutowinst en de nettowinst.

1 **a** Waarom zijn veel winkels met buitenlandse levensmiddelen in woonwijken van steden gevestigd en niet in het centrum? Geef twee redenen.
b Noem nog twee typen winkels die zich niet in het centrum willen of kunnen vestigen. Leg uit waarom.

c Bron 2 geeft de branchecijfers van sport/kampeerzaken. Sportzaken zijn vaak wel in het centrum gevestigd. Leg met bron 2 uit waarom winkels in het centrum een hogere brutowinst moeten hebben om zich een centrumlocatie te kunnen veroorloven.

2 Amira heeft in 2024 een omzet van € 213.000. Ga er in deze opdracht van uit dat haar cijfers gelijk zijn aan de gemiddelde cijfers van de branche in bron 1.

a Aan één van de in de bron genoemde kosten is Amira in 2024 maandelijks € 887,50 kwijt. Om welke kosten gaat het bij deze maandelijkse uitgave? Licht je antwoord toe met een berekening.

b Bereken haar nettowinst.

3 Welke voorbeelden van kosten horen bij de bedrijfskosten van Amira?

A de brandverzekering van het pand
B de huur van het pand
C personeelskosten
D de winst van Amira
E de inkoopkosten van Turks brood
F de energierekening van de winkel
G de waardevermindering van de inventaris

4 Gegeven:

inkoopwaarde van de goederen:	€ 6.000
bedrijfskosten:	€ 1.500
afzet:	500 stuks
gemiddelde verkoopprijs exclusief btw:	€ 20

De brutowinst bedraagt:

A € 10.000
B € 8.500
C € 4.000
D € 2.500

5 Een kledingzaak verkoopt honderd broeken tegen een prijs van € 80. De inkoopwaarde van de omzet is 40% van de verkoopprijs. Welke conclusie is juist?

A De omzet is € 4.800.
B De brutowinst per broek is € 32.
C De inkoopwaarde is € 48 per broek.
D De brutowinst is € 4.800.

6 Gegeven:

inkoopwaarde van de goederen:	€ 8.000
gemiddelde verkoopprijs:	€ 50
afzet:	400 stuks
nettowinst:	€ 9.500

De bedrijfskosten zijn dus:

A € 2.500
B € 10.500
C € 12.000
D € 20.000

7 Bereken de bedragen bij de letters A en B.

opbrengst van een auto:	€ ...A...
inkoopwaarde van de auto:	€ 8.281
brutowinst:	€ 1.109
bedrijfskosten:	€ ...B...
verlies:	€ 1.020

leertekst

De btw

De overheid verplicht bedrijven btw te berekenen over de verkoopprijs. Btw betekent belasting over de toegevoegde waarde. Een ander woord voor btw is omzetbelasting.
Voor het bedrijf zelf is de verkoopprijs exclusief btw van belang, omdat het bedrijf de btw moet afdragen aan de Belastingdienst. Andersom boekt een bedrijf de inkoopwaarde van de omzet ook exclusief btw, omdat de door het bedrijf betaalde btw bij inkoop later weer wordt terugbetaald door de Belastingdienst.
Voor een bedrijf is de btw dus niet van belang. De consument betaalt de btw. Het bedrijf kun je zien als een 'doorgeefluik' dat btw int en betaalt, en het saldo verrekent met de Belastingdienst (bron 3).
Voor de consument is de verkoopprijs inclusief btw van belang. De verkoopprijs inclusief btw noem je de **consumentenprijs**.
Er zijn drie btw-percentages:

1 Het algemene tarief van 21% voor de meeste goederen.
2 Het lage tarief van 9% voor basisgoederen, zoals levensmiddelen en medicijnen.
3 Het nultarief voor exportgoederen.

Bron 3

Ontvangen btw	€ 1.888,11
Betaalde btw	€ 1.240,35
Per saldo af te dragen aan de Belastingdienst	€ 647,76

Bron 4 Twee rekenvoorbeelden met btw

Voorbeeld 1: Van exclusief naar inclusief
Stel: de verkoopprijs van een webcam is exclusief btw € 82. Wat kost de webcam dan inclusief btw?

Oplossing
De verkoopprijs exclusief btw stel je op 100%. De verkoopprijs inclusief btw is dan 121%.
Dus:

verkoopprijs exclusief btw	= 100%	= € 82
+ btw	21%	
verkoopprijs inclusief btw	= 121%	

1% van € 82 = € 0,82 → 21% van € 82 is 21 × € 0,82 = € 17,22.
De webcam kost inclusief btw dus € 82 + € 17,22 = € 99,22.

De verkoopprijs inclusief btw kun je ook berekenen door de prijs exclusief btw te vermenigvuldigen met 1,21. Dus: 1,21 × € 82 = € 99,22.

Voorbeeld 2: Van inclusief naar exclusief
Stel: de inkoopprijs van een scooter is inclusief btw € 2.904. Wat kost de scooter dan exclusief btw?

Oplossing
De inkoopprijs exclusief btw stel je op 100%.
De inkoopprijs inclusief btw is dan 121%.
Dus:

inkoopprijs exclusief btw	= 100%	
+ btw	21%	
inkoopprijs inclusief btw	= 121%	= € 2.904

€ 2.904 = 121%. De prijs exclusief btw is dus € 2.904 : 121 × 100 = € 2.400.

De verkoopprijs exclusief btw kun je ook berekenen door de prijs inclusief btw te delen door 1,21. Dus € 2.904 : 1,21 = € 2.400.

8 Bereken met bron 4 de prijzen exclusief en inclusief btw op plaats A tot en met F.

9% tarief		
Product/dienst	**Winkelprijs exclusief btw**	**Consumentenprijs**
Brood	€ 2	€ ...A...
Schoolboek	€ 40	€ ...B...
Schilderen oud huis	€ ...C...	€ 54,50
Kilo gehakt	€ ...D...	€ 9,81
21% tarief		
Product/dienst	**Winkelprijs exclusief btw**	**Consumentenprijs**
Webcam	€ 45	€ ...E...
Stoel	€ ...F...	€ 130,50

9 In 2019 heeft de overheid de lage btw verhoogd van 6% naar 9%. Hoeveel procent stijgt de prijs van goederen met het lage btw-tarief als gevolg van die verhoging van de btw? Rond af op twee decimalen.

leertekst

Vaste en variabele kosten

Amira heeft variabele kosten en vaste kosten. De inkoop van de levensmiddelen hoort bij de variabele kosten. Als haar omzet daalt, zal zij minder levensmiddelen inkopen en dus minder inkoopkosten hebben. De huur van het pand hoort bij de vaste kosten. Want de huur van het pand hangt niet af van de behaalde omzet. Een ander woord voor vaste kosten is constante kosten.

Een bedrijf moet voldoende omzet halen om de variabele kosten én de vaste kosten te kunnen betalen. Als de omzet precies voldoende is om alle kosten te betalen, spreek je van de **break-evenomzet**. Bij deze omzet behaalt het bedrijf geen winst, maar ook geen verlies. De bijbehorende afzet is de **break-evenafzet**:

Er zijn twee manieren om de break-evenafzet te berekenen:

1. De totale opbrengst is gelijk aan de totale kosten: TO = TK.
2. Het verschil tussen de verkoopprijs en de variabele kosten per product is beschikbaar om de vaste kosten te betalen. Bij het aantal stuks waarbij de vaste kosten precies betaald kunnen worden, is de break-evenafzet bereikt.

   In formule:

   vaste kosten : (verkoopprijs – variabele kosten per product) = break-evenafzet

In bron 5 staat een rekenvoorbeeld van twee manieren waarop je de break-evenafzet kunt berekenen.

Bron 5 Twee manieren om de break-evenafzet te berekenen

Een bedrijf verkoopt producten met een verkoopprijs van € 10. De variabele kosten per product zijn € 3. De vaste kosten zijn € 70.000 per jaar.

Methode 1
De omzet (TO) is P × Q = 10Q (P = verkoopprijs, Q = aantal verkochte stuks).
De totale kosten zijn de variabele kosten (3 × Q) plus de vaste kosten (70.000). De vergelijking van de kosten is dus TK = 3Q + 70.000.
TO = TK
10Q = 3Q + 70.000
7Q = 70.000
Q = 10.000

Methode 2
Een bedrijf gebruikt de ontvangen € 10 per product om de variabele kosten per product te betalen. Als de variabele kosten betaald zijn, blijft er per product € 10 – € 3 = € 7 over. Van deze € 7 per product moeten de vaste kosten betaald worden. Als het bedrijf € 70.000 : € 7 = 10.000 stuks verkoopt, kunnen de vaste kosten net betaald worden, maar blijft er geen cent meer over aan winst. De break-evenafzet is dus 10.000 stuks.
Bij deze tweede manier pas je de volgende formule toe:

$$\frac{\text{vaste kosten}}{\text{verkoopprijs} - \text{variabele kosten per product}} = \text{breakevenafzet}$$

10 Een bakkerij maakt de volgende kosten. Zijn dat vaste of variabele kosten?
- **a** premie brandverzekering
- **b** inkoopwaarde van de omzet
- **c** uitzendkracht in drukke tijden
- **d** kosten verpakkingsmateriaal
- **e** werknemer in vaste dienst

11 Gegeven:

verkoopprijs:	€	250
variabele kosten per product:	€	175
vaste kosten:	€	60.000

- **a** Bewijs dat de break-evenafzet bij 800 stuks ligt.
- **b** Hoe groot is de break-evenomzet?

12 Gegeven:

verkoopprijs:	€	150
variabele kosten per product:	€	100
vaste kosten:	€	50.000

Bereken de break-evenafzet.

leertekst

De kosten per product

Als je de totale bedrijfskosten deelt door het aantal geproduceerde goederen, krijg je de **kosten per eenheid product**. Als de productie stijgt, dalen de kosten per eenheid product. Bron 6 laat zien wat de oorzaak is. Als de productie stijgt, blijven de totale vaste kosten constant, waardoor de vaste kosten per product dalen. De variabele kosten stijgen wel mee met de productie.

In bron 6 is sprake van **proportioneel variabele kosten**, omdat de variabele kosten evenredig meestijgen met de productie. Duizend broden méér produceren verhoogt de variabele kosten telkens met € 500. De variabele kosten per brood blijven dus € 0,50 per brood, ook als de bakker meer brood gaat bakken. Bij proportioneel variabele kosten blijven de variabele kosten per product constant.

Het is ook denkbaar dat de variabele kosten per brood dalen als de bakker meer brood gaat bakken, bijvoorbeeld omdat grondstoffen efficiënter kunnen worden gebruikt. Als de bakker bij het vergroten van de productie dure overuren moet uitbetalen aan zijn personeel, zullen de variabele kosten meer toenemen dan de productie. De variabele kosten *per product* stijgen dan.

Bron 6 De kostprijs per brood bij een bakkerij

Productie	Variabele kosten*	Vaste kosten	Totale kosten	Variabele kosten per brood	Vaste kosten per brood	Kostprijs per brood
0	€ 0	€ 1.000	€ 1.000	€ 0,50	–	–
1.000	€ 500	€ 1.000	€ 1.500	€ 0,50	€ 1,00	€ 1,50
2.000	€ 1.000	€ 1.000	€ 2.000	€ 0,50	€ 0,50	€ 1,00
3.000	€ 1.500	€ 1.000	€ 2.500	€ 0,50	€ 0,33	€ 0,83
4.000	€ 2.000	€ 1.000	€ 3.000	€ 0,50	€ 0,25	€ 0,75

** de variabele kosten zijn recht evenredig met de productie*

13 **a** Bekijk bron 6. Er is sprake van proportioneel variabele kosten. Als de afzet met duizend broden stijgt, stijgen de variabele kosten telkens met € 500. Leg uit waarom de variabele kosten van een bakker recht evenredig kunnen stijgen met de productie.

b In de praktijk is het ook denkbaar dat de variabele kosten minder dan evenredig meestijgen met de productie. In de leertekst staat het voorbeeld dat de grondstoffen efficiënter kunnen worden ingezet. Geef een tweede voorbeeld.

c Leg uit waarom de kostprijs per brood kan dalen als de productie stijgt.

d Wat is in het voorbeeld van bron 6 de minimale kostprijs van één brood als de productie steeds verder stijgt? Verklaar je antwoord.

Eindopdracht

14 Bekijk de tabel van een handel in een bepaald type sportschoen.

Verkoop	Totale vaste kosten	Totale variabele kosten*	Totale kosten	Totale opbrengst	Verlies/ winst
0	€ 20.000			€ 0	
100				€ 10.000	–€ 12.000
200		€ ...A...		€ 20.000	
300				€ 30.000	

** de variabele kosten zijn recht evenredig met de productie.*

a Wat is de verkoopprijs van deze sportschoenen?

b Kun je uit deze tabel, als de tabel helemaal ingevuld zou zijn, de brutowinst bij de verschillende productiecijfers afleiden? Verklaar je antwoord.

c Welk bedrag hoort op plaats A?

d Bereken de break-evenafzet van deze handelaar.

15 Handelsonderneming Dijkmans handelt in een bepaald type stoel.
Gegeven voor maart 2024:
- inkoopwaarde van de omzet 70% van de omzet
- totale variabele bedrijfskosten 5% van de omzet
- totale constante kosten € 20.000

a Dijkmans verkoopt de stoel voor € 500 per stuk. Hoeveel procent van de verkoopprijs bestaat uit variabele kosten?

b Hoeveel euro van de verkoopprijs is dus beschikbaar om er de constante kosten van Dijkmans mee te betalen?

c Laat met methode 2 in bron 5 zien dat de break-evenafzet bij 160 stoelen ligt.

d In maart 2024 was de afzet 200 stuks. Bereken de winst in maart 2024 door de omzet en totale kosten van elkaar af te trekken.

e De totale winst bij vraag d kan ook vanuit het break-evenpunt berekend worden. De berekening gaat uit van het idee dat de afzet boven de break-evenafzet geen bijdrage meer hoeft te leveren aan de constante kosten. Vul de ontbrekende cijfers en woorden in:

- Dijkmans verkoopt bij een afzet van 200 stoelen ...A... stoelen méér dan de break-evenafzet.
- Bij de verkochte stoelen boven de break-evenafzet heeft Dijkmans alleen ...B... kosten.
- De winst per stoel is dan € ...C...
- De totale winst is dus ...D... x € ...E... = € ...F...

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 2

Personeel en productie

intro

“Ik wens je veel personeel toe”

Joyce heeft een damesmodezaak in het centrum van Apeldoorn. Joyce: “Ik heb twee verkoopsters in dienst. Aardige meiden. Mijn familie telt veel zelfstandigen. We zeiden, om te plagen, wel eens tegen elkaar: ‘Ik wens je veel personeel toe.’ Daarmee bedoelden we dat het wel mooi is als je zaak groeit, maar dat personeel ook vervelend kan zijn. Een grote zaak kan ook veel zorgen geven. En personeel is duur! Mijn meiden zijn niet vervelend hoor, ze zijn ook bereid om flexibel te werken. Maar duur zijn ze wel, door al die lasten die erbij komen.”

leertekst

De kosten van personeel

Joyce heeft in haar damesmodezaak twee verkoopsters in dienst. Daarmee is zij een **werkgever**. Een werkgever betaalt de werknemers een brutoloon. Maar de loonkosten van een werkgever zijn hoger dan het brutoloon dat aan de werknemers uitbetaald wordt. Want een werkgever betaalt ook premies voor de werknemers: de **premies werkgever**.
De loonkosten van een werkgever bestaan dus uit:
premies werkgever + brutoloon werknemer
Een werknemer verdient een **brutoloon**. Maar een werknemer krijgt het brutoloon niet in handen. De werkgever houdt een aantal bedragen in:

- loonbelasting;
- premies volksverzekeringen;
- premies werknemersverzekeringen;
- de pensioenpremie.

De werkgever houdt **loonbelasting** in, als voorheffing van de belasting op inkomen, winst en vermogen. De voorheffing voorkomt dat de werknemer aan het eind van het jaar een groot bedrag aan belasting moet betalen.
De **volksverzekeringen** verzekeren iedere Nederlander tegen verlies aan inkomen (zoals de AOW en Anw) of gemaakte kosten (de Wlz). De uitkeringen van de volksverzekeringen worden betaald met het door de Belastingdienst ontvangen premiegeld.
De loonbelasting en premies volksverzekeringen vormen samen de **loonheffing**.
De **werknemersverzekeringen** verzekeren iedere werknemer tegen inkomensverlies als gevolg van bijvoorbeeld werkloosheid (WW) of arbeidsongeschiktheid (WIA). De laatste jaren betaalt alleen de werkgever de premies van de werknemersverzekeringen (bron 1).
Met de door de werkgever ingehouden pensioenpremie bouwen werknemers een pensioen op dat later, als ze gestopt zijn met werken, een maandelijkse uitkering geeft.
Het brutoloon verminderd met deze vier inhoudingen geeft het **nettoloon**.
De werkgever betaalt voor zijn werknemers ook de inkomensafhankelijke bijdrage zorgverzekering. Naast deze bijdrage van de werkgever betaalt iedere Nederlander ook zelf een premie aan zijn zorgverzekeraar voor zijn (verplichte) particuliere verzekering tegen ziektekosten.

Bron 1

Premieheffing in 2024	Werkgever	Werknemer
AOW	–	17,9%
Anw	–	0,10%
Wlz	–	9,65%
WIA	7,54%	
WW	2,64%	
Bijdrage zorgverzekering	6,57%	

1 Bekijk bron 1. Joyce heeft twee verkoopsters in dienst. Zij verdienen in 2024 per persoon bruto € 1.600 per maand bij Joyce. Laat met een berekening zien dat Joyce inclusief premieheffing maandelijks € 3.736 kwijt is aan loonkosten.

2 Welke formule is juist?

A brutoloon – loonbelasting – premies werknemersverzekeringen – overige inhoudingen = nettoloon

B brutoloon – loonheffing – premies werknemersverzekeringen – overige inhoudingen = nettoloon

C brutoloon – loonbelasting – premies volksverzekeringen – overig inkomen = nettoloon

3 Welke woorden zijn in de volgende tekst over de verschillende soorten uitkeringen weggelaten?

De AOW (Algemene ouderdomswet) verzekert iedere ...A... van een inkomen vanaf het 67e jaar.
De Anw (Algemene nabestaandenwet) verzekert het hele volk tegen inkomensverlies als gevolg van het ...B... van de partner.
De WW (Werkloosheidswet) verzekert iedere ...C... tegen inkomensverlies door werkloosheid.
De Wlz (Wet langdurige zorg) verzekert iedere ...D... tegen de kosten van langdurige zorg.
De WIA (Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen) verzekert iedere werknemer tegen inkomensverlies als gevolg van ...E...

leertekst

De arbeidsproductiviteit

Of een werkgever in staat is om hoge loonkosten te betalen, hangt af van de arbeidsproductiviteit van de werknemer. De arbeidsproductiviteit (paragraaf 3 van hoofdstuk 1) geeft aan hoeveel stuks een werknemer per tijdseenheid kan produceren. Voor een werkgever zijn de loonkosten per product belangrijker dan de absolute loonkosten. De loonkosten per product bereken je door de loonkosten te delen door het aantal geproduceerde goederen of diensten. Hogere loonkosten verhogen dus de loonkosten per product, omdat hogere loonkosten gedeeld worden door hetzelfde aantal producten. Een stijging van de arbeidsproductiviteit verlaagt de loonkosten per product, omdat dezelfde loonkosten gedeeld worden door een hoger aantal producten. Bedrijven kunnen de loonkosten per product dus verlagen door ervoor te zorgen dat de arbeidsproductiviteit sneller stijgt dan de loonkosten. Veel bedrijven zijn daarom voortdurend op zoek naar maatregelen die de arbeidsproductiviteit kunnen verhogen.

De arbeidsproductiviteit kan vooral verhoogd worden door **mechanisatie** en **automatisering**, maar ook door scholing en een betere arbeidsverdeling.
Bij mechanisatie vervangt het bedrijf lichamelijke arbeid door machines. Bij automatisering wordt geestelijke arbeid vervangen door computers of computergestuurde machines (bron 2).
Als de loonkosten per product in Nederland lager worden ten opzichte van andere landen, versterkt dit de Nederlandse **concurrentiepositie**. Nederlandse bedrijven zijn dan in de concurrentiestrijd met buitenlandse bedrijven beter in staat om hun producten te verkopen.

Bron 2 Kostenbesparingen op kantoor



Bron 3

Service bibliotheek fors uitgebreid

De bibliotheek in Ouderkerk aan den IJssel sluit zich binnenkort aan bij het netwerk van bibliotheken in de Krimpenerwaard. Dat betekent voor gebruikers dat ze meer mogelijkheden krijgen.
Het aloude systeem van het betalen van leengeld wordt vervangen door een eenmalige jaarlijkse contributie. Met het pasje dat leners dan krijgen, kunnen ze ook terecht in de andere vestigingen. Een boek reserveren uit een van deze vestigingen is gratis. Via internet is het straks mogelijk bij de bibliotheek een geleend boek te verlengen.
(Vrij naar: Algemeen Dagblad)

Bron 4

Aardappelverbouw loopt terug

Er worden steeds minder aardappels verbouwd. De vraag loopt terug en de aardappelziekte is een probleem. De meest voorkomende ziekte is fytoftora (dé aardappelziekte, ook wel 'ziek' genoemd). Aardappelrassen als bintje en bildstar zijn daar extreem gevoelig voor.
In heel Noordwest-Europa worden dit jaar naar schatting 5% tot 8% minder aardappelen verbouwd. Alleen telers die per kilo lagere kosten hebben door veel eigen kapitaalgoederen blijven deze rassen verbouwen.
(Vrij naar: refdag.nl)

4 Gerard plukt 4 kilo aardbeien per uur en krijgt € 4,50 per uur uitbetaald. Frits plukt 3 kilo aardbeien per half uur en krijgt € 7 per uur uitbetaald.
- **a** Wie heeft de hoogste arbeidsproductiviteit? Verklaar je antwoord.
- **b** Bij wie heeft de baas de hoogste loonkosten per product? Verklaar je antwoord met een berekening.

5 Bekijk bron 2. Is het ontslaan van kantoorpersoneel meestal het gevolg van mechanisatie of van automatisering? Verklaar je antwoord.

6 Lees bron 3 en 4. Welke bron past bij het begrip 'mechanisatie', welke bron bij het begrip 'automatisering'? Verklaar je keuze.

7 Mechanisering en automatisering leiden meestal tot verlies van banen. In Nederland is de afgelopen vijftig jaar veel gemechaniseerd en geautomatiseerd. Toch is in die periode het aantal arbeidsplaatsen meer dan verdubbeld. Geef voor dit paradoxale verschijnsel een mogelijke verklaring.

Eindopdracht

Wilma werkt bij een wijnhandel. Zij krijgt een loonsverhoging van 10,0%. Het bedrijf herverdeelt het werk waardoor de arbeidsproductiviteit van Wilma met 5,0% stijgt.

8 **a** Gaan de loonkosten per product omlaag of omhoog als gevolg van de veranderingen? Verklaar je antwoord.
b Gebruik de uitleg in bron 5. Bereken voor de wijnhandel de procentuele verandering van de loonkosten per product.

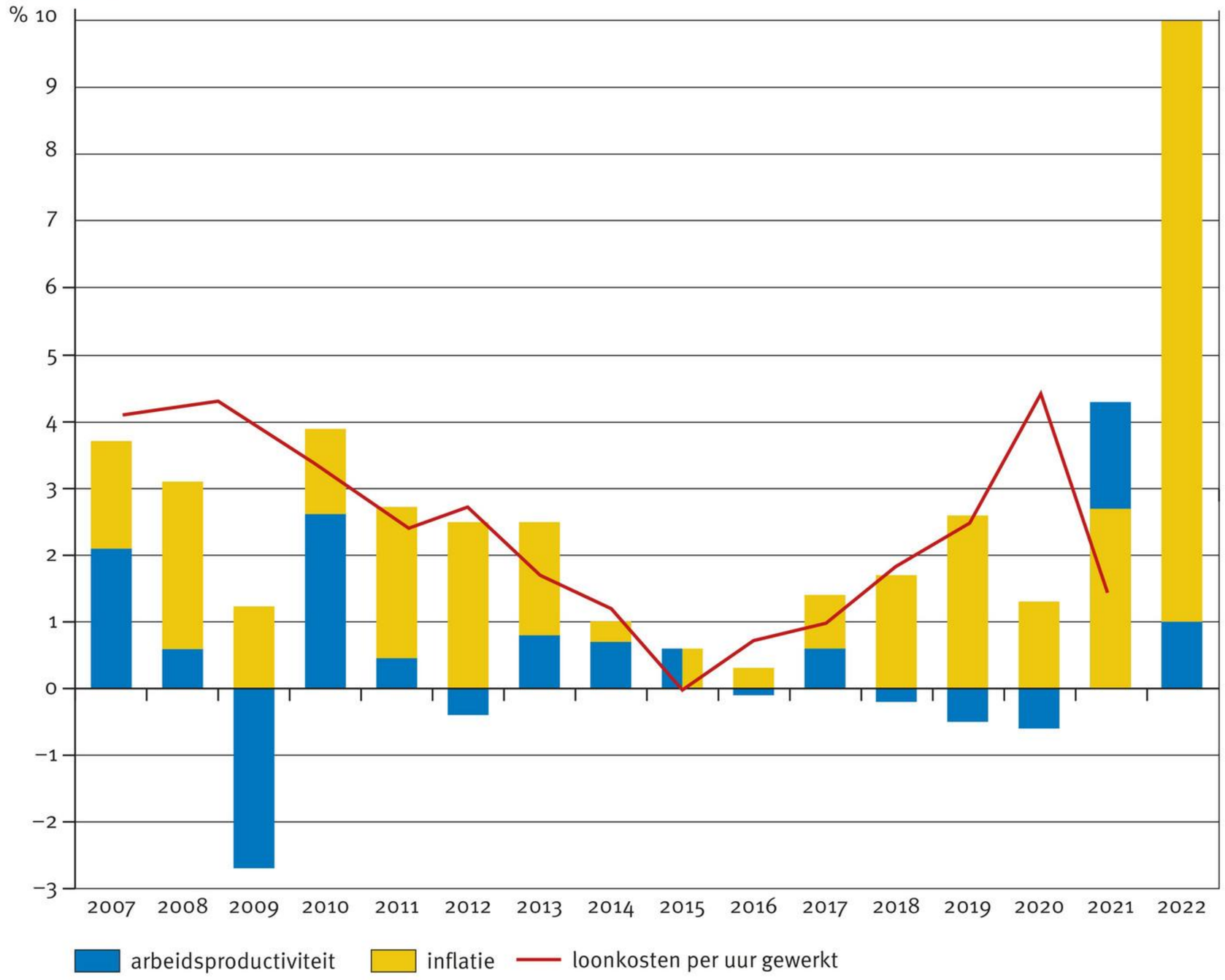
Bron 5

Henk werkt aan de lopende band in een fabriek. De fabriek koopt nieuwe machines, waardoor de arbeidsproductiviteit van Henk met 20,0% stijgt. Henk krijgt 10,0% loonsverhoging.
Met een zelf gekozen voorbeeld kun je berekenen hoeveel procent de loonkosten per product dalen of stijgen. In de eerste zin ga je uit van 100 producten en € 100 loon:
- Henk verwerkte in de oude situatie 100 producten per dag aan de lopende band en kreeg € 100 per dag uitbetaald. De loonkosten per product zijn dus € 100 : 100 = € 1.

In de tweede zin verwerk je de procentuele veranderingen:
- Henk verwerkt in de nieuwe situatie 120 producten per dag (100 + 20%) en krijgt € 110 per dag (€ 100 + 10%) uitbetaald. De loonkosten per product zijn dus € 110 : 120 = € 0,917. Van € 1 naar € 0,917 is een daling van de loonkosten per product van 8,3%.

9 In bron 6 staat de ontwikkeling van de arbeidsproductiviteit, inflatie en loonkosten in Nederland. 2009 was een apart jaar, omdat de omzet van bedrijven fors daalde, maar de bedrijven geen werknemers ontsloegen. Ze veronderstelden namelijk dat de omzetdaling tijdelijk was.
a De grafiek laat in 2009 een grote daling van de arbeidsproductiviteit zien. Leg uit waarom de arbeidsproductiviteit fors daalt bij een grote omzetdaling waarbij de hoeveelheid werknemers gelijk blijft.
b De inflatie laat zien hoeveel procent de prijzen in Nederland gemiddeld stijgen. In 2011 stegen de prijzen van alle verkochte goederen en diensten in Nederland gemiddeld met 2,3%. Oftewel: de inflatie in 2011 was 2,3%. Lees uit de grafiek af hoeveel de inflatie in Nederland in 2012 was.
c Waarom kan een bedrijf bij een hoge inflatie hogere lonen uitbetalen?
d In 2020 werd Nederland getroffen door corona. Leg uit waarom de loonkosten per gewerkt uur in dat jaar sterk stegen.
e In 2022 is de arbeidsproductiviteit sterk gestegen. De loonkosten zijn in deze grafiek niet vermeld. Wat denk jij dat er met de loonkosten in 2022 gebeurt? Verklaar je antwoord.

Bron 6 Ontwikkeling loonkosten, inflatie en arbeidsproductiviteit



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 3

Reclame maken

intro

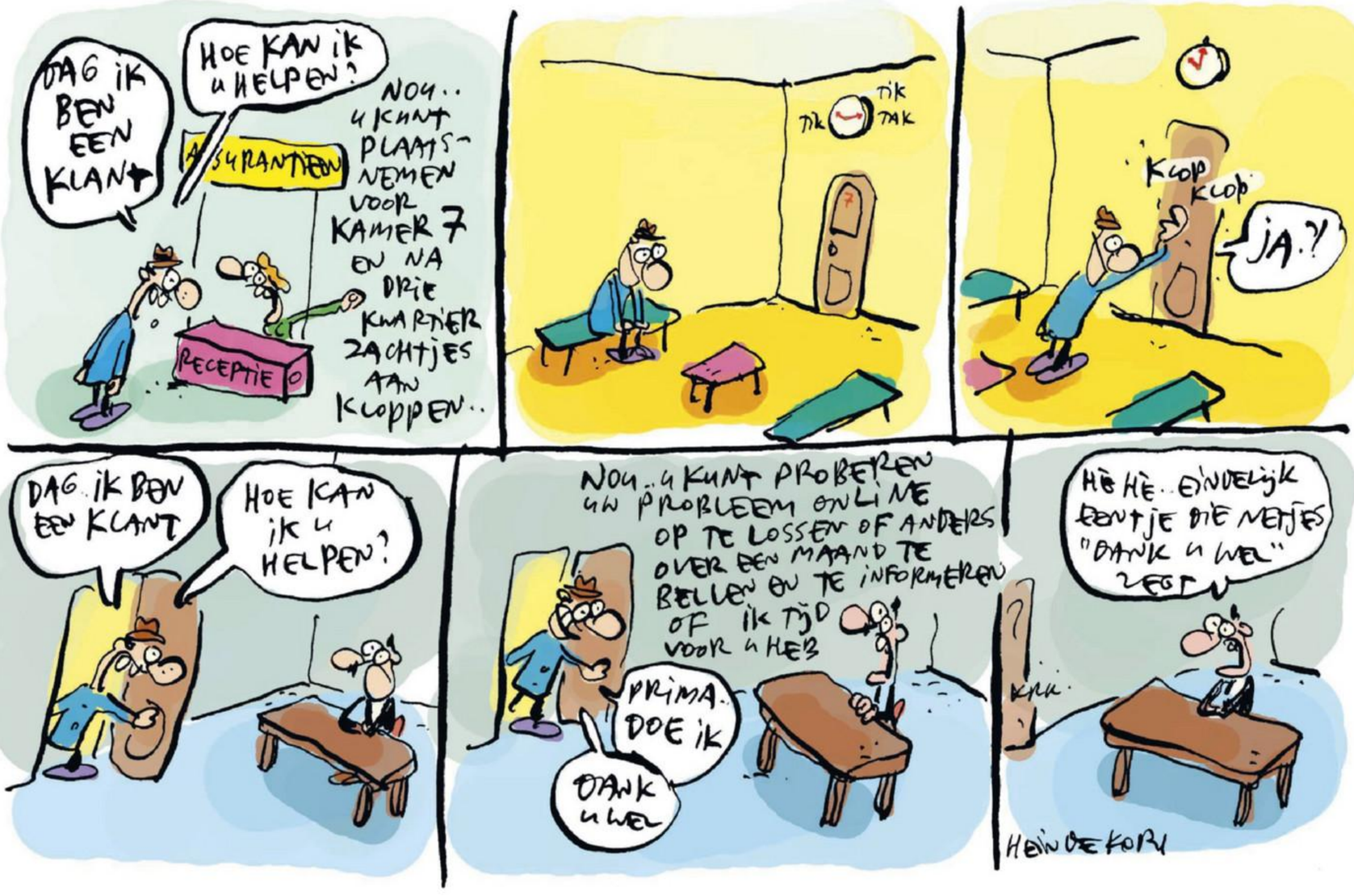
Klantvriendelijk?

Een paar ervaringen van consumenten:

- "Ik had een simpele vraag over mijn gasrekening. Kon ik twintig minuten aan de lijn hangen voordat ik de klantenservice kreeg."
- "Ik woon in een kleinere plaats. Als ik een medewerker van mijn bank wil spreken, ben ik een half uur onderweg, want het plaatselijke filiaal is opgeheven."

De klantvriendelijkheid van bedrijven staat regelmatig ter discussie (bron 1).

Bron 1



leertekst

De marketingmix

De intro van deze paragraaf geeft een paar voorbeelden van klachten over de **marketing** van bedrijven. In het begrip 'marketing' zit het Engelse woord 'market' (markt). Bedrijven proberen met marketing hun (potentiële) klanten te beïnvloeden. Bij de benadering van de markt kun je vijf soorten beleid onderscheiden (de vijf P's):
prijsbeleid / productbeleid / plaatsbeleid / promotiebeleid / personeelsbeleid
Met elkaar vormen ze de **marketingmix**. Met **prijsbeleid** probeert het bedrijf een prijs te bepalen die past bij de inzet van de andere onderdelen van de marketingmix en waarmee de doelstellingen van het bedrijf gehaald worden. Een speciaal soort prijsbeleid is **prijsdiscriminatie**. Verschillende groepen consumenten betalen voor hetzelfde product een verschillende prijs. Zo heeft een dierentuin lagere tarieven voor kinderen en 60-plussers. Bedrijven zijn niet helemaal vrij in het bepalen van de prijs. Bij sterke concurrentie kan een bedrijf gedwongen worden om een lagere prijs te vragen. Ook de overheid heeft invloed op de prijs met haar kostprijsverhogende belastingen, prijssubsidies en het instellen van een minimum- of maximumprijs.

1 Waarom sluiten banken filialen? Geef twee redenen.
2 Waarom is het voor een bedrijf moeilijk om bij een telefonische hulplijn het juiste aantal medewerkers in te zetten?
3 Prijsbeleid kan verschillende doelstellingen dienen, bijvoorbeeld maximale winst. Tussen supermarkten is er regelmatig een prijzenoorlog. Albert Heijn verlaagde daarbij de prijs van een groot deel van de producten.
   a Wat is op korte termijn de doelstelling van dit prijsbeleid?
   b Waarom wist Albert Heijn dat dit prijsbeleid tot een prijzenoorlog zou leiden?
   c Wat kan voor de langere termijn de doelstelling zijn van dit prijsbeleid van Albert Heijn?
4 Welke voorbeelden in bron 2 geven een goed voorbeeld van prijsdiscriminatie?

Bron 2

A

Korting op boetes in Italië

In Italië krijgt u tot 30% korting op boetes bij bijvoorbeeld parkeer- en snelheids-overtredingen als u direct wilt betalen. De politieagent/parkeerwacht moet de 30% voor u uitrekenen en op de bon aangeven.

(Vrij naar: anwb.nl)

B



C

Jan Smit in de Ziggo Dome

Jan is weer aanwezig bij het Muziekfeest van het Jaar in de Ziggo Dome in Amsterdam.
Prijzen: **VIP:** € 95, **1e rang:** € 72, **2e rang:** € 53, **3e rang :** € 40, **minder zicht:** € 21

(Vrij naar: ticketmaster.nl)

D

Paleisconcerten met flinke korting

De stichting Paleisconcerten wil klassieke muziek ook onder de aandacht van jongeren brengen. Bezoekers tot en met 30 jaar krijgen met ingang van dit seizoen 50% korting op de entreeprijs. Komende zaterdag is de start van een nieuwe jaargang van de concertreeks met een optreden in het kader van de Internationale Masterclass Apeldoorn.

(Vrij naar: destentor.nl)

leertekst

Productbeleid en plaatsbeleid

Bedrijven kunnen met **productbeleid** de eigenschappen van het product veranderen om de klanten tevreden te houden of meer klanten te winnen voor hun product. Je kunt bijvoorbeeld een fles cola anders verpakken (bron 3), luxe extra's aan een auto toevoegen of de smaak van de pindakaas veranderen.
Een bedrijf heeft graag dat zijn product of de sfeer rondom zijn product anders is dan dat van de concurrentie. Het bedrijf wil de consument duidelijk maken dat zijn product het beste is. Het ene merk spijkerbroek wil bijvoorbeeld benadrukken dat zijn product kwalitatief beter is dan de andere merken. Een ander merk spijkerbroek doet juist meer moeite om het product een hipper imago te geven.
Een bedrijf moet goed nadenken over de vestigingsplaats. Dit is onderdeel van het **plaatsbeleid**. De wijnwinkel in bron 4 verplaatst de zaak naar een locatie buiten het centrum, waar meer parkeergelegenheid is. Parkeergelegenheid is vaak belangrijk bij de keuze van de vestigingsplaats. Verder is **e-commerce** sterk in opkomst. Hierbij wordt gehandeld via computernetwerken, zoals internet. Veel mensen kopen inmiddels producten op internet.

Bron 3

Het imago van Coca-Cola

Coca-Cola denkt niet alleen na over de smaak van de cola, maar ook over de verpakking. Zo deed ze een paar jaar terug een test met een aluminium fles voor haar Coca-Cola-merk. Concurrent Pepsi en Budweiser zijn al op de markt met deze verpakkingsvorm. Aluminium flessen zijn weliswaar driemaal zo duur als glas, maar ze hebben wel meer mogelijkheden qua vormgeving. Ook hebben ze een groter koelend vermogen dan glas.
(Vrij naar: Elsevier Voedingsmiddelen Industrie)

Bron 4

Vijftien jaar geleden was wijnwinkel VivoVera in de binnenstad van Roosendaal gevestigd. Klanten kwamen regelmatig langs en kochten een fles wijn voor het weekend of een fles jenever als de bodem van de fles thuis in zicht kwam. Maar langzamerhand veranderde het gedrag van de consument. De consument ging minder jenever drinken en kocht in plaats van één fles liever twee doosjes wijn op voorraad. Maar dat vereist wel een goede bereikbaarheid met de auto. Dus verhuisde de wijnwinkel van de matig bereikbare binnenstad van Roosendaal naar de rand van de stad met ruime (gratis) parkeermogelijkheden. Om dezelfde reden zoeken bouwmarkten en megasupermarkten tegenwoordig een locatie aan de buitenrand van de stad.

5 Lees bron 3. Bij Coca-Cola bestaat het begrip 'product' niet alleen uit cola, maar ook uit niet-tastbare eigenschappen. Leg dit uit aan de hand van de bron.
6 Lees bron 4.
   a Waarom is een goede parkeergelegenheid voor een wijnwinkel tegenwoordig belangrijker dan vroeger?
   b Leg uit waarom wijn een geschikt product is voor e-commerce.
7 Waarom zitten meubelwinkels vaak bij elkaar in een grote meubelboulevard?

Bron 5

OVERZICHT TICKETS DIT CONCERT

TICKETS DOUWE BOB

DE VOLGENDE TICKETS ZIJN BESCHIKBAAR:

VR 15 MEI	DOUWE BOB THIS WORLD IS OUR HOME AFAS LIVE, AMSTERDAM	**€ 47,00**
VR 15 MEI	DOUWE BOB | ROLSTOELPLAATS THIS WORLD IS OUR HOME AFAS LIVE, AMSTERDAM	**€ 47,00**
VR 15 MEI	DOUWE BOB | BEGELEIDERPLAATS THIS WORLD IS OUR HOME AFAS LIVE, AMSTERDAM	**€ 47,00**

EXTRA INFORMATIE

8 **a** Bekijk bron 5. Welke twee P's van de marketingmix zijn in deze bron verwerkt? Verklaar je keuze.

b Lees bron 6. Welke P uit de marketing mix is op plaats A weggelaten? Verklaar je keuze.

c Welke P uit de marketing mix past bij bron 7? Verklaar je keuze.

Bron 6

Samsung Galaxy S24 FE nog dit jaar te koop

Nadat wij eind vorige week al de eerste officiële plaatjes van de Galaxy S24 (2024) met hoesje publiceerden, is het hele toestel door Samsung zelf onthuld. De Galaxy S24 (2024) – modelcode S24_FE – brengt een belangrijke stap in Samsungs nieuwe …A… Deze smartphone gaat het leven nog leuker maken dankzij de nieuwe AI-functies. Daarnaast kun je met dit toestel foto's maken van topkwaliteit. De Photo Assist helpt je daarbij.

(Vrij naar: mediazine)

Bron 7

Jumbo in België viert vijfde verjaardag

Jumbo vierde op 6 november 2024 in het Belgische Pelt dat ze vijf jaar aanwezig zijn in België.

Jumbo zet nog volop in op groei in België. De komende tijd worden op verschillende plaatsen nieuwe winkels geopend.

(Vrij naar: jumbo.com)

leertekst

Promotiebeleid en personeelsbeleid

Bij het **promotiebeleid** gaat het om de communicatie met de klanten. Reclame is onderdeel van het promotiebeleid. Met reclame willen bedrijven de consument vertrouwd maken met het product om de verkoop te stimuleren.
Bij **productreclame** promoot de aanbieder de kwaliteiten van een product. Bijvoorbeeld: Heineken maakt reclame voor het nieuwe drankje Jillz (bron 8). Bij **merkreclame** staat het merk centraal. Philips maakt reclame voor het merk Philips met de slogan 'Together, we make life better'. Merken vinden het belangrijk om goed over te komen bij de doelgroep.
De **doelgroep** is het deel van de markt waarop het bedrijf zich in de eerste plaats richt.
Het internet speelt bij de promotie en het imago van producten een steeds grotere rol.
Bij het **personeelsbeleid** is het belangrijk om het juiste personeel aan te trekken.
Verschillende producten vragen verschillende kwaliteiten bij het personeel. Een verkoper van verzekeringen moet betrouwbaar en deskundig overkomen en representatief zijn.
Een marktkramer met groente en fruit wil personeel dat hard kan werken en vriendelijk overkomt bij de klanten.

9 In de intro van dit hoofdstuk gaat het over de reclame van HEMA. Bij welk type reclame past de tv-reclame van HEMA? Verklaar je keuze.

10 Lees bron 8. Geef drie elementen uit deze bron waaruit je kunt afleiden dat vrouwen de doelgroep zijn van dit product.

Bron 8

Jillz, het vrouwendrankje van Heineken

Heineken heeft met Jillz een drankje dat speciaal bedoeld is voor de vrouw. De 'Sparkling Cider Blend' bevat 5% alcohol en is minder bitter dan bier. Een goed alternatief voor bier en wijn, aldus Heineken.

(Vrij naar: ANP)

11 Bij welke P van de marketingmix past bron 8?

A prijsbeleid
B plaatsbeleid
C productbeleid
D promotiebeleid
E personeelsbeleid

Eindopdracht

12 Lees bron 9.

- **a** Doet Fly Direct aan prijsdiscriminatie? Verklaar je antwoord.
- **b** Bereken het aantal verkochte tickets bij P = 300.
- **c** Bereken de omzet zonder prijsdiscriminatie.

Bron 9

Vliegmaatschappij Fly Direct vliegt door de week dagelijks drie keer van Amsterdam naar Rome. De maatschappij heeft drie soorten klanten die naar Rome vliegen: zakenmensen, bejaarden en schoolgroepen.
In de vliegtuigen van Fly Direct is maar één klasse. Fly Direct hanteert één prijs voor alle klanten: € 300. Bij deze prijs is de omzet maximaal.
De vraag naar vliegtickets per dag op het traject Amsterdam - Rome is onder deze condities: $Q_v = -2P + 1.200$ (P = prijs per ticket in euro's, Q_v = aantal tickets per dag).

TIP

Het rekenen met vraaglijnen is uitgelegd in paragraaf 1 van hoofdstuk 2. Bestudeer de eerste leertekst van deze paragraaf als je moeite hebt met vraag 13b. Je kunt ook naar de vaardigheidstrainer 'Oefenen met vraag- en aanbodlijnen' in de online leeromgeving gaan.

13 Lees bron 10.

- **a** Fly Direct neemt het advies van ECOsearch over. Waarom is Fly Direct in staat om prijsdiscriminatie toe te passen, en bijvoorbeeld een bakker niet?
- **b** Vul in de vraagfunctie P = 400 in. Hoeveel zakenmensen betalen € 400 voor een ticket?
- **c** Bereken de omzet die op de zakenmensen wordt behaald.
- **d** Bij P = 200 willen volgens de vraagfunctie 800 reizigers een ticket kopen (−2 × 200 + 1.200 = 800). Maar bij deze groep van 800 reizigers die € 200 wil betalen, horen ook de 400 zakenreizigers die bij vraag 15b € 400 hebben betaald. De andere 400 reizigers (toeristen en schoolklassen) kopen voor € 200 een ticket. Bereken de omzet die Fly Direct behaalt met de bejaarde reizigers en schoolgroepen.
- **e** Bereken de totale omzet als Fly Direct aan prijsdiscriminatie doet.
- **f** Vergelijk de omzet zonder prijsdiscriminatie met de omzet met prijsdiscriminatie. Wat is de conclusie?

Bron 10

Fly Direct huurt economisch bureau ECOsearch in om te onderzoeken of er mogelijkheden zijn om de winst te verhogen. Het bureau bestudeert het bedrijf en de markt waarin het bedrijf zich bevindt en komt tot de volgende constateringen:

- De zakenmensen zijn tussen de 20 en 65 jaar en declareren de reiskosten bij hun bedrijf. Zij zijn bereid een hogere prijs te betalen.
- Bejaarde toeristen en schoolgroepen zijn vooral gevoelig voor de hoogte van de prijs. Bij een hoge prijs gaan zij met een andere vliegmaatschappij naar Rome.

ECOsearch geeft op basis van deze informatie het advies om prijsdiscriminatie toe te passen:

- Verhoog de prijs van tickets voor volwassenen tussen de 20 en 65 jaar tot € 400.
- Verlaag de prijs van tickets voor bejaarden en jongeren tot € 200.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 4

Inzicht in... e-commerce

Het consumentengedrag is grillig. Behoeften veranderen, gedrag verandert. Een belangrijke verandering in de laatste jaren is de rol van internet. Bedrijven moeten zich aanpassen, de marketingmix anders samenstellen. In deze paragraaf bestudeer je de opkomst van de e-commerce.

1 Lees bron 1. Sportschoenenfabrikant Nike heeft een website gehad waarop klanten hun eigen schoenen konden ontwerpen. Deze werden dan geproduceerd en binnen afzienbare tijd bij de klant thuis bezorgd. Bij welke zin in bron 1 past dit voorbeeld?

2 Els Kindman heeft sinds kort een website waarop zij fanartikelen van het Engelse popduo Pet Shop Boys aanbiedt.
   - **a** Leg uit dat haar bedrijfje in een traditionele (fysieke) winkel weinig kans van slagen heeft.
   - **b** Bij welk genoemd voordeel van e-commerce in bron 1 past dit voorbeeld?

3 Bron 1 geeft een aantal sterke en minder sterke kanten van e-commerce in vergelijking met de traditionele vormen van handel. Het verschil kun je zowel vanuit het bedrijf als vanuit de klant bekijken. Maak met twee schema's een overzicht van de voor- en nadelen van e-commerce, vanuit het bedrijf gezien en vanuit de consument bekeken. Bron 1 noemt niet alle verschillen tussen de traditionele commercie en de e-commerce. Bedenk zelf nog een paar verschillen en noteer ze in de schema's.

4 E-commerce heeft invloed op het prijsbeleid, productbeleid, plaatsbeleid en promotiebeleid binnen de marketingmix. In de bronnen 1 en 5 kun je aanwijzingen vinden van deze invloed. Geef bij iedere P een voorbeeld. Verwijs daarbij naar de gebruikte bron.

5 Online bestedingen worden steeds belangrijker. Bron 2 toont de groei in de periode 2020-2024.
   - **a** De online bestedingen zijn tussen 2020 en 2024 gestegen. Laat met een berekening zien dat de online bestedingen aan diensten procentueel meer gestegen zijn dan de online bestedingen aan goederen.
   - **b** Bereken het gemiddelde bedrag dat een Nederlander in 2024 online besteedde. Ga uit van 17 miljoen Nederlanders. Rond af op hele euro's.
   - **c** Geef een verklaring voor het grote aandeel van reizen in de marktomzet van de online bestedingen (bron 3).
   - **d** In 2024 consumeerden Nederlanders voor € 471 miljard aan goederen en diensten die in Nederland zijn gekocht. Laat met een berekening zien dat het aandeel van online bestedingen in de totale consumptie in 2024 nog steeds relatief laag is.

6 Sommige bedrijven verkopen uitsluitend via internet. Andere bedrijven hebben naast hun internetverkoop ook nog verkoop via traditionele kanalen.
Bron 4 toont de website van een traditionele aanbieder die ook aan e-commerce doet. Geef twee voorbeelden van bedrijven die uitsluitend verkopen via internet/zich uitsluitend toeleggen op e-commerce en twee voorbeelden van bedrijven die zowel via internet als via traditionele kanalen (winkels) verkopen.

7 Stel: jij wilt zelf een bedrijfje in de e-commerce starten. De belangrijkste vraag is dan: welk product wil je met e-commerce verkopen? Want niet elk product leent zich voor e-commerce.
Welke van de volgende goederen/diensten lenen zich goed voor e-commerce? Welke minder? Licht elk antwoord kort toe.

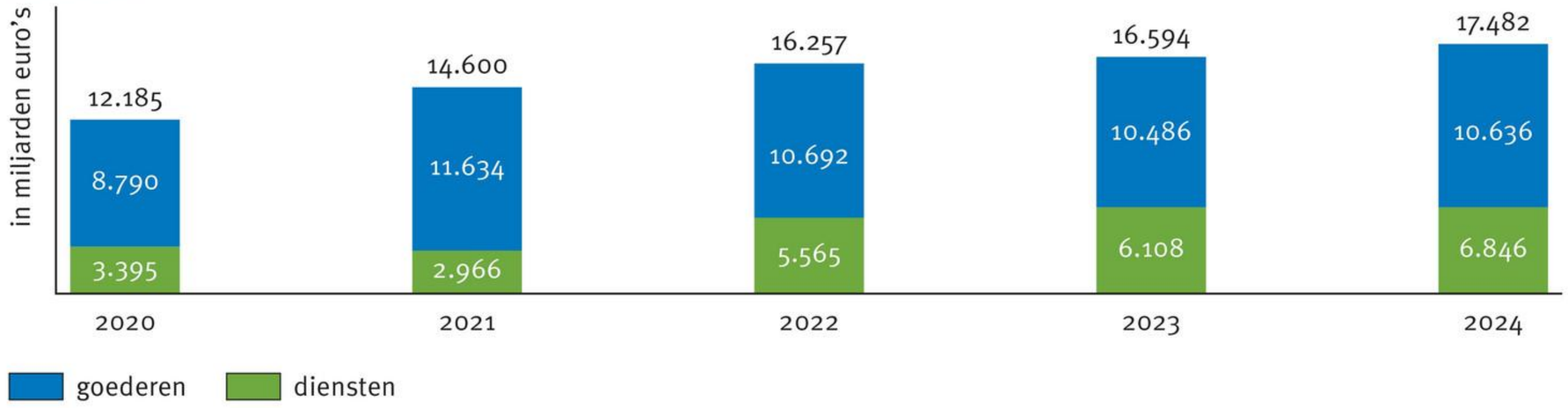
a melk
b digitale camera's
c reisboeken
d schoenen
e verzekeringen

8 **a** Welke kennis die je nu hebt opgedaan stimuleert je om een bedrijfje in e-commerce op te zetten?
b Welke informatie tempert je enthousiasme om een bedrijfje in e-commerce op te zetten?

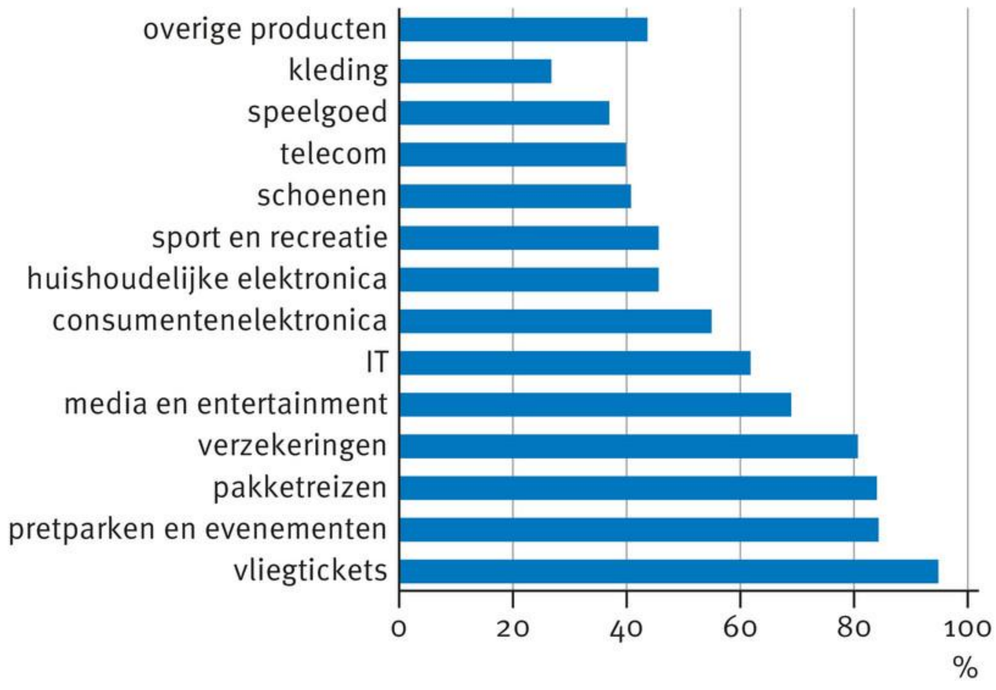
Bron 1 E-commerce

Bij electronic commerce (e-commerce) wordt handel gedreven via computernetwerken, zoals internet. Bijvoorbeeld: via de computer kun je bij bol.com boeken bestellen, bij Albert Heijn boodschappen doen en op marktplaats.nl tweedehands spullen kopen.
E-commerce heeft bedrijfseconomisch een aantal specifieke kenmerken. Het internet is heel geschikt om de markt te analyseren. Met behulp van cookies kan een bedrijf inzicht krijgen in de wensen van de consumenten.
Consumenten kunnen op internet vaak eenvoudig producten en prijzen met elkaar vergelijken. De concurrentie op internet is daardoor vaak sterker dan bij het traditionele aanbod in fysieke winkels. Traditionele winkels zijn in het algemeen juist beter in klantenbinding.
Het internet vergroot de markt van bedrijven, voor een aantal bedrijven zelfs tot wereldwijde proportie. E-commerce biedt daardoor meer kans aan bedrijven die op een kleine nichemarkt opereren.
E-commerce ondernemingen hebben vaak een betere concurrentiepositie ten opzichte van traditionele aanbieders van hetzelfde product, omdat zij meestal lagere huurkosten en voorraadkosten hebben.
Met e-commerce kan ook beter ingespeeld worden op speciale wensen van de klant en kunnen klanten in moeilijk bereikbare gebieden beter benaderd worden.
Communicatie met de klant verloopt op internet sneller en goedkoper dan via de traditionele kanalen.

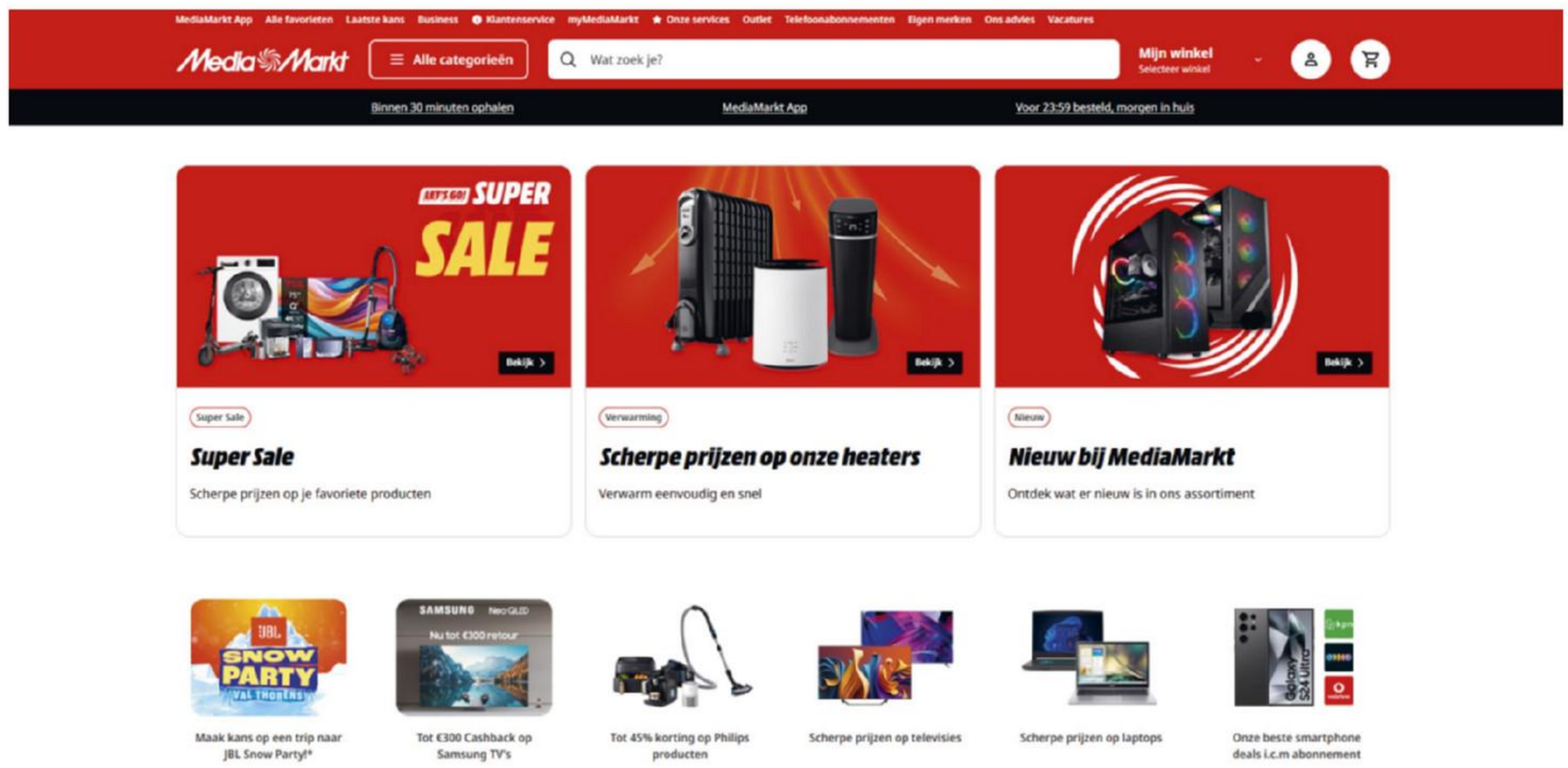
Bron 2 Online bestedingen in Nederland



Bron 3 Online bestedingen per branche



Bron 4 Mediamarkt op internet



Bron 5

Steeds meer leegstand

Steeds meer winkeliers zullen de komende jaren hun zaak sluiten. Er zijn verschillende oorzaken:

- Toenemende concurrentie en professionalisering van de e-commercebranche. Terwijl traditionele winkels nauwelijks beschikken over contactgegevens en amper weten wat er op persoonsniveau wordt aangeschaft, werken webwinkeliers wél gericht aan klantenbinding.
- De concurrentie van grootwinkelbedrijven, zoals Gamma en IKEA, groeit. Zij bieden grote assortimenten tegen lage prijzen. Winkeliers met een beperkt assortiment in het centrum kunnen hier moeilijk tegen opboksen.
- Gemeentelijke regels en locatiebeperkingen zitten winkeliers in de weg, denk aan parkeerproblemen en beperkte uitbreidingsmogelijkheden.
- Winkeliers kampen met hoge huurtarieven.

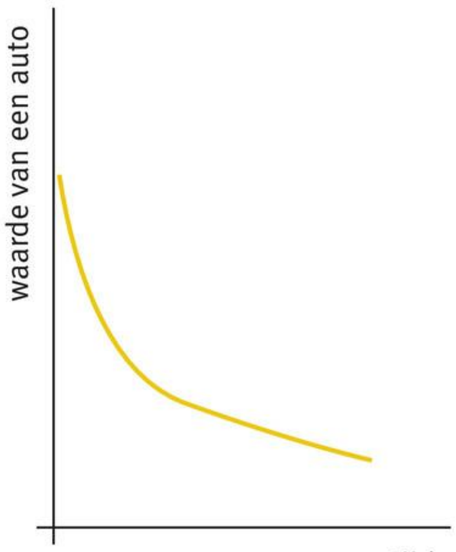
(Vrij naar: e-commercemagazine.nl)

Paragraaf 5

Afschrijven op vaste activa

Bron 1

Afschrijven met een vast percentage van de boekwaarde.



intro

Wat is een scooter waard?

Remco Bakker kocht op zijn 16e verjaardag een tweedehands scooter. Remco (19): “Ik had er twee jaar voor gespaard en ik kreeg een bedrag van mijn ouders als ik niet ging roken. Vorige maand heb ik de scooter verkocht omdat ik mijn autorijbewijs heb gehaald. De scooter kocht ik twee jaar oud voor € 1.850 en verkocht ik vorige maand voor € 850. Niet slecht hè? Mijn neef kocht vorig jaar een nieuwe scooter voor € 2.698. Maar toen gingen zijn ouders scheiden en werd de scooter te duur. Moest hij de scooter, drie maanden oud, verkopen voor € 2.200. € 500 verlies op drie maanden. En ik € 1.000 op drie jaar. Maar dat schijnt normaal te zijn, ook bij auto’s (bron 1).”

leertekst

Afschrijven in porties

Bedrijven rekenen hun kosten door in de verkoopprijs van hun product. Een groot deel van de doorberekende kosten leidt tot uitgaven in de periode dat de producten verkocht worden. Bijvoorbeeld: de inkoopwaarde van de omzet, de loonkosten en de energiekosten. Maar een bedrijf moet ook kosten doorberekenen in de verkoopprijs die pas later, soms vele jaren later, betaald worden. Een bedrijfsauto wordt jaarlijks minder waard.

Een bedrijf wordt echter pas met deze kosten geconfronteerd als de auto vervangen wordt. Om deze kosten toch te spreiden over de tijd, rekent het bedrijf elk jaar afschrijvingskosten door in de verkoopprijs. Zo is na een aantal jaar voldoende geld bijeen gespaard om de bedrijfsauto te kunnen vervangen. Naast de bedrijfsauto verliezen ook andere vaste activa in de loop van de tijd aan waarde, zoals machines en inventaris. De vaste activa komen daarom elk achtereenvolgend jaar voor een lagere waarde op de balans. Dit noem je **afschrijven**. De afschrijvings*kosten* staan op de winst-en-verliesrekening.

1 Als je een nieuwe auto koopt en deze na een maand weer verkoopt, verlies je er naar verhouding veel geld op. Leg uit waarom een nieuwe auto de eerste maand een hoge afschrijving kent.

2 De ANWB heeft uitgerekend dat een auto van vijf jaar oud goedkoper in het gebruik is dan een nieuwe auto, ondanks de duurdere beurten en grotere kans op dure reparaties. Leg uit waarom de oudere auto toch goedkoper is.

3 Een bedrijf schrijft elk jaar € 200 af op de inventaris. Dit heeft de volgende mutaties (veranderingen) tot gevolg op de winst-en-verliesrekening en balans:

Mutaties op de winst-en-verliesrekening			
Afschrijvingskosten	+€ 200		
Balansmutaties			
Inventaris	–€ 200	...A...	–€ 200

Welke balanspost hoort op plaats A?

4 Afschrijvingskosten staan op de:
- **A** balans
- **B** winst-en-verliesrekening

5 De afschrijving op de vaste activa vindt plaats op de:
- **A** balans
- **B** winst-en-verliesrekening

6 Slagerij Fritz leent € 200.000 en financiert met deze lening een winkelpand van € 200.000. De lening brengt het eerste jaar € 11.000 rentelasten met zich mee. De rente wordt per bank betaald. Fritz lost per jaar per bank € 10.000 af op de lening. Slagerij Fritz schrijft jaarlijks € 5.000 af op het winkelpand.
- **a** Geef de mutaties op de winst-en-verliesrekening en de balans als gevolg van de rentelasten in het eerste jaar.
- **b** Geef de mutaties op de winst-en-verliesrekening en de balans als gevolg van de jaarlijkse afschrijving op het winkelpand.
- **c** Geef de mutaties op de balans als gevolg van de aflossing op de schuld in het eerste jaar.

7 Bij slagerij Fritz duurt de aflossing van de lening twintig jaar, de afschrijving van het winkelpand veertig jaar. De levensduur van het kapitaalgoed is langer dan de looptijd van de lening. Johan van Dam kocht een tweedehands auto met geleend geld waarbij de aflossing van de lening zes jaar duurde en de auto nog een levensduur van vier jaar had. Toen hij de auto wilde vervangen, besefte hij dat hij een probleem had. Leg zijn probleem uit.

leertekst

Afschrijvingsmethoden

Bij een auto is de waardedaling in de eerste jaren het grootst. Daar moet een bedrijf bij de afschrijving op bedrijfsauto's rekening mee houden. Een bedrijf moet in de eerste jaren meer afschrijven dan in latere jaren. Dit is mogelijk door af te schrijven met een vast percentage van de boekwaarde (bron 2). De **boekwaarde** is de waarde waartegen de auto op de balans staat. Als de auto gekocht wordt, is de boekwaarde gelijk aan de **aanschafwaarde**. Als er op de auto een bedrag afgeschreven wordt, daalt de boekwaarde met het bedrag van de afschrijving. De boekwaarde op een bepaald moment is de aanschafwaarde min alle afschrijvingen tot op dat moment.

Sommige vaste activa gaan lang mee, waarbij de waardevermindering in de eerste jaren niet groter is dan in latere jaren. In dat geval is het afschrijven met een vast percentage van de aanschafprijs geschikt (bron 2 en 3).

Om uit te rekenen hoeveel er per jaar afgeschreven moet worden, heb je nodig:
- de aanschafwaarde als het kapitaalgoed vervangen moet worden;
- de **restwaarde** waartegen het oude kapitaalgoed verkocht kan worden;
- de **levensduur**: het aantal jaren dat het kapitaalgoed meegaat.

De gemiddelde afschrijving per jaar kun je dan berekenen met de formule:

$$\text{afschrijving per jaar} = \frac{\text{toekomstige aanschafwaarde} - \text{restwaarde}}{\text{levensduur}}$$

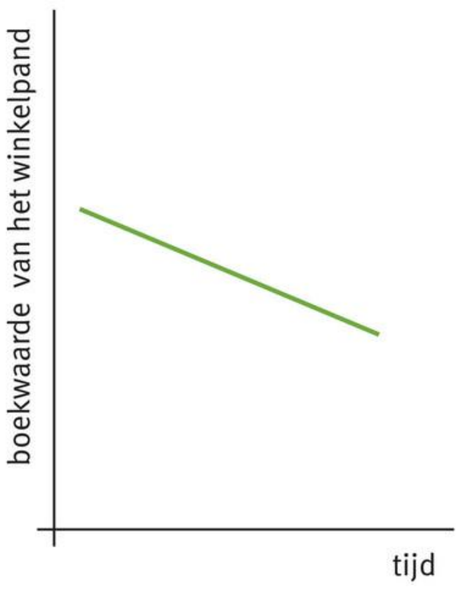
8 Advocatenkantoor Van Heuming koopt op 1 januari 2024 een nieuw bedrijfspand van € 850.000. Het kantoor schrijft aan het eind van elk jaar 3% af op de aanschafwaarde.
- **a** Bereken het afschrijvingsbedrag in het eerste jaar.
- **b** Bereken het afschrijvingsbedrag in het tweede jaar.
- **c** Bereken de boekwaarde van het bedrijfspand na vijf jaar.

9 Bloemenzaak Josefine koopt op 1 januari 2025 een nieuwe bedrijfsauto van € 25.000. De zaak schrijft aan het eind van elk jaar 15% af op de boekwaarde van het afgelopen jaar.
- **a** Bereken hoeveel euro Josefine op de auto afschrijft aan het eind van het eerste jaar.
- **b** Bereken de boekwaarde van de auto aan het begin van het tweede jaar.
- **c** Bereken hoeveel euro Josefine op de auto afschrijft aan het einde van het tweede jaar.
- **d** Bereken de boekwaarde van de auto aan het begin van het derde jaar.

10 Lees bron 3. Schrijft de slagerij in dit voorbeeld af met een vast percentage op de boekwaarde of met een vast percentage op de aanschafprijs? Verklaar je antwoord.

Bron 2

Afschrijven van het winkelpand met een vast percentage van de aanschafwaarde



Bron 3

Slagerij Fritz koopt een inventaris met een aanschafwaarde van € 25.000. De inventaris gaat twaalf jaar mee, een nieuwe inventaris zal over twaalf jaar naar verwachting € 30.000 kosten. De oude inventaris zal over twaalf jaar naar verwachting € 1.200 opleveren. Slagerij Fritz zal over twaalf jaar dus € 30.000 – € 1.200 = € 28.800 nodig hebben om de nieuwe inventaris te kunnen kopen. In de komende twaalf jaar moet dus € 28.800 afgeschreven worden op de inventaris. Dat is € 28.800 : 12 = € 2.400 per jaar.

11 Een fietsenzaak koopt een inventaris met een aanschafwaarde van € 27.000. De inventaris gaat naar verwachting vijftien jaar mee. De oude inventaris zal over vijftien jaar naar verwachting € 500 opleveren, een nieuwe inventaris zal over vijftien jaar naar verwachting € 38.000 kosten. Bereken de gemiddelde jaarlijkse afschrijving die nodig is om over vijftien jaar de nieuwe inventaris te kunnen kopen.

12 Op de balans van supermarkt Glaster stond op 1 januari 2024 de inventaris gewaardeerd voor € 127.200. De aanschafprijs van deze inventaris was € 212.000.
In verband met een uitbreiding zijn op 1 januari 2024 enkele nieuwe kassa's aangeschaft. Op de ontvangen nota staan onderstaande bedragen vermeld:

Notabedragen

	Bedrag excl. btw	Btw 21%	Bedrag incl. btw
Kassa's	€ 20.300	€ 4.263	€ 24.563
Installatie kassa's	€ 3.700	€ 777	€ 4.477
Totaal	**€ 24.000**	**€ 5.040**	**€ 29.040**

Op de inventaris wordt jaarlijks 20% van de aanschafprijs afgeschreven.
- **a** Bij de aanschafwaarde van de nieuwe kassa's wordt de betaalde btw niet meegerekend. Leg uit waarom een bedrijf de betaalde btw niet als kosten meetelt.
- **b** Bij de aanschafwaarde van de nieuwe kassa's worden de installatiekosten wel meegerekend. Leg uit waarom de installatiekosten wel meetellen bij de aanschafwaarde van de kassa's.
- **c** Welk bedrag in de tabel is dus de aanschafwaarde van de nieuwe kassa's?
- **d** De totale afschrijving op de inventaris bestaat in 2024 dus uit de afschrijving op de oude inventaris + de afschrijving op de nieuwe kassa's. Bereken de afschrijvingskosten op de inventaris in 2024.
- **e** Bereken de balanswaarde van de inventaris op 31 december 2024.

Leerdoelen

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je jezelf controleren door per paragraaf de leerdoelen voor jezelf na te gaan:

Paragraaf 1

- Je kunt de nettowinst berekenen met behulp van de omzet en de verschillende soorten kosten.
- Je kunt bij een gegeven verkoopprijs inclusief btw de verkooprijs exclusief btw berekenen en andersom.
- Je kunt de break-evenafzet en de break-evenomzet berekenen.

Paragraaf 2

- Je kunt de verschillende onderdelen onderscheiden van de loonkosten van de werkgever.
- Je kunt de loonkosten per product berekenen.
- Je kunt uitleggen welke factoren de arbeidsproductiviteit kunnen verhogen.

Paragraaf 3

- Je kunt de vijf P's van de marketingmix onderscheiden en toepassen.

Paragraaf 4

- Je kunt begrippen en vaardigheden uit dit hoofdstuk in combinatie toepassen in nieuwe praktijksituaties.

Paragraaf 5

- Je kunt afschrijven met een vast percentage van de aanschafprijs.
- Je kunt afschrijven met een vast percentage van de boekwaarde.

Oefenen voor de toets

In deze paragraaf krijg je opgaven die met elkaar een test vormen of je de leerdoelen van dit hoofdstuk voldoende beheerst en die je helpen je goed voor te bereiden op de toets.

1 In 2019 verhoogde de overheid het lage btw-tarief van 6% naar 9%. Bereken de procentuele stijging van de verkoopprijs als gevolg van deze btw-verhoging.

2 Bekijk bron 1 en lees bron 2.
   - **a** Welke P van de marketingmix past het best bij deze cartoon?
   - **b** Wat klopt er niet in het antwoord van Fokke en Sukke?

Bron 1



Bron 2

Wat kosten Facebook-advertenties?

Je kunt met elk budget advertenties weergeven op Facebook, op Instagram en in het Audience Network. Sommige mensen geven dagelijks meer uit aan koffie dan aan advertentiecampagnes. De exacte kosten voor de weergave van je advertentie aan een geïnteresseerde, worden bepaald in onze advertentieveiling.

(Bron: https://nl-nl.facebook.com)

3 Lees bron 3. Welk begrip is weggelaten op plaats A? Verklaar je keuze.

Bron 3

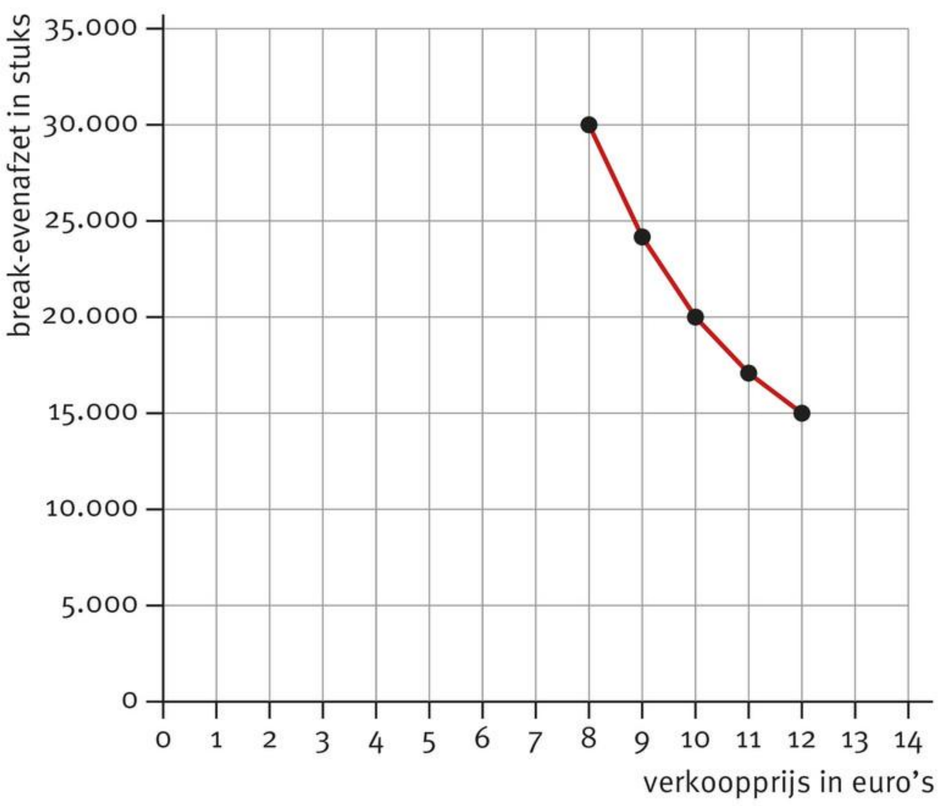
Omzetpiek leidt tot hoog bedrijfsresultaat importeurs

De opbrengsten van de auto-importeurs stegen in dit jaar naar € 12,6 miljard, bijna 18% meer dan het jaar ervoor. Doordat de bedrijfskosten minder hard toenamen, groeide het bedrijfsresultaat met bijna 40% tot € 219 miljoen. De brutowinst op de verkopen daalde doordat de …A… sneller steeg dan de omzet zelf.

4 **a** Bekijk bron 4. Bereken de break-evenomzet bij een verkoopprijs van € 8.

b Leg uit waarom in de grafiek bij een hogere verkoopprijs een lager break-evenpunt past.

Bron 4 Het verband tussen de verkoopprijs en de jaarlijkse break-evenafzet



5 **a** Lees bron 5. Leg uit in hoeverre het begrip 'prijsdiscriminatie' goed bij deze bron past.

b Verdedig de mening dat het prijsverschil in kappersdiensten tussen mannen en vrouwen niet helemaal een goed voorbeeld van prijsdiscriminatie is.

c Waarom gaat de prijs van het vrouwenscheermesje omlaag als vrouwen kiezen voor een mannenscheermesje?

d Stel: alle vrouwen gaan over op het mannenscheermesje. Kan de producent van dat scheermesje dan prijsdiscriminatie toepassen? Verklaar je antwoord.

Bron 5

Slimme marketing of prijsdiscriminatie?

Mannen en vrouwen betalen voor een soortgelijk product of soortgelijke dienst vaak een andere prijs. Hoe is dit mogelijk? Volgens marketing-goeroe Lode Schaeffer komt dit door vraag en aanbod. Het is heel logisch dat een vrouw vaak meer betaalt voor een kapper of stomerij, omdat ze weten dat vrouwen daar meer voor overhebben. Hij licht dit toe met een voorbeeld: "Als ik een koelkast wil verkopen aan een Eskimo of een Arabier, dan is het logisch dat ik een Arabier meer zal laten betalen. Zo werkt het ook met mannen en vrouwen. Ze weten dat vrouwen voor scheermesjes meer willen betalen, omdat zij het zien als goede verzorging, terwijl mannen het zien als noodzakelijk kwaad." Maar kun je dan als vrouw net zo goed een mannenmesje kopen als dit zoveel geld scheelt? Volgens Lode Schaeffer gaat de prijs van het vrouwenscheermesje ook omlaag als vrouwen gewoon kiezen voor een mannenscheermesje. En volgens de klantenservice van Gillette scheert het mannenmesje net zo goed.

(Vrij naar: avrotros.nl)

3x zoveel stomerijkosten voor dezelfde blouse

Vrouwen zouden dus gewoon mannenmesjes moeten kopen die goedkoper zijn, dan gaat de prijs voor hun product automatisch ook omlaag. Dit geldt ook voor de stomerij: vrouwen betalen meer dan mannen, omdat vrouwen verzorging belangrijk vinden en mannen gewoon 'even snel' hun overhemd schoon willen. Volgens hoogleraar genderstudies Saskia Wieringa ligt dit echter anders. Zij vindt dat er sprake is van ongelijkheid tussen mannen en vrouwen in het algemeen en dit zichtbaar wordt in dit soort verschillen. Het is absurd dat een vrouw bijna drie keer zoveel moet betalen voor een identieke blouse bij de stomerij, aldus Wieringa.

Ook mannen zijn de pineut
Het is duidelijk dat vrouwen vaak meer betalen, maar toch zijn mannen soms ook de pineut. Zo betalen zij veel meer voor deodorant en shampoo dan vrouwen. Dit blijkt ook uit onderzoek onder het Radar Testpanel. Hoewel een overgrote meerderheid producten als douchegel speciaal voor mannen een commercieel verschijnsel vindt, houden de meesten zich keurig aan de voorschriften. Ook al kost dat dus meer dan strikt genomen noodzakelijk.

6 Wat zijn twee goede voorbeelden van een volksverzekering?
- **A** Anw
- **B** WIA
- **C** WW
- **D** Wlz

7 De opbrengst van een partij schoenen is € 26.620, inclusief 21% btw. De inkoopwaarde (exclusief btw) bedraagt € 11.000. De bedrijfskosten zijn € 1.300. Bereken de nettowinst van het bedrijf.

8 Een timmerbedrijf koopt een nieuwe zaagmachine van € 22.000. Ze schrijven de machine in acht jaar af. De restwaarde van deze machine is na acht jaar € 4.500. Bereken de boekwaarde na drie jaar.

Begrippen

Paragraaf 1

bedrijfskosten
De kosten van een bedrijf (exclusief de inkoopwaarde van de omzet).
bedrijfsresultaat
De nettowinst.
break-evenafzet
De afzet waarbij de kosten gelijk zijn aan de opbrengsten.
break-evenomzet
De omzet waarbij de kosten gelijk zijn aan de opbrengsten.
consumentenprijs
De verkoopprijs inclusief btw.
kosten per eenheid product
De totale kosten gedeeld door het aantal stuks.
proportioneel variabele kosten
De variabele kosten stijgen evenredig mee met de productie.
verlies
De kosten zijn hoger dan de opbrengsten.

Paragraaf 2

automatisering
Vervangen van denkwerk door machines.
brutoloon
Het loon dat de werknemer ontvangt van zijn werkgever (en waar de werkgever bedragen op inhoudt).
concurrentiepositie
Hoe sterk een bedrijf of land economisch is in vergelijking met andere bedrijven of landen.
loonbelasting
Voorheffing van de belasting op inkomen, winst en vermogen.
loonheffing
Loonbelasting + premies volksverzekeringen.
mechanisatie
Vervangen van handarbeid door machines.
nettoloon
Brutoloon verminderd met alle inhoudingen.
premies werkgever
De sociale lasten van de werkgever.
volksverzekeringen
Verzekeringen die het hele volk verzekeren tegen gemaakte kosten of verlies aan inkomen.
werkgever
Iemand die werknemers in dienst heeft.
werknemersverzekeringen
Verzekeringen die werknemers verzekert tegen verlies aan inkomen door werkloosheid of arbeidsongeschiktheid.

Paragraaf 3

doelgroep
Het deel van de markt waar het bedrijf zich in de eerste plaats op richt.
e-commerce
Handel drijven via computernetwerken.
marketing
Beïnvloeden van potentiële klanten.
marketingmix
De mix van de vijf P's om potentiële klanten zo goed mogelijk te beïnvloeden.

merkreclame
Reclame waarbij het merk centraal staat.
personeelsbeleid
Het juiste personeel aantrekken, passend bij de te verkopen goederen of diensten.
plaatsbeleid
Een goede vestigingsplaats kiezen en op een goede manier het product aanbieden.
prijsbeleid
Een prijs bepalen waarbij de doelstelling van het bedrijf gehaald wordt, bijvoorbeeld maximale winst.
prijsdiscriminatie
Verschillende groepen consumenten betalen voor hetzelfde product een verschillende prijs.
productbeleid
De eigenschappen van het product veranderen om de klanten tevreden te houden of meer klanten te winnen voor het product.
productreclame
De aanbieder promoot de kwaliteiten van het product.
promotiebeleid
De manier waarop een bedrijf het product onder de aandacht brengt.

Paragraaf 5

aanschafwaarde
De prijs waarvoor de bezitting is gekocht.
afschrijven
De waarde van vaste activa op de balans verlagen.
boekwaarde
De waarde van een bezitting op de balans.
levensduur
Het aantal jaar dat een kapitaalgoed meegaat.
restwaarde
De prijs waartegen het oude kapitaalgoed verkocht wordt.

Samenvatting

Formules
Een handelsbedrijf rekent met de volgende formules:
omzet = verkoopprijs (exclusief btw) × afzet
brutowinst = omzet – inkoopwaarde van de omzet
nettowinst = brutowinst – bedrijfskosten
Een ander woord voor nettowinst is bedrijfsresultaat. Bij de break-evenomzet is de omzet gelijk aan de totale kosten.
De totale kosten gedeeld door het aantal geproduceerde goederen levert de kosten per eenheid product op.

Loonkosten, premies, brutoloon en nettoloon
De loonkosten van een werkgever bestaan uit: premies werkgever + brutoloon werknemer.
Op het brutoloon van de werknemer wordt een aantal bedragen ingehouden:
- loonbelasting;
- premies volksverzekeringen;
- premies werknemersverzekeringen;
- de pensioenpremie.

De loonbelasting en premies volksverzekeringen vormen samen de loonheffing.
Het brutoloon verminderd met alle inhoudingen is het nettoloon.

Arbeidsproductiviteit
Of een werkgever in staat is om hoge loonkosten te betalen, hangt af van de arbeidsproductiviteit van de werknemer. Voor een werkgever zijn de loonkosten per product belangrijker dan de absolute loonkosten. De loonkosten per product bereken je door de loonkosten te delen op het aantal geproduceerde goederen of diensten. Een stijging van de arbeidsproductiviteit verlaagt de loonkosten per product, omdat dezelfde loonkosten gedeeld worden door een groter aantal producten. De arbeidsproductiviteit kan vooral verhoogd worden door mechanisatie en automatisering, maar ook door scholing en een betere arbeidsverdeling. Als de loonkosten per product in Nederland lager worden ten opzichte van andere landen, versterkt dit de Nederlandse concurrentiepositie.

Marketingmix
Bedrijven proberen met marketing hun (potentiële) klanten te beïnvloeden. Bij de benadering van de markt kun je vijf soorten beleid onderscheiden: prijsbeleid, productbeleid, plaatsbeleid, promotiebeleid, personeelsbeleid. Met elkaar vormen ze de marketingmix.

Afschrijven
Vaste activa, zoals machines, bedrijfsauto's en inventaris verliezen in de loop van de tijd aan waarde. De vaste activa komen daarom elk achtereenvolgend jaar voor een lagere waarde op de balans. Dit noem je afschrijven. De afschrijvingskosten staan op de winst-en-verliesrekening.
Er zijn verschillende afschrijvingsmethoden:
- afschrijven met een vast percentage van de boekwaarde;
- afschrijven met een vast percentage van de aanschafprijs.

De gemiddelde afschrijving per jaar kun je berekenen met de formule:

$$\text{afschrijving per jaar} = \frac{\text{toekomstige aanschafwaarde} - \text{restwaarde}}{\text{levensduur}}$$

Hoofdstuk 6 economie
Meer over de markt



De geschiedenis van de Europese Unie kent goede tijden en slechte tijden. In goede tijden floreert de economie, groeit de handel tussen de lidstaten en maken de landen goede afspraken over gemeenschappelijke kwesties, zoals het visserijbeleid en het asielbeleid. Maat het gaat ook weleens minder goed. Een paar voorbeelden uit slechtere tijden: Duitsland en Frankrijk overtreden de begrotingsregels, maar betalen niet de afgesproken boete, Griekenland gaat failliet, Hongarije en Polen houden zich volgens de andere lidstaten niet aan de voorwaarden van de rechtstaat en Groot-Brittannië stapt met de Brexit helemaal uit de Unie. Het valt dus niet mee om de landen bijeen te houden, ondanks alle voordelen.

In dit hoofdstuk leer je wat er zich afspeelt op verschillende markten en hoe de overheid zich ermee bemoeit. Belangrijke begrippen in dit hoofdstuk zijn: invoerrechten, collectieve sector en extern effect.

introductieopdracht

1 Weet jij welke landen lid zijn van de Europese Unie? Kies de juiste landen: *België – Denemarken –Groot-Brittannië – Griekenland – Ierland – Noorwegen – Spanje – Turkije – Zwitserland.*
2 Welke van de bij vraag 1 genoemde lidstaten gebruikt de euro niet?
3 In Nederland werken veel Polen dankzij de Europese Unie. Voor wie is dat een voordeel?
4 Voor wie kan het Poolse aanbod van arbeid in Nederland een nadeel zijn?

Paragraaf 1

De grens over

intro

Het koninklijk paar bezoekt Portugal

Nederland exporteert veel goederen en diensten naar andere landen in de wereld. De export is voor Nederland zelfs zo belangrijk dat ook het koninklijk paar regelmatig wordt ingeschakeld om de export te promoten. De Volkskrant kopte op de dag van afreizen naar Portugal niet voor niets “Staatsbezoek Portugal vooral in teken van export en duurzame energie”. Maxima reist ook regelmatig zonder Willem-Alexander naar het buitenland om Nederland te promoten. Zo is zij in het verleden bijvoorbeeld op bezoek geweest in Brazilië en Dubai om daar onze ICT-producten te promoten. Onze export groeit vooral snel naar landen buiten Europa. Zuid-Korea gaat aan kop, daar verkopen we vooral gespecialiseerde machines aan, zoals chipmachines. In absolute cijfers verkopen we het meest aan Duitsland, op afstand gevolgd door België.

Bron 1 Koningin Máxima promoot Nederland in het buitenland



1 **a** Geef twee oorzaken waarom Duitsland, gemeten in euro’s, onze belangrijkste handelspartner is.

b Waarom is het bij internationale handel belangrijk om innovatief te zijn, dus om steeds nieuwe producten te bedenken, vooral in de ICT?

leertekst

Export en import

Nederland zou graag software aan de opkomende Arabische landen willen verkopen. Deze verkoop van software is een voorbeeld van Nederlandse **export** (uitvoer) van goederen en diensten. Net als de uitvoer van landbouwmachines naar België en de uitvoer van Nederlandse aardappels naar de VS. Andersom zijn een optreden van Dua Lipa in Amsterdam en de aankoop van Spaanse sinaasappels voorbeelden van Nederlandse **import** (invoer).

Het exporteren van goederen en diensten heeft verschillende voordelen:
- Het levert werkgelegenheid en inkomen op in Nederland.
- Als goederen en diensten naar niet-eurolanden worden uitgevoerd, levert de export buitenlandse valuta (buitenlands geld) op. Bijvoorbeeld Amerikaanse dollars, Engelse ponden en Japanse yens. Deze buitenlandse valuta kan Nederland gebruiken om goederen en diensten te importeren uit niet-eurolanden.

Dankzij de import van goederen beschikken we over producten die we niet zelf kunnen produceren of die bij eigen productie veel duurder zouden zijn.

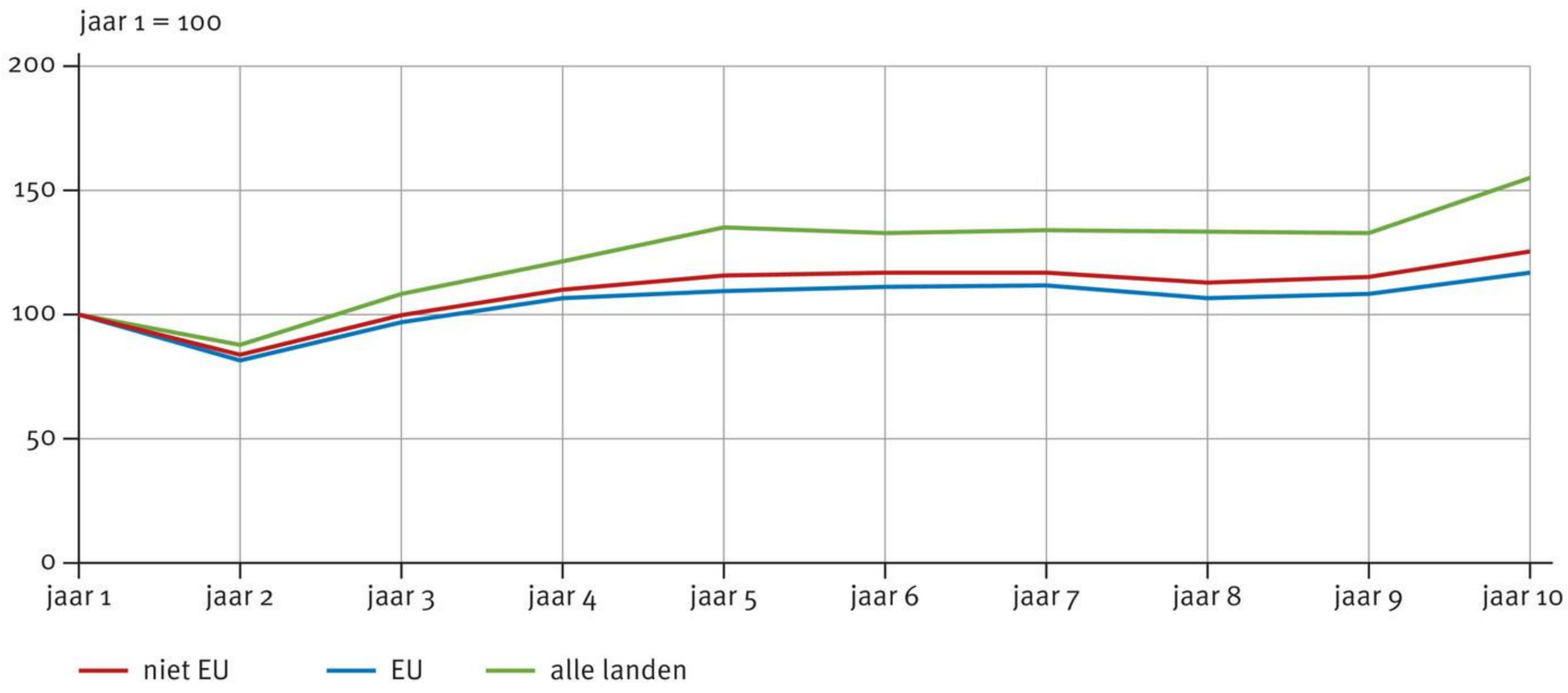
2 Geef van de volgende voorbeelden aan of het Nederlandse export of import is.
- **a** Het Nederlandse fotomodel Romee Strijd loopt in de VS een modeshow.
- **b** Een Japanner slaapt in een hotel in Amsterdam.
- **c** Albert Heijn laat zijn huismerkpasta in Italië produceren.
- **d** Nederland verkoopt tulpen aan Duitsland.
- **e** Een Nederlander gaat in Parijs naar een theatervoorstelling.
- **f** Een Nederlandse wijnhandelaar koopt wijn in Californië.
- **g** Dua Lipa geeft een optreden in Amsterdam.

3 Geef twee voorbeelden van extra werkgelegenheid als gevolg van vraag 2b.

4
- **a** Bij welke voorbeelden in opdracht 2 ontvangt Nederland buitenlands geld? Verklaar je keuze.
- **b** Nederland moet met export buitenlands geld verdienen om de import van goederen en diensten uit niet-eurolanden te kunnen betalen. Bij welk voorbeeld in opdracht 2 zijn dollars nodig?

5 Geef een voorbeeld van een product dat wij in Nederland niet, of alleen tegen heel hoge kosten kunnen produceren.

Bron 2 De Nederlandse exportwaarde



6
- **a** Bekijk bron 2. Geeft deze grafiek de verandering van de hoeveelheid geëxporteerde goederen en diensten of van de export in euro's? Verklaar je keuze.
- **b** Lees uit de bron af met hoeveel procent de totale Nederlandse exportwaarde is gestegen van jaar 1 tot en met jaar 10.
- **c** Is de handel met de andere landen in de EU tussen jaar 1 en jaar 10 relatief toegenomen of afgenomen? Verklaar je keuze.

leertekst

Een open economie

De waarde van alle geproduceerde goederen en diensten in een land in een jaar is het **bruto binnenlands product (bbp)**. Een groot deel van de Nederlandse productie wordt geëxporteerd naar het buitenland. Andersom importeert Nederland ook veel goederen en diensten. Nederland heeft dus een **open economie** en is erg afhankelijk van de handel met het buitenland (bron 1). De mate van afhankelijkheid bereken je met de **exportquote** en de **importquote**: de waarde van de export en import als percentage van het bbp.
Omdat Nederland een groot deel van zijn productie aan het buitenland verkoopt, heeft Nederland dus een hoge exportquote. En we hebben ook een hoge importquote.
Als de **wereldhandel** groeit, profiteert Nederland met zijn open economie mee met de groei van de handel op wereldniveau. Zo is de wereldhandel, via onze export, de motor van de Nederlandse economie.

$$\text{exportquote} = \frac{\text{waarde van de export}}{\text{bbp}} \times 100\%$$

$$\text{importquote} = \frac{\text{waarde van de import}}{\text{bbp}} \times 100\%$$

7 **a** De VS exporteren en importeren veel meer goederen en diensten dan Nederland. Toch is de economie van Nederland meer open dan die van de VS. Leg dit uit.

b Leg uit waarom een klein land meestal een meer open economie heeft dan een groot land.

8 Bekijk de tabel. Welk land heeft de minst open economie? Geef een berekening.

	Land A	Land B	Land C	Land D
Bbp	€ 200 miljard	€ 700 miljard	€ 450 miljard	€ 1.220 miljard
Export	€ 50 miljard	€ 210 miljard	€ 102 miljard	€ 450 miljard
Import	€ 40 miljard	€ 280 miljard	€ 69 miljard	€ 430 miljard

leertekst

De EU als handelsblok

De landen van de **Europese Unie (EU)** hebben met elkaar een aantal afspraken gemaakt, waaronder:

- Er is vrij verkeer van goederen en diensten. Lidstaten van de EU mogen hun eigen bedrijven niet helpen door importproducten uit andere EU-landen met **invoerrechten** (belasting) duurder te maken. Met een **subsidie** de eigen export naar een ander EU-land stimuleren, is ook verboden.
- Er is vrij verkeer van arbeid en kapitaal. Zonder belemmeringen mogen binnen de EU:
  - werknemers in een ander land gaan werken;
  - burgers hun geld op een buitenlandse rekening zetten;
  - bedrijven in een ander land investeren, bijvoorbeeld een fabriek opzetten.

De landen van de EU vormen economisch gezien op deze manier één grote **interne markt** waarbinnen vrij gehandeld mag worden. Deze interne markt biedt voordelen aan de Europese bedrijven. Zo zijn er geen belemmeringen aan de grens en is er een grote afzetmarkt. Dankzij die grote afzetmarkt kunnen Europese bedrijven groter worden en profiteren van **schaalvoordelen**. Schaalvoordelen zijn voordelen als gevolg van een grote productie. Dankzij deze schaalvoordelen kunnen Europese bedrijven de concurrentie met sterke bedrijven uit de VS en Azië beter aan.

9 De volgende zinnen leggen het voordeel van de interne markt uit. Zet ze in de juiste volgorde.
- **A** Schaalvoordelen verlagen de kosten per product.
- **B** De interne markt biedt de Europese bedrijven een grote afzetmarkt.
- **C** Europese bedrijven kunnen beter concurreren met de rest van de wereld.
- **D** De grote afzetmarkt maakt productie op grote schaal mogelijk.

Bron 3 Vier Nederlanders over de EU en de interne markt

Een werkloze vrachtwagenchauffeur: “Van mij mag de Europese Unie afgeschaft worden. Ik ben vorig jaar bij Transo mijn baan kwijtgeraakt. Er rijdt nu een Pool in mijn vrachtauto, want die is goedkoper.”

De directrice van een vervoersbedrijf: “Mijn concurrenten drukken de loonkosten met Oost-Europese chauffeurs. Zo kunnen ze goedkopere vervoersprijzen rekenen. Ik moet wel mee met die trend. Maar ik werk niet met illegale bureaus. Maar ja, een afdeling in Polen oprichten om de Nederlandse hoge lasten te omzeilen – dat mag wel.”

Een SP-lid: “De regering is schuldig aan de problemen op de arbeidsmarkt, niet de Oost-Europeanen. De regering doet te weinig om de uitbuiting en concurrentievervalsing te bestrijden.

Een VVD-lid: “Een van de voordelen van Europa is de interne markt. Nederland heeft een open economie en 70% van onze welvaart komt daaruit voort. Die interne markt en dus ook een vrije arbeidsmarkt zijn van groot belang.”

10 **a** Lees bron 3. Hoe kan het Nederlandse bedrijfsleven profiteren van het vrij verkeer van arbeid?
b Wie geeft een voorbeeld van vrij verkeer van kapitaal? Verklaar je keuze.
c Verdedig de mening van de werkloze vrachtwagenchauffeur dat hij slachtoffer is van de interne markt.
d Verdedig de mening dat de interne markt niet de oorzaak is van de werkloosheid van de vrachtwagenchauffeur.

leertekst

De EU binnen de wereldeconomie

De EU stimuleert de vrije handel binnen haar grenzen, maar ten opzichte van de rest van de wereld is dat minder het geval. De EU heft bijvoorbeeld invoerrechten om sommige import van buiten de EU te beperken (bron 4). Ook kan zij de export van haar eigen producten naar landen buiten de EU stimuleren door de prijs met subsidie kunstmatig te verlagen. Invoerrechten en exportsubsidies zijn voorbeelden van **protectie**. De EU trekt als handelsblok **multinationals** aan. Multinationals zijn bedrijven met vestigingen in veel landen. Zij profiteren van de Europese integratie en kiezen in Europa de meest geschikte locaties. Zo zijn landen in Oost-Europa in trek, omdat de bedrijven daar goed opgeleide en toch goedkope werknemers kunnen vinden. Ook op wereldniveau bestaat een **internationale arbeidsverdeling**. Elk land produceert die goederen en diensten waar het het best of goedkoopst in is.

Bron 4



De EU kan Europese suikerproducenten met invoerrechten beschermen tegen buitenlandse concurrentie. Export van suiker kan met subsidies gestimuleerd worden.

11 Bekijk bron 4. Welke woorden zijn hieronder in de uitleg weggelaten?

Invoerrechten

Importproducten van buiten de EU kunnen met invoerrechten ...A... worden gemaakt. Invoerrechten zorgen ervoor dat dure Europese producten op de ...B... markt niet door ...C... van goedkope producten van buiten de EU worden weggeconcurreerd.

Subsidies

De EU subsidieert sommige Europese landbouwproducten. Subsidie ...D... de prijs van een product. Deze exportsubsidies maken het mogelijk om de dure Europese landbouwproducten te kunnen ...E... naar de rest van de wereld.

Bron 5

Een Nederlands automatiseringsbedrijf vestigde een aantal jaar geleden een callcenter in Boedapest. In een kantoor in Boedapest nemen Hongaren de telefoon op als mensen naar de helpdesk bellen. In Hongarije zijn veel mensen met een goede opleiding die meerdere talen spreken. En de lonen in Hongarije zijn gemiddeld de helft van de lonen in Nederland.

(Vrij naar: management team)

12 **a** Een Nederlands automatiseringsbedrijf heeft een callcenter in Boedapest (bron 5). Waarom kunnen helpdeskdiensten tegenwoordig verplaatst worden naar Boedapest, en vroeger niet? Geef twee oorzaken.

b Noem nog twee diensten aan inwoners van Nederland die naar het buitenland verplaatst kunnen worden.

Eindopdracht

13 **a** Leg uit hoe met het instellen van invoerrechten het dumpen van staal op de Amerikaanse markt wordt bestreden (bron 6).

b Uitspraak 1: Invoerrechten stimuleren de internationale arbeidsverdeling.
Uitspraak 2: Dumping bedreigt Amerikaanse werkgelegenheid.
Uitspraak 3: Dumping is een voorbeeld van protectie.
Geef voor elke uitspraak aan of deze juist of onjuist is en verklaar je antwoord.

Bron 6

Indonesië dumpt staal

Indonesië stimuleert zijn kwakkelende economie door staal op de Amerikaanse markt onder de kostprijs te verkopen. Amerikaanse staalproducenten willen nu dat Amerika invoerrechten heft op Indonesisch staal. Indonesië zegt dat dumping tijdelijk is toegestaan om een stukje van de markt te veroveren. Indonesië dreigt nu met het instellen van invoerrechten op Amerikaanse producten.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 2

De uitkomsten van de markt

intro

“Ze stelen de stilte en ons woongenot”

Frits en Anja kochten twee jaar geleden een huis in de Oostpolder. Anja: “We hadden ook gezellig in het dorp kunnen gaan wonen, maar we houden allebei van rust en ruimte. Het was ook heerlijk, de afgelopen twee jaar. Maar nu worden er windmolens in de polder geplaatst. Weg rust, want die dingen maken lawaai. En ons mooie uitzicht is ook weg.”
“Ik vind zelf die knipperende lichten nog het ergst,” vult Frits aan. “Nooit meer een echt donkere nacht.”



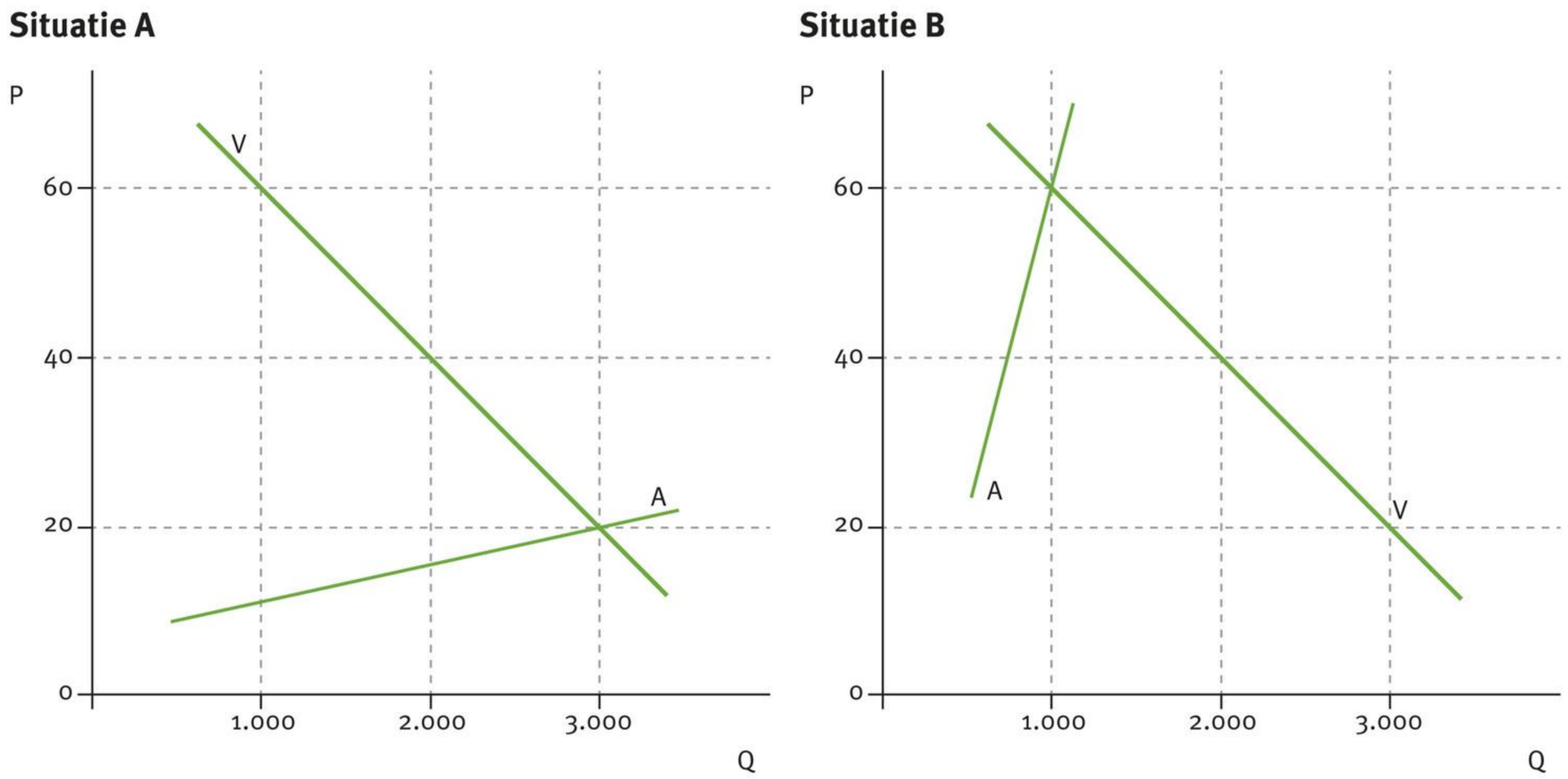
1 Wat is een voordeel van stroom van windmolens in vergelijking met stroom van kolen- of kerncentrales?
2 Wat is een nadeel van stroom van windmolens in vergelijking met stroom van kolen- of kerncentrales?

leestekst

Wie profiteert van de markt?

Consumenten willen graag veel producten kopen tegen lage prijzen. Dat is goed voor hun welvaart. De **welvaart** geeft aan in welke mate mensen in staat zijn om hun behoeften aan schaarse goederen en diensten te bevredigen. En omdat de behoeften altijd groter zijn dan de middelen (zie paragraaf 1 van hoofdstuk 1) ligt het voor de hand dat de welvaart stijgt als mensen meer schaarse goederen kunnen kopen.
Situatie A in bron 1 geeft een marktuitkomst waarbij vooral de consumenten profiteren. Alle consumenten kopen het product tegen een prijs van € 20, terwijl veel consumenten het product ook tegen een hogere prijs zouden kopen. De marktuitkomst van situatie B is veel minder gunstig voor de consument. De prijs is erg hoog en er zijn niet veel consumenten die het product ook tegen een hogere prijs hadden gekocht. In dit geval profiteren de aanbieders meer. Een groot deel van de duizend stuks die nu worden verkocht, waren ook tegen een lagere prijs aangeboden. Bijvoorbeeld: bij een prijs van € 40 worden nog steeds 800 van de 1.000 stuks aangeboden. De aanbieders van deze 800 stuks maken dankzij de evenwichtsprijs van € 60 dus extra winst.

Bron 1 Vraag en aanbod van games



3 **a** Welvaart is subjectief. De ene persoon is tevreden met zijn oude fiets en dus welvarender dan de andere persoon die ontevreden is met een nieuwe Alfa Romeo. Leg dit uit met het begrip 'welvaart' in de leertekst.

b Toch zegt de leertekst dat het eigenlijk logisch is dat de welvaart stijgt als een consument meer goederen kan kopen. Waarom?

4 **a** Bekijk bron 1. Hoe kun je uit bron 1 aflezen dat in situatie A de verkoopprijs van een game € 20 is?

b Hoeveel consumenten kopen de game bij deze prijs als iedere klant één game koopt?

c Hoeveel consumenten hadden de game ook bij een prijs van € 40 gekocht?

d Hoeveel geld bespaart deze groep consumenten minimaal doordat de game 'maar' € 20 kost, terwijl ze ook € 40 hadden willen betalen?

e Een deel van de consumenten die de game ook bij een prijs van € 40 hadden gekocht, hadden zelfs € 60 willen betalen. Hoeveel consumenten hadden de game ook bij een prijs van € 60 gekocht?

f Waarom mag je dus de conclusie trekken dat in marktsituatie A veel consumenten kunnen profiteren?

5 Bekijk situatie B in bron 1. Dezelfde vraaglijn als in situatie A wordt nu gecombineerd met een andere aanbodlijn.

a Hoeveel stuks worden aangeboden bij de evenwichtsprijs van P = 60?

b Leg uit dat de consumenten in situatie B minder voordeel hebben dan in situatie A.

c Hoe meer de consumenten kunnen profiteren van de markt, hoe hoger hun welvaart. Welke conclusie kun je trekken als de markt verandert van situatie A naar situatie B?

d Hoe laat situatie B zien dat nu vooral aanbieders kunnen profiteren?

leertekst

Externe effecten

Op de markt van elektriciteit opereren aanbieders en vragers. Een aanbieder plaatst windmolens in de Oostpolder waar Frits en Anja een huis hebben gekocht. Frits en Anja hebben last van de windmolens. Deze negatieve 'bijwerking' van de elektriciteitsmarkt (lawaai, horizonvervuiling) noem je een **negatief extern effect**. Negatief omdat het woongenot van Frits en Anja wordt aangetast, waardoor hun welvaart daalt. Extern omdat het gedaalde woongenot van Frits en Anja niet in de kosten van het windmolenbedrijf verrekend zijn. Het windmolenbedrijf hoeft er niet voor te betalen.
In dit voorbeeld is er sprake van een **extern effect** als gevolg van productie. Ook consumptie kan negatieve externe effecten veroorzaken. Bijvoorbeeld: zwerfvuil op straat door weggegooide verpakkingen en luchtverontreiniging door barbecues op mooie zomerdagen.
Productie en consumptie brengen ook **positieve externe effecten** met zich mee. Mensen kunnen bijvoorbeeld genieten van de mooie voortuin van hun buren. En een medicijnfabrikant introduceert een nieuw medicijn waardoor andere bedrijven profiteren van gezondere werknemers.

6 Kies de vier juiste voorbeelden van een extern effect.
- **a** De kunstmest van boeren vervuilt het grondwater.
- **b** Stroopwafelbakkers verkopen de snippers voor € 0,25.
- **c** Bioscoopbezoekers genieten van de mooie beelden van de film.
- **d** De discotheek geeft omwonenden voor half geld toegang.
- **e** Het water van de haven wordt als koelwater voor fabrieken gebruikt. Daardoor blijft de haven langer ijsvrij.
- **f** Inwoners van de flat naast het stadion van de professionele voetbalclub kunnen de wedstrijd vanuit hun woonkamer gratis bekijken.
- **g** Natuurliefhebbers betreuren de skyline van flats aan de rand van het natuurgebied.

7 Bekijk bron 2. De winning van aardgas in Groningen ging jarenlang gepaard met aardbevingen. De overheid had (veel) tijd nodig om te bepalen hoe ze met dit probleem om moest gaan.
- **a** Leg uit waarom in deze bron sprake is van een extern effect.
- **b** Noem een positief extern effect van de winning van aardgas in Groningen.

Bron 2 Een extern effect van ...



leertekst

De overheid grijpt in

De overheid probeert de negatieve externe effecten te beperken. Zo worden de negatieve externe effecten van autorijden beperkt door autorijders per liter benzine een bedrag aan accijns te laten betalen. Dit heeft twee voordelen:

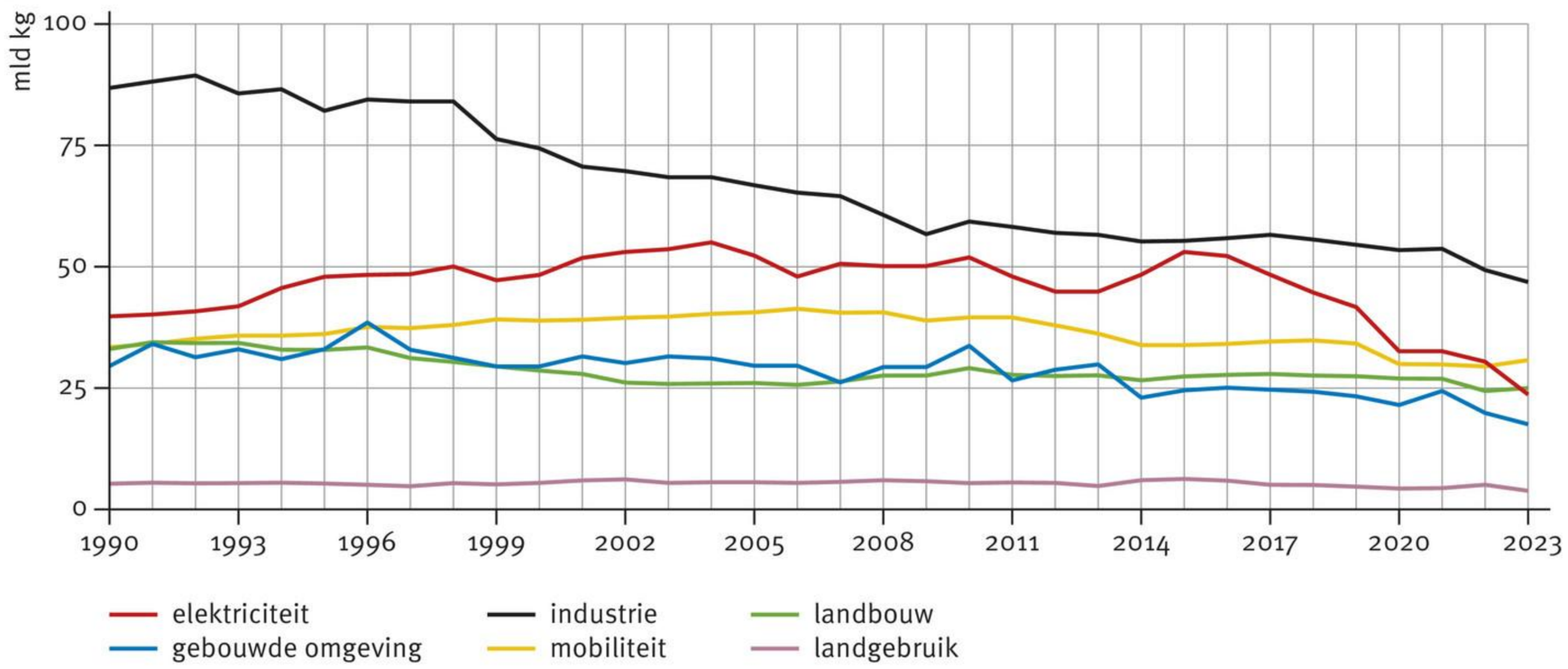
- Autorijders moeten nu de negatieve externe effecten via de accijns zelf betalen. Zij zullen dus in hun overweging hoeveel kilometer ze per jaar gaan rijden ook de negatieve externe effecten meewegen.
- De opbrengst aan accijns kan de overheid gebruiken om de negatieve gevolgen van het autorijden te bestrijden.

De Nederlandse overheid heft bij milieuonvriendelijke auto's ook een hogere belasting op auto's (bpm: belasting van personenauto's en motorrijwielen). Dit stimuleert autofabrikanten om hun auto's milieuvriendelijker te maken, omdat zij anders door de hogere belasting klanten kwijtraken aan autofabrikanten die milieuvriendelijker auto's maken.

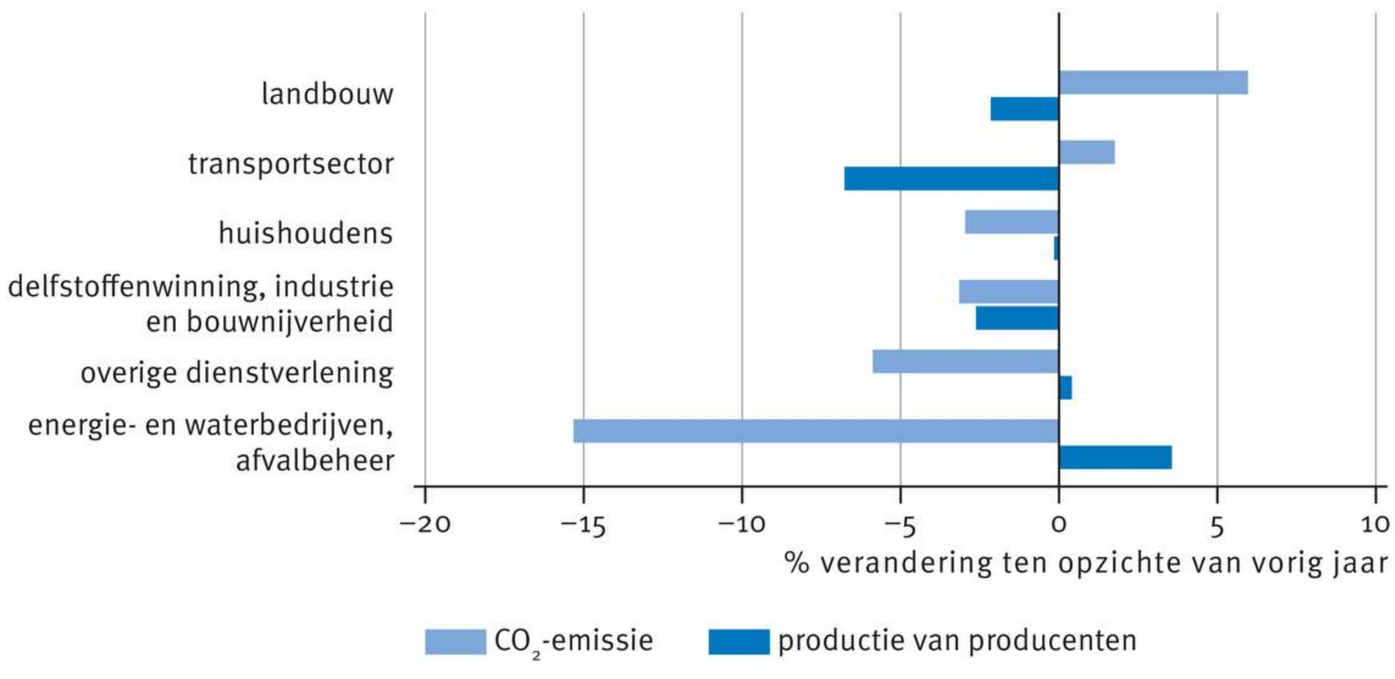
8 **a** Bekijk bron 3. Hoe is het mogelijk dat de overheid milieuonvriendelijke auto's hoger belast, maar dat de uitstoot van koolstofdioxide bij het wegverkeer tussen 2020 en 2023 toch niet is gedaald?

b Bekijk bron 4. Waarom is bron 4 veel geschikter dan bron 3 om te bepalen of de diverse sectoren hun best doen om de uitstoot van koolstofdioxide te beperken?

Bron 3 De uitstoot van broeikasgassen naar sector



Bron 4 CO_2-uitstoot in vergelijking met de productie



Eindopdracht

Een gemeente besluit dat organisatoren van grote sportevenementen voortaan zelf moeten betalen voor de inzet van politie tijdens de evenementen. Voetbalclub Furora is daarom verplicht om bij elke thuiswedstrijd voor de politie-inzet te betalen. Het bestuur van de voetbalclub bespreekt de gevolgen van dit besluit. De penningmeester laat daarbij bron 5 zien. In bron 5 is de oude situatie weergegeven en staat Q voor het aantal toeschouwers per jaar. Jaarlijks speelt de club twintig thuiswedstrijden en het stadion is op elk van die speeldagen met 25.000 bezoekers volledig uitverkocht. De politie-inzet kost de club € 0,50 per bezoeker per wedstrijd voor persoonscontrole plus € 250.000 op jaarbasis voor algemene controles. De penningmeester stelt voor die kostenverhoging volledig door te berekenen in de toegangsprijs.

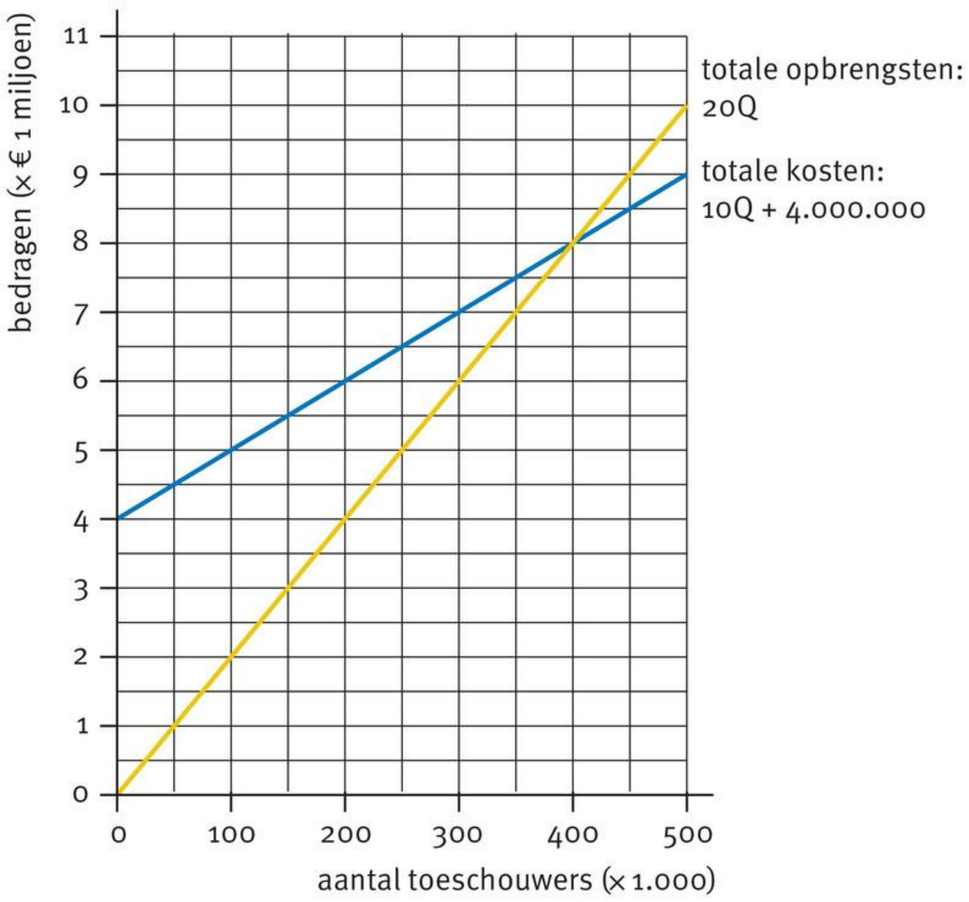
9 **a** Leid uit bron 5 de oude toegangsprijs af.

b Bereken de toegangsprijs als het clubbestuur het voorstel van de penningmeester overneemt.

c De burgemeester verdedigt het besluit om de voetbalclub zelf te laten opdraaien voor de beveiligingskosten, met de stelling dat hierdoor de negatieve externe effecten van voetbal in de gemeente afnemen, waardoor de welvaart toeneemt. Een gemeenteraadslid stelt dat de burgemeester gelijk heeft met zijn stelling over de afnemende externe effecten, maar niet met zijn conclusie dat de welvaart daardoor toeneemt. Klopt het dat de negatieve externe effecten van voetbal in de gemeente afnemen? Verklaar het antwoord.

d Geef een verklaring voor het verschil van mening tussen de burgemeester en het gemeenteraadslid.

Bron 5 Opbrengsten en kosten Furora



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 3

De overheid, bemoeizuchtig?

intro

Subsidie voor iets leuks

Jongeren in Apeldoorn die een leuke activiteit organiseren, kunnen daarvoor subsidie krijgen van de gemeente. Er is in totaal € 26.000 beschikbaar.
De gemeente vraagt om projecten die de leefbaarheid van de straat of buurt verbeteren. Als voorbeelden noemt de gemeente buurtfeesten en sportwedstrijden, maar ook andere originele plannen zijn welkom.
(Vrij naar: destentor.nl)

1 Geef twee andere voorbeelden waar de subsidie van de gemeente Apeldoorn voor gebruikt kan worden.
2 Waarom is de organisatie van leuke buurtactiviteiten moeilijk als de gemeente geen subsidie geeft?

leertekst

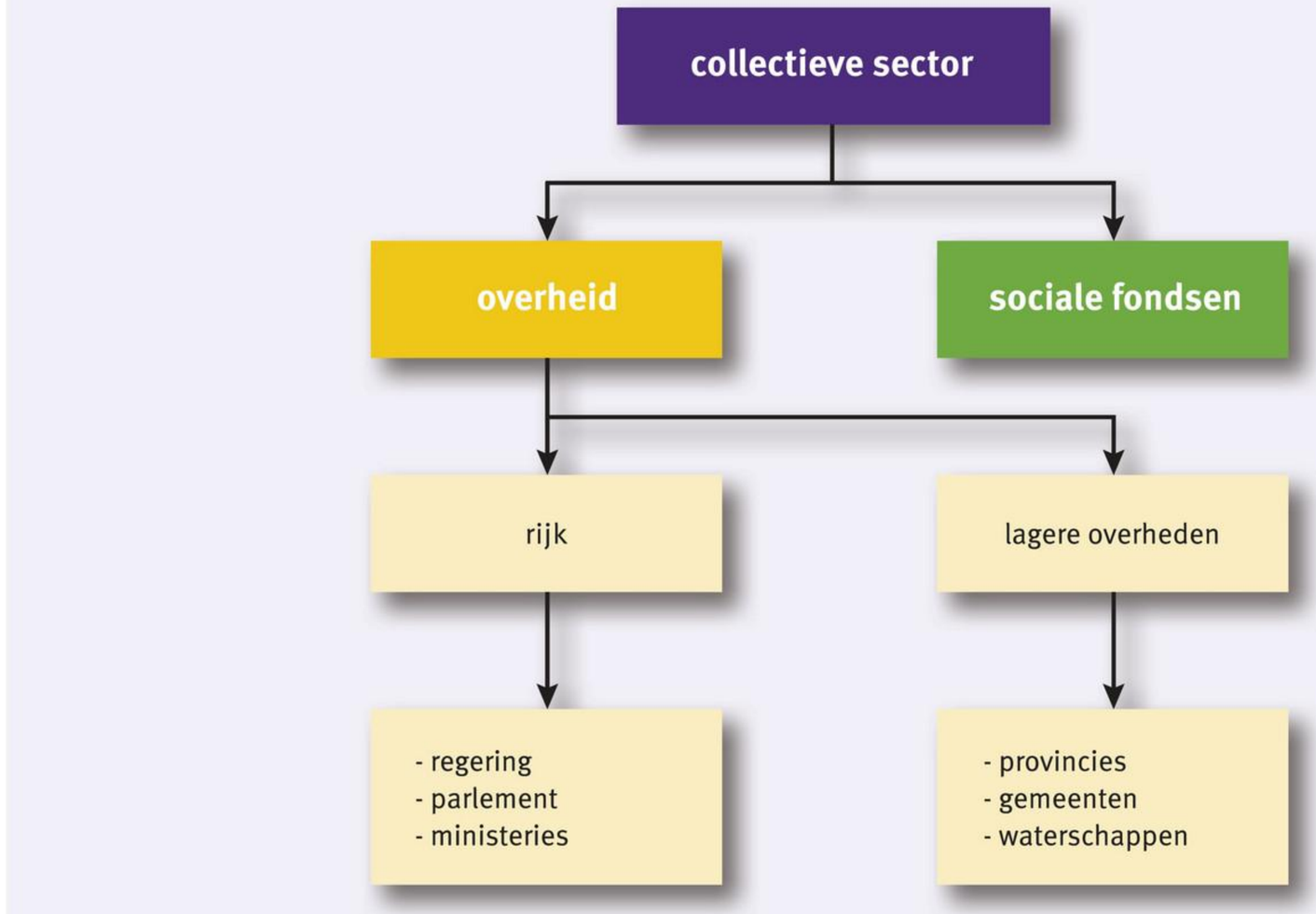
Overheden grijpen in

De **overheid** bemoeit zich met allerlei zaken, ook met zaken die jongeren aangaan. De landelijke overheid wil bijvoorbeeld het gebruik van tabak en alcohol onder jongeren afremmen en de gemeente Apeldoorn stimuleert leuke jeugdactiviteiten om de sfeer in buurten te verbeteren.
De overheid is een onderdeel van de **collectieve sector** (bron 1). De collectieve sector bestaat uit de overheid en de sociale fondsen.
De overheid bestaat uit:
- de rijksoverheid (het **Rijk**);
- de provincies, gemeenten en waterschappen, met elkaar de **lagere overheden**.

Bij de rijksoverheid horen de regering, het parlement en de departementen (ministeries). De regering bestuurt het land, het parlement controleert de regering. De regering en het parlement beslissen over zaken die alle Nederlanders aangaan. Bijvoorbeeld:
- De minister van Infrastructuur en Milieu werkt met het departement een plan uit om de files te bestrijden.
- De minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap bedenkt met hulp van het departement een plan uit om meer studenten enthousiast te maken voor een baan in het onderwijs.

Het parlement beslist of de plannen worden uitgevoerd.
Provincies, gemeenten en waterschappen horen bij de lagere overheid. Het provinciebestuur controleert het werk van de gemeenten in de provincie. Het provinciebestuur zorgt er ook voor dat de gemeenten (goed) samenwerken.
De gemeente gaat over zaken die alleen de inwoners van de gemeente aangaan, zoals: welke verenigingen krijgen subsidie, hoe hoog is de belasting op de huizen en vanaf welke leeftijd mag je in een café?
Waterschappen zorgen voor de waterhuishouding in Nederland. Zij bewaken het waterpeil en de kwaliteit van het water. Dit is een belangrijke taak in het waterrijke Nederland.
De sociale fondsen verzorgen de sociale verzekeringen, zoals de werkloosheidsverzekering.

Bron 1



3 Vul de juiste begrippen in:
- **a** lagere overheid + Rijk = ...
- **b** sociale fondsen + overheid = ...
- **c** provincies + gemeenten + waterschappen = ...
- **d** regering + ministeries + ... = Rijk

4 De regering, met de ministers en de minister-president, bestuurt het land. Onder de voorbeelden hierna staan de twaalf ministeries. Kies bij ieder voorbeeld het bijpassende ministerie.
- **A** De minister heeft de veiligheidsbuffer Oesterdam geopend.
- **B** De inspectie is een onderzoek begonnen naar arbeidsuitbuiting van Poolse werknemers.
- **C** Nieuwe euromunten met Willem-Alexander worden geslagen.
- **D** Nederland draagt bij aan een VN-missie in Oekraïne.
- **E** Persoonsgerichte aanpak van veelplegers is succesvol.
- **F** Minister sluit een akkoord voor vermindering van zout, vet en calorieën.

1 Ministerie van Algemene Zaken
2 Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
3 Ministerie van Buitenlandse Zaken
4 Ministerie van Defensie
5 Ministerie van Economische Zaken
6 Ministerie van Financiën
7 Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat
8 Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap
9 Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid
10 Ministerie van Justitie en Veiligheid
11 Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport
12 Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur

5 De overheid bepaalt tot welke leeftijd je verplicht onderwijs moet volgen. Dit is een voorbeeld van een manier waarop jij met de overheid te maken hebt. Noem nog drie andere voorbeelden.

leertekst

Subsidie

De overheid kan met een subsidie producenten of consumenten een geldbedrag geven. Met de subsidie probeert de overheid de consumptie van bepaalde goederen of diensten te stimuleren (bron 2).
Voor producenten die subsidie ontvangen, wordt het aantrekkelijker om het product aan te bieden. Zij gaan meer aanbieden, waardoor de prijs van het product daalt. De lagere verkoopprijs stimuleert meer consumenten om het product te kopen. Bijvoorbeeld: theaters krijgen subsidie, waardoor theaterkaartjes goedkoper worden en meer mensen naar het theater gaan.
Ook consumenten kunnen subsidie krijgen. De subsidie maakt het aantrekkelijker om het product te kopen. Bijvoorbeeld: de overheid subsidieerde tot 2013 zonnepanelen. De overheid betaalde een deel van de aankoopprijs. Daardoor werd een deel van de consumenten, die bij de hogere prijs de panelen niet zou kopen, nu overgehaald om zonnepanelen op het dak te plaatsen.

Bron 2

De gemeente Almelo biedt inwoners en ondernemers een subsidieregeling aan om de aanleg van groene daken in de stad te stimuleren.
Een groen dak is een dak dat bedekt is met vegetatie en begroeiing. Particulieren en bedrijven die een groen dak willen laten aanleggen, kunnen rekenen op een gemeentelijke bijdrage van ongeveer € 22 per vierkante meter. Groene daken zorgen voor een beter leefklimaat, een fraaier uitzicht en een betere luchtkwaliteit. Daarnaast zorgen deze daken voor een beter binnenklimaat en een langere levensduur van de dakbedekking.
(Vrij naar: rtvoost.nl)

6 **a** In de leertekst en bron 2 lees je voorbeelden van overheidssubsidies. Wat voor soort producten subsidieert de overheid, gelet op deze voorbeelden?
b Waarom kiest de overheid ervoor om dit soort activiteiten te subsidiëren, denk je?

7 Shiraz en Wim wonen in Almelo en moeten hun dak (48 m^2) vernieuwen. Zij overwegen een groen dak. Na het aanvragen van offertes blijkt een gewoon dak € 4.500 te kosten en een groen dak € 5.700. Shiraz en Wim waarderen de voordelen van een groen dak. Zij beslissen dat zij voor het groene dak kiezen als de meerprijs van het groene dak, rekening houdend met de subsidie, onder de € 500 blijft.
a Gebruik bron 2. Kiezen Shiraz en Wim voor het groene dak? Verklaar je antwoord met
een berekening.
b Hoe kun je uit bron 2 afleiden dat het kostenverschil tussen de twee daken op langere termijn minder groot is dan het bij vraag 7a berekende bedrag?

leertekst

Accijns

De overheid heft extra **accijns** (belasting) op goederen waarvan zij de consumptie wil afremmen, zoals sigaretten, alcohol en benzine. De bedrijven moeten een deel van de verkoopprijs als accijns aan de overheid afstaan. Hierdoor wordt het voor bedrijven minder aantrekkelijk om het product aan te bieden. Het aanbod daalt, waardoor het product duurder wordt. Door de hogere prijs daalt de vraag naar het product.
Accijns is een voorbeeld van een **kostprijsverhogende belasting** op goederen en diensten. De btw (op bijna alle producten) en invoerrechten op importproducten zijn twee andere voorbeelden van kostprijsverhogende belastingen op goederen en diensten.
De overheid probeert ook op andere manieren de consumptie te beïnvloeden. Een veelgebruikt middel is voorlichting, bijvoorbeeld via www.rijksoverheid.nl.

8 Kostprijsverhogende belastingen worden ook wel indirecte belastingen genoemd, omdat ze indirect, via het kopen van goederen en diensten, betaald worden.

a Hieronder staan voorbeelden van belastingen. Wat zijn goede voorbeelden van kostprijsverhogende belastingen?
- btw
- loonbelasting
- vennootschapsbelasting
- inkomstenbelasting
- accijns
- invoerrechten

b Welk doel hoort bij welk type belasting? Maak de juiste combinaties.

A invoerrechten	**1** consumptie afremmen
B btw	**2** geld ontvangen om de overheidsuitgaven te kunnen betalen
C accijns	**3** import afremmen

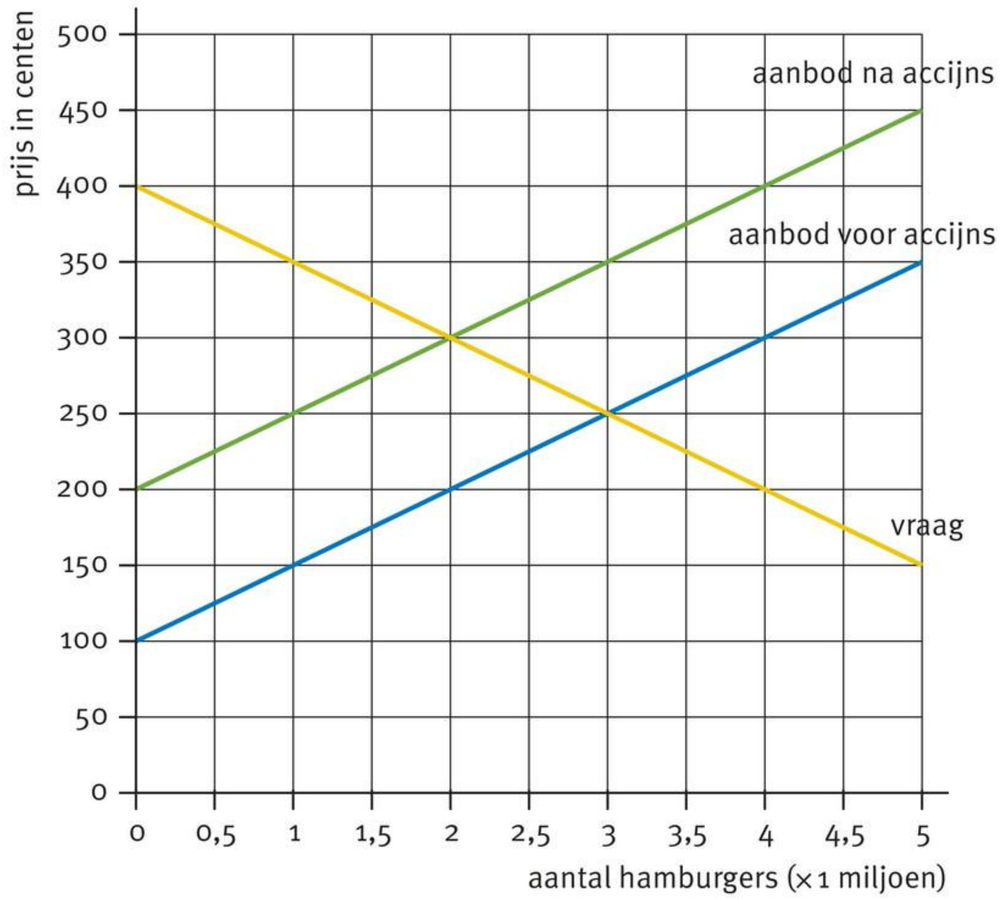
9 De overheid wil de gezondheid van jongeren verbeteren. De eerste maatregel is het heffen van € 1 accijns op hamburgers (bron 3).

a Bekijk bron 3. Met welk bedrag stijgt de prijs van een hamburger door de accijns?

b Leg uit waarom de eigenaren van de hamburgerrestaurants verlies aan banen in hun branche verwachten.

c Bereken hoeveel geld de overheid ontvangt aan accijns.

Bron 3 Vraag en aanbod van hamburgers



leertekst

Collectieve goederen

Het marktmechanisme van vraag en aanbod kan heel veel goederen voortbrengen. Maar niet alle goederen. Niemand begint een bedrijf dat straatverlichting verkoopt. Want straatverlichting is onverkoopbaar. Het is onmogelijk om te meten hoeveel mensen van de verlichting gebruikmaken en hoe vaak ze dat doen. Straatverlichting is niet in individueel leverbare eenheden te verkopen. Dus als de bevolking straatverlichting wenst, zal de overheid daarvoor moeten zorgen. Want de overheid kan de mensen met belastingheffing wel laten betalen voor de verlichting.
Goederen die, zoals straatverlichting, onverkoopbaar zijn, noem je **collectieve goederen**.
De collectieve sector zorgt ervoor dat deze goederen aanwezig zijn.

10 **a** Een ander voorbeeld van een collectief goed is een dijk. Waarom kan een commercieel bedrijf geen dijken verkopen waarmee de bewoners tegen de zee beschermd worden?
b Een snelweg is geen collectief goed. Een commercieel bedrijf kan een weg aanleggen en er geld mee verdienen. Hoe kan het bedrijf de automobilisten laten betalen voor het gebruik van de weg?
c Een paspoort is ook geen collectief goed. Toch regelt de overheid de paspoorten. Waarom regelt de overheid de verkoop van paspoorten liever zelf?
d Wat is een ander goed voorbeeld van een collectief goed?
- defensie
- auto's
- bewaking van bedrijventerreinen
- onderwijs

leertekst

Belasting op inkomen, winst en vermogen

De overheid vindt dat de werking van vraag en aanbod te grote inkomensverschillen tussen mensen veroorzaakt. Een linkerspits in het profvoetbal heeft een zeldzaam talent in een sport met veel media-aandacht en verdient miljoenen. Iemand met minder mogelijkheden, bijvoorbeeld een fabrieksarbeider, verdient het minimumloon. Naar een gehandicapte Nederlander is op de arbeidsmarkt nauwelijks vraag en deze verdient bij werkloosheid dus niets. De overheid wil deze verschillen in inkomen voor een deel corrigeren door de profvoetballer meer belasting te laten betalen dan de fabrieksarbeider. Nederland heeft een systeem van **belasting op inkomen, winst en vermogen**, waarbij mensen met een hoog inkomen naar verhouding meer belasting betalen dan mensen met een laag inkomen. Dit noem je een progressief belastingstelsel.
Van tijd tot tijd stellen sommige politici voor om de vlaktaks in te voeren. Bij een vlaktaks betaalt iedereen hetzelfde percentage aan belasting, ongeacht de hoogte van het inkomen.
Mensen zonder inkomen die niet in hun levensonderhoud kunnen voorzien, krijgen een uitkering.

11 Belasting op inkomen, winst en vermogen wordt ook wel directe belasting genoemd. Waarom, denk je?

12 De leertekst legt uit dat mensen met een hoog inkomen in Nederland *naar verhouding* meer belasting betalen dan mensen met een laag inkomen. *Naar verhouding meer belasting* kun je ook lezen als *procentueel meer belasting*.

a In welk onderstaand voorbeeld betaalt iemand met een hoog inkomen naar verhouding meer belasting dan iemand met een lager inkomen? Verklaar je keuze.

b Past één van de voorbeelden bij een vlaktaks?

Voorbeeld A		Voorbeeld B		Voorbeeld C	
Inkomen	€ 130.000	Inkomen	€ 75.000	Inkomen	€ 80.000
Belastingbedrag	€ 39.000	Belastingbedrag	€ 37.500	Belastingbedrag	€ 34.000
Inkomen	€ 65.000	Inkomen	€ 20.000	Inkomen	€ 30.000
Belastingbedrag	€ 26.000	Belastingbedrag	€ 10.000	Belastingbedrag	€ 9.000

Eindopdracht

13 In deze opdracht bekijk je met een voorbeeld waarom aanbieders meer gaan aanbieden door een subsidie. Aanbieders van biologisch geteelde bloemkolen hebben als TK- en TO-functie:

$TK = 0{,}2Q^2$

$TO = P \times Q$

TK = totale kosten

TO = totale omzet

Q = aantal biologisch geteelde bloemkolen ×100

P = prijs van een biologisch geteelde bloemkool in eurocenten

a De gemiddelde prijs van een biologisch geteelde bloemkool is P = 20. Vul in onderstaande schema de kolommen bij P = 20 in. De eerste rij is als voorbeeld al ingevuld.

Q	P = 20			De aanbieders krijgen P = 20 + 2 (P = 22) subsidie = 2 eurocent per bloemkool		
	Omzet	Kosten	Winst	Omzet	Kosten	Winst
49	980	480,20	499,80	1.078	480,20	597,80
50						
51						
52						
53						
54						
55						
56						

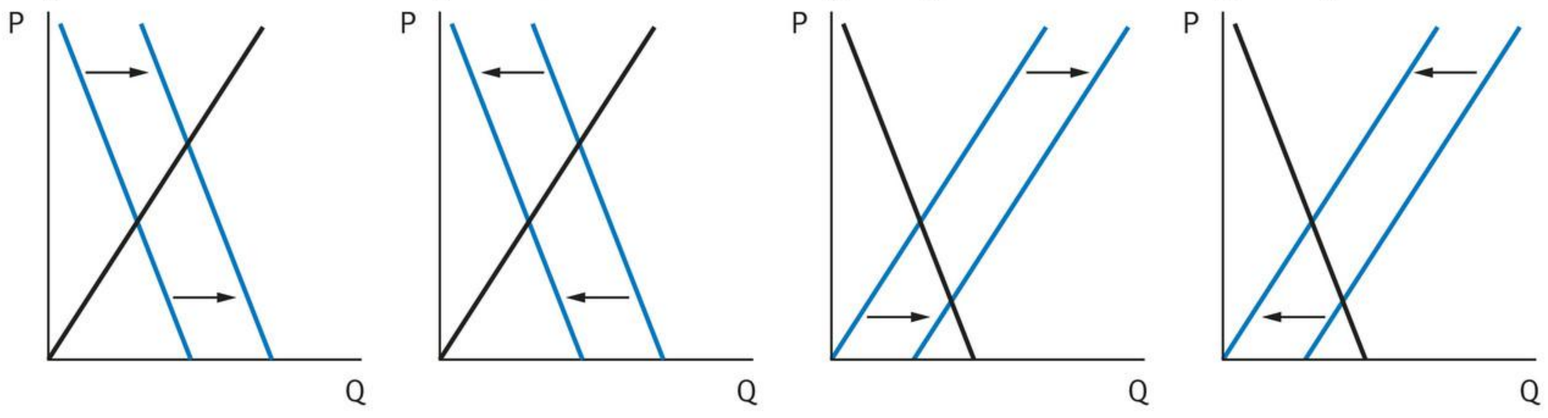
b Hoeveel biologisch geteelde bloemkolen bieden aanbieders bij P = 20 aan als zij naar maximale winst streven?

c Stel: de overheid geeft de aanbieders 2 eurocent subsidie per biologisch geteelde bloemkool. Zij krijgen nu dus in totaal 20 + 2 = 22 eurocent per bloemkool. Onderzoek met het schema bij vraag a bij hoeveel bloemkolen de winst maximaal is. De eerste rij is als voorbeeld al ingevuld.

d Vul de conclusie aan: als de aanbieders van biologisch geteelde bloemkolen subsidie krijgen, willen zij ...

e In bron 4 staat de markt van biologisch geteelde bloemkolen weergegeven in vier varianten. Welke variant past bij het verstrekken van een subsidie aan de aanbieders van bloemkolen? Verklaar je keuze.

Bron 4 Vier varianten van vraag en aanbod van biologisch geteelde bloemkolen



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 4

De arbeidsmarkt

intro

Samenhang onderwijs en arbeidsmarkt

Enkele jaren geleden besloot de overheid dat discriminatie tijdelijk was toegestaan op de arbeidsmarkt. Vacatures speciaal voor jongeren waren toegestaan, omdat de jeugdwerkloosheid zo hoog was.
Nu het goed gaat met de economie en de jeugdwerkloosheid daalt, is discriminatie op de arbeidsmarkt niet meer toegestaan. Maar er is wel een ander aandachtspunt onder jongeren. In het onderwijs hebben de vier grootste niet-westerse migrantengroepen nog steeds een achterstand ten opzichte van mensen met een Nederlandse achtergrond. Gemiddeld ligt hun arbeidsdeelname na het behalen van hun diploma namelijk lager dan onder afgestudeerde jongeren met een Nederlandse achtergrond. Deze achterstand wordt langzaam maar zeker ingelopen. Het snelst gebeurt dit naarmate het diplomaniveau hoger is.



1 **a** Bedenk een voorbeeld waarbij een werkgever enkele jaren geleden discriminatie ten gunste van jongeren toepast.
b Welk aandachtspunt is nu zichtbaar op de arbeidsmarkt onder niet-westerse migrantengroepen, westerse migrantengroepen en mensen met een Nederlandse achtergrond?
c Hoe kan de achterstand in arbeidsdeelname voor jongeren die in de niet-westerse migrantengroepen vallen sneller opgelost worden?

leertekst

Vraag en aanbod op de arbeidsmarkt

De intro beschrijft een situatie op de Nederlandse arbeidsmarkt. De jongeren bieden hun arbeid aan en horen bij het aanbod van arbeid. Iedere persoon die betaald werk doet of wil doen (vanaf twaalf uur in de week), hoort bij het **aanbod van arbeid**. Bedrijven zoeken personeel om het werk uit te voeren en oefenen **vraag naar arbeid** uit. De prijs van arbeid noem je het loon.

Mensen die hun arbeid aanbieden, verschillen wat opleiding, ervaring en talenten betreft. Er is dus sprake van een heterogeen product. En miljoenen mensen bieden hun arbeid aan. De arbeidsmarkt is dus een markt van monopolistische concurrentie. Wie een uniek talent aan te bieden heeft, kan zijn arbeid voor veel geld verkopen. Denk aan profvoetballers en topmanagers bij multinationale bedrijven. De meeste mensen zijn met hun kwaliteiten gemakkelijker vervangbaar door een ander persoon. Zij kunnen een minder hoog loon bedingen. Zo is vraag en aanbod ook op de arbeidsmarkt een belangrijke factor die de hoogte van het loon bepaalt. Daarnaast spelen factoren als opleiding, ervaring, leeftijd, verantwoordelijkheid en risico een rol bij de hoogte van het loon.

2 Uit de introtekst. Wat was enkele jaren geleden de situatie op de arbeidsmarkt van bijbaantjes voor jongeren?
- **A** De vraag naar arbeid was groter dan het aanbod.
- **B** Het aanbod van arbeid was groter dan de vraag.

3 Welke twee voorbeelden horen bij het aanbod van arbeid?
- **a** Kees is door een lichamelijke handicap arbeidsongeschikt.
- **b** Gerard werkt bij Philips.
- **c** Philips zoekt productiemedewerkers.
- **d** In de supermarkt hangt een vacature: vakkenvuller gevraagd.
- **e** José zoekt werk als verpleegkundige.
- **f** Frits is huisman.

4 Vul aan: bij het aanbod van arbeid hoort iedereen met betaald werk + ...

5 Gerard biedt bij Philips elke dag zijn arbeid aan. Gerard hoort dus bij het aanbod van arbeid. Philips heeft zijn arbeid elke dag nodig. Daarom hoort het voorbeeld van Gerard ook bij de vraag naar arbeid. Welke drie voorbeelden in opdracht 3 horen bij de vraag naar arbeid?

6 Vacatures zijn openstaande arbeidsplaatsen, dus arbeidsplaatsen waarvoor nog mensen worden gezocht. In welke situatie zijn er veel vacatures bij bedrijven? Verklaar je keuze.
- **A** Als de vraag naar arbeid groter is dan het aanbod.
- **B** Als het aanbod van arbeid groter is dan de vraag.

7 Waarom is er op de arbeidsmarkt niet één evenwichtsprijs van arbeid, vergelijkbaar met de evenwichtsprijs van prei?

leertekst

De cao

In Nederland wordt ongeveer 85% van alle lonen geregeld via het opstellen van een **collectieve arbeidsovereenkomst (cao)**. Een cao is een arbeidsovereenkomst voor alle werknemers van een (groot) bedrijf of van een hele bedrijfstak (bron 1). Bijvoorbeeld: alle werknemers van de bedrijfstak metaal en techniek vallen onder dezelfde cao (bron 2). Individuele arbeidsovereenkomsten moeten in lijn zijn met de afspraken die in de cao zijn gemaakt. In de cao worden financiële zaken geregeld, zoals de hoogte van het loon en de onkostenvergoedingen. Maar ook niet-financiële afspraken, zoals het aantal vrije dagen, staan in de cao. Vakbonden proberen namens de werknemers een zo gunstig mogelijke cao af te spreken. Cao-onderhandelingen verlopen nogal eens moeizaam, omdat werknemers voor een deel andere belangen hebben dan de werkgevers.

8 Geef voor een werknemer twee voordelen om onder een cao te vallen.

9 Welk stellingen zijn juist?

- **A** Een cao is altijd voor duizenden werknemers tegelijk.
- **B** Werknemers onderhandelen niet zelf over een cao, dat doen de vakbonden.
- **C** De belangen van werkgevers en werknemers zijn vaak heel verschillend.
- **D** Een cao regelt alleen de financiële zaken van een werknemer.

10 Lees bron 2. Waarom denkt het FNV dat ze sterk staan in de onderhandelingen met de werkgever?

Bron 1 Verschillende cao's

Sommige cao's gelden voor honderdduizenden werknemers, zoals de onderwijs-cao (ongeveer 570.000 werknemers). De kappers-cao geldt voor ongeveer 50.000 werknemers. Een van de kleinste cao's is die van orgelbouwers (ongeveer 140 werknemers).
(Vrij naar: fnv.nl)

Bron 2

Medewerkers van acht medische centra hebben gevraagd om te kiezen voor goede arbeidsvoorwaarden voor hen en hun 60.000 collega's. Dat meldt de vakbond FNV. De vakbond is aan het onderhandelen voor een nieuwe cao, maar dat verloopt heel moeizaam, zegt de FNV. Volgens het FNV staakte de werkgever de onderhandelingen om vervolgens met slechtere voorstellen terug te komen. In een tijd waarin er een groot tekort is aan werknemers in de zorg, zou een werkgever er alles aan moeten doen om de sector aantrekkelijk te maken en te houden, vindt de FNV. Daarom zet de bond vooral in op een goede loonsverhoging van 3,5% en het aanpakken van de hoge werkdruk.
(Vrij naar: nationalezorggids.nl)

leertekst

Een aanbodoverschot

In een tijd met hoge werkloosheid is het aanbod van arbeid groter dan de vraag. Een deel van de mensen die hun arbeid aanbieden, kan geen baan vinden en is werkloos.
Op de meeste markten met een aanbodoverschot zal de prijs van het product dalen (paragraaf 3 van hoofdstuk 2). Bij werkloosheid verwacht je dus een daling van het loon. Maar in Nederland is dit nauwelijks het geval. Een van de oorzaken is het bestaan van collectieve arbeidsovereenkomsten. Als de werkloosheid oploopt, liggen de meeste lonen vast in cao's. Pas na het aflopen van een cao, bij het onderhandelen over een nieuwe cao, kunnen lagere lonen worden afgesproken. Maar meestal is dit niet het geval en blijven de lonen in een tijd van werkloosheid ongeveer gelijk aan het loon in de vorige cao.
Bij een vraagoverschot (werkgevers kunnen moeilijk aan personeel komen, er is bijna geen werkloosheid) slagen de vakbonden er meestal in om hogere lonen met de werkgevers af te spreken. Op deze manier hebben vraag en aanbod toch hun invloed op de prijs op de arbeidsmarkt.
Een ander voorbeeld van de invloed van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt zie je in bron 3. Een extra aanbod van arbeidsmigranten heeft invloed op de prijs op de arbeidsmarkt.

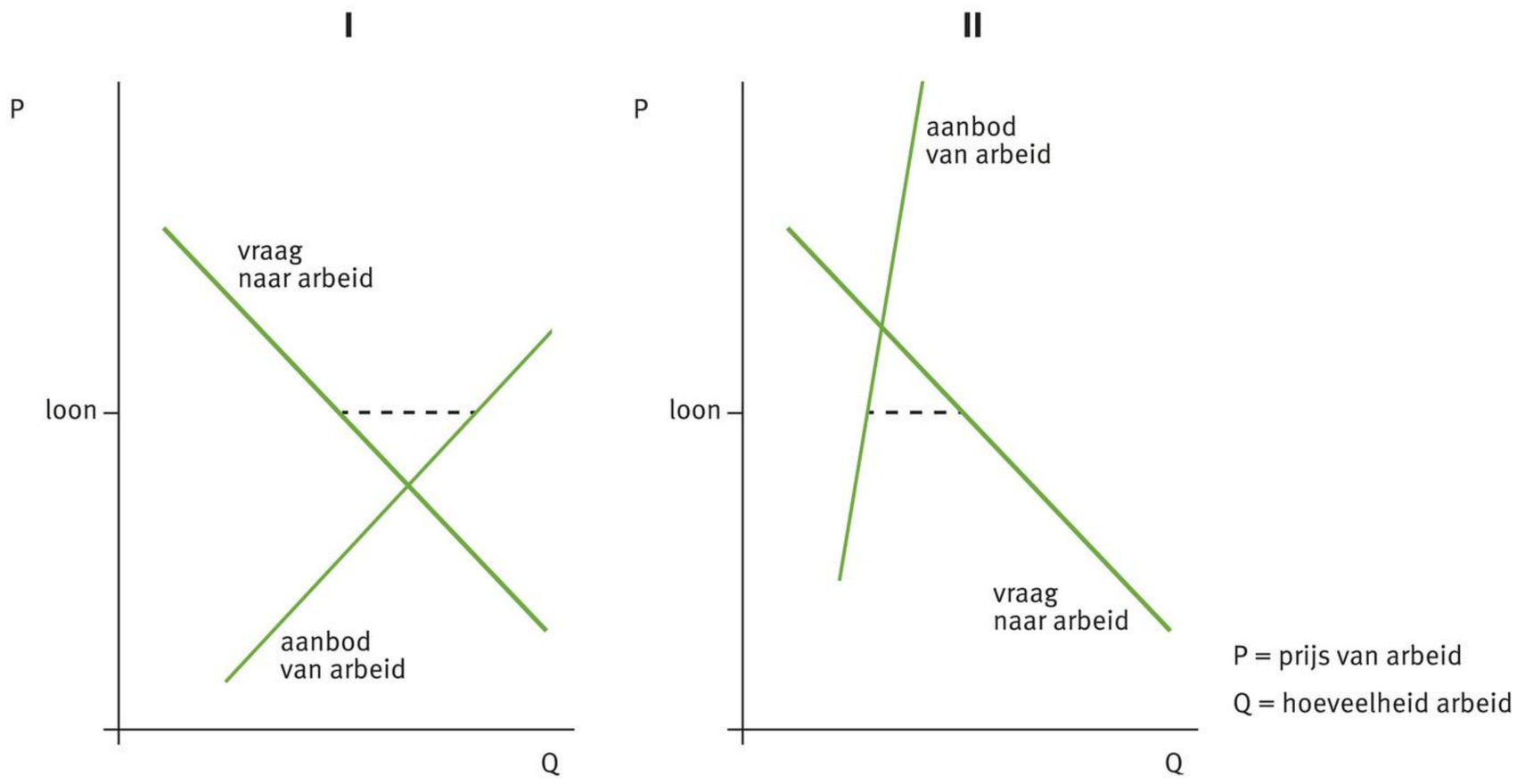
Bron 3

Arbeids-migranten

In Nederland zijn sinds een aantal jaren veel Polen, Roemenen en Bulgaren aan het werk. Ze zijn onder andere werkzaam in de tuinbouw, de logistiek en de bouwsector. Polen, Roemenen en Bulgaren hebben als gevolg van de interne Europese markt geen zogeheten tewerkstellings-vergunning meer nodig en kunnen dus zonder problemen in Nederland aan de slag. En dat is aantrekkelijk. Bijvoorbeeld een Roemeen vraagt circa 30 tot 40 euro per uur in de bouw, een Nederlandse aannemer rekent al gauw 40 tot 60 euro per uur.

11 Het aantal zzp'ers in Nederland is toegenomen. Een zzp'er is niet in loondienst, maar werkt voor zichzelf (paragraaf 3 van hoofdstuk 3).
Waarom is de groei van het aantal zzp'ers slecht voor de onderhandelingspositie van werknemers bij cao-besprekingen?

12 Bekijk situatie I en II. Welke situatie laat een aanbodoverschot op de arbeidsmarkt zien? Verklaar je keuze.



13 Lees bron 3.
- **a** Waarom werken bijvoorbeeld Roemenen vaak goedkoper in de bouw dan Nederlanders?
- **b** Geef twee voordelen van Roemeense arbeidskrachten in Nederland.
- **c** Geef twee nadelen van Roemeense arbeidskrachten in Nederland.

leertekst

Minimumloon

Een tweede reden waarom de lonen op de arbeidsmarkt niet vrij kunnen dalen en stijgen als gevolg van vraag en aanbod, is het **minimumloon**. In Nederland heeft de overheid een minimumloon ingesteld (bron 4). Ook bij hoge werkloosheid kan het loon niet onder het minimumloon zakken. De overheid wil met het minimumloon werknemers beschermen tegen uitbuiting met te lage lonen.
Nederland kent ook een minimum*jeugd*loon. Vanaf 15 jaar worden werkende jongeren per leeftijdsgroep met een percentage van het volwassen minimumloon beschermd tegen een te lage beloning.
Het minimum(jeugd)loon staat regelmatig ter discussie in Nederland, omdat het minimumloon naast bovengenoemd voordeel ook nadelen heeft.

14 De leertekst over het minimumloon begint met: 'Een tweede reden waarom de lonen op de arbeidsmarkt niet vrij kunnen dalen en stijgen ...' Wat is de eerste oorzaak?

15 In de leertekst staat: 'Ook bij hoge werkloosheid kan het loon niet onder het minimumloon zakken.' Waarom is de kans dat de lonen dalen groot in een tijd met hoge werkloosheid en niet in een tijd met lage werkloosheid?

16 **a** Geef een voordeel van het minimumloon in Nederland.
b Geef een nadeel van het minimumloon in Nederland.

17 Gebruik bron 4. Dino (15 jaar) werkt in de vakantie anderhalve werkweek en verdient daarmee € 225. Voldoet zijn baas daarmee aan de voorwaarde minstens het minimumloon uit te betalen?

Bron 4 Voorbeelden van het minimumloon bij een 36-urige werkweek, tweede helft 2024

Leeftijd	Maand	Week	Uur
22 jaar en ouder	€ 2.133,92	€ 492,84	€ 13,68
16 jaar	€ 735,75	€ 169,92	€ 4,72
15 jaar	€ 639,55	€ 147,60	€ 4,10

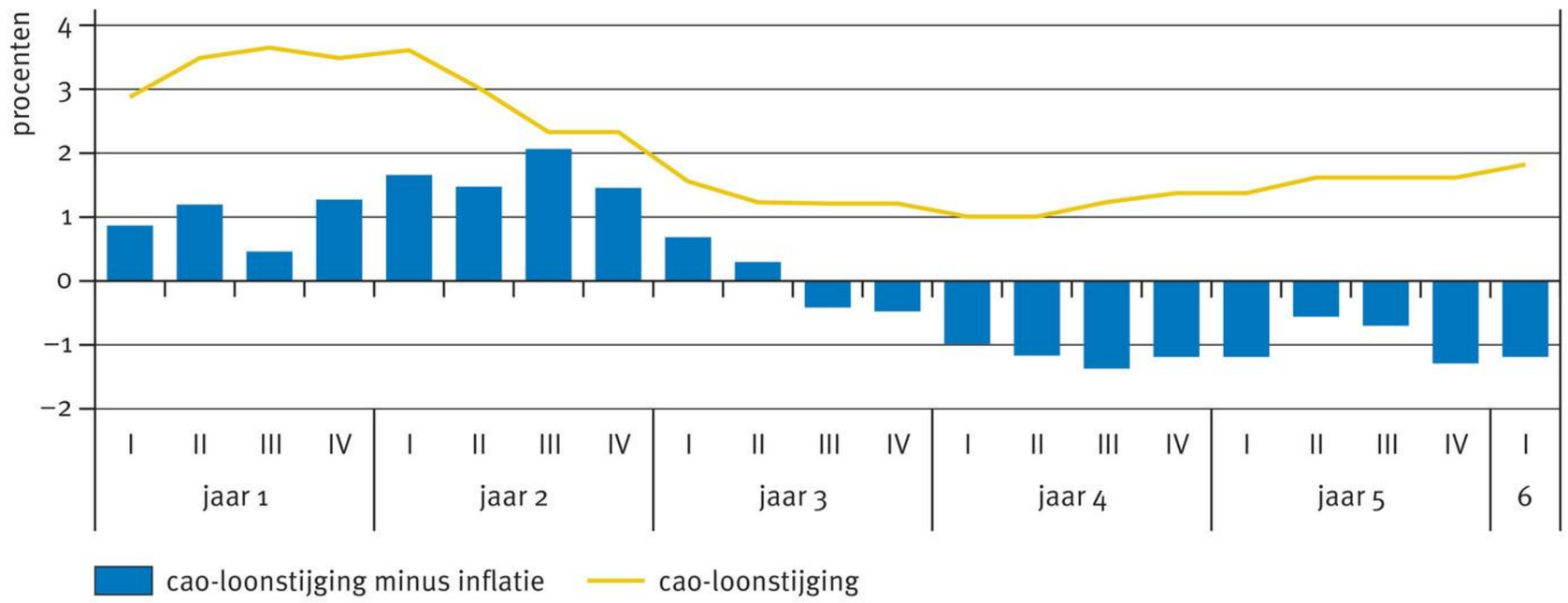
Eindopdracht

Stel dat in Nederland de werkloosheid steeg, ondanks de vergrijzing van de bevolking en dat het inkomen van veel mensen daalde.

18 Bekijk bron 5, 6 en 7.
a Hoe kun je uit bron 5 afleiden dat de vraag naar arbeid vanaf jaar 2 daalde ten opzichte van het aanbod van arbeid?
b "Schaf het minimumloon af. Zonder minimumloon is er meer werk en dus minder werkloosheid." Waarom is dat volgens bron 6 niet juist?
c Leg uit wat de gedachtegang is van "Schaf het minimumloon af. Zonder minimumloon is er meer werk en dus minder werkloosheid." Verwerk in je antwoord ook jouw antwoord op vraag 18b.

d Bedenk bij iedere bron een bijschrift waarmee je de bron samenvat en waarbij je twee van de volgende woorden gebruikt. Je mag ieder woord maar één keer gebruiken. Als voorbeeld zijn de twee doorgestreepte woorden al gebruikt als bijschrift bij bron 8.
aanbod van arbeid – ~~arbeidsmarkt~~ – cao – koopkracht – minimumloon – vraag naar arbeid – werkloosheid – ~~werknemers~~

Bron 5



Bron 6

Minimumloon Duitsland

Duitsland heeft sinds 1 januari 2015 het minimumloon ingevoerd. Voorheen pleitten ze voor afschaffing van het minimumloon in de rest van Europa. “Het minimumloon is de oorzaak van de massale werkloosheid in veel Europese landen,” dachten sommige beleidsmakers. Onjuist, want van de vijf Europese landen met de laagste werkloosheid, hebben er vier een minimumloon. Een van die landen is België.

Bron 7



Bron 8 De werknemers op de Nederlandse arbeidsmarkt vergrijzen



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

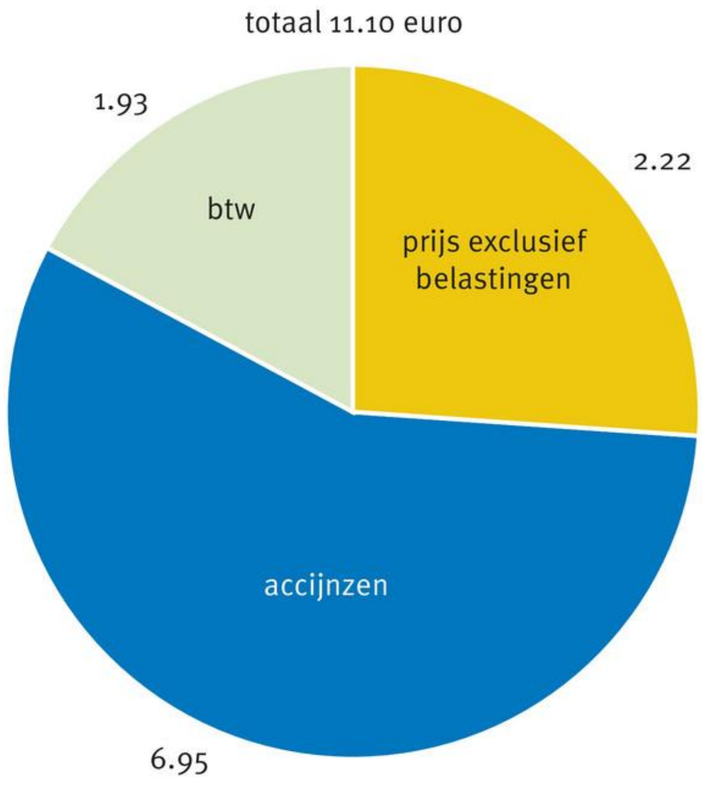
Paragraaf 5

Inzicht in... rechtvaardige belastingen

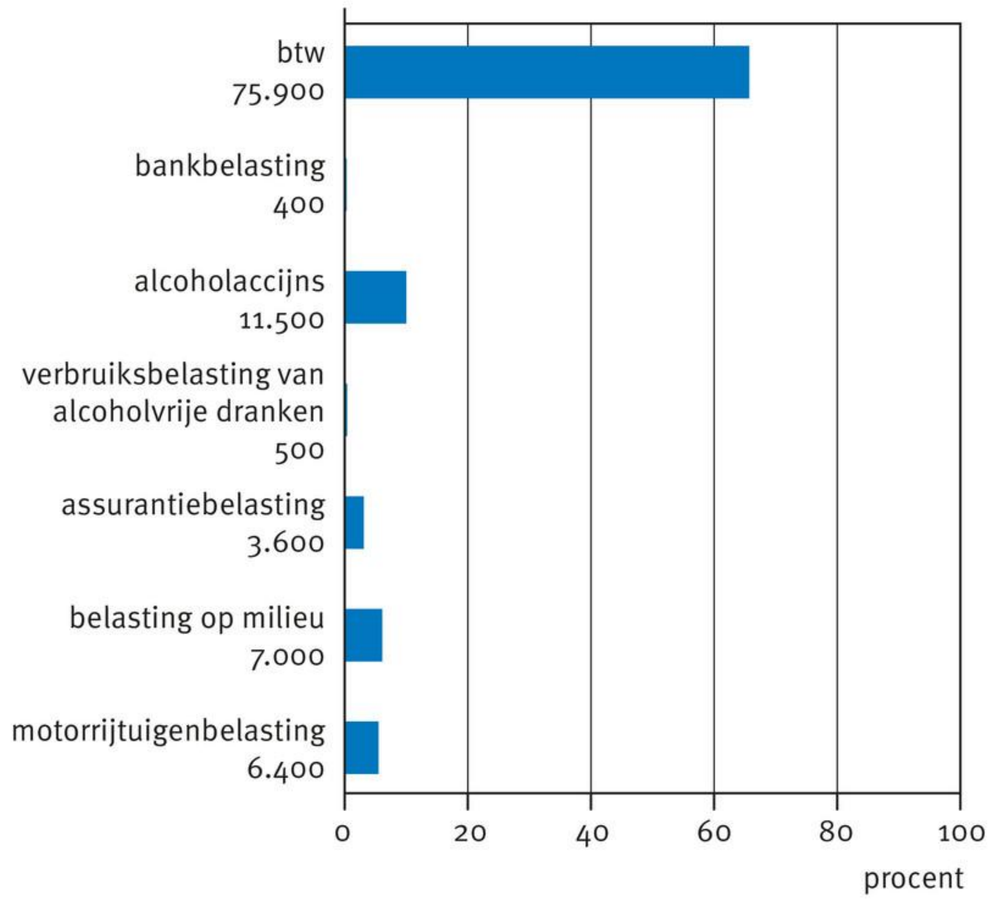
Klagen over de belasting is een populaire bezigheid in Nederland. Maar de meeste mensen begrijpen dat belastingen noodzakelijk zijn. Wie betaalt anders het onderhoud van onze wegen? En dat is maar een van de vele nuttige toepassingen van belastingen. Maar een andere vraag is: is ons belastingsysteem rechtvaardig? In deze paragraaf bestudeer je eerst een aantal bronnen en geef je daarna een antwoord op deze vraag.

1 Bereken met behulp van bron 1 hoeveel procent van de prijs van een pakje sigaretten uit belastingen bestaat.
2 De overheid vindt het hoge aandeel van belastingen in de prijs van sigaretten een goede zaak. Zij wijst daarbij op de negatieve externe effecten. Verdedig de mening van de overheid.
3 Geef kritiek op de mening van de overheid. Gebruik daarbij een bron in deze paragraaf.
4 Bekijk bron 2. De btw levert de overheid meer inkomsten op dan alle accijnzen bij elkaar. Verklaar dit verschil in opbrengst.
5 De overheid rekent met btw-tarieven van 9% en van 21%. De overheid vindt dit rechtvaardig, omdat de btw op deze manier voor zowel lage als hoge inkomens betaalbaar is. Verdedig deze mening van de overheid en gebruik daarbij een bron die bij de verdediging past.
6 Een hoog btw-percentage kan mensen werkloos maken. Daarom heeft de overheid de btw op diensten van bijvoorbeeld schilders verlaagd. Leg uit hoe een hoog btw-percentage de werkloosheid bij schilders kan verhogen.
7 Lees bron 3. Hoe verdedigen voorstanders van de vettaks deze belastingmaatregel?
8 Sommige mensen vinden de vettaks juist onrechtvaardig, net als de accijns op sigaretten en alcohol. Verdedig hun mening.
9 Bekijk bron 6 en 7. Welk percentage is weggelaten op het stippellijntje in bron 6?
10 Leg uit dat in bron 6 en 7 sprake is van een progressief belastingstelsel.
11 Vind jij de indirecte belasting in Nederland een eerlijk systeem? Ben je het eens met de volgende twee stellingen?
   A Ik ben voorstander van de vettaks en accijns.
   B Het is goed dat de overheid rekent met btw-tarieven van 9% en 21%.
   Geef je mening en verdedig je mening met behulp van de informatie in deze paragraaf.
12 Een beroemde zanger heeft kritiek op de Nederlandse belastingtarieven. Hij zegt in een interview: “Ik zit in het hoogste belastingtarief, ik moet dus heel vaak optreden om netto voldoende over te houden.” Wat vind jij van zijn kritiek?

Bron 1 Prijsopbouw van een pakje sigaretten, april 2024



Bron 2 Indirecte belastingontvangsten overheid, totaal € 115.500 (in mln euro)



Bron 3 Adviesraad wil vettaks

De Raad voor Volksgezondheid en Zorg (RVZ) stelde een paar jaar geleden voor om een vettaks op ongezond voedsel in te stellen. Want: hoe duurder voedsel is, hoe minder men het koopt. Als de prijs van slecht voedsel even hoog wordt als die van groenten en fruit, gaan mensen met automatisch vaker een gezonde keuze maken, zo is de redenering. Als gevolg van dit effect kunnen de kosten van de gezondheidszorg binnen de perken blijven, omdat zwaarlijvigheid dan minder voorkomt.

(Vrij naar: de Volkskrant en kennislink.nl)

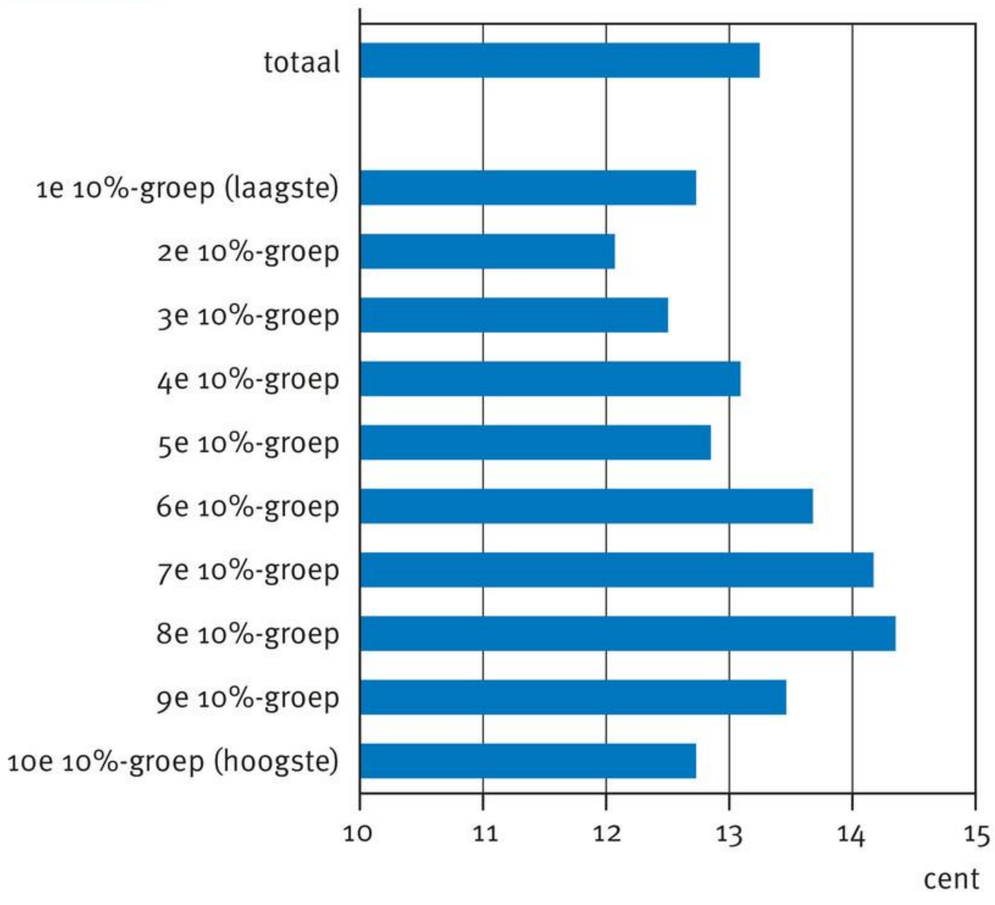
Bron 4

Patiënt met laag inkomen mijdt noodzakelijke zorg

Patiënten met de laagste inkomens mijden noodzakelijke zorg, omdat ze een deel van de kosten zelf moeten betalen. Dat melden huisartsen en apothekers uit achterstandswijken aan de NOS. Om de kosten van de gezondheidszorg betaalbaar te houden, betalen patiënten een steeds groter deel zelf.

(Vrij naar: NOS.nl)

Bron 5 Indirecte belastingen per uitgegeven euro naar inkomensgroep



TIP

In paragraaf 6 van dit hoofdstuk oefen je uitgebreid met het Nederlandse belastingstelsel. Je kunt ook naar de vaardigheidstrainer 'Rekenen met de inkomstenbelasting' in de online leeromgeving gaan.

Bron 6 Belasting als percentage van het bruto-inkomen

Groep	Gemiddeld inkomen	Belasting	Netto-inkomen na aftrek directe belastingen in %
1e	€ 6.845	€ 1.981	71,1
2e	€ 14.026	€ 2.839	79,8
3e	€ 18.434	€ 4.815	73,9
4e	€ 23.519	€ 7.224	69,3
5e	€ 29.572	€ 10.360	65,0
6e	€ 36.412	€ 13.795	62,1
7e	€ 44.193	€ 17.685	...
8e	€ 53.833	€ 22.705	57,8
9e	€ 67.505	€ 29.811	55,8
10e	€ 111.534	€ 51.467	53,9

(Bron: cormol.wordpress.com)

Toelichting bij bron 5 en 6
In deze bronnen wordt het totale aantal huishoudens van Nederland verdeeld in tien even grote inkomensgroepen, vanaf groep 1 (laagste inkomens) tot groep 10 (hoogste inkomens). Per groep zie je van iedere uitgegeven euro hoeveel eurocent indirecte belastingen naar de overheid gaat (bron 5) en hoeveel procent ze van hun inkomen overhouden na betaling van de directe belasting (bron 6).

Bron 7 Het schijvensysteem bij de directe belasting in 2024

Welk inkomen wordt belast?	Inkomen uit woning en werk	Belasting
Schijf 1	tot € 75.518	36,97%
Schijf 2	vanaf € 75.518	49,50%
(Voor mensen die de AOW-leeftijd hebben bereikt gelden lagere percentages)		

Bron 8 De btw

In Nederland is het algemene tarief voor btw 21%. Daarnaast bestaan twee bijzondere tarieven: het 9%-tarief en het nultarief.
Het algemene btw-tarief van 21% geldt voor alle goederen en diensten die niet onder het 9%-tarief of het nultarief vallen.
Het 9%-tarief geldt onder meer voor voedings- en geneesmiddelen, een aantal medische hulpmiddelen, water, kapperswerkzaamheden en het schilderen, stukadoren en behangen van woningen die ouder zijn dan twee jaar. In Nederland kennen we ook nog een 0%-tarief. Dit nultarief kan gelden als u zaken doet met het buitenland.
(Bron: rijksoverheid.nl)

Paragraaf 6

Rekenen met de inkomstenbelasting

intro

Mensen met een hoog inkomen betalen in Nederland naar verhouding meer belasting over hun inkomen dan mensen met een laag inkomen. Dit is alleen mogelijk als de overheid verschillende belastingpercentages hanteert.
De inkomstenbelasting is een belangrijke factor in een economie. De meeste Nederlanders hebben met de inkomstenbelasting te maken. In deze paragraaf leer je op welke manier deze berekend wordt.



leertekst

Het boxenstelsel

In Nederland is de inkomstenbelasting verdeeld in drie boxen: het **boxenstelsel**. Veel mensen hebben alleen met box 1 te maken, waarin je inkomen uit werk en woning worden belast. Box 2 is alleen van toepassing voor mensen met een bv of nv. In box 3 wordt je bezit aan spaargeld, aandelen en tweede huizen belast.
In deze zeven stappen bereken je de belasting die betaald moet worden:

Stap 1: Neem het bruto-inkomen
Bijvoorbeeld: Karin is een alleenstaande vrouw en heeft een bruto-inkomen van € 30.000.

Stap 2: Bereken het belastbaar inkomen
In box 1 betaal je belasting over het geld dat je verdient met je werk en je woning. Box 1 rekent met het **belastbaar inkomen**. Het belastbaar inkomen is het bruto-inkomen min de aftrekposten waar je recht op hebt. Aftrekposten verlagen dus het inkomen waarover je belasting moet betalen. Hoe hoger het bedrag aan aftrekposten, hoe minder belasting je betaalt. Bron 1 geeft een rekenvoorbeeld. Karin heeft € 5.000 aan aftrekposten, haar belastbaar inkomen is dus € 30.000 – € 5.000 = € 25.000.

Stap 3: Bereken met het belastbaar inkomen het belastingbedrag in de schijven.
Nederland heeft een belastingsysteem met twee schijven (bron 2). Hoe hoger je inkomen, hoe hoger het belastingpercentage. Met een belastbaar inkomen van € 25.000 betaalt Karin over € 25.000 aan belastbaar inkomen 36,97% belasting, dat is € 9.242,50. Dit is de te betalen belasting van box 1.

Stap 4: Bereken de belasting in box 2 en 3.
Karin heeft alleen een inkomen uit loondienst en heeft (dus) niet met box 2 te maken. Zij heeft € 60.000 spaargeld en betaalt in box 3 (bron 3).
Berekening:
– Het belastbaar rendement is € 60.000 – € 57.000 (heffingsvrij vermogen) = € 3.000.
– Het fictief rendement is € 3.000 : 100 × 1,03 (rendementspercentage) = € 30,90.
– Hoeveel belasting moet Karin betalen in box 3? € 30,90 (fictief rendement) : 100 × 36 (belastingtarief over fictief rendement) = € 11,12.

Stap 5: Bereken het totaal aan belasting.
Voor Karin: € 9.242,50 + € 11,12 = € 9.253,62.

Stap 6: Trek de heffingskortingen af van het bedrag bij stap 5.
Karin heeft recht op een algemene heffingskorting van € 3.350 en een arbeidskorting van € 5.286 (bron 4). Zij moet in het boxenstelsel dus
€ 9.253,62 – € 3.350 – € 5.286 = € 617,62 aan belasting betalen.

Stap 7: Bereken het netto-inkomen.
Als je het totaal aan belasting aftrekt van het bruto-inkomen, houd je het **netto-inkomen** over: € 30.000 – € 617,62 = € 29.382,38.

Dit oplopende **schijventarief** is een voorbeeld van een **progressief belastingsysteem**. Dat betekent dat mensen met een hoog inkomen naar verhouding meer belasting betalen dan mensen met een lager inkomen.
Veel mensen betalen alleen in box 1 belasting. Wie ook in box 2 of 3 belasting betaalt, moet de belastingbedragen in de drie boxen bij elkaar optellen. De optelsom van de drie boxen verminder je met de heffingskortingen waar je recht op hebt (bron 4). De uitkomst is het belastingbedrag dat je over je inkomen aan de overheid moet afdragen.

Bron 1 Van bruto-inkomen naar belastbaar inkomen

Drie voorbeelden van aftrekposten bij de belasting:
– beugel, kroon of brug;
– giften;
– de rente die je betaalt aan de bank als je geld geleend hebt om een huis te kopen.

Bijvoorbeeld: Nura betaalt per jaar € 5.000 rente aan de bank, omdat zij met geleend geld haar huis heeft betaald. Zij heeft een bruto-inkomen van € 50.000. Haar belastbaar inkomen is dus € 50.000 – € 5.000 = € 45.000. De Belastingdienst gaat bij het berekenen van het belastingbedrag dan uit van een inkomen van € 45.000.

Dus: bruto-inkomen – aftrekposten = belastbaar inkomen

Bron 2 Belastingtarieven in 2024

Welk inkomen wordt belast?	Inkomen uit woning en werk	Belasting
Schijf 1	tot € 75.518	36,97%
Schijf 2	vanaf € 75.518	49,50%
(Voor mensen die de AOW-leeftijd hebben bereikt gelden lagere percentages)		

Bron 3 Box 3 2024

Heffingsvrij vermogen	
Zonder fiscaal partner	€ 57.000
Met fiscaal partner	€ 114.000
Rendementspercentage	
Banktegoed	1,03%
Beleggingen en andere bezittingen	6,04%
Schulden	2,47%
Belastingtarief over fictief rendement	**36%**

Bron 4 Voorbeelden van heffingskortingen in 2024 bij belastingplichtigen jonger dan de AOW-leeftijd

Algemene heffingskorting bij een inkomen tot € 24.813*	€ 3.362
Arbeidskorting bij een inkomen van € 30.000*	€ 5.286

**De kortingen zijn inkomensafhankelijk.*

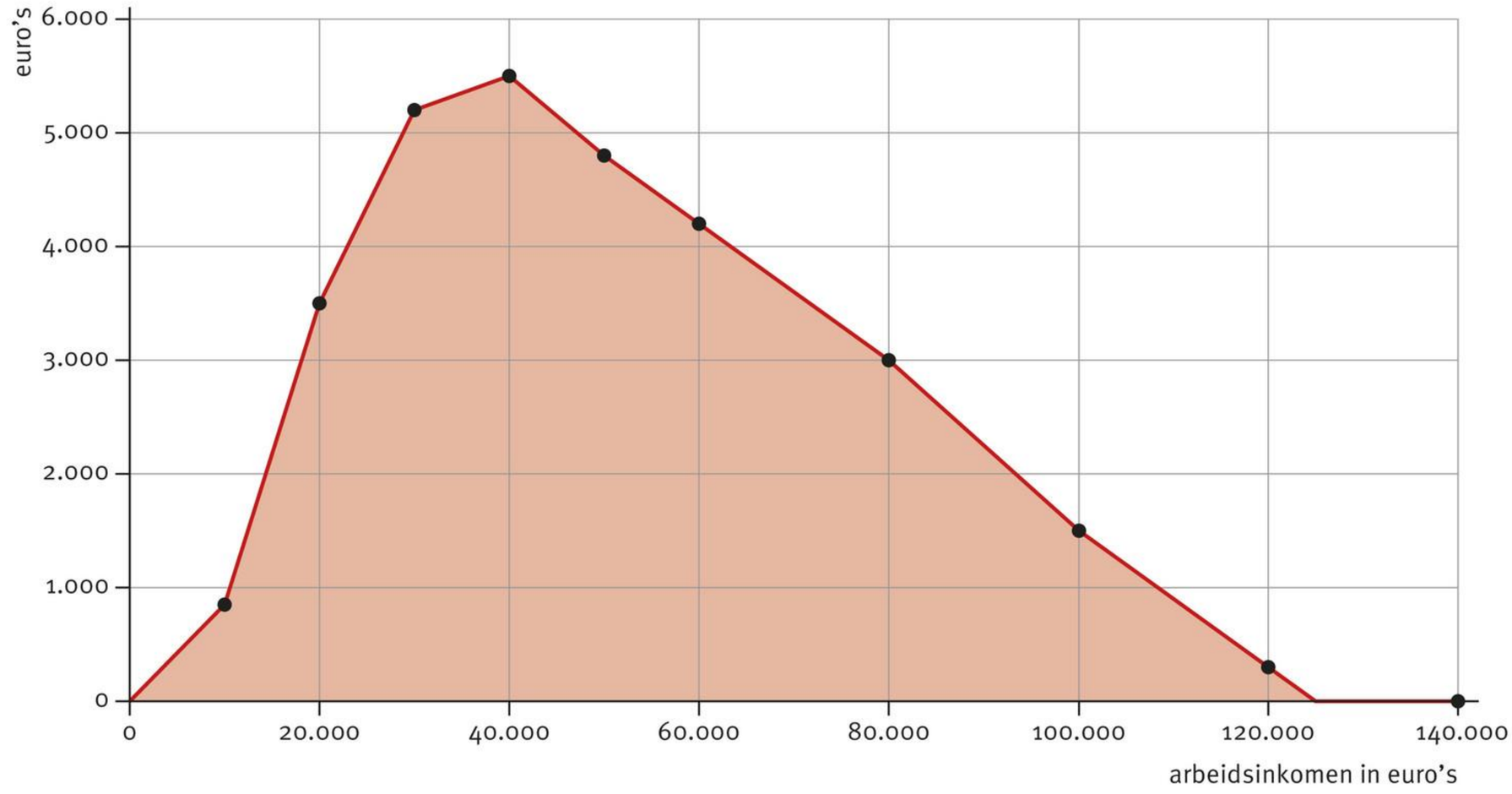
1 **a** Leon verdient een brutoloon van € 40.000. Hij betaalt € 4.000 hypotheekrente aan de bank. Deze rente mag hij als aftrekpost opvoeren. Bereken zijn belastbaar inkomen.
b Leon valt met zijn belastbaar inkomen in de eerste schijf. Laat met een berekening zien dat hij in box 1 tot een belastingbedrag van € 13.309,20 komt.
c Leon heeft een algemene heffingskorting van € 2.620 en een arbeidskorting van € 5.529. In box 3 betaalt hij € 87,50. Bereken hoeveel belasting Leon in totaal moet betalen.

2 Zoë heeft een brutoloon van € 25.564. Zij heeft voor € 918 aan aftrekposten. Zij heeft recht op een algemene heffingskorting van € 3.362 en een arbeidskorting van € 5.176. Bereken hoeveel euro zij na aftrek van de heffingskortingen in totaal aan belasting betaalt in box 1.

3 Achmed heeft een brutoloon van € 88.760. Hij heeft voor € 11.432 aan aftrekposten. Hij heeft recht op een arbeidskorting van € 2.354 en een algemene heffingskorting van € 0. Bereken zijn netto-inkomen in box 1.

4 **a** Bekijk bron 5. Wat wil de overheid bereiken met de oplopende lijn van de arbeidskorting tot ruim € 5.500?
b Bedenk waarom de overheid de lijn na € 40.000 weer naar beneden laat lopen.

Bron 5 Arbeidskorting in 2024

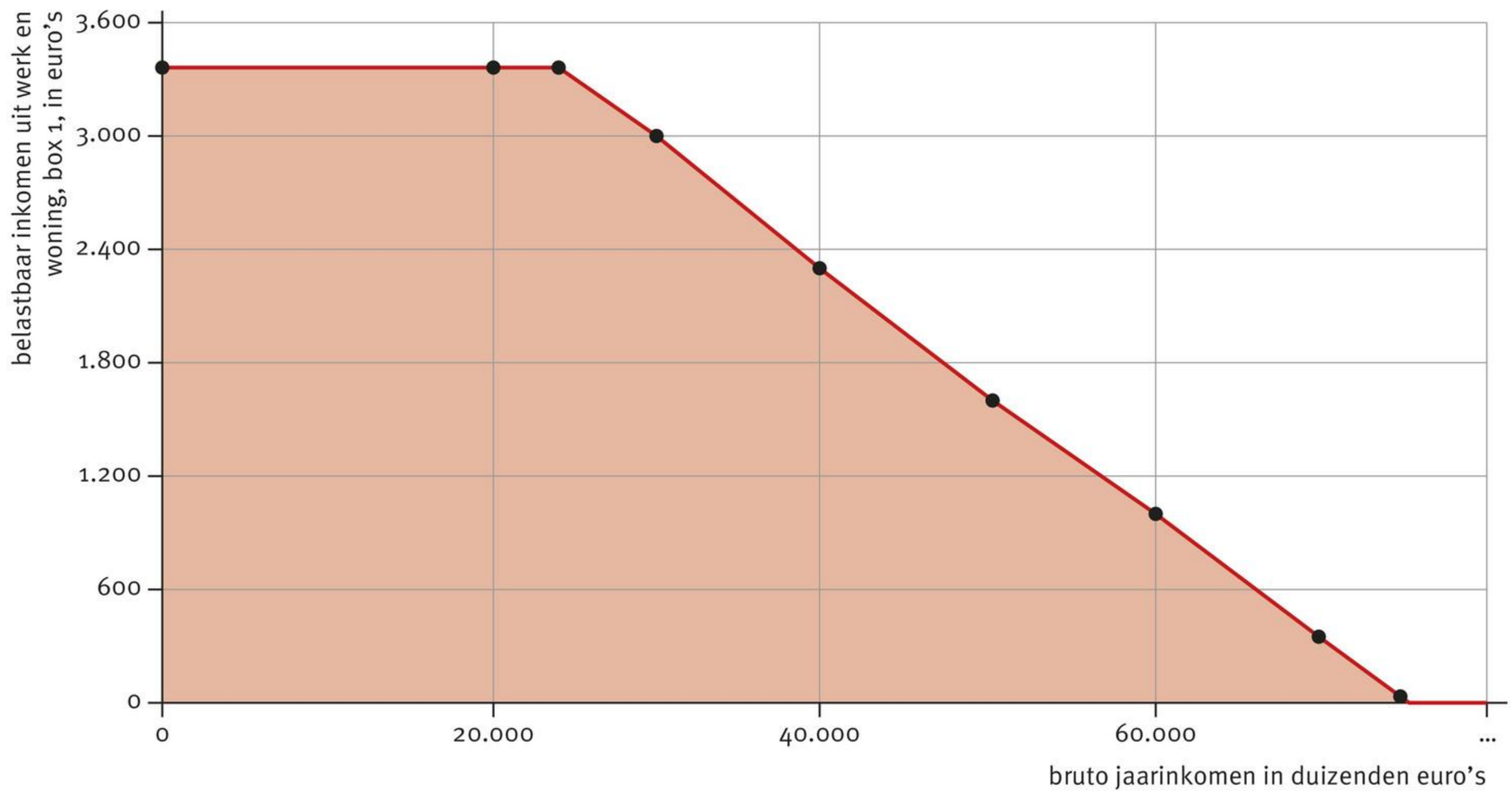


5 **a** Bekijk bron 5 en 6. Hanneke is zzp'er. Zij heeft in de eerste acht maanden in totaal € 51.000 verdiend. Zij twijfelt of zij in oktober een nieuwe opdracht aanneemt of het een paar maanden rustig aan gaat doen. Waarom vergroten bron 5 en 6 de kans dat zij het de laatste maanden rustiger aan gaat doen en geen nieuwe opdrachten meer aanneemt?

b Leg uit dat het verlagen van de arbeidskorting en algemene heffingskorting bij een stijgend inkomen nadelig kan zijn voor de Nederlandse economie.

c Verdedig de mening dat het wel goed is om de kortingen bij stijgend inkomen af te bouwen.

Bron 6 Algemene heffingskorting in 2024



leertekst

Box 2 en 3 van het boxenstelsel

Belasting in box 2 is alleen van toepassing voor mensen die (samen met hun partner) geld in een groter bedrijf (een nv of bv, zie hoofdstuk 3) hebben geïnvesteerd.
In box 3 (bron 7) wordt het inkomen uit sparen en beleggen belast. De Belastingdienst gaat ervan uit dat iedere Nederlander elk jaar rendement behaalt uit zijn bezit aan spaargeld, aandelen en tweede huizen.

Bron 7 Box 3 2024

Heffingsvrij vermogen	
Zonder fiscaal partner	€ 57.000
Met fiscaal partner	€ 114.000
Rendementspercentage	
Banktegoed	1,03%
Beleggingen en andere bezittingen	6,04%
Schulden	2,47%
Belastingtarief over fictief rendement	**36%**

6 Alex woont alleen en heeft een bruto-inkomen van € 34.000. Hij kan € 4.000 als aftrekpost opvoeren. Hij heeft € 65.000 aan spaargeld. Hij heeft recht op een algemene heffingskorting van € 3.018 en een arbeidskorting van € 5.384. Bereken hoeveel belasting Alex in totaal betaalt.

Leerdoelen

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je jezelf controleren door per paragraaf de leerdoelen voor jezelf na te gaan:

Paragraaf 1

- Je kunt import en export onderscheiden.
- Je kunt met de exportquote en de importquote berekenen in welke mate een land een open economie heeft.
- Je kunt de kenmerken van de EU beschrijven aan de hand van de begrippen interne markt en schaalvergroting.

Paragraaf 2

- Je kunt uitleggen of vooral de consument of de producent profiteert van de marktwerking.
- Je kunt de rol van externe effecten bij de marktwerking uitleggen.

Paragraaf 3

- Je kunt de opbouw van de collectieve sector beschrijven.
- Je kunt uitleggen hoe de overheid subsidie en accijns kan gebruiken om de consumptie van bepaalde goederen te stimuleren of af te remmen.
- Je kunt uitleggen wat collectieve goederen zijn.

Paragraaf 4

- Je kunt benoemen welke factoren op de arbeidsmarkt de hoogte van de prijs van arbeid bepalen.
- Je kunt uitleggen wat een collectieve arbeidsovereenkomst is en wat de voordelen daarvan zijn voor een werknemer.
- Je kunt uitleggen welke invloed cao's en het minimumloon hebben op de prijs van arbeid bij een aanbodoverschot.

Paragraaf 5

- Je kunt begrippen en vaardigheden uit dit hoofdstuk in combinatie toepassen in nieuwe praktijksituaties.

Paragraaf 6

- Je kunt uitleggen hoe het boxenstelsel werkt en in welke boxen de belastbare inkomenssoorten zijn ondergebracht.
- Je kunt de belasting in box 1 en 3 berekenen.
- Je kunt de invloed uitleggen van de directe belasting op de verhoudingen tussen lage en hoge inkomens.

Oefenen voor de toets

In deze paragraaf krijg je opgaven die met elkaar een test vormen of je de leerdoelen van dit hoofdstuk voldoende beheerst en die je helpen je goed voor te bereiden op de toets.

1 De welvaart in een land wordt enerzijds positief beïnvloed door de hoogte van het bbp: hoe hoger het bbp, hoe hoger de welvaart. De welvaart wordt anderzijds ook beïnvloed door andere verschijnselen, zoals negatieve en positieve externe effecten. Noem twee andere activiteiten die niet in het bbp worden opgenomen, maar die wel de welvaart beïnvloeden. Verklaar je antwoord.

2 Lees bron 1. Is de suiker die het staatsbedrijf SMS produceert een collectief goed? Verklaar je antwoord.

Bron 1

Suriname wil weer gaan meetellen als producent van suiker. Suikerriet wordt sinds 1980 nog maar mondjesmaat verbouwd in Suriname, terwijl Suriname gedurende een lange periode daarvoor een belangrijke suikerproducent was. Suikerriet is een grondstof voor suiker, maar van suikerriet kan ook biobrandstof worden gemaakt. Biobrandstof wordt gebruikt als energiebron voor bijvoorbeeld auto's en elektriciteitscentrales. De Staatsolie Maatschappij Suriname (SMS) heeft al fors geïnvesteerd om suikerriet te kunnen omzetten in suiker en/of biobrandstof.

3 Bekijk bron 2. Welk land heeft de meest open economie op basis van de exportquote?

A land A
B land B
C land C
D land D

Bron 2

	Land A	Land B	Land C	Land D
Bbp	100	400	600	800
Export	40	80	200	160

4 Lees bron 3.

a Welk economisch begrip past op plaats A?
b Welke oplossing past op plaats B, zodat het nadeel van de geluidsoverlast (voor een deel) wordt weggewerkt?
c Welk economisch begrip past op plaats C?

Bron 3

75 euro voor Loveland, waar is de herrietaks?

Vandaag is het Loveland Festival in het Sloterpark in Amsterdam. Minstens twintigduizend mensen vinden dit leuk, want ze kochten voor zo'n € 75 een kaartje. Ik typeer de muziek als herrie. Hoe ik dat weet? Ik ben de buurman. Krantenredacties tikken zowel recensies van het muziekaanbod als reportages over de ervaren overlast. De belangen botsen, en weer gaat een zomer voorbij. Maar deze festivaleconomie is op twee punten lek. Het eerste lek is de geluidsoverlast voor de buren. Dit heet in de economie een '...A...'. Dit effect kan worden opgelost: hef op elk kaartje een 'herrietaks' en ...B...
Ten tweede: de gemeente subsidieert ook dit soort overlast gevende festivals. Terwijl zo'n festival toch geen ...C... is dat de overheid wel moet betalen, omdat het nu eenmaal niet individueel leverbaar is

(Vrij naar: de Volkskrant)

5 Door de sterke groei van het autoverkeer in de afgelopen jaren nemen de verkeersopstoppingen toe: op bepaalde plaatsen en tijdstippen zijn de autosnelwegen overvol en treden er steeds meer en steeds langere files op. Het ministerie heeft berekend dat bedrijven afgelopen jaar door files een schade hebben geleden van € 1,50 miljard. Ten opzichte van het vorige jaar is de schade met 60% gestegen. Teneinde het autoverkeer terug te dringen overweegt de overheid de accijns op benzine te verhogen.

a Accijns is een kostprijsverhogende belasting. Geef twee andere voorbeelden van een kostprijsverhogende belasting.
b Bereken de schade van files voor bedrijven in het vorige jaar.

6 Constructiebedrijf Degenmans onderhandelt met de werknemers over een nieuwe cao. De werknemers willen meer loon om hun koopkracht op hetzelfde peil te houden.

a Bekijk bron 4. Hoeveel procent moeten de lonen stijgen om de koopkracht op hetzelfde peil te houden?
b De werknemers vinden eigenlijk dat ze bij het loon op méér recht hebben dan alleen behoud van koopkracht. Welk argument kunnen zij hiervoor gebruiken?

Bron 4 Indexcijfers van constructiebedrijf Degenmans

	dit jaar	volgend jaar
Indexcijfer van het loon	104,3	...A...
Indexcijfer van het prijspeil in het land	102,2	104,8
De arbeidsproductiviteit	102,1	103,6

7 Ferry woont in Manoland. Hij had zowel in 2023 als in 2024 een belastbaar inkomen van € 52.000. Bereken of de stelselherziening voor Ferry financieel voordelig is. Gebruik bron 5.

Bron 5 Het belastingstelsel in Manoland

Stelsel inkomstenbelasting tot 2023	Stelsel inkomstenbelasting vanaf 2024
Een deel van het belastbaar inkomen is vrijgesteld van inkomstenbelasting. Dit belastingvrij bedrag bedraagt € 4.000 per persoon.	Het belastingvrij bedrag is vervangen door een korting op de te betalen inkomstenbelasting (heffingskorting). De heffingskorting bedraagt € 2.500 per persoon.
Schijfbedragen belastingpercentage: eerste € 20.000: 30% volgende € 25.000: 50% elke volgende: € 60%	Schijfbedragen belastingpercentage: eerste € 25.000: 30% volgende € 20.000: 45% elke volgende: € 55%

8 **a** Bereken met bron 6 de arbeidskorting bij een arbeidsinkomen van € 18.500.

b Leg uit dat regeling van de arbeidskorting werknemers zowel kan stimuleren als demotiveren om meer uren te gaan werken.

Bron 6 De arbeidskorting in 2024

Arbeidsinkomen	Arbeidskorting
tot € 11.491	8,425% × arbeidsinkomen
van € 11.491 tot € 24.821	€ 968 + 31,433% × (arbeidsinkomen – € 11.490)
van € 24.821 tot € 39.958	€ 5.158 + 2,471% × (arbeidsinkomen – € 24.820)
van € 39.958 tot € 124.935	€ 5.532 – 6,510% × (arbeidsinkomen – € 39.957)
vanaf € 124.935	€ 0

Begrippen

Paragraaf 1

bruto binnenlands product (bbp)
De waarde van alle geproduceerde goederen en diensten in een land in een jaar.
Europese Unie (EU)
Samenwerkingsverband van 28 Europese landen met onder meer onderlinge vrijhandel.
export
Verkoop van goederen en diensten aan het buitenland.
exportquote
Percentage van de export ten opzichte van het bbp.
import
Inkoop van goederen en diensten in het buitenland.
importquote
Percentage van de import ten opzichte van het bbp.
internationale arbeidsverdeling
Ieder land produceert die goederen en diensten waar het het best of goedkoopst in is.
interne markt
Gezamenlijke markt van alle landen van de Europese Unie waarbinnen vrijhandel is.
invoerrechten
Belasting op ingevoerde goederen en diensten.
multinational
Bedrijf met vestigingen in veel landen.
open economie
Een economie die veel handel met het buitenland drijft.
protectie
Bescherming van de eigen economie tegen buitenlandse concurrentie.
schaalvoordelen
Voordelen van schaalvergroting.
subsidie
Een geldbedrag waarmee de overheid goederen of diensten goedkoper maakt.
wereldhandel
De totale internationale handel van alle landen.

Paragraaf 2

extern effect
Een ‘bijwerking’ van de markt (een gevolg van vraag of aanbod waar geen prijs voor betaald wordt).
negatief extern effect
Extern effect waarbij de welvaart daalt.
positief extern effect
Extern effect waarbij de welvaart stijgt.
welvaart
De mate waarin mensen in staat zijn om hun behoeften aan schaarse goederen en diensten te bevredigen.

Paragraaf 3

accijns
Kostprijsverhogende belasting op sommige goederen.
belasting op inkomen, winst en vermogen
Belasting op inkomen, winst en vermogen die de belastingplichtige zelf afdraagt.
collectieve goederen
Goederen die niet in individueel leverbare eenheden verkocht kunnen worden.
collectieve sector
Overheid en de sociale fondsen.
kostprijsverhogende belasting
Belasting op goederen en diensten die de kostprijs verhogen.
lagere overheden
Provincies, gemeenten en waterschappen.
overheid
Het Rijk en de lagere overheden.
Rijk
De centrale overheid.

Paragraaf 4

aanbod van arbeid
Mensen met betaald werk plus mensen die betaald werk zoeken.
collectieve arbeidsovereenkomst (cao)
Een overeenkomst waarbij alle werknemers van een (groot) bedrijf of van een hele bedrijfstak dezelfde arbeidsovereenkomst met hun werkgever(s) hebben.
minimumloon
Het minimale brutoloon dat werkgevers moeten uitbetalen.
vraag naar arbeid
De vraag naar arbeidskrachten door bedrijven.

Paragraaf 6

belastbaar inkomen
Bruto-inkomen – aftrekposten.
boxenstelsel
Voor de inkomstenbelasting zijn er drie soorten inkomens, ondergebracht in drie boxen.
netto-inkomen
Bruto-inkomen – totaal aan belasting.
progressief belastingsysteem
Belastingsysteem waarbij het belastingpercentage stijgt met het inkomen.
schijventarief
Het inkomen wordt verdeeld in een aantal schrijven waarin een verschillend belastingpercentage betaald moet worden.

Samenvatting

Europese Unie
Nederland exporteert en importeert veel goederen en diensten, want Nederland heeft een open economie. De export en import zijn groot in verhouding tot het bbp.
De landen van de Europese Unie hebben met elkaar een aantal afspraken gemaakt, waaronder:
- vrij verkeer van goederen en diensten, dus onderling geen invoerrechten;
- vrij verkeer van arbeid en kapitaal: werknemers, geld en investeringen mogen binnen de EU vrij, zonder belemmeringen, de grens over.

De landen van de EU vormen zo één grote interne markt waarbinnen vrij gehandeld mag worden. De interne markt biedt voordelen aan de Europese bedrijven. Zo zijn er geen belemmeringen aan de grens en is er een grote afzetmarkt.
De EU gebruikt wel invoerrechten om sommige import van buiten de EU te beperken. Ook kan zij de export van haar eigen producten naar landen buiten de EU stimuleren door de prijs met subsidie kunstmatig te verlagen.

Externe effecten
Consumenten willen graag veel producten kopen tegen lage prijzen. Dat is goed voor hun welvaart. De welvaart geeft aan in welke mate mensen in staat zijn om hun behoeften aan schaarse goederen en diensten te bevredigen.
Consumptie en productie kunnen gepaard gaan met negatieve en positieve externe effecten: 'bijwerkingen' die de welvaart van mensen verlagen of verhogen. De overheid probeert de negatieve externe effecten te beperken. Benzine wordt bijvoorbeeld belast met accijns om de milieuvervuiling door het verkeer te beperken.

Collectieve sector
De collectieve sector bestaat uit de overheid en de sociale fondsen. De overheid bestaat uit:
- de rijksoverheid (het Rijk);
- de provincies, gemeenten en waterschappen.

Goederen die onverkoopbaar zijn door de marktsector, zoals straatverlichting, noem je collectieve goederen. De collectieve sector moet ervoor zorgen dat deze goederen aanwezig zijn.
De overheid kan met subsidie en accijns de productie en consumptie beïnvloeden. Met subsidie probeert de overheid de consumptie van bepaalde goederen of diensten te stimuleren. De overheid heft extra accijns op goederen waarvan zij de consumptie wil afremmen.
Accijns is een kostprijsverhogende belasting op goederen en diensten. De btw (op bijna alle producten) en invoerrechten op importproducten zijn twee andere voorbeelden van kostprijsverhogende belastingen op goederen en diensten. Nederland heeft een systeem van belasting op inkomen, winst en vermogen waarbij mensen met een hoog inkomen naar verhouding meer belasting betalen dan mensen met een laag inkomen.

Arbeidsmarkt
Iedere persoon die betaald werk doet of wil doen (vanaf twaalf uur in de week), hoort bij het aanbod van arbeid. Bedrijven zoeken personeel om het werk uit te voeren en oefenen vraag naar arbeid uit. Vraag en aanbod is ook op de arbeidsmarkt een belangrijke factor die de hoogte van het loon bepaalt. Daarnaast tellen factoren als opleiding, ervaring, leeftijd, verantwoordelijkheid en risico een rol bij de hoogte van het loon.
In Nederland worden de meeste lonen geregeld via een collectieve arbeidsovereenkomst (cao). In een tijd met hoge werkloosheid is het aanbod van arbeid groter dan de vraag. Toch zullen de lonen dan niet snel dalen. Een van de oorzaken zijn de cao's. Als de werkloosheid oploopt, liggen de meeste lonen vast in cao's. Een tweede oorzaak is het minimumloon.

Hoofdstuk 7 economie

Ruilen over de tijd



introductieopdracht

1 Stel: Paul zet eenmalig € 140 op een spaarrekening met 1,4% rente per jaar. Laat met een berekening zien dat het saldo op zijn spaarrekening in drie jaar tijd nauwelijks groeit bij een spaarrente van 1,4% rente.

2 Leg uit dat het verstandig is om je te houden aan de tip: 'Zorg ervoor dat je niet langer hoeft af te lossen dan de termijn dat je het artikel kunt gebruiken.'

"Als je iets duurs wilt kopen, ga je maar sparen," zegt mijn moeder. Aan het woord is Paul (16). "Ik kan mijn verdiende geld van het bijbaantje wel sparen, maar echt opschieten doet het niet met 1,4% rente. Het lijkt mij het beste dat mijn moeder mij geld leent. Ik heb haar op de website nibud.nl gewezen. Die site geeft een aantal richtlijnen voor omgaan met geld, zoals: 'Hoe kan je kind een dure aankoop financieren? Moet het sparen of leen jij je kind geld?' En: 'Sluit een lening pas af als je vooraf weet dat je de aflossing kunt betalen. Zorg er ook voor dat je niet langer hoeft af te lossen dan de termijn dat je het artikel kunt gebruiken.'"

In dit hoofdstuk leer je de rol van tijd in de economie. Zoals: nu kopen, later betalen. De begrippen investeren, rente en begrotingstekort zijn belangrijke begrippen in dit hoofdstuk.

Paragraaf 1

Tijd is geld

intro

Straks betaal ik de schuld weer terug

Charlotte studeert op de Hogeschool Helicon in Zeist. Zij vertelt: “Ik heb eerst de havo gedaan. Nu volg ik de opleiding docent muziek. Met een volledige onderwijsbevoegdheid kan ik straks muziekles geven in bijvoorbeeld het basisonderwijs en voortgezet onderwijs. Of werken als muziekeducatief medewerker bij centra voor kunstzinnige vorming, educatieve kunstprojecten, orkesten of omroepen. Ik heb ook wel zin om een amateurkoor te gaan dirigeren. Ik leen elke maand € 600 om mijn studie te betalen. Je kunt meer lenen, tot boven de € 1.000, maar dat is niet nodig. Mijn ouders springen wat bij en ik verdien zelf ook een beetje met bijlessen. Straks ga ik zo’n € 2.500 verdienen, als alles goed gaat en dan betaal ik de schuld weer terug."



leertekst

Tijd is geld

De factor tijd is heel belangrijk bij economie. Paul (in de hoofdstukopening) moet jaren sparen om op zijn 16e verjaardag een scooter te kunnen kopen. Charlotte (intro) heeft het als student niet breed. Ze leent zelfs geld om rond te komen. Ze had ook na het behalen van haar havodiploma kunnen gaan werken. Maar zonder vakopleiding had zij dan een maandinkomen van ongeveer € 1.700 kunnen verwachten. Nu kan zij na een vierjarige opleiding € 2.500 verwachten. Na een paar jaar heeft zij de ‘magere jaren’ terugverdiend. Charlotte ruilt over de tijd. Zij besteedt nu geld aan haar opleiding in ruil voor een hoger salaris over vier jaar. Charlotte investeert op deze manier in haar **menselijk kapitaal**.
Er zijn veel voorbeelden van ruilen over de tijd. Bijvoorbeeld: de moeder van Charlotte werkt op een school en betaalt elke maand pensioenpremie aan een pensioenfonds. Het pensioenfonds belegt haar geld. Als zij met pensioen gaat, krijgt zij haar betaalde premies in de vorm van een maandelijkse uitkering weer terug. Paul ruilt ook over de tijd. Hij spaart om later de scooter te kunnen kopen. Sparen kun je beschouwen als het uitstellen van consumptie.

1 Charlotte doet een vervolgstudie. Dat levert haar later een hoger inkomen op. Geef, naast de financiële kant, een tweede voordeel van een vervolgstudie.

2 Ruilen over de tijd gaat gepaard met onzekerheid. Noem twee oorzaken waardoor de verwachting over de kosten en opbrengsten van een studie niet uitkomen.

3 Bij welke productiefactor hoort het begrip menselijk kapitaal?
- **A** natuur
- **B** arbeid
- **C** kapitaal
- **D** ondernemerschap

4 Wat wordt bedoeld met het menselijk kapitaal van Charlotte?

Bron 1

Stel: een docent geeft tien lessen economie. In de elfde les geeft hij een proefwerk over de behandelde stof. In de tiende les zijn de leerlingen over het algemeen gemotiveerder om goed hun best te doen dan in de eerste les. Dat is vreemd, want de eerste les is net zo belangrijk als de tiende les. Maar anderzijds is het wel logisch. In de tiende les is het proefwerk dichtbij, de volgende les al! Het proefwerk 'leeft'. En in de eerste les duurt het nog heel lang voordat het proefwerk afgenomen wordt. Waarschijnlijk zijn de leerlingen met hun hoofd nog bij andere proefwerken die eerder gemaakt moeten worden. Tijd is dus belangrijk. Gebeurtenissen worden belangrijker als ze in tijd dichterbij komen.
Dit verschijnsel zie je ook buiten de economie. Bijvoorbeeld: jongeren beginnen met roken. Ouderen proberen er juist weer van af te komen, omdat het nadeel van roken (hoger risico op bijvoorbeeld longkanker) dichterbij komt.

5 Lees bron 1. Noem nog twee voorbeelden waarbij duidelijk is dat tijd belangrijk is bij de beslissingen en het gedrag van mensen.

6 De moeder van Charlotte betaalt elke maand verplicht een pensioenpremie. Werknemers hebben niet de keuze om van het pensioen af te zien. Geef met behulp van bron 1 een argument waarom de regering het meedoen aan een pensioenvoorziening verplicht heeft gesteld.

leer & tekst

Sparen en lenen

Bij het sparen en lenen van geld is de factor tijd heel belangrijk en duidelijk zichtbaar. Spaarders stellen consumptie uit en zetten het niet aan consumptiegoederen bestede geld tegen rente op een spaarrekening. Na een bepaalde periode is het spaarbedrag gegroeid, dankzij de verdiende rente. De spaarder kan dan meer goederen en diensten kopen dan zonder sparen mogelijk was geweest. De kosten van de extra consumptie: een bepaalde periode wachten. Tijd heeft een prijs. De **rente** geeft de prijs van de tijd weer. Als de rente laag is, is tijd goedkoop. De spaarder moet lang sparen voordat hij voldoende (goedkope) tijd heeft ingeruild voor extra consumptie. Bij een hoge rente is de tijd duur. Met sparen de consumptie een jaar uitstellen levert een hoge rente op, en dus veel extra consumptie na een jaar. Mensen die geld lenen, hebben op een vergelijkbare manier met de prijs van de tijd te maken. Wie nu geld leent om consumptiegoederen te kopen, betaalt rente. Deze rentekosten zijn de kosten om de consumptie te vervroegen. Nu consumeren in plaats van wachten, is fijn. Maar de wachttijd verkorten kost wel geld: de rentekosten van de lening. Ook nu geldt dus: tijd is geld. Bron 2 en 3 leggen met twee rekenvoorbeelden uit hoe de rente bij sparen en lenen de prijs van de tijd bepaalt.

Bron 2

Een voorbeeld van de prijs van tijd

Joyce krijgt af en toe geld van een suikeroom. Hij vraagt haar op een dag: “Heb je liever nu of over een jaar € 400?” Waarschijnlijk zegt Joyce: “Nu!” Ze wil allang een luxe speaker kopen. Maar het is ook slimmer om nu voor het geld te kiezen als ze geen snelle aankoop doet, want ze kan het geld op een spaarrekening zetten. Stel: de rente is 4%. Over een jaar heeft ze dan € 400 + 4% = € 416. Dat is € 16 meer dan een jaar wachten op de uitbetaling. Tijd kost dus geld. In dit geval kost een jaar wachten 4%, dus € 16.

Bron 3

David (18) verdient € 160 per maand met een bijbaantje. Hij heeft geen spaargeld. Hij wil graag een scooter van € 2.498. In de tabel zijn twee alternatieven uitgewerkt:

I David kan geld lenen en de scooter nu kopen. Hij betaalt dan 24 maanden een maandbedrag van € 113. Met dat maandbedrag betaalt hij de lening van € 2.498 terug plus de rentekosten van de lening. Totale kosten: 24 × € 113 = € 2.712

II David kan ook een bedrag van € 100 per maand sparen. Inclusief de verdiende rente kan hij de scooter twee jaar later kopen. Totale kosten: 24 × € 100 = € 2.400.

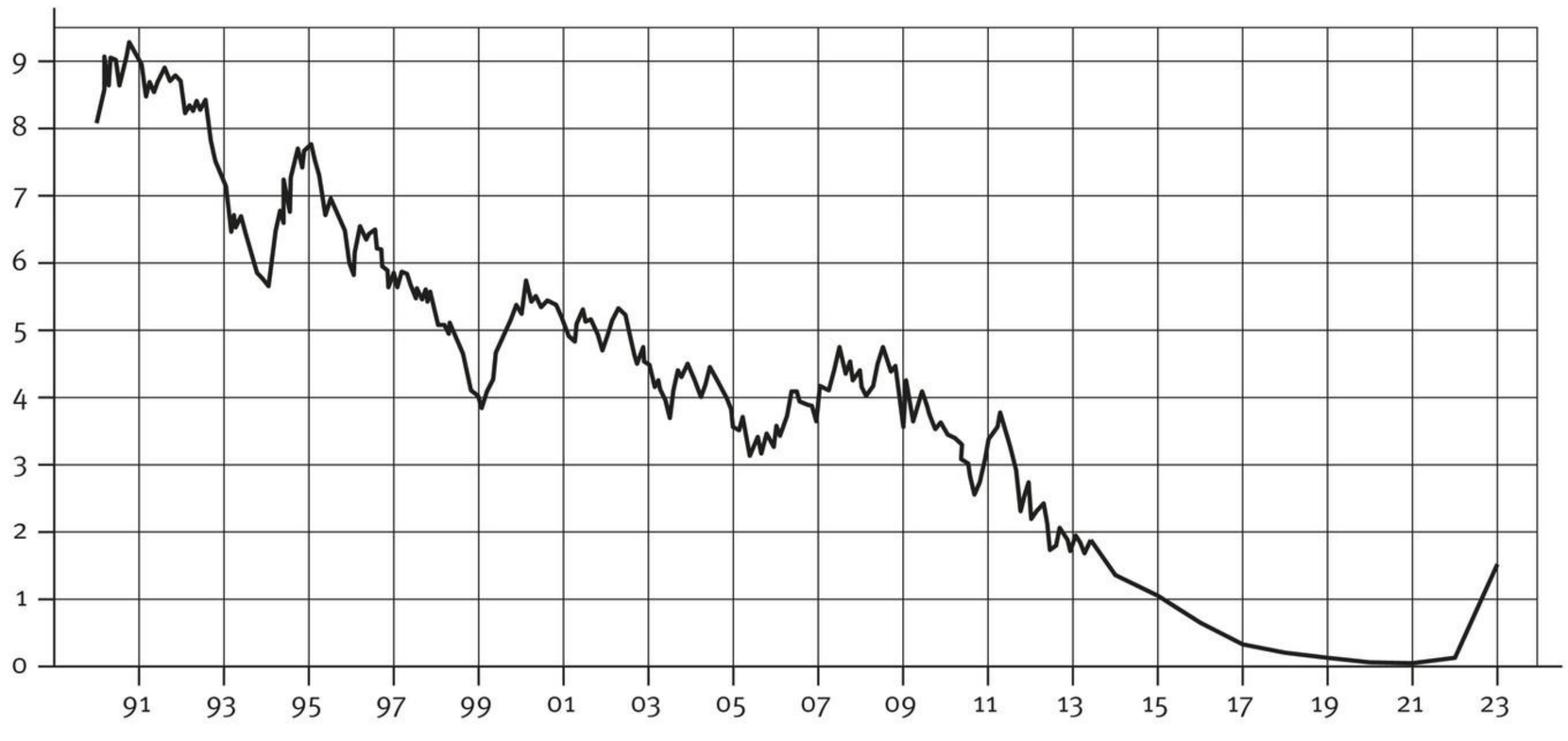
De scooter nu kopen valt voor David dus € 2.712 – € 2.400 = € 312 duurder uit.
David betaalt voor twee jaar tijd € 312.

	Alternatief I: lenen	Alternatief II: sparen
	€ 2.498 lenen tegen 6% rente. Per maand € 113 rente en aflossing	Elke maand € 100 sparen met een rente van 4%
Na één jaar	Restschuld € 1.340	Spaarbedrag inclusief rente € 1.225
Na twee jaar	Restschuld € 0	Spaarbedrag inclusief rente € 2.498

7 Lees bron 2. Een gezegde onder economen is: vroeg geld is beter dan laat geld. Leg met behulp van de bron uit wat economen hiermee bedoelen.

8 **a** Hoeveel rente betaalt David in bron 3 in het eerste alternatief in twee jaar?
b Hoeveel rente verdient David in bron 3 in het tweede alternatief in twee jaar?
c Laat met een berekening zien dat de scooter 13% duurder is door geld te lenen in plaats van te sparen.
d Wat is de prijs van tijd voor David?
e De aankoop van de scooter uitstellen levert geld op. Toch koopt David de scooter nu met geleend geld. Verdedig de beslissing van David.

Bron 4 Rente in Nederland



9 Bekijk bron 4. Vul in de conclusie de juiste woorden in:

> In de periode 1991-2023 is in Nederland de prijs van tijd ...A... Want de rente is in die periode ...B... Consumptie vervroegen (met een geldlening) is ...C... geworden, consumptie uitstellen (door te ...D...) levert ...E... extra consumptie op. Dus: tijd is ...F...

10 Werknemers betalen in de loop van hun werkzame leven gemiddeld minder pensioenpremie dan ze later als uitkering terugkrijgen. De prijs van tijd is de oorzaak. Leg dit uit.

leertekst

Nominaal en reëel

De rente waarmee de banken adverteren, is de **nominale rente**. Een spaarder die 5% nominale rente ontvangt over zijn spaargeld zal na een jaar € 105 op zijn spaarrekening hebben staan als hij een jaar eerder € 100 ingelegd had. De nominale rente geeft dus de jaarlijkse toename van het spaargeld weer in procenten. De vraag is of de jaarlijkse toename van het spaargeld ook leidt tot een toename van de koopkracht van het spaargeld. In dezelfde periode kunnen immers ook de prijzen van goederen zijn gestegen. Er was dan sprake van **inflatie**. De inflatie geeft aan hoeveel procent de prijzen van goederen en diensten in een land gemiddeld gestegen zijn. Bij een inflatie van 5% zijn de goederen en diensten in een land gemiddeld 5% in prijs gestegen.
Als de inflatie in het betreffende jaar ook 5% was, kan de spaarder met € 105 spaargeld precies evenveel goederen en diensten kopen als een jaar geleden met € 100. De koopkracht van het spaargeld is dus gelijk gebleven. De verandering van de koopkracht is nul. Anders gezegd: de **reële rente** is nul.
Samengevat:
- de nominale rente geeft de verandering van het spaargeld aan;
- de reële rente geeft de verandering van de koopkracht van het spaargeld aan.

De nominale rente houdt geen rekening met de inflatie. De reële rente doet dat wel. Anders gezegd: de reële rente is de nominale rente, gecorrigeerd voor de inflatie.
Bron 5 legt de reële rente in het voorbeeld van David uit (bron 3).

Bron 5

De reële rente

David koopt de scooter nu met geleend geld. Hij heeft er de € 312 tijdskosten voor over. Maar eigenlijk heeft David veel lagere tijdskosten. Want: de meeste producten worden in de loop van de tijd duurder, door de inflatie. Stel: de prijs van de scooter is in twee jaar tijd met 3% per jaar gestegen. De prijs na twee jaar is dan € 2.498 + 3% + 3% = € 2.650. Een prijsstijging van € 152. David bespaart met twee jaar wachten dus geen € 312, maar € 312 – € 152 = € 160. Bij het verschil van € 312 is geen rekening gehouden met de prijsstijging van de scooter. € 312 zijn de nominale kosten van de tijd. € 160 zijn de reële kosten van de tijd.

Bron 6



11 Welk begrip uit deze paragraaf past bij de cartoon in bron 6? Verklaar je antwoord.

12 Joyce (bron 2) ontvangt nu € 400 van haar suikeroom en wil een luxe speaker van € 400 kopen. Zij twijfelt: nu kopen of het geld een jaar sparen met 4% rente en dan de speaker kopen. De prijs van de speaker stijgt het komende jaar met 5%.

- **a** Hoeveel rente krijgt Joyce nominaal van de bank als zij spaart?
- **b** Wat gebeurt er met de koopkracht van haar spaargeld als zij het geld een jaar op de spaarrekening zet? Verklaar je antwoord.
- **c** Is de reële rente, gegeven haar spaardoel, positief of negatief? Verklaar je antwoord.
- **d** Wat adviseer jij haar: nu kopen of sparen? Verklaar je antwoord.

leertekst

Indexcijfer

Het gemiddelde prijspeil van de goederen en diensten in een land wordt vaak omgezet in een prijsindexcijfer (bron 7). Een **indexcijfer** is een verhoudingsgetal waarmee je een reeks getallen duidelijker kunt aangeven en getallen eenvoudiger kunt vergelijken. In het basisjaar wordt het indexcijfer op 100 gesteld. In de andere jaren worden de indexcijfers berekend met de volgende formule:

$$\frac{\text{waarde jaar x}}{\text{waarde basisjaar}} \times 100 = \text{indexcijfer jaar x}$$

Met indexcijfers is het veel eenvoudiger om procentuele veranderingen af te lezen.
Bijvoorbeeld in bron 7: Van 2020 naar 2021 zijn de prijzen van goederen en diensten gemiddeld met 110 – 100 = 10% gestegen.
Van 2020 naar 2024 zijn de prijzen van goederen en diensten gemiddeld met 150 – 100 = 50% gestegen.
Als het indexcijfer van het nominale spaarbedrag als gevolg van de rente procentueel sneller stijgt dan het prijsindexcijfer, is de reële rente positief. De koopkracht van het spaargeld is dan gestegen.
Bijvoorbeeld: Amira stort op 1 januari 2024 € 3.000 op een spaarrekening. Zij krijgt jaarlijks 3% rente. De prijzen stijgen jaarlijks met 2%.

	1 januari 2024 (basis)	1 januari 2025
Indexcijfer nominaal spaarbedrag	100	103
Prijsindexcijfer	100	102

Amira kan met haar spaarbedrag op 1 januari 2025 meer kopen dan op 1 januari 2024. Want het spaargeld is meer gestegen (3%) dan de prijzen van de goederen en diensten in de winkels (2%).

Bron 7

	Gemiddeld prijspeil van de goederen en diensten in het land	Prijsindexcijfer
2020 (basisjaar)	€ 20,11	100
2021	€ 22,09	110*
2022	€ 23,06	115
2023	€ 27,09	135
2024	€ 30,11	150

** € 22,09 : € 20,11 × 100 = 109,8 → afgerond 110*

TIP

Vind je het rekenen met indexcijfers lastig? Maak dan in het boek de extra oefeningen in paragraaf 6 van dit hoofdstuk of ga naar de vaardigheidstrainer 'Nominale en reële indexcijfers' in de online leeromgeving.

13 Bekijk in bron 7 hoe bedragen worden omgezet in indexcijfers.

a Laat met een berekening zien dat het indexcijfer in 2022 afgerond uitkomt op 115.

b Hoeveel procent zijn de prijzen gestegen van 2020 naar 2022?

14 Henk de Wit stort op 1 januari 2020 eenmalig € 200 op een spaarrekening.

a Laat met een berekening zien dat het indexcijfer van zijn spaargeld op 1 januari 2021 (plaats A in de tabel hierna) 103 is.

b Bereken welke indexcijfers op plaats B tot en met D staan. Rond op hele cijfers af.

c In de periode dat Henk spaart, stijgen de prijzen. Zet het gemiddelde prijspeil bij E tot en met H om in indexcijfers. Rond op hele cijfers af.

d Welke conclusie kun je trekken over de reële rente?

1 januari van het jaar	Spaarbedrag van Henk de Wit	Indexcijfer van het spaargeld	Gemiddeld prijspeil van goederen en diensten	Prijs-indexcijfer
2020 (basisjaar)	€ 200	100	€ 17,50	100
2021	€ 206	...A...	€ 18,34	...E...
2022	€ 214	...B...	€ 20,34	...F...
2023	€ 222	...C...	€ 25,66	...G...
2024	€ 230	...D...	€ 28,23	...H...

15 Oma van Zitteren zegt: “In de jaren zeventig van de vorige eeuw kon je goed sparen. Toen kreeg je wel 10% rente per jaar.”
Hoewel spaarders in de jaren zeventig inderdaad wel 10% rente konden krijgen, was het toch geen geweldig goede tijd om te sparen. Verklaar hoe dat mogelijk is.

Eindopdracht

In eerdere opdrachten heb je het indexcijfer van het spaargeld vergeleken met het prijsindexcijfer. Uit de vergelijking kun je afleiden of de reële rente positief of negatief is. Door de twee indexcijfers op elkaar te delen, kun je ook precies uitrekenen hoe hoog de reële rente is. In opdracht 16 oefen je deze berekening een keer.

16 Wilma opent op 1 januari 2023 een spaarrekening waarop zij € 20.000 stort. Zij krijgt aan het eind van elk jaar 2,4% rente bijgeschreven op de spaarrekening.

- **a** Bewijs met een berekening dat zij op 1 januari 2024 € 20.480 op haar spaarrekening heeft staan.
- **b** De inflatie in 2023 is 3%. De prijzen stijgen van 1 januari 2023 naar 1 januari 2024 dus gemiddeld met 3%. De prijs van een pak melk volgt de inflatie: van € 1 op 1 januari 2023 naar € 1,03 op 1 januari 2024. Bewijs dat Wilma op 1 januari 2023 20.000 pakken melk van haar spaargeld zou kunnen kopen.
- **c** Bewijs dat Wilma op 1 januari 2024 19.883 (afgerond) pakken melk van haar spaargeld zou kunnen kopen.
- **d** Vergelijk het antwoord van vraag 16b en 16c. Bewijs dat Wilma's koopkracht met 0,59% is gedaald.
- **e** Wilma is er dus op achteruitgegaan. Zij kan nu van haar spaargeld minder goederen kopen. Hoe had je deze conclusie al aan het begin van de opdracht kunnen trekken? Gebruik in je antwoord het begrip 'reële rente'.

17 Belangrijk om te onthouden: de reële rente is gelijk aan de stijging of daling van de koopkracht van het spaargeld. De koopkracht van Wilma daalt met 0,59%. De reële rente op haar spaarbankboekje is dus ook –0,59%.
In de tabel is het spaarbedrag en het prijspeil op 1 januari 2024 omgezet in een indexcijfer. Door deze indexcijfers op elkaar te delen, bereken je hoe hoog de reële rente precies is.

	Spaarbedrag in een indexcijfer	Gemiddeld prijspeil van goederen en diensten in een indexcijfer	Indexcijfer van de koopkracht van het spaargeld
1 januari 2023	100	100	100
1 januari 2024	102,4 (Wilma krijgt 2,4% rente per jaar)	102 (de inflatie is 3,2%)	102,4 : 103 × 100 = 99,4
1 januari 2025	...A...	...B...	...C...

- **a** Bewijs met een berekening dat Wilma op 1 januari 2025 € 20.971,52 op haar spaarrekening heeft staan.
- **b** Laat met een berekening zien dat op plaats A in de tabel het indexcijfer 104,9 moet staan.
- **c** De inflatie blijft 3% per jaar. Bereken de indexcijfers op plaats B en C.
- **d** Bereken de procentuele verandering van het indexcijfer van de koopkracht van 1 januari 2024 naar 1 januari 2025.
- **e** Leg uit dat je het antwoord op vraag 17d ook zonder berekening had kunnen geven.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 2

Ondernemingen in de tijd

intro

De cost gaet voor de baet uyt

Ken je dit gezegde? Het is het motto van onze gouden eeuw dat je nog steeds kunt zien op de panden bij de ingang van de oude haven van Amsterdam. De Verenigde Oost-Indische Compagnie staat in de vaderlandse geschiedenis voor durf, ondernemingszin, creativiteit en rijkdom. Jan Pieterszoon Coen, de grote man achter de VOC, vestigt in de gouden eeuw het monopolie op de specerijenhandel, daarbij niets en niemand ontziend. Het financiële succes van de VOC liet trouwens enige tijd op zich wachten. Forse winsten kwamen er pas dertig jaar na de uitgifte van de eerste aandelen in 1602. De cost gaet voor de baet uyt, ook bij de VOC.

(Vrij naar: documentairenet.nl)

1 **a** Leg uit wat met de uitdrukking 'de cost gaet voor de baet uyt' wordt bedoeld.
b Geef een paar voorbeelden van kosten die de VOC heeft gemaakt voordat haar aandelen winst opleverden.
c Waarom wilde Coen graag het monopolie op de specerijenhandel?

leertekst

Investeren en innovatie

Iedere ondernemer weet dat je eerst moet investeren om geld te verdienen. Investeren is een voorbeeld van ruilen over de tijd. Bedrijven moeten voortdurend aan de toekomst denken, want de concurrent denkt ook aan de toekomst. Om de concurrentie bij te houden, moeten bedrijven dus vooruitdenken en steeds in nieuwe kapitaalgoederen investeren om de concurrentie geen voorsprong te geven.
Investeren levert in principe **rendement** op. Maar hoe groot dat rendement zal zijn, is niet zeker. Misschien is het rendement uiteindelijk wel negatief! Aan investeren zijn dus ook risico's verbonden. Ondernemers wegen de kans op mislukking en het verwachte rendement goed tegen elkaar af. **Innovatie** is een vorm van investeren. Met behulp van de afdeling **Research & Development** (bron 1 en 2) werken bedrijven aan innovaties. Een innovatie kan kostenbesparend zijn. Bij een lagere kostprijs kan het bedrijf een product goedkoper maken en zo extra klanten winnen om **marktaandeel** te veroveren ten koste van de andere bedrijven op de markt. Een innovatie kan ook betekenen dat het product vernieuwd wordt. Met een vernieuwd of nieuw product kan het bedrijf marktaandeel winnen ten koste van zijn concurrenten die niet of onvoldoende geïnnoveerd hebben.

2 Zijn de volgende goederen een voorbeeld van een consumptiegoed, een kapitaalgoed of van geen van twee?
a jouw smartphone
b een oven, door je moeder gekocht
c oven in een restaurant
d aardolie in een opslagtank van Shell
e aardolie in de bodem
f meel bij een bakker

3 Stel: je mag kiezen uit twee loten:
Lot 1 een lot van € 5 met een kans van 1 op 4 op een prijs van € 200.
Lot 2 een lot van € 6 met een kans van 1 op 5 op een prijs van € 100.000.
a Waarom zullen de meeste mensen voor lot 2 kiezen?
b Dit voorbeeld met twee loten past bij een zin in de leertekst. Bij welke zin? Verklaar je keuze.

4 Noem een arbeidsbesparende innovatie die de supermarkten hebben toegepast of in de toekomst kunnen gaan toepassen.

5 Leg uit hoe een bedrijf marktaandeel kan winnen met een verlaging van de kostprijs.

6 Lees bron 1. waarom is het slim dat Porsche bij de innovatie van zijn raceauto ook de klanten van de straatauto laten meeprofiteren?

7 Lees bron 2. Apple investeert geld in de Mac mini. Bedenk twee ontwikkelingen in de toekomst waardoor het rendement van deze investering kan tegenvallen.

Bron 1

Vernieuwde Porsche 911 GT3 RS klaar voor het echte werk

De Porsche 911 GT3 was al voorgesteld en nu wordt de nieuwe 911 GT3 RS getest op de Nürburgring. Deze vernieuwde en verbeterde auto zal alle straatlegale personenauto's achter zich houden, net als de Porsche GT3 tijdens de race van Le Mans. “Tijdens het ontwikkelen van onze nieuwe bolide hadden we een aantal serieuze uitdagingen,” zegt Wolfgang Hatz, van Research & Development bij Porsche. “Ons doel was om dit te doen met de best mogelijke efficiëntie en zonder compromissen. De ontwerpers hebben het voor elkaar gekregen om nieuwe technologieën toe te passen. Niet alleen profiteren wij daarvan, ook onze klanten van de straatmodellen profiteren hiervan. In elke Porsche schuilt een racewagen.”

(Vrij naar: autoweek.nl)



Bron 2

De ongelooflijke Mac mini

Toen vorige week de nieuwe Mac’s van Apple werden gepresenteerd, was het duidelijk dat de Mac mini een totaal nieuw uiterlijk heeft. Hij is kleiner maar wel iets hoger. Deze krachtige mini-pc is uitgerust met de nieuwste processorlijn met een nieuwe generatie siliciumchips. Alles is nog indrukwekkender, van de grafische mogelijkheden tot energie-efficiëntie.

Apple heeft hiermee steeds meer een eigen categorie op de pc-markt veroverd en laat daarmee alle klassieke concurrenten achter zich.

(Vrij naar: macworld.nl/nieuws)

leertekst

Soorten innovatie

Innovatie betekent vernieuwing. Innovatie kan betrekking hebben op het product. Het product zelf wordt dan vernieuwd. Dit noem je productinnovatie. Innovatie kan ook betrekking hebben op het productieproces: procesinnovatie. De manier waarop het product wordt gemaakt, wordt dan vernieuwd. In Nederland is arbeid duur. Daarom zoeken Nederlandse bedrijven vaak naar arbeidsbesparende innovaties. Een voorbeeld zijn de ticketautomaten op de treinstations. Hierdoor zijn er minder baliemedewerkers nodig.
Een voorbeeld van kapitaalbesparende innovaties zie je bijvoorbeeld bij televisies. Het vervangen van een grote, ouderwetse breedbeeld-tv door een platte lcd-tv bespaart kapitaal.
Met de stijgende grondstofprijzen worden natuur- of milieubesparende technische ontwikkelingen steeds aantrekkelijker. Zo hebben autofabrikanten weer meer aandacht voor het benzineverbruik van hun auto's.
Sommige innovaties zijn heel belangrijk omdat ze andere innovaties mogelijk maken. Dit worden **basisinnovaties** genoemd. De ontwikkeling van de microchip was een basisinnovatie. De microchip maakt andere innovaties mogelijk, zoals de mobiele telefoon, de mp3-speler en de satellietnavigatie.

Bron 3 Energie-innovatie in de glastuinbouw



Glastuinders die hun energiesystemen willen vernieuwen, krijgen subsidie (geld) van de overheid.

8 Wat voor soort innovatie past bij de volgende voorbeelden? Kies voor product of proces (A of B) en voor arbeid, kapitaal of milieu (1, 2 of 3).

Voorbeeld	A Product-innovatie	B Proces-innovatie	1 Arbeids-besparende innovatie	2 Kapitaal-besparende innovatie	3 Milieu-besparende innovatie
a Een supermarkt laat de klanten zelf de boodschappen scannen.					
b BMW verlaagt de CO_2-uitstoot van zijn auto's.					
c Computers worden kleiner terwijl hun capaciteit toeneemt.					
d Glastuinders die hun energiesystemen willen vernieuwen (bron 3)					
e Vier kandidaten voor de innovatieprijs (bron 4)					

Bron 4 Vier kandidaten voor de innovatieprijs

- De Kleijn Energy Consulting: warmtepomp voor industriële drogers waarmee een besparing van minimaal 70% op primair energieverbruik haalbaar is.
- Keller Lufttechnik ultrafilterinstallatie: nafilter voor shredders bij schrootverwerking.
- Heat Matrix Group, Heat Matrix luchtvoorverwarmer: warmte terugwinnen uit rookgassen levert een energiebesparing op.
- GMF, vacuümwalsdroger: in plaats van hoogwaardige stoom restwarmte gebruiken.

(Vrij naar: vmt.nl)

leertekst

Ruilen over de tijd

Bedrijven gebruiken eigen geld en geleend geld om kapitaalgoederen te kopen. Het eigen geld dat op deze manier in het bedrijf geïnvesteerd wordt, zou ook tegen rente op een spaarrekening gezet kunnen worden. Maar een bedrijf wil met de investeringen een rendement halen dat boven de rente op een spaarrekening ligt.
Als een investering met geleend geld wordt betaald, moet het bedrijf rente betalen. Ook in dit geval wil het bedrijf een rendement behalen dat boven de te betalen rente ligt. Zo houdt het bedrijf, na het betalen van de rentekosten, nog rendement over dat aan de winst toegevoegd kan worden.
Bedrijven ruilen zo over de tijd: ze investeren nu geld in nieuwe kapitaalgoederen die in de toekomst een goed rendement moeten opleveren.

9 Leg uit dat bedrijven minder investeren als de rente in het land hoog is. Gebruik in je antwoord de woorden 'risico' en 'verwacht rendement'.

Eindopdracht

10 Lees bron 5. Wordt het begrip investeren juist gebruikt? Verklaar je antwoord.

11 **a** Lees bron 6. Leg uit hoe een stijging van de olieprijs tot nieuwe innovaties leidt.

b Geef een voorbeeld van een productinnovatie in bron 6.

c Geef een voorbeeld van een procesinnovatie in bron 6.

d Een bedrijf wil bij de bank € 1 miljoen lenen tegen een rente van 5% per jaar. Met het geleende bedrag financiert de eigenaar een investering waarmee het productieproces geïnnoveerd wordt en de opbrengst tien jaar lang naar verwachting met € 250.000 per jaar stijgt. In deze tien jaar wordt de lening terugbetaald en de investering in tien porties van € 100.000 volledig afgeschreven. Is deze investering verstandig, als de verwachting uitkomt? Verklaar je antwoord.

e De bank wil kunnen inschatten of tien jaar een goede looptijd is voor de lening. Welke informatie heeft de bank nodig om een inschatting over de juiste looptijd te kunnen maken? Noem twee voorbeelden.

Bron 5

Het moet nóg veiliger op de weg

Per jaar komen in Nederland honderden mensen om in het verkeer, zo'n anderhalve jumbojet vol passagiers. Toch is Nederland op verkeersgebied een van de veiligste landen in de wereld. En het moet nog veiliger, vindt het Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat dat ernaar streeft het aantal verkeersdoden in 2030 terug te brengen naar maximaal 295. De Stichting Wetenschappelijk Onderzoek Verkeersveiligheid (SWOV) vindt dat het wel wat ambitieuzer kan: "Nederland kan extra investeren in infrastructuur. Op enkelbaanswegen met een hoge snelheidslimiet kunnen de tegengestelde verkeersstromen beter van elkaar worden gescheiden. Ook kunnen bermen gedeeltelijk worden verhard door grasbetontegels. Als een auto met een wiel in de berm raakt, verliest de bestuurder dan niet meteen de controle."

(Vrij naar: BN/DeStem)

Bron 6

Joepie, de olieprijs stijgt

Vakantiegangers weten inmiddels dat de hoge olieprijs een flinke hap uit hun portemonnee neemt. Wie heen en weer naar Italië of Frankrijk rijdt, is aan benzine deze zomer toch al gauw € 400 kwijt. Brandstof en energie zijn schreeuwend duur. En als de sombere voorspellingen over nijpende olietekorten uitkomen, is het einde van deze prijsstijgingen nog lang niet in zicht. Energiekenner Aad Correljé van de TU Delft ziet ook voordelen. "Als de prijzen zijn verhoogd, gaat de economie op de lange termijn helemaal op de schop," zegt Correljé. "Klanten gaan hun gedrag veranderen en producenten gaan op zoek naar zuinige methoden. Vaker thuiswerken, sneller de fiets pakken, minder recreatieritjes maken, dichter bij je werk wonen. Energiezuinigheid was jarenlang louter een milieuargument," zegt Correljé. "Nu is het een commercieel verkoopargument. Denk aan de zuinige hybride auto, waarvan de verkopen de afgelopen jaren flink zijn gestegen, en in de toekomst de waterstofauto." Producenten zijn ondertussen druk bezig om zuinige producten te ontwikkelen of in hun bedrijf zuinig met energie om te springen. De kwekers in het Westland bijvoorbeeld hebben een heel palet aan initiatieven om hun energierekening te drukken. Van zonlicht absorberende folie tot de aanschaf van energie-efficiënte warmtekrachtcentrales.

(Vrij naar: de Volkskrant)

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 3

Later is allang begonnen

intro

Generatieconflict?

Marga (27) heeft sinds drie jaar een baan. Ze maakt zich een beetje zorgen als ze in de krant over het generatieconflict leest. Ze legt uit: “Er zijn steeds minder jongeren en steeds meer ouderen. Het wordt moeilijk voor ons om al die ouderen aan een uitkering te helpen. Nu denk je misschien, de oudere Nederlanders hebben in het verleden toch ook flink voor zichzelf gespaard, voor later, als ze oud zijn? Dat klopt, maar ze worden nu veel ouder dan ze vroeger dachten. En dus hebben ze te weinig gespaard. Dat is het tweede probleem. En wie kan er nu geld bijleggen? Ik dus! De babyboomers mogen toch ook wel een beetje inleveren?”



1 Marga heeft het in haar verhaal over het tweede probleem. Wat is in haar verhaal het eerste probleem?

leertekst

De AOW

Na de Tweede Wereldoorlog, tussen 1945 en 1955, werden er veel kinderen geboren: de babyboomers. Een groot deel van hen kreeg een baan en betaalde tijdens zijn werkzame leven elke maand twee premies voor de oude dag:

1 een **AOW-premie** om de ouderen van toen een uitkering te geven;
2 een pensioenpremie aan het pensioenfonds om later, als ze zelf met pensioen zijn, naast de AOW-uitkering nog een tweede uitkering te ontvangen.

De **Algemene ouderdomswet (AOW)** is geregeld op basis van een **omslagstelsel**.
Bijvoorbeeld: het geld dat de babyboomers in 1970 afdroegen aan AOW-premie werd in 1970 direct gebruikt voor de uitkering aan 65-plussers in 1970. Het geld dat werkenden nu aan AOW-premie afdragen, wordt ook direct gebruikt als uitkering aan 67-plussers van nu. Het geld wordt dus in dezelfde tijd omgeslagen (overgedragen) van de jongeren naar de ouderen. Een omslagstelsel is gevoelig voor veranderingen in de bevolkingsopbouw.

2 Welke zin van Marga in de intro van deze paragraaf past bij de AOW als omslagstelsel? Verklaar je keuze.
3 Verklaar de laatste zin van de leertekst aan de hand van het verhaal van Marga.

Bron 1

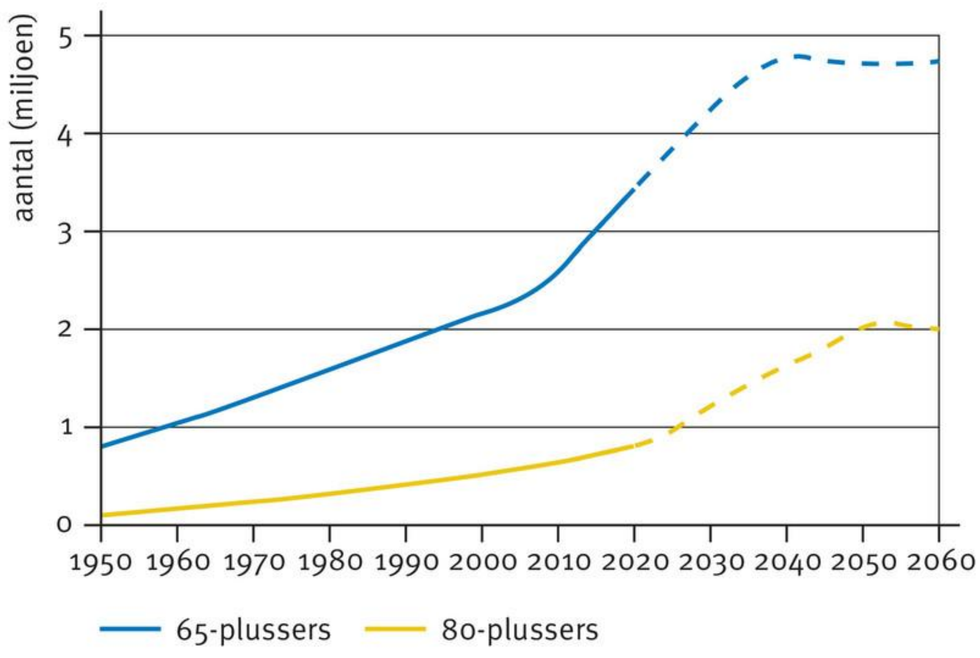
AOW-premie in 2024: 17,9% over de eerste € 38.098 van het inkomen.
De volledige AOW-uitkering per persoon in 2024:
– gehuwden, netto per persoon: € 807,36 (+ € 55,96 per maand vakantiegeld);
– alleenstaande netto per persoon: € 1.486,24 (+ € 78,34 per maand vakantiegeld).

4 **a** Lees bron 1. Kees heeft een belastbaar inkomen van € 24.098 per jaar. Hoeveel AOW-premie draagt hij af aan de Belastingdienst?
b Paulien heeft een belastbaar inkomen van € 87.342 per jaar. Hoeveel AOW-premie draagt zij af aan de Belastingdienst?

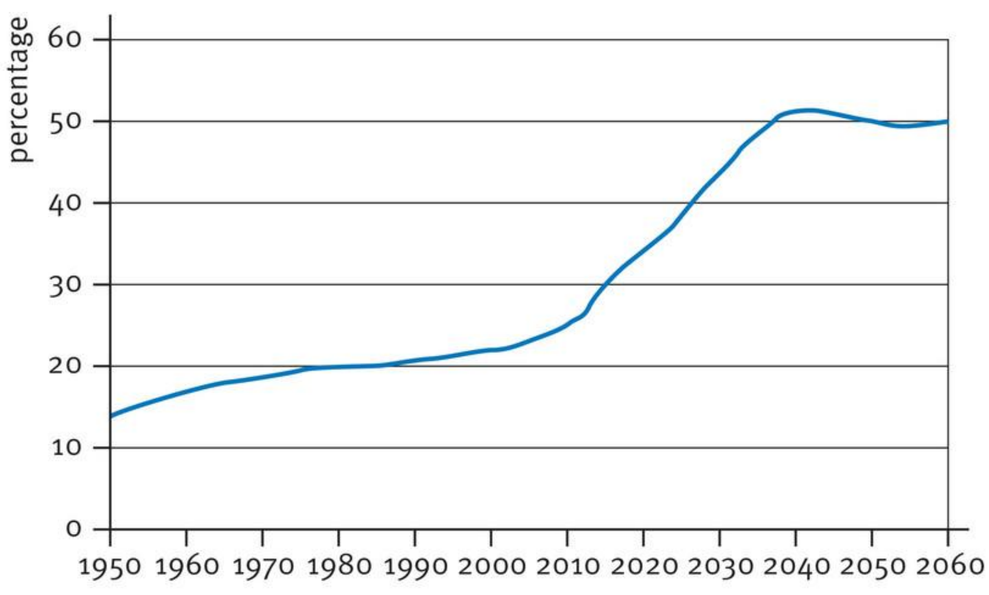
5 Gehuwde 67-plussers krijgen per persoon minder AOW dan alleenstaande 67-plussers. Waarom geeft de overheid gehuwde 67-plussers per persoon minder AOW?

6 Bekijk bron 2 en 3. De AOW-leeftijd wordt vastgesteld op de verwachte leeftijd van 65-jarigen. Bij de AOW is de verhouding tussen ouderen en mensen tussen de 20 en 64 jaar van belang. Deze verhouding is de grijze druk.
a Waarom tellen jongeren onder de twintig jaar niet mee bij de grijze druk?
b In 1950 telde Nederland 800.000 65-plussers. Hoeveel mensen tussen 20 en 64 jaar telde Nederland toen?
c Maak een schatting van het aantal mensen van 20-64 jaar in 2060.

Bron 2 Vergrijzing in de toekomst



Bron 3 De grijze druk



$$\text{grijze druk} = \frac{\text{aantal 65 +}}{\text{aantal 20 - 64}} \times 100$$

leertekst

Pensioen

Voordat de AOW werd ingevoerd, hadden oude mensen nadat ze waren gestopt met werken geen inkomen meer. Veel oudere mensen waren financieel afhankelijk van hun kinderen. De AOW maakte daar een eind aan. Tegenwoordig hebben veel 67-plussers naast de AOW-uitkering een tweede inkomen: een pensioenuitkering. Als werknemer hebben ze tijdens hun werkzame leven pensioenpremie afgedragen aan een pensioenfonds. Het pensioenfonds belegt het ontvangen geld en geeft het in de vorm van een maandelijkse uitkering weer terug aan de werknemer als deze met pensioen is gegaan. Op deze manier is het pensioenstelsel een voorbeeld van het **kapitaaldekkingsstelsel**. De werknemer bouwt bij het pensioenfonds een kapitaal (spaarbedrag) op. Na zijn werkzame leven wordt dit kapitaal gebruikt voor de pensioenuitkering. Bij het Nederlandse pensioenstelsel is de hoogte van de uitkering vooral afhankelijk van de hoogte van je vroegere loon en het aantal jaar dat je premie betaald hebt.

7 Waarom heeft het pensioenstelsel in de vorm van een kapitaaldekkingsstelsel veel minder last van de vergrijzing dan de AOW als omslagstelsel?

8 De AOW als omslagstelsel is erg afhankelijk van de solidariteit tussen mensen. Leg dit uit.

9 **a** In hoeverre is de hoogte van de pensioenuitkering niet afhankelijk van solidariteit? Noem twee kenmerken.

b Een gepensioneerde krijgt een pensioenuitkering zolang hij leeft. Leg uit dat er binnen het pensioenstelsel een solidariteit is tussen werknemers die jong sterven en werknemers die heel oud worden.

10 Een gepensioneerde spaart voor zijn eigen pensioen. Toch blijkt uit het verhaal van Marga dat een pensioenfonds in moeilijkheden kan komen als een bevolking sterk vergrijst. Leg uit hoe dat mogelijk is.

Bron 4

Jonge Nederlanders willen niet over pensioen nadenken

Jonge Nederlanders zijn nauwelijks bezig met hun pensioen. Dit blijkt uit een studie onder 520 mensen van 25 tot 40 jaar in opdracht van ING. Van de respondenten denkt slechts een kwart op dit moment voldoende pensioen op te bouwen om later goed van te kunnen leven. Meer dan de helft denkt dat het te weinig is of heeft daar twijfels over. Desondanks zegt 86% nooit of nauwelijks over dat onderwerp na te denken.

(Vrij naar: BN/DeStem)

11 **a** Lees bron 4. Jonge Nederlanders hebben geen zin om zich met hun pensioen bezig te houden. Geef hiervoor een verklaring.

b Waarom besteedt de ING geld aan onderzoek over jongeren en pensioen?

leertekst

Zelf sparen voor de oude dag

Naast de AOW en een pensioenuitkering zijn er andere manieren om na het werkzame leven een uitkering te ontvangen:

- Zelf sparen. Een werknemer zet van zijn loon bijvoorbeeld maandelijks een bedrag op een spaarrekening. Nadat de werknemer is gestopt met werken, kan hij de rente over het opgebouwde spaarbedrag gebruiken en langzamerhand het spaarbedrag zelf opmaken. Het voordeel van zelf sparen is dat je geen kosten aan een bank of verzekeringsmaatschappij betaalt. Een tweede voordeel is de flexibiliteit. Je kunt de inleg naar eigen idee variëren. Een nadeel is dat het spaargeld kan opraken als de gepensioneerde ouder wordt dan hij had verwacht.
- Een **lijfrenteverzekering** afsluiten. Bij een lijfrenteverzekering wordt eenmalig of een aantal keer een premie betaald. Op de afgesproken einddatum komt de verzekering tot uitkering. Het is mogelijk om een tijdelijke uitkering te krijgen (bijvoorbeeld tien jaar lang een maandelijkse uitkering) of een levenslange uitkering.

12 **a** Wat is het voordeel van een lijfrenteverzekering met een levenslange uitkering boven het zelf sparen?

b Geef een voordeel van zelf sparen boven een lijfrenteverzekering.

Bron 5 AOW in 2000 en 2040

Jaar	Leeftijd	Aantal personen
2000	15-67 jaar	10.850.000
	67 jaar en ouder	2.200.000
	- Een AOW-uitkering is gemiddeld € 8.636,36. - 60% van de mensen tussen 15 en 67 betaalt de AOW-premie.	
2040	15-67 jaar	11.550.000
	67 jaar en ouder	3.400.000
	- Een AOW-uitkering is gemiddeld € 8.636,36. - 60% van de mensen tussen 15 en 67 betaalt de AOW-premie.	

13 Bekijk bron 5. Om het effect van alleen de vergrijzing op de betaalbaarheid van de AOW te bestuderen, is de AOW-uitkering constant gehouden.

a Bewijs met bron 5 dat in 2000 6.510.000 mensen de AOW-premie betalen.

b Bewijs dat het totaal aan AOW-uitkeringen in het jaar 2000 € 19 miljard is.

c Bewijs dat de AOW-premie per werknemer per jaar in 2000 gemiddeld € 2.918,59 moet zijn.

d Bereken welke premie in 2040 gemiddeld nodig is.

Eindopdracht

14 De betaalbaarheid van de AOW-uitkeringen en de pensioenen komt in gevaar door de vergrijzing in Nederland. Moeten jongeren meer gaan betalen of ouderen meer inleveren? Bekijk de oplossingen in bron 6.

a Welke oplossingen zijn ongunstig voor de huidige jongeren? Verklaar je antwoord.

b Welke oplossingen zijn ongunstig voor de babyboomers? Verklaar je antwoord.

15 Bekijk de oplossingen in bron 7.

a Welke oplossingen zijn ongunstig voor de huidige jongeren? Verklaar je antwoord.

b Welke oplossingen zijn ongunstig voor de babyboomers? Verklaar je antwoord.

16 Vergelijk de antwoorden bij opdracht 14 met opdracht 15. Wat valt je op? Geef een verklaring.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Bron 6

Oplossingen voor de toekomst ten aanzien van de AOW

A Om de problemen van de vergrijzing op te lossen, heeft de overheid de AOW-leeftijd verhoogd naar 67.

Andere mogelijke oplossingen waarover nagedacht wordt zijn:

B De AOW-uitkering bevriezen of verlagen.

C De AOW-premie verhogen.

D Ouderen met AOW die daarnaast een goed pensioen hebben, gaan ook AOW-premie betalen.

E De AOW-leeftijd verder verhogen.

F Stimuleren dat mensen zelf sparen voor de oude dag.

Bron 7

Oplossingen voor de toekomst ten aanzien van het pensioen

A Om de problemen van de vergrijzing op te lossen, heeft een deel van de pensioenfondsen de uitkering aan gepensioneerden en toekomstig gepensioneerden verlaagd.

B Een deel van de pensioenfondsen heeft ook de premie verhoogd.

Andere mogelijke oplossingen waarover nagedacht wordt zijn:

C De pensioenuitkering verder verlagen.

D Stimuleren dat mensen zelf sparen voor de oude dag.

Paragraaf 4

De overheid en de toekomst

intro

Een windpark in zee

De overheid moet tot ver in de toekomst kunnen kijken. Want het oplossen van toekomstige problemen vraagt vaak vele jaren van denkwerk en uitvoering. Zo geeft bron 1 twee problemen waarbij de oplossing veel geld kost en de uitvoering vele jaren in beslag neemt.

Bron 1



1 Welke twee toekomstige problemen heeft de tekenaar in zijn cartoon verwerkt?

leertekst

Structurele uitgaven

De overheid denkt na over de toekomst van Nederland. Bron 1 geeft een voorbeeld. Fossiele brandstoffen raken in de toekomst op en zijn bovendien slecht voor het milieu. De Nederlandse overheid heeft daarom een plan gemaakt om het aandeel milieuvriendelijke en hernieuwbare energie flink te vergroten. Het aantal windmolenparken zal flink toenemen. Windmolenparken zijn een belangrijk onderdeel van de **structuur** van de Nederlandse economie. Bij de structuur van een economie moet je denken aan de kwaliteit en kwantiteit van de productiefactoren in ons land. **Investeren** in nieuwe windmolens draagt bij aan de *kwantiteit* van de productiefactor kapitaal. Als de nieuwe windmolens ook nog efficiënter zijn dan de bestaande windmolens (dus meer elektriciteit per geïnvesteerde euro opleveren), dragen ze ook nog bij aan een verhoging van de *kwaliteit* van de productiefactor kapitaal. De overheid moet ervoor zorgen dat er nu en in de toekomst voldoende goede productiefactoren in ons land aanwezig zijn. De overheid moet nu geld uitgeven zodat Nederland in de toekomst voldoende goede productiefactoren heeft. De overheid ruilt over de tijd.

2 In het schema hierna staan problemen met een productiefactor in Nederland. Geef aan om welke productiefactor het gaat en of het een kwalitatief of kwantitatief probleem is.

3 Geef bij ieder probleem van opdracht 2 een oplossing.

	Productiefactor			Soort probleem	
	Natuur	Arbeid	Kapitaal	Kwalitatief	Kwantitatief
a Het Nederlandse snelwegennet raakt steeds meer verstopt door files.					
b Er is een tekort aan docenten voor de middelbare school.					
c Leerkrachten voor de basisschool zijn niet goed genoeg opgeleid.					
d Bedrijven investeren te weinig in hoogwaardige innovaties.					
e Sommige steden hebben te weinig ruimte voor nieuwe bedrijventerreinen.					

leertekst

In de schulden

Vaak zijn de ontvangsten van het Rijk niet voldoende om alle uitgaven te kunnen betalen. Het Rijk komt geld tekort. Dit is het **begrotingstekort**. Omdat de overheid geen spaargeld achter de hand heeft om het verschil bij te passen, zit er maar één ding op: geld lenen. Wie geld leent, komt in de schulden. De schuld van de overheid noem je de **staatsschuld**. De staatsschuld heeft tot gevolg dat de overheid in de toekomst geld kwijt is aan de kosten van de schuld (de rente) en het terugbetalen van de schuld (de aflossing).
Een overheid die een begrotingstekort creëert, neemt dus een beslissing in de tijd. Ze geeft nu meer geld uit dan ze ontvangt en schuift de last door naar de toekomst, als de rente en aflossing betaald moeten worden.
De landen die de euro gebruiken, vormen met elkaar de **Europese Monetaire Unie** (EMU). Zij hebben onderling afgesproken dat het begrotingstekort en de staatsschuld niet te hoog mogen worden. De landen hebben ook nieuwe begrippen afgesproken: het begrotingstekort is veranderd in het **EMU-tekort**, de staatsschuld in de **EMU-schuld**. Beide nieuwe begrippen gelden nu voor de totale collectieve sector.

4 Lees bron 2. Het begrotingstekort van de overheid slaat om in een overschot als de werkloosheid in het land fors daalt. Verklaar dit verband door de stappen in de juiste volgorde te plaatsen.

A De overheid ontvangt meer belasting.
B De bevolking draagt meer belasting af.
C De werkloosheid daalt.
D Het begrotingstekort verandert in een overschot.
E Het totale inkomen van de bevolking stijgt.

5 Bij een begrotingstekort moet de overheid geld lenen. Dat kan in de toekomst financiële problemen veroorzaken. Toch vindt de overheid het soms verstandig om in een bepaald jaar veel geld uit te geven, met een begrotingstekort als gevolg. Hierna staan enkele redenen. Welke vind jij goed? Kies twee redenen en verdedig je keuze.

A De dijken moeten worden verhoogd vanwege de klimaatsverandering.
B De koopkracht van de bevolking moet omhoog.
C Het fileprobleem moet worden opgelost.
D De uitkeringen moeten omhoog.
E Het onderwijs moet sterk worden verbeterd.
F De ICT-infrastructuur moet worden gemoderniseerd.

Bron 2

Uitzonderlijk: een begrotingsoverschot

Meestal heeft de Nederlandse overheid een begrotingstekort, maar in 2017 had de overheid verrassend nieuws: voor 2018 verwachtte zij een begrotingsoverschot. Bij € 277 miljard aan uitgaven verwachtte de overheid voor 2018 € 285 miljard aan inkomsten. € 8 miljard in de plus! Na jaren van hoge werkloosheid was de werkgelegenheid in 2017 en 2018 fors gestegen. Consumenten besteedden weer meer geld en veel bedrijven draaiden mooie omzetten, kortom: de overheid kreeg zoveel meer belasting binnen dat de overheid in 2018 een overschot verwachtte. Er volgden drie vette jaren, waarin niet alleen de begroting maar ook het saldo achteraf positief was.

Leestekst

Nieuwe problemen

De overheid moet ver vooruitkijken om de structuur van de Nederlandse economie op peil te houden. De overheid moet daarbij inschatten hoeveel geld ze nu gaat uitgeven ten koste van toekomstige begrotingen.

De overheid moet ook over de toekomst nadenken omdat de bevolkingsopbouw van Nederland verandert. Nederland vergrijst. Als de overheid geen maatregelen treft, kunnen er in de toekomst nieuwe problemen ontstaan, zoals:

- de AOW-kosten nemen sterk toe;
- er is te weinig arbeid beschikbaar;
- de kosten van de gezondheidszorg nemen sterk toe.

De overheid heeft al verschillende maatregelen genomen (bron 3). De AOW-leeftijd wordt in stappen verhoogd om de AOW betaalbaar te houden (bron 4). Mensen met een bijstandsuitkering worden meer dan vroeger gestimuleerd om werk te zoeken. De grenzen zijn in 2007 opengesteld voor Poolse werknemers, in 2014 voor Roemenen en Bulgaren. Het systeem van de gezondheidszorg is veranderd. Patiënten, huisartsen, ziekenhuizen en verzekeringsmaatschappijen worden gestimuleerd om beter op de kosten te letten.

Bron 3

Bezuinigingen in de gezondheidszorg

De gezondheidszorg kost steeds meer geld. De overheid wil de kosten binnen de perken houden, maar dat valt niet mee. De basisverzekering bij ziektekosten heeft (in 2025) een verplicht eigen risico van € 385. Dat betekent dat je de eerste € 385 aan zorgkosten zelf moet betalen. Dat scheelt de overheid dus geld en wellicht gaan mensen dan ook wat voorzichtiger om met het vragen van zorg.

Om de kosten binnen de perken te houden, blijft de overheid op allerlei uitgaven bezuinigen, bijvoorbeeld op zorg en langstuderen.

Bron 4

45 jaar werk is genoeg!

De overheid verhoogt in stapjes de leeftijd waarop mensen een AOW-uitkering krijgen. Mensen met een zwaar beroep moeten eerder in de AOW kunnen, vinden de werkgevers. Voor bijvoorbeeld bouwvakkers is 45 jaar werken echt genoeg. Deze eis stellen werkgevers én vakbonden. In een uitzonderlijke samenwerking zetten zij het kabinet onder zware druk om de almaar stijgende AOW-leeftijd niet te laten gelden voor mensen met een zwaar beroep, zoals de bouw. Na onderhandelingen is er een overeenkomst voor een

vroegpensioen waarbij werknemers die het echt nodig hebben, gebruik kunnen maken van een regeling waarbij ze een bedrag ontvangen dat gelijk is aan de AOW-uitkering. Minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid Eddy van Hijum: “Ik ben blij dat er een oplossing is voor mensen met een zwaar beroep. Er moet wel zorgvuldig mee omgegaan worden in verband met tekorten op de arbeidsmarkt.”
FNV-voorzitter Tuur Elzinga: “Dankzij de stakingen van al die mensen met zwaar werk hebben we nu een permanente regeling. Belangrijk is dat mensen met zwaar werk nu zekerheid hebben.“
(Vrij naar: rijksoverheid.nl)

6 In de leertekst staat: “De overheid moet daarbij inschatten hoeveel geld ze nu gaat uitgeven ten koste van toekomstige begrotingen.” Welke uitgaven gaan ten koste van toekomstige begrotingen? Verklaar je antwoord.

7 **a** Lees bron 4. Waarom wil de overheid de AOW-leeftijd steeds verder verhogen?
b Waarom zien ook de werkgevers in de bouw graag dat er voor bouwvakkers een uitzondering gemaakt wordt bij het verschuiven van de AOW-leeftijd?

Eindopdracht

8 Deze opdracht laat met een rekenvoorbeeld zien hoe moeilijk het kan zijn om een oplopende schuld weer te verkleinen. Stel: de overheid van een land heeft op 1 januari 2024 geen schuld. In 2024 heeft de overheid € 200 miljard aan belastingontvangsten. De overheid geeft dat jaar € 210 miljard uit aan salarissen, structuuruitgaven en uitkeringen. De overheid leent aan het eind van 2024 de ontbrekende € 10 miljard tegen 6% rente. De lening wordt in tien gelijke jaarlijkse porties aan het eind van elk jaar afgelost, de eerste portie aan het eind van 2025.

a Hoe groot is het begrotingstekort in 2024?
b Laat met een berekening zien dat de overheid in 2025 in totaal € 1,6 miljard kwijt is aan rente en aflossing.
c Wat is het begrotingstekort in 2025 als de overheid in dat jaar weer € 210 miljard uitgeeft aan salarissen, structuuruitgaven en uitkeringen en € 200 miljard belasting ontvangt?
d Hoeveel euro moet de overheid in 2025 lenen om alle uitgaven te kunnen betalen?
e Wat is op lange termijn het gevolg als de overheid elk jaar opnieuw € 210 miljard uitgeeft aan salarissen, structuuruitgaven en uitkeringen en € 200 miljard belasting ontvangt?
f Waarom is het in het belang van de toekomstige generaties dat de Nederlandse overheid nú het begrotingstekort binnen de perken houdt? Verwerk in je antwoord:
- de uitkomsten van deze opdracht;
- wat je geleerd hebt in deze paragraaf.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 5

Inzicht in... zorgen voor later

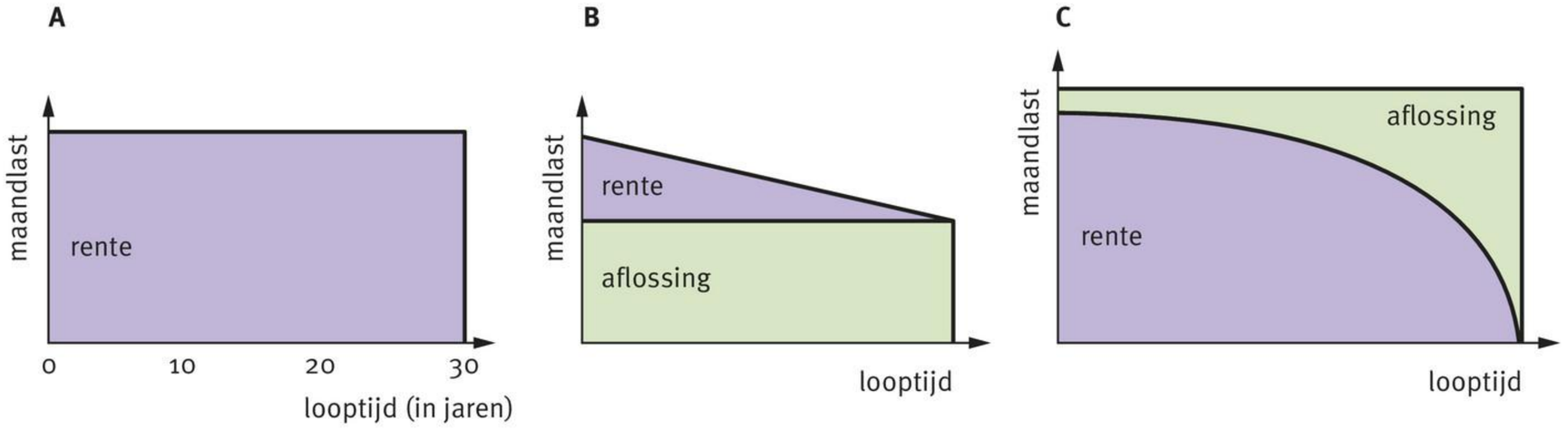
Marleen en Kevin zijn net getrouwd en zoeken een eigen woonruimte. Marleen wil een huis huren. Kevin wil liever een huis kopen. “Een huis is een soort spaarpotje,” zegt hij. Uiteindelijk besluiten zij om een huis te kopen.
Marleen en Kevin kopen een huis van € 350.000. Zij sluiten bij een bank per 1 januari 2024 een hypothecaire lening af van € 350.000 met een looptijd van dertig jaar om de lening helemaal terug te betalen. Zij betalen jaarlijks 4% rente over de schuld van dat jaar en lossen dertig jaar lang een vast bedrag per jaar af om van de schuld af te komen.
Bij een hypothecaire lening heeft de bank het recht om het huis te verkopen als Marleen en Kevin de lasten van hun lening niet meer kunnen opbrengen. Een ‘hypotheek’ is ‘het eerste recht van verkoop’. De hypotheek geeft de bank meer zekerheid dat zij het uitgeleende geld weer terugkrijgt.

1 Leg uit wat Kevin bedoelt met “een huis is een soort spaarpotje”. Gebruik in je antwoord het idee van ruilen over de tijd.
2 Banken berekenen voor een hypotheeklening een lagere rente dan voor een gewone lening. In de inleiding vind je een verklaring voor dit verschil. Waarom berekenen banken voor een hypotheeklening een lagere rente?
3 Bron 1 geeft uitleg over drie hypotheekvormen. Grafiek A geeft de aflossingsvrije hypotheek weer. Leg uit hoe je dat aan de grafiek kunt zien
4 Welke grafiek geeft de lineaire hypotheek weer: B of C? Verklaar je antwoord.

Bron 1

De hypotheekadviseur van de bank legt uit dat Marleen en Kevin uit twee typen hypothecaire leningen kunnen kiezen:
- De lineaire hypothecaire lening. Bij een lineaire lening los je elk jaar eenzelfde bedrag af. Bij een looptijd van dertig jaar los je per jaar dus 1/30 deel van je schuld af. Je hebt hoge maandlasten aan het begin van de looptijd, maar de lasten dalen gedurende de looptijd.
- De annuïteitenlening. De annuïteitenlening lijkt op de lineaire hypotheek, omdat de schuld aan het eind van de looptijd ook helemaal is afgelost. Het verschil is dat het maandelijkse bedrag dat je aan rente en aflossing aan de bank betaalt constant blijft. In het begin betaal je veel rente en maar een klein bedrag aan aflossing. Later betaal je weinig rente en dus een groter bedrag aan aflossing.

Vroeger namen mensen ook wel een aflossingsvrije hypotheek, waarbij niets afgelost wordt. Maar die leningen verstrekt de bank niet meer, want daar zaten te veel risico’s aan. Bovendien is de rente van zo’n aflossingsvrije lening niet meer aftrekbaar van het belastbare inkomen.



Marleen en Kevin nemen op 1 januari 2024 een lineaire hypothecaire lening van € 350.000. Ze betalen maandelijks een bedrag aan de bank waarin een deel aflossing en een deel rente verwerkt is. In Nederland is de betaalde rente van een hypothecaire lening aftrekbaar van het belastbaar inkomen, zodat je minder belasting hoeft te betalen.
Marleen en Kevin betalen in hun eerste jaar € 14.000 rente. Marleen heeft na aftrek van de betaalde € 14.000 rente een belastbaar inkomen van € 44.600, Kevin is huisman.
Marleen en Kevin hebben bij de belastingheffing het voordeel dat ze nu een extra heffingskorting hebben van € 812 als gevolg van de lening. Ze betalen minder belasting in schijf 2.

5 Bereken in het eerste jaar van de lening welk voordeel Marleen en Kevin in 2024 in schijf 2 hebben als gevolg van de renteaftrek van € 14.000.

Bron 2 Belastingtarieven in 2024

Welk inkomen wordt belast?	Inkomen uit woning en werk	Belasting
Schijf 1	van € 0 tot € 38.098	36,97%
Schijf 2	van € 38.098 tot € 75.518	36,97%
Schijf 3	boven de € 75.518	36,97%

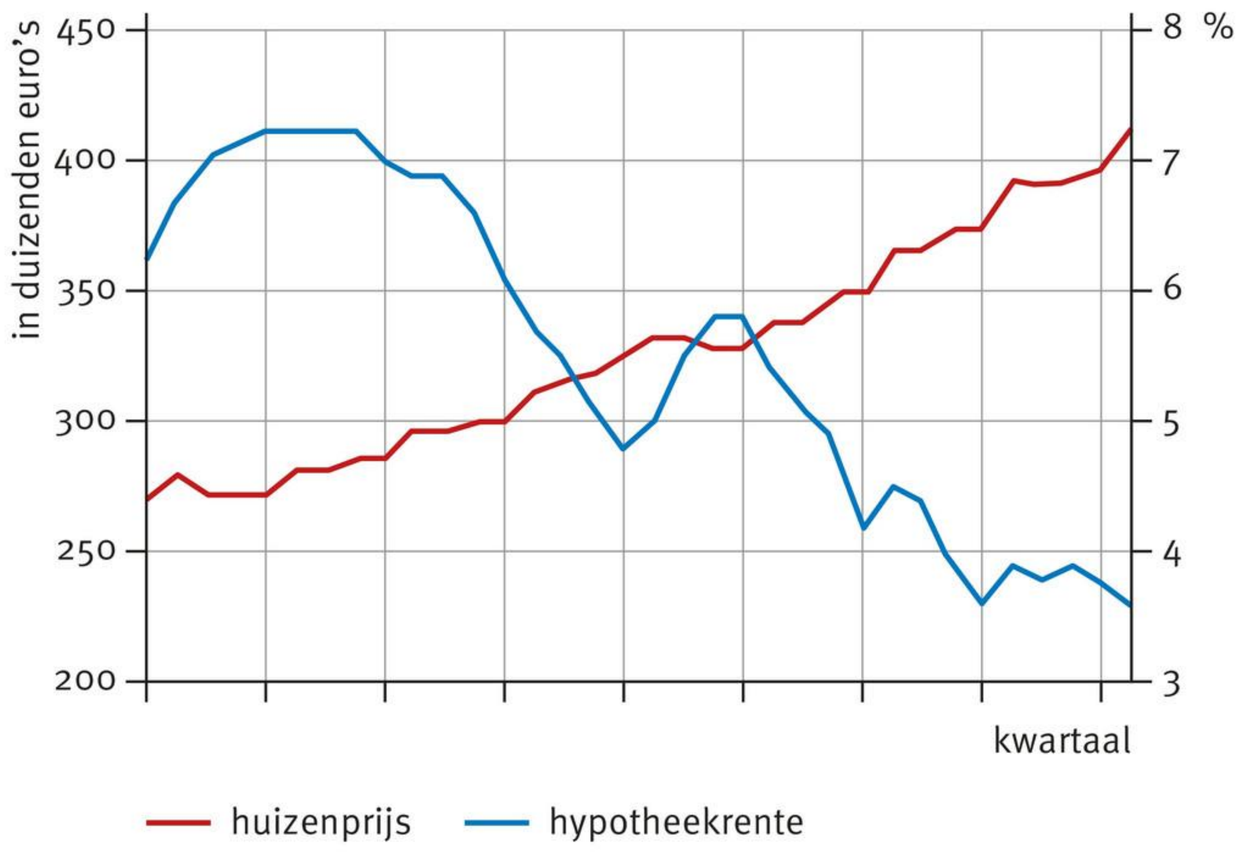
6 Marleen wil over een aantal jaar graag kinderen en dan vier in plaats van vijf dagen gaan werken. Past dit plan goed in hun keuze voor een lineaire lening of beter bij een annuïteitenlening? Verklaar je antwoord.

7 Marleen en Kevin kochten hun huis in 2024, toen de rente laag was. Een lage rente is gunstig voor de lasten van de hypotheek, maar anderzijds gaat een deel van dat voordeel verloren aan de hoge prijs van het huis.

a Leg uit dat bron 3 past bij de stelling dat een daling van de rente vaak samengaat met hogere huizenprijzen.

b Verklaar dit verband tussen rente en huizenprijzen.

Bron 3 Huizenprijzen en hypotheekrente (CBS)

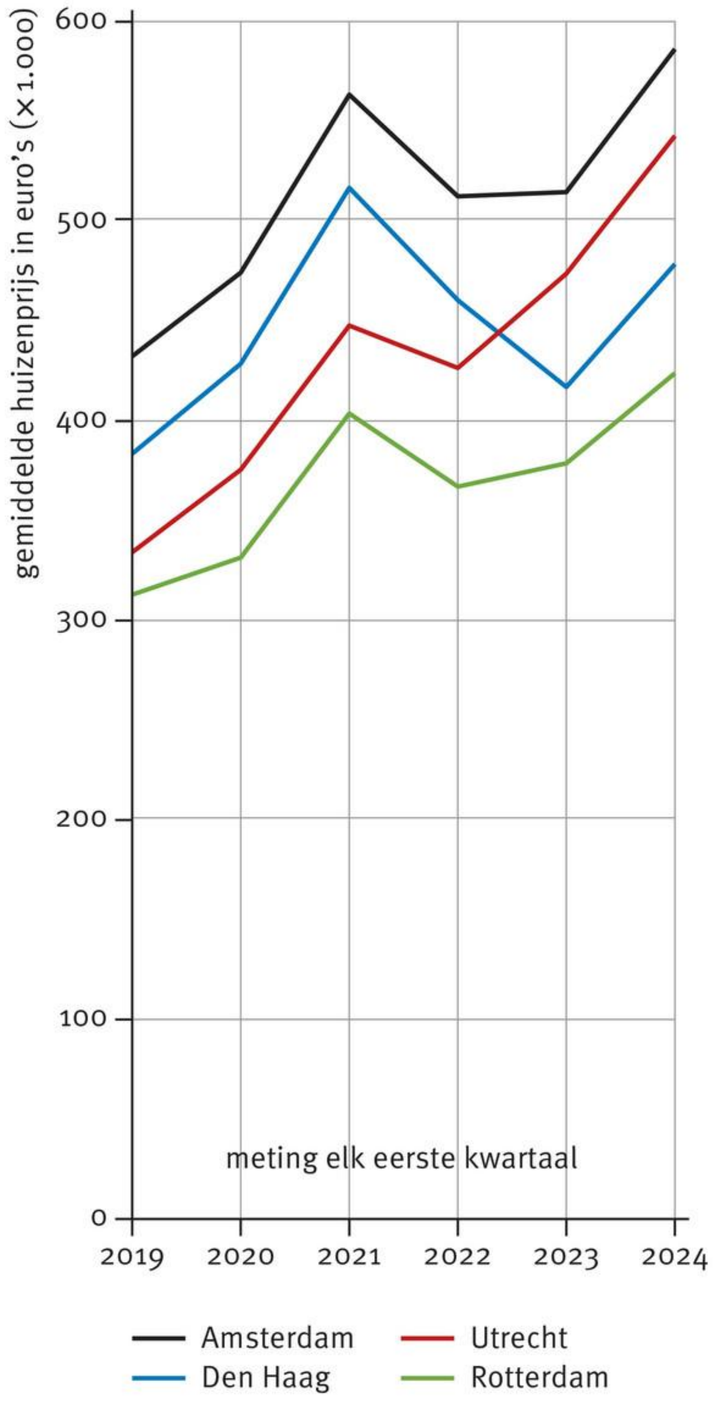


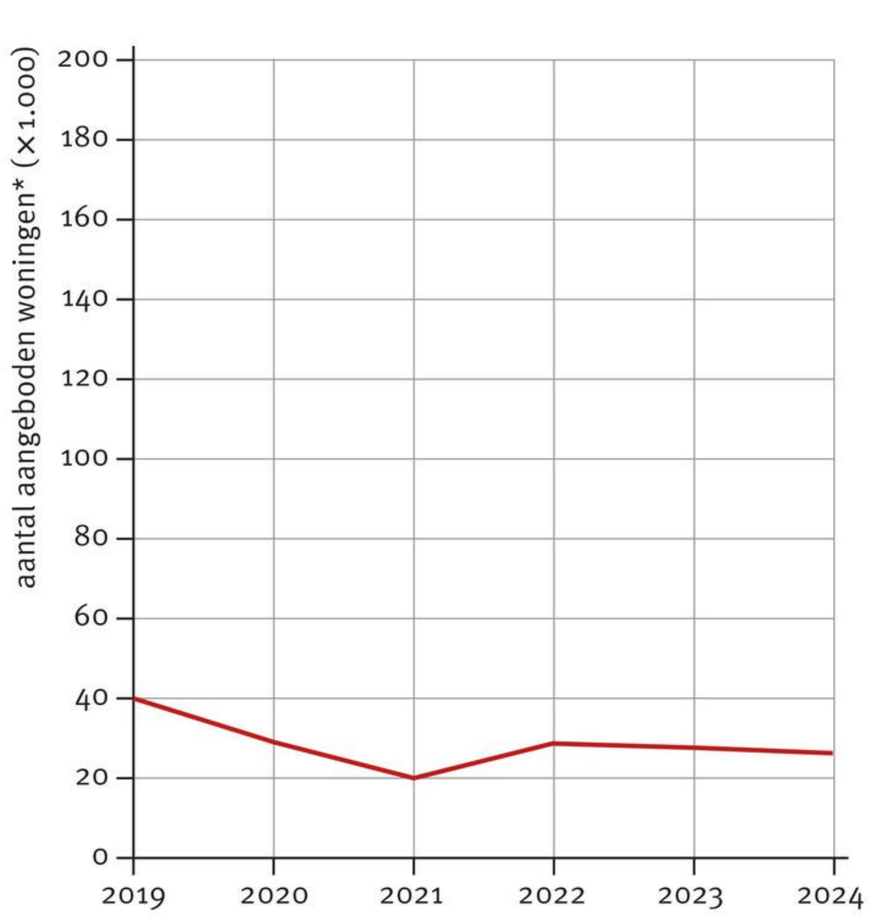
8 Vanaf 2018 liep de woningmarkt in delen van Nederland vast. Veel mensen hadden moeite om een betaalbare woning te vinden. De woningmarkt in delen van Nederland kampte met twee problemen die met elkaar te maken hadden. De thema's van dit hoofdstuk ('ruilen over de tijd') en deze paragraaf ('zorgen voor later') waren steeds moeilijker uitvoerbaar op de Nederlandse woningmarkt.

a Bekijk bron 4. Leg uit dat deze twee grafieken bij elkaar passen.

b Waarom liep het principe van 'ruilen over de tijd' vast op de woningmarkt?

Bron 4





*door NVM-makelaars

Paragraaf 6

Nominale en reële indexcijfers

intro

Deze paragraaf geeft extra uitleg over indexcijfers. Indexcijfers tonen in één oogopslag de (procentuele) ontwikkeling van een variabele ten opzichte van het basisjaar, wat bij het vak economie vaak nuttig is. Met behulp van indexcijfers kun je ook nominale cijfers omrekenen naar reële cijfers, en andersom.

leertekst

Rekenen met indexcijfers

Een indexcijfer is een verhoudingsgetal waarmee je een reeks getallen duidelijker kunt aangeven en getallen eenvoudiger kunt vergelijken. Bij economie wordt vaak gerekend met indexcijfers. Bijvoorbeeld: in het basisjaar 2023 is de prijs van een potlood 20 eurocent. In 2024 is de prijs 21 eurocent. Het prijsindexcijfer in het basisjaar is altijd 100. In 2024 is het prijsindexcijfer van een potlood 21 : 20 × 100 = 105. In formule:

$$\frac{\text{waarde jaar A}}{\text{waarde basisjaar}} \times 100 = \text{indexcijfer jaar A}$$

1 **a** In 2025 is de prijs van een potlood gestegen naar 23 eurocent. Bereken het prijsindexcijfer van een potlood in 2025 ten opzichte van het basisjaar 2023.

b Vul de ontbrekende cijfers en woorden in.
Van 2023 naar 2024 is een potlood dus ...A...% in prijs gestegen.
Van 2023 naar 2025 is een potlood dus ...B...% in prijs gestegen.
Van 2023 naar 2024 is een potlood ...C...% in prijs gestegen.
Het voordeel van het gebruik van indexcijfers is: je ziet in één oogopslag de procentuele verandering ten opzichte van het ...D...

2 Vul de ontbrekende getallen in.

Jaar	Prijs fles melk	Prijsindexcijfer fles melk	Prijs fles cola	Prijsindexcijfer fles cola
2021	€ 0,65	100,0	€ 1,10	
2022	€ 0,66		€	102,7
2023	€	102,7	€	103,9
2024	€ 0,70		€ 1,19	

leertekst

Nominaal en reëel

Bij nominaal moet je aan geld denken, aan een bedrag. Bijvoorbeeld: Jeroen verdient nominaal € 100 per maand met zijn bijbaantje.
Bij reëel moet je aan de koopkracht denken, aan het aantal stuks dat je met het nominale bedrag kunt kopen.

Stel: het (nominale) inkomen van Jeroen stijgt 20%. De prijzen in de winkels stijgen met 7,5%. Hoeveel procent stijgt zijn koopkracht? Met het volgende hulpzinnetje kun je precies uitrekenen hoeveel procent het reële inkomen van Jeroen verandert.



De eerste zin is bij iedere som hetzelfde. Het nominale inkomen, het reële inkomen en het prijspeil stel je alle drie op 100. Anders gezegd: je zet ze om in indexcijfers in het basisjaar. In de tweede zin verwerk je de veranderingen van de opgave. In dit geval gaat Jeroen 20% meer verdienen. Het nominale inkomen wordt dus € 120. Je mag in dit geval de 20% gewoon bij de 100 optellen, want 20% van 100 is 20. De inflatie is 7,5%, de snacks worden dus 7,5 cent duurder. Ook hier heb je voordeel als je in de eerste zin met een prijspeil van 100 begint. Jeroen heeft nu dus € 120 en kan 120 : 1,075 = 111,6 snacks kopen. Zijn koopkracht (reële inkomen) is 111,6 – 100 = 11,6% gestegen.
Je past nu eigenlijk de volgende formule toe:
indexcijfer reëel inkomen = (indexcijfer nominaal inkomen : indexcijfer prijspeil) × 100
Als je deze formule bij Jeroen toepast, vind je voor zijn oude loon: (100 : 100) × 100 = 100.
Bij het nieuwe loon en prijspeil: (120 : 107,5) × 100 = 111,6.
Van 100 naar 111,6 is 11,6% → het reële inkomen stijgt 11,6%.

3 Het nominale inkomen van Yasmine stijgt in twee jaar tijd met 12%. De prijzen in de winkels stijgen in dezelfde periode met 4,5%. Bereken met hoeveel procent haar koopkracht (reëel inkomen) stijgt (één decimaal nauwkeurig).

4 Het nominale inkomen van Theo stijgt in een jaar met 4,1%. De prijzen in de winkels stijgen in dezelfde periode met 2,5%. Bereken met hoeveel procent zijn koopkracht (reëel inkomen) stijgt (één decimaal nauwkeurig).

5 Het nominale inkomen van Paul daalt als gevolg van het verlies van zijn baan van de ene op de andere dag met 25%. Bereken met hoeveel procent zijn koopkracht (reëel inkomen) daalt (één decimaal nauwkeurig).

6 Het nominale inkomen van Yusuf steeg de afgelopen vijf jaar met 12,6%. De prijzen in de winkels stegen in dezelfde periode met 19,9%. Bereken met hoeveel procent zijn koopkracht (reëel inkomen) is gedaald in de afgelopen vijf jaar (afronden op één decimaal).

7 Duitsland had in de vorige eeuw op een bepaald moment 100% inflatie. De prijzen verdubbelden. Bereken hoeveel procent de koopkracht van een vast inkomen daalt bij deze inflatie.

8 Bereken de ontbrekende indexcijfers. Rond alle antwoorden op een heel cijfer af.

Jaar	Nominaal inkomen	Prijspeil	Reëel inkomen
2021	100	100	100
2022	105	102	
2023	112		105
2024	123	116	
2025		122	112

Leerdoelen

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je jezelf controleren door per paragraaf de leerdoelen voor jezelf na te gaan:

Paragraaf 1

- Je kunt rekenen met indexcijfers.
- Je kunt met behulp van indexcijfers conclusies trekken.
- Je kunt beredeneren hoe consumenten kunnen ruilen in de tijd en welke rol de (nominale en reële) rente daarbij speelt.

Paragraaf 2

- Je kunt uitleggen hoe bedrijven met investeringen 'ruilen over de tijd'.

Paragraaf 3

- Je kunt de beginselen van het kapitaaldekkingsstelsel toelichten.
- Je kunt de beginselen van het omslagstelsel met berekeningen en beredeneringen toepassen.

Paragraaf 4

- Je kunt toelichten wanneer de overheid een tekort of overschot op de begroting heeft en wat het gevolg is voor de staatsschuld.
- Je kunt uitleggen wanneer een uitgave een structurele uitgave van de overheid is en waarom structurele uitgaven zo belangrijk zijn.

Paragraaf 5

- Je kunt begrippen en vaardigheden uit dit hoofdstuk in combinatie toepassen in nieuwe praktijksituaties.

Paragraaf 6

- Je kunt veranderingen ten opzichte van het basisjaar uitdrukken in indexcijfers.
- Je kunt met behulp van indexcijfers uitrekenen hoeveel procent de koopkracht daalt of stijgt.

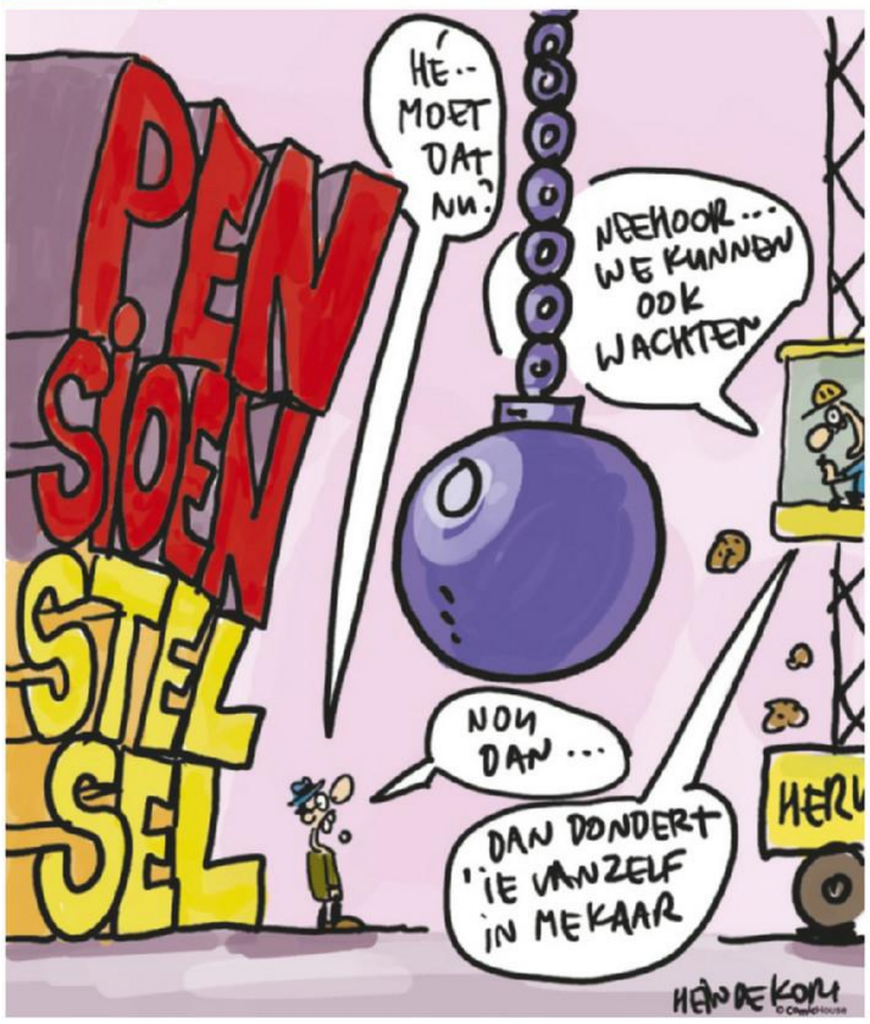
Oefenen voor de toets

In deze paragraaf krijg je opgaven die met elkaar een test vormen of je de leerdoelen van dit hoofdstuk voldoende beheerst en die je helpen je goed voor te bereiden op de toets.

1 **a** Bekijk bron 1. Werken de Nederlandse pensioenfondsen met een omslagstelsel of met een kapitaaldekkingsstelsel? Verklaar je keuze.

b Geef twee oorzaken waardoor het pensioenstelsel in moeilijkheden kan komen en niet voldoende geld heeft om alle gepensioneerden hun maandelijkse uitkering te geven.

Bron 1



2 Lees bron 2. Welke woorden zijn op plaats A tot en met D weggelaten?

Bron 2

Geboren in 1971? Je AOW begint pas in 2040

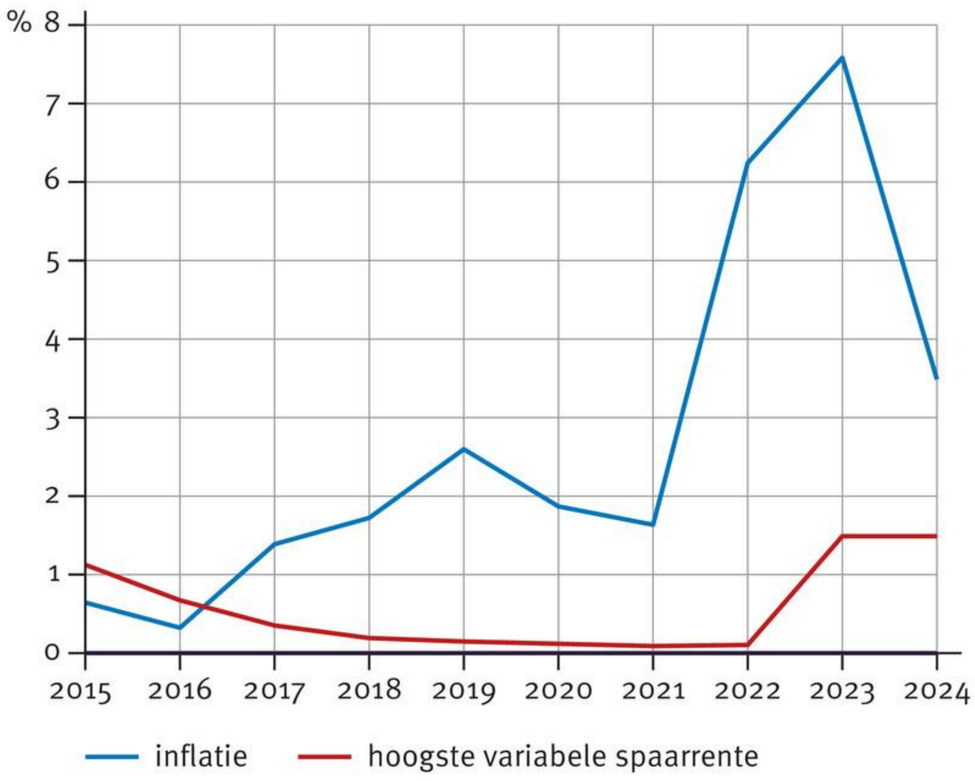
Ben je geboren na 1971? Ga er maar van uit dat je tot je 69e moet blijven werken. In relatief korte tijd zijn we gewend geraakt aan hogere pensioenleeftijden. Maar wat is het eindstation? De levensverwachting loopt nog steeds op en we gaan eerder minder dan meer werken. Omdat de AOW een ...A... is, betalen de werkenden van nu rechtstreeks de oudedagsvoorziening van de gepensioneerden. De verhouding tussen werkenden en gepensioneerden raakt echter uit balans. Dan zijn er drie mogelijkheden om de AOW in stand te houden:

1 De premie verhogen voor ...B...
2 De uitkering verlagen voor...C...
3 Het aantal ontvangers verkleinen door de ...D... te verhogen.

3 **a** Bekijk bron 3. In welke periode was de reële rente positief bij spaarrekeningen met de hoogste variabele spaarrente?

b Maak met een berekening een schatting van de reële rente in 2024 in de grafiek.

Bron 3



4 Bekijk bron 4.

a Waarom past deze cartoon bij ruilen over de tijd?

b Welke oorzaak zorgt ervoor dat ruilen over de tijd voor dit paar moeilijk is?

Bron 4



5 **a** Madeleine stort op 1 januari 2022 € 50.000 op een spaarrekening. Het spaarbedrag groeit tot 1 januari van het volgende jaar alleen door de uitgekeerde rente. Bereken in bron 5 de indexcijfers op plaats A en B.

b Is de reële rente die Madeleine ontvangt positief of negatief? Verklaar je antwoord met een berekening.

Bron 5

1 januari van het jaar	Spaarbedrag	Indexcijfer van het spaargeld	Gemiddeld prijspeil van goederen en diensten
1 januari 2022 (basisjaar)	€ 50.000	100	€ 14,30
1 januari 2023	€ 50.500	A	€ 14,59
1 januari 2024	€ 51.500	B	€ 15,17

Bron 6

Vorig jaar was een topjaar voor de Nederlandse schatkist. De …A… daalde met € 18 miljard, van € 434 miljard naar € 416 miljard, omdat de staat meer afloste dan leende. Daarmee sluit Nederland voor het eerst sinds het uitbreken van de crisis een jaar af met een …A… die voldoet aan de Europese regels. Volgens de Europese begrotingsregels moet het bedrag onder de 60% blijven.

Bron 7

Lekkage is de grootste uitdaging op het gebied van stomazorg. Uit recent onderzoek is gebleken dat één op de drie stomadragers een stomabreuk (parastomale hernia) heeft. Omdat ieder lichaam anders is, hebben we huidplakken ontwikkeld voor de verschillende lichaamsprofielen die we zien bij mensen met een stoma. Onze nieuwste …A… SenSura Mio Convex Flip biedt ook deze groep mensen een passende oplossing.

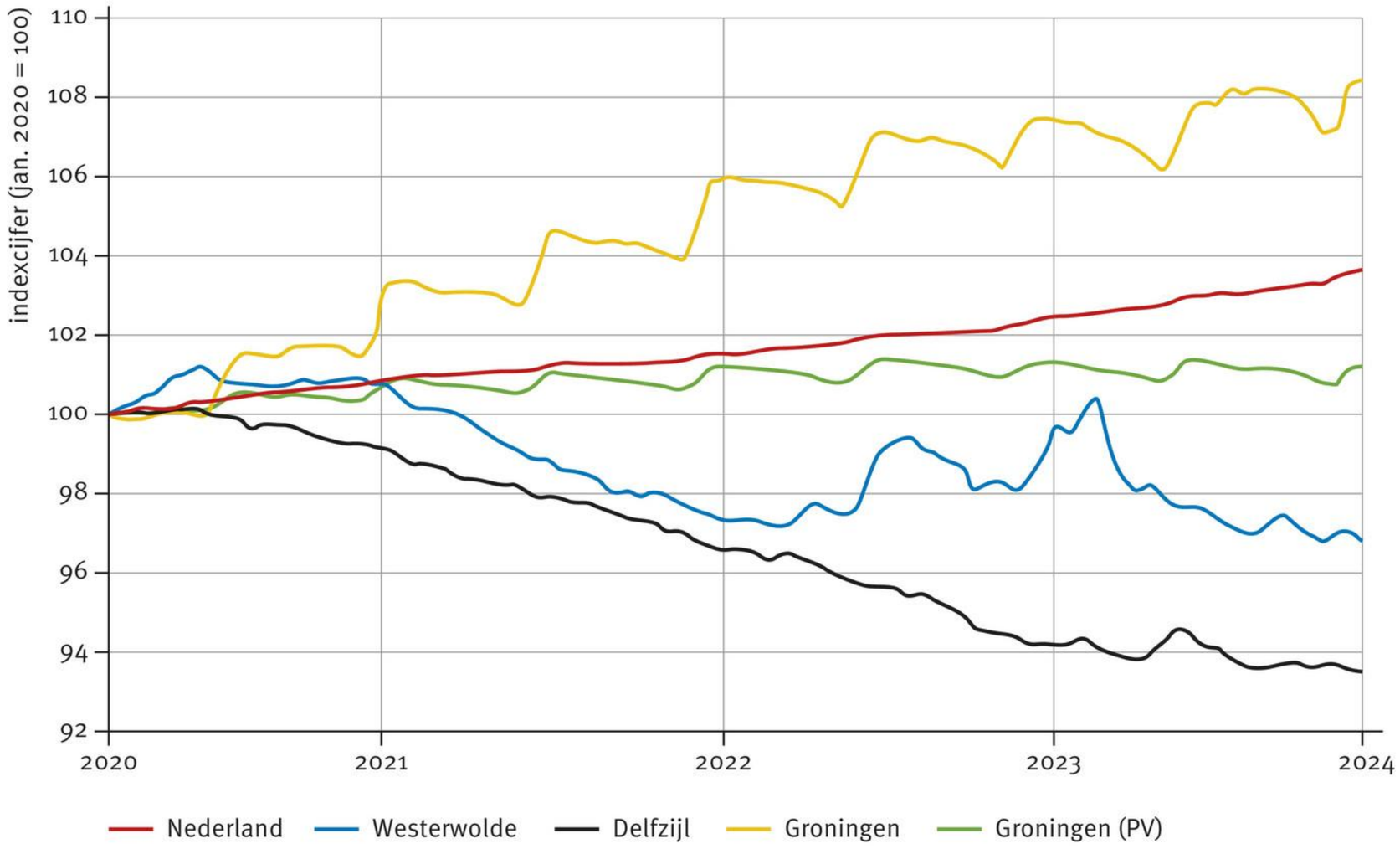
6 Lees bron 6. Welk economisch begrip past (tweemaal) op plaats A? Verklaar je keuze.

7 Lees bron 7. Past op plaats A het begrip ‘procesinnovatie’ of ‘productinnovatie’? Verklaar je keuze.

8 Bekijk bron 8. Leg uit hoe deze bron het mogelijk maakt om snel conclusies te kunnen trekken over de bevolkingsontwikkeling. Gebruik in je antwoord het begrip ‘indexcijfer’.

9 Bereken de procentuele groei van de koopkracht van Gerard als zijn loon met 8,0% stijgt bij een inflatie van 3,0%. Rond af op één decimaal.

Bron 8



Begrippen

Paragraaf 1

indexcijfer
Verhoudingscijfer waarmee je een reeks getallen duidelijker kunt aangeven en getallen eenvoudiger kunt vergelijken.

inflatie
Gemiddelde stijging van de prijzen in een land.

menselijk kapitaal
De kwaliteit van de productiefactor arbeid.

nominale rente
Het rentepercentage dat de bank geeft of vraagt.

reële rente
De nominale rente, gecorrigeerd voor de inflatie.

rente
De kosten van een geldlening.
Of: de vergoeding voor het uitstellen van consumptie.

Paragraaf 2

basisinnovatie
Belangrijke innovatie die ook andere innovaties mogelijk maakt.

innovatie
Vernieuwing van producten, productieprocessen of kapitaalgoederen.

marktaandeel
Het deel van de markt(omzet) dat in handen is van één bedrijf.

rendement (van een investering)
De extra winst als gevolg van een investering.

Research & Development
Onderzoek en ontwikkeling (O&O); Speur- en ontwikkelingswerk (S&O)

Paragraaf 3

Algemene ouderdomswet (AOW)
Wet die de uitkering aan 67-plussers regelt.

AOW-premie
Inhouding op het inkomen waarvan de uitkeringen aan 67-plussers wordt betaald.

kapitaaldekkingsstelsel
De uitkeringen worden betaald van een kapitaal dat in de loop van de tijd is opgebouwd.

lijfrenteverzekering
Na betaling van een eenmalige of periodieke premie krijg je op of vanaf de einddatum een uitkering.

omslagstelsel
Het geld dat nodig is voor uitkeringen wordt in dezelfde tijd overgeheveld van werkenden naar uitkeringsgerechtigden.

Paragraaf 4

begrotingstekort
Het verschil tussen de uitgaven van het Rijk en de ontvangsten van het Rijk.

EMU-schuld
De totale schuld van de collectieve sector.

EMU-tekort
Het begrotingstekort van de collectieve sector.

Europese Monetaire Unie
Samenwerkingsverband van de landen die de euro gebruiken.

investeren
Kopen van kapitaalgoederen.

staatsschuld
De totale schuld die het Rijk in de loop van de jaren nog moet terugbetalen.

structuur (van de economie)
De hoeveelheid productiefactoren en de kwaliteit van de productiefactoren.

Samenvatting

Ruilen over de tijd
Ruilen over de tijd is een belangrijk begrip binnen de economie. Ruilen over de tijd gebeurt door huishoudens, bedrijven en de overheid.
De meeste jongeren studeren eerst een aantal jaar om later een hoger inkomen te kunnen verdienen. Zij investeren in hun menselijk kapitaal. Zij stellen consumptie uit, want zij leveren nu inkomen in om later extra inkomen te kunnen genieten.
Werknemers betalen een pensioenpremie om later, als ze gestopt zijn met werken, een hoger inkomen te krijgen. Spaarders stellen consumptie uit in ruil voor extra consumptie later. Mensen die geld lenen, vervroegen juist hun consumptie.
De rente bepaalt hoe hoog de prijs van het verlaten of het vervroegen van consumptie is. De rente geeft dus de prijs van de tijd weer.

Rente
De rente waarmee de banken adverteren, is de nominale rente. De nominale rente houdt geen rekening met de inflatie. Maar de procentuele verandering van de koopkracht van spaargeld is ook afhankelijk van de inflatie in het afgelopen jaar. De inflatie geeft aan hoeveel procent de prijzen van goederen en diensten in een land gemiddeld zijn gestegen. De reële rente houdt wel rekening met de inflatie.

Innovatie
Veel bedrijven investeren met hulp van de afdeling Research & Development in innovatie. Er zijn twee soorten innovatie: productinnovatie en procesinnovatie.
Een procesinnovatie kan kostenbesparend zijn, waardoor extra marktaandeel veroverd kan worden. Om de concurrentie bij te houden, moeten bedrijven vooruitdenken en steeds in nieuwe kapitaalgoederen investeren om in de toekomst de concurrentie geen voorsprong te geven. Daarbij is het belangrijk om risico en verwacht rendement goed tegen elkaar af te wegen.

AOW en pensioen
Nederlanders in loondienst betalen twee premies voor de oude dag:
- een AOW-premie om de ouderen van nu een uitkering te geven, dus via een omslagstelsel;
- een pensioenpremie aan het pensioenfonds om later, als ze zelf met pensioen zijn, naast de AOW-uitkering nog een tweede uitkering te ontvangen. Dit is een voorbeeld van een kapitaaldekkingsstelsel.

Naast de AOW en een pensioenuitkering zijn er aanvullende manieren om na het werkzame leven een uitkering te ontvangen, zoals:
- zelf sparen;
- een lijfrenteverzekering afsluiten.

Overheid
De overheid denkt na over de toekomst van Nederland, onder meer om de structuur van de Nederlandse economie op peil te houden. Bij de structuur van een economie moet je denken aan de kwaliteit en kwantiteit van de productiefactoren in ons land. De overheid moet nu geld uitgeven zodat Nederland in de toekomst voldoende goede productiefactoren heeft. De overheid ruilt over de tijd.
Meestal heeft de overheid een begrotingstekort, waardoor geld geleend moet worden en de overheid met een staatsschuld kampt. De staatsschuld heeft tot gevolg dat de overheid in de toekomst geld kwijt is aan de kosten van de schuld (de rente) en het terugbetalen van de schuld (de aflossing). Een overheid die een begrotingstekort creëert, neemt dus een beslissing in de tijd. Ze geeft nu meer geld uit dan ze ontvangt en schuift de last door naar de toekomst, als de rente en aflossing betaald moeten worden.

Hoofdstuk 8 economie
Samenwerken zonder risico



introductieopdracht

1 Wat zou jij doen als je Marloes was? Economisch gedacht kan Marloes het best voor het nieuwe bandje kiezen. In de eerste paragraaf wordt uitgelegd hoe economen in zo'n geval denken. Kun jij alvast een redenering bedenken waarom Marloes er beter aan doet om naar het nieuwe bandje te gaan?

Marloes heeft een tijdje terug een kaartje gekocht van € 12 voor een optreden van een nieuw bandje uit Engeland. Ze heeft al eerder een veel duurder kaartje van € 110 gekocht voor een optreden van een bekende Amerikaanse zangeres. Beide concerten vinden plaats in haar woonplaats en zijn het laatste concert in de tour van deze artiesten. Een uurtje voordat Marloes het huis uitgaat om het concert van het bandje te gaan bezoeken, ontdekt zij tot haar schrik dat het concert van de zangeres op dezelfde avond is. Wat nu? Een van de twee kaartjes doorverkopen lukt nu niet meer. Marloes leest op internet dat de concerten van de zangeres heel slecht worden besproken, terwijl recensenten enthousiast zijn over de optredens van het bandje. Wat moet Marloes doen: € 12 als verloren beschouwen of € 110 als verloren beschouwen?

Dit keuzeprobleem van Marloes is een voorbeeld dat goed bij dit hoofdstuk past, met begrippen als verzonken kosten, meeliftgedrag en verzekeringen.

Paragraaf 1

Wie onderhandelt het beste?

intro

De opkomst van de waterstofauto

Hyundai begon een paar jaar geleden met de productie van een klein aantal waterstofauto's. De auto's zijn bedoeld voor de Europese markt, aangezien de Europese Unie investeert in de infrastructuur voor waterstof en de bouw van waterstoftankstations ondersteunt. Ook Nederland wil hierin een actieve rol spelen. Toen Hyundai met de productie startte, waren er twee waterstoftankstations in Nederland. Rotterdam zou volgen. Er waren tevens plannen voor dergelijke tankstations in Arnhem, Capelle aan den IJssel, Zwolle en Helmond.
Inmiddels heeft ook Toyota een auto op waterstof op de markt gebracht en zijn er 22 waterstoftanklocaties.
(Vrij naar: autoplus.nu)



Waterstoftankstations overal aanwezig in de toekomst?

1 Noem bij de investering in waterstofauto's twee risicofactoren die ervoor kunnen zorgen dat de investering uiteindelijk niet rendabel zal zijn. Leg iedere factor kort uit.

leertekst

Verzonken kosten

Hyundai startte een aantal jaren geleden met de productie van de waterstofauto. Dat kost behoorlijk veel tijd en geld. De opkomst van de elektrische auto gaat inmiddels in een veel hoger tempo. In Nederland rijden momenteel bijna 700 waterstofauto's rond en zo'n half miljoen elektrische auto's. Dat maakt dat Hyundai het in de waterstofauto geïnvesteerde geld voor een (groot) deel als verloren moet beschouwen.
Economen noemen dit **verzonken kosten**. Dit zijn kosten die als verloren moeten worden beschouwd als de investering geen succes wordt, omdat deze kosten niet op een andere manier kunnen worden terugverdiend. Als een zelfstandig taxichauffeur een nieuwe auto koopt en kort daarna om medische redenen moet stoppen, zijn de verzonken kosten relatief laag. De auto raakt hij voor een redelijke prijs wel weer kwijt. Als een musicalproducent een musical produceert, waarbij de theaters na de première leeg blijven, kan hij een groot deel van de kosten als verloren beschouwen. Een musicalproducent heeft hoge verzonken kosten.

2 **a** Een aantal jaar geleden maakten Albert Verlinde en Stage bekend dat zij aan de musical Anastasia werken. deze musical gaat in Scheveningen de theaterhit The Lion King vervangen. Geef drie voorbeelden van kosten die Albert Verlinde voorafgaand aan de uitvoering moet maken en die bij een flop als (grotendeels) verloren kunnen worden beschouwd.
b Bedenk een manier hoe Verlinde bij een flop toch nog een deel van de kosten zou kunnen terugverdienen.
c Leg uit waarom de intro met Marloes goed bij het begrip 'verzonken kosten' past.

Bron 1 Lage verzonken kosten



Bron 2 Hoge verzonken kosten



3 **a** Waarom past de intro over de waterstofauto van Hyundai goed bij de leertekst?
b Bekijk bron 1. Leg uit waarom er bij de aanschaf van een kantoorgebouw meestal sprake is van relatief lage verzonken kosten.
c Bekijk bron 2. Leg uit dat er bij de aanleg van een treinrails sprake kan zijn van hoge verzonken kosten.

4 De voorraad van een winkel kost geld. Een boekwinkel met 10.000 boeken in voorraad met een gemiddelde prijs van € 20 heeft gedurende het hele jaar een waarde van € 200.000 in de winkel geïnvesteerd. Deze kosten zijn min of meer verzonken.
a Verdedig de stelling dat een kledingwinkel met een winkelvoorraad van € 200.000 hogere verzonken kosten heeft dan de boekenwinkel.
b Een keukenzaak heeft in zijn toonzaal een aantal voorbeeldkeukens opgesteld. Na een paar jaar wil de keukenzaak nieuwe voorbeeldkeukens plaatsen. De oude toonzaalkeukens worden tegen enorme kortingen te koop aangeboden. Waarom moet de keukenzaak forse kortingen geven?
c Heeft een keukenzaak dus heel hoge of heel lage verzonken kosten? Verklaar je antwoord.

leertekst

De onderhandelingspositie bij hoge verzonken kosten

Enerzijds kunnen hoge verzonken kosten de onderhandelingspositie van een bedrijf verzwakken. In het geval van Albert Verlinde kunnen theaterdirecteuren een hoge prijs vragen voor het huren van de zaal voor de uitvoering van de musical. Verlinde kan bij een hoge zaalhuur niet denken: “Dan voer ik de musical *Anastasia* maar niet op.” Want hij heeft er al zo veel geld in gestoken dat de musical opgevoerd moet worden. Het is voor Verlinde van belang om zo vroeg mogelijk afspraken met andere partijen te maken. Zo kan er aan de onderhandelingstafel geen gebruik worden gemaakt van de hoge verzonken kosten bij Albert Verlinde.
Anderzijds kunnen hoge verzonken kosten ook bijdragen aan een goede samenwerking. Als theaters aangepast moeten worden aan de musical, zijn theaterdirecteuren eerder bereid mee te werken als Albert Verlinde zelf hoge kosten maakt. Dat geeft de theaterdirecteuren meer vertrouwen dat Verlinde zich niet tussentijds terugtrekt. Economen zeggen: de **zelfbinding** van Verlinde maakt hem betrouwbaar voor zijn zakenpartners. Door de hoge kosten kan Verlinde halverwege niet stoppen met de musical. Hij bindt zich aan het project.

5 **a** Waarom staat Albert Verlinde bij de musical Anastasia sterker in de onderhandelingen met theaterdirecteuren als hij in een vroeg stadium afspraken met hen maakt?
b Leg uit dat Verlinde anderzijds juist mét hoge verzonken kosten een betrouwbare partner is voor theaterdirecteuren, wat de samenwerking kan bevorderen.

6 Een organisator van popconcerten wil in de zomer van 2025 een groots popfestival organiseren. Hij regelt in 2024 een geschikte locatie, reserveert een paar grote festivaltenten en betaalt een voorschot op de kosten. Vervolgens zoekt hij contact met popartiesten die hij graag op het festival wil laten spelen.
a Leg uit waarom popartiesten vertrouwen hebben in deze organisator. Gebruik het begrip 'zelfbinding'.
b Leg uit dat het opbouwen van vertrouwen vaak samen gaat met hoge(re) verzonken kosten.

Bron 3

Lidl heeft Deluxe en Albert Heijn heeft AH Excellent. Luxe en speciale producten. Met Pasen en Kerstmis pakken de supermarkten extra luxe uit. De meeste producten hoeven met de feestdagen alleen te worden afgebakken of zitten al in mooie glaasjes of bakjes.
Voor supermarkten zijn deze exclusieve producten zeer aantrekkelijk, omdat ze er dik op verdienen. Maar dat is ook nodig, omdat de risico's hoog zijn, net als de ontwikkelkosten.
(Vrij naar: deondernemer.nl)

7 **a** Lees bron 3. Leg uit waarom de supermarkten met hun luxe paas- en kerstproducten te maken hebben met hoge verzonken kosten.
b Waarom bieden de supermarkten de luxe feestproducten aan als de verzonken kosten hoog zijn en de risico's dus groot?
c Geef een ander voorbeeld van hoge verzonken kosten bij de supermarkten. Verklaar je keuze.

Eindopdracht

Een aantal jaren geleden verkeerde de professionele wielersport in een crisis. Het bleek dat zo ongeveer het complete wielerpeloton aan de doping zat. De wielerwereld probeerde het tij te keren. Want dopinggebruik heeft, behalve gezondheidsrisico's bij de renners, nog een aantal nadelen:
- **De publieke opinie keert zich steeds meer tegen doping. Sponsoren haken af en de verkoop van televisierechten loopt terug.**
- **De professionele wielerploegen, de werkgevers van de wielrenners, vrezen voor hoge verzonken kosten.**

8 **a** Leg uit dat dopinggebruik door een deel van de wielrenners ten koste kan gaan van het inkomen van alle wielrenners.
b Leg uit dat wielerploegen te maken kunnen krijgen met verzonken kosten als renners die bij hen onder contract staan, betrapt worden op dopinggebruik.
c Wielerploegen wilden hun imago verbeteren en eisten dat hun renners 'schoon' zouden rijden. Bedenk een manier waarop een renner met zelfbinding de wielerploeg kan overtuigen dat hij geen doping gebruikt.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 2

Onderhandelen op hoog niveau

intro

In de file

Maartje de Koning heeft sinds kort een auto. Handig om mee naar haar werk te gaan. Helaas staat ze per dag een half uur in de file. Maartje: “Ik rij in de ochtend van Rotterdam naar Den Haag. Bijna altijd file. Dus doen we er met z’n allen 45 minuten over. Want er zijn heel veel mensen die met de auto van Rotterdam naar Den Haag rijden. Als we met z’n allen de bus zouden nemen, was er geen file en waren we allemaal in een half uur in Den Haag. Maar ja, dat doen we dus niet …”

Reistijd van Maartje		
	Alle andere reizigers nemen de auto	Alle andere reizigers nemen de bus
Maartje neemt de auto	45 minuten	25 minuten
Maartje neemt de bus	50 minuten	30 minuten

1 **a** Op welke manier is Maartje het snelst in Den Haag als alle andere reizigers de auto nemen? Verklaar je antwoord.
b Op welke manier is Maartje het snelst in Den Haag als alle andere reizigers de bus nemen? Verklaar je antwoord.
c Stel: alle reizigers verzamelen zich op een parkeerplaats en spreken daar met elkaar af om allemaal de bus te nemen. Hoe lang duurt dan de reis naar Den Haag voor alle reizigers?
d Waarom is het moeilijk om zo’n afspraak vol te houden?

leertekst

Het gevangenenprobleem

Het probleem waarbij twee partijen in hun eigen belang een keuze maken die voor beide niet het beste resultaat geeft, is het **gevangenenprobleem** (bron 1). Dit probleem komt in de economie vaak voor. Zoals in het voorbeeld van Maartje in het verkeer waar de meeste mensen de auto nemen en het resultaat lange files is. Het gevangenenprobleem heeft jarenlang gespeeld in de auto-industrie waar de producenten niet bereid waren om milieuvriendelijke auto’s te produceren (bron 2). Een klassiek voorbeeld van het gevangenenprobleem is de visserij die, als de overheid niet ingrijpt, de zee leegvist terwijl dat toch niet in het belang van de vissers is (bron 3). Bij collectieve goederen (hoofdstuk 3) verhindert het gevangenenprobleem dat burgers door samenwerking dijken en straatverlichting aanleggen. Burgers die niet meebetalen, profiteren namelijk ook mee van de bescherming tegen de zee en de verlichting op straat (**meeliftgedrag**). En dus komen er geen dijken en straatverlichting. De overheid kan deze voorzieningen wel verschaffen en de burgers verplichten mee te betalen middels belasting. De kans dat het gevangenenprobleem ervoor zorgt dat men zijn eigen belang nastreeft, is groot. Toch zijn er ook veel voorbeelden te noemen van een goede samenwerking. De kans op een goede samenwerking is het grootst als de onderlinge partijen veel vertrouwen hebben in elkaar (bron 4 en 5). Ook **sociale controle**, waarbij mensen elkaar aanspreken op ‘fout gedrag’, vergroot de kans op een goede samenwerking (bron 4). En contracten kunnen mensen dwingen om goed samen te werken met de andere partij(en).

Bron 1

Het gevangenenprobleem

	Richard geeft Jan aan	Richard zwijgt
Jan geeft Richard aan.	Beiden krijgen 6 jaar straf.	Jan krijgt geen straf, Richard krijgt 11 jaar straf.
Jan zwijgt.	Richard krijgt geen straf, Jan krijgt 11 jaar straf.	Beiden krijgen 1 jaar straf.

Richard en Jan zijn twee criminele vrienden. Ze zitten in de gevangenis. Zij zijn opgepakt voor verboden wapenbezit, goed voor één jaar gevangenisstraf. Maar één van de twee heeft met dat wapen ook een roofoverval gepleegd, wat met tien jaar cel wordt bestraft. De rechter heeft beide mannen beloofd dat het jaar gevangenisstraf vanwege verboden wapenbezit kwijtgescholden wordt als ze de ander als dader van de overval aangeven. Als beiden de ander aanwijzen als schuldige, wordt tweemaal zes jaar straf uitgedeeld. Als beiden zwijgen wordt bij gebrek aan bewijs, alleen het wapenbezit bestraft.
Als Richard Jan aangeeft, heeft Jan twee keuzes. Richard aangeven is dan de beste keuze (zes jaar straf in plaats van elf jaar straf). Als Richard zwijgt, is Richard aangeven voor Jan ook de beste keuze (geen straf, anders één jaar straf). Kortom: Jan zal Richard altijd aangeven. Richard doet omgekeerd hetzelfde. Het resultaat: beiden krijgen zes jaar cel, terwijl beiden zwijgen veel beter zou zijn (beiden één jaar cel).

2 Bron 1 legt uit dat Richard dezelfde keuze maakt als Jan.

- **a** Waarom geeft Richard Jan aan als Jan ook voor aangeven kiest? Geef in je antwoord aan hoeveel jaar straf Richard met die keuze ontloopt.
- **b** Waarom geeft Richard Jan aan terwijl Jan Richard niet aangeeft? Geef in je antwoord aan hoeveel jaar straf Richard met die keuze ontloopt.
- **c** Stel: Jan en Richard kunnen elkaar kort voor de zitting even spreken. Wat kunnen zij in hun beider belang het best afspreken? Verklaar je antwoord.
- **d** Waarom bestaat bij het gevangenenprobleem altijd de kans dat één van de twee of beiden zich niet aan de afspraak houden?
- **e** Welke zelfbinding in het criminele milieu kan ervoor zorgen dat beide partijen zich wel aan een gemaakte afspraak houden?

Bron 2

Stel: jij bent de baas van BMW. Als de Franse en Italiaanse merken geen zin hebben om hun auto's schoner te maken, dan heb jij daar natuurlijk ook geen zin in. Want in je eentje milieuvriendelijke auto's op de markt brengen helpt niet veel om het milieu in Europa te verbeteren. Maar het kost wel heel veel geld. Bovendien kunnen de Franse en Italiaanse merken, omdat ze minder kosten hebben, hun auto's goedkoper houden. Dus je verliest klanten aan Franse of Italiaanse automerken.
Stel dat de Franse en Italiaanse merken wél hun goede wil tonen en schonere auto's gaan maken. In dat geval kun je natuurlijk netjes zijn en de BMW's ook schoner maken. Maar er is een aantrekkelijk alternatief ...
Alle Italiaanse en Franse auto's worden schoner, daar wordt het milieu wel beter van. Ook als BMW niet meedoet. Bovendien: als BMW niet meedoet, hoeft BMW ook geen hogere kosten te maken en de concurrentie wel. Kortom: een schoner milieu terwijl het BMW niets kost!
De conclusie is dus: of de Fransen en Italianen wel of niet met schonere auto's komen, voor BMW is het altijd gunstiger om niet mee te werken.

3 Lees bron 2. Voor BMW is het in het voorbeeld altijd gunstiger om niet mee te doen met de vermindering van de CO_2-uitstoot.
   - **a** Hoe profiteert BMW als de concurrentie wel voor schonere auto's zorgt en BMW niet?
   - **b** Aan welk nadeel ontsnapt BMW als de concurrentie niet voor schonere auto's zorgt en BMW ook niet?
   - **c** Op welke manier kan de overheid het gevangenenprobleem in de autosector doorbreken?

4 Lees bron 3.
   - **a** Ook bij de Europese visserij speelt het gevangenenprobleem. Bedenk zelf een matrix van het gevangenenprobleem in de Europese visserij. Doe dat zoals bij Richard en Jan (bron 2). Schrijf een korte toelichting bij jouw matrix.
   - **b** Hoe lost de Europese overheid het gevangenenprobleem in de visserij op?

5 De Europese Unie heeft een eigen bestuur dat bepaalde zaken voor alle landen in de EU regelt. Zonder het bestaan van dit Europese bestuur was het voor Europa moeilijker geweest om het gevangenendilemma in de visserijsector op te lossen. Waarom?

6
   - **a** In bron 4 wordt het begrip 'meeliftgedrag' genoemd. Welk ander begrip uit deze paragraaf is op deze bron van toepassing?
   - **b** Welke oplossing kan de docent bedenken om meeliftgedrag te voorkomen?
   - **c** Hoe kun je uit bron 5 afleiden dat het onderling vertrouwen in het team hoog is?

Bron 3

Minder haring, meer thuis

De Europese ministers van Landbouw en Visserij hebben overeenstemming bereikt over de visquota. Om het leegvissen van de zee te voorkomen, stellen de ministers quota in. Voor Nederland betekent het akkoord dat er minder haring mag worden gevangen in de Noordzee. En de boten mogen 10% minder dagen uitvaren. Er is een maximum aan Noordzee-haring vastgesteld, 41% minder dan vorig jaar.

(Vrij naar: z24.nl)

Bron 4

Stel: je gaat een werkstuk maken bij economie. In groepjes van vier. Je krijgt als groepje een cijfer dat meetelt voor je rapportcijfer. Jij zou kunnen denken: 'de andere drie leerlingen zijn braveriken, zij gaan goed hun best doen. Als ik weinig doe, halen we toch een mooi cijfer. Dan ben ik beter af dan de andere leerlingen. Ik heb hetzelfde cijfer, met minder werk.'
Het probleem is dat de andere leerlingen ook zo kunnen denken. In dat geval doet niemand iets en krijgen jullie met z'n vieren een onvoldoende. Wat nu? Het probleem wordt kleiner als de leerlingen van het groepje vertrouwen in elkaar hebben. Of als leerlingen meeliftgedrag bij elkaar corrigeren.

Bron 5

Zowel dames 1 als heren 1 heeft in de laatste thuiswedstrijd punten gepakt. Dames 1 deelde de punten met het eerste damesteam van Asten, nummer drie op de ranglijst. De jonge ploeg speelde net als vorige week geweldig en kreeg deze keer wel de beloning van een punt, hoewel drie punten ook verdiend waren geweest. Het hele team verdient een compliment, want de inzet en het samenspel waren van een hoog niveau.

(Vrij naar: een verslag van hockey Geldrop)



Eindopdracht

7 Stel: jij gaat in de eerstvolgende grote vakantie vijf weken in de winkel G-Skate werken. G-Skate verkoopt sportkleding, maar de winkel draaide in de vorige zomer weinig omzet, omdat de winkel in de zomerperiode vooral gebruikmaakt van tijdelijke, onervaren krachten zoals jij.
De baas heeft daarom het volgende plan bedacht:

- Als de omzet in de komende zomerperiode minstens 20% hoger uitvalt, krijgen alle medewerkers een bonus.
- De bonus kan niet per persoon bepaald worden, omdat het in een winkel met een aantal medewerkers moeilijk te bepalen is wie de beste prestatie levert. Alle medewerkers krijgen dezelfde bonus.
- De bonus stimuleert de tijdelijke medewerkers om in de week voorafgaand aan het werk een cursus te volgen. Bij andere winkels is al bewezen dat de omzet flink stijgt als scholieren met een vakantiebaan bijgeschoold worden. De baas betaalt de cursus, de medewerkers betalen alleen de reiskosten.

Jouw netto* bonus na vijf weken vakantiewerk		
	De andere vakantiekrachten volgen de cursus	De andere vakantiekrachten volgen geen cursus
Jij volgt de cursus	€ 250	–€ 50
Jij volgt geen cursus	€ 300	€ 0

** De bonus min de zelf gemaakte kosten*

a Bekijk jouw opbrengstenmatrix. Leg uit waarom jij € 50 verlies hebt als jij wél de cursus volgt en jouw andere collega's niet.

b Leg uit waarom jij € 300 winst behaalt als jij niet de cursus volgt en jouw andere collega's wel.

c Ga jij wel of geen cursus volgen als je puur je eigen belang nastreeft? Verklaar je antwoord.

d Waarom is de kans groot dat het plan van de baas niet werkt?

e Geef een oplossing om het plan van de baas wel te laten slagen.
Jouw oplossing moet passen bij het begrip 'zelfbinding'.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 3

Loop geen risico

intro

Verzekerde lichaamsdelen van sterren

Veel Nederlanders hebben verzekeringen voor hun huis, auto en vakantie. Maar veel sterren verzekeren hun beroemde lichaamsdelen voor miljoenen. Een voetballer kan niets zonder goed functionerende benen. Dit lichaamsdeel is dan ook voor Cristiano Ronaldo onmisbaar voor zijn carrière. Cristiano Ronaldo liet zijn benen verzekeren voor 144 miljoen dollar. Taylor Swift liet haar benen verzekeren voor 40 miljoen dollar. Bruce Springsteen weet dat zijn stem veel geld oplevert. 'The Boss' verzekerde zijn stembanden voor een bedrag van 6 miljoen dollar.

(Vrij naar: gva en de Telegraaf)



1 **a** Wanneer krijgt Cristiano Ronaldo een uitkering van de verzekering?
b Waarom zal Taylor Swift haar benen hebben verzekerd?

leertekst

Een verzekering

Het verzekeren van benen en andere lichaamsdelen in de intro zijn voorbeelden van een arbeidsongeschiktheidsverzekering. Als de sterren door bijvoorbeeld een ongeval niet meer kunnen werken, raken ze hun hoge inkomen kwijt. Maar dankzij de verzekering krijgen zij dan een uitkering, zodat ze hun verzonken kosten kunnen betalen en luxe leventje och min of meer kunnen voortzetten.
Bij een **verzekering** betaal je jaarlijks een **premie** en belooft de verzekeringsmaatschappij opgelopen schade te vergoeden. Er zijn allerlei soorten verzekeringen:

- Inboedelverzekering. De premie wordt berekend over de **verzekerde waarde**, de opgegeven waarde van de inboedel. Bij een brand of inbraak krijg je van de verzekeringsmaatschappij geld uitgekeerd voor de **materiële schade**. Een uitkering voor **immateriële schade** is ook mogelijk, als de inbraak bijvoorbeeld blijvend psychische klachten tot gevolg heeft
- Opstalverzekering. Om schade aan je huis te verzekeren (bron 2).
- Scooterverzekering. In ruil voor een jaarlijkse premie is de scooter verzekerd tegen waardeverlies als gevolg van een ongeluk en/of diefstal.
- Autoverzekering. Deze dekt de schade als gevolg van een ongeluk of diefstal.
- Aansprakelijkheidsverzekering. Deze verzekering dekt de kosten als een andere partij je aansprakelijk stelt voor geleden schade.

Bron 1

Botsing op de Bundersweg

Twee auto's liepen zaterdagmiddag materiële schade op bij een ongeval op de Bundersweg in Veghel. Door nog onbekende oorzaak kwam een zwart voertuig in een flauwe bocht op de verkeerde weghelft terecht en botste tegen een auto die uit de richting van het centrum kwam gereden.

(Vrij naar: kliknieuws.nl)

Bron 2

Opstalverzekering duurder

Uit onderzoek blijkt dat de gemiddelde premie van een opstalverzekering de afgelopen vijf jaar is gestegen met 40%. Voor vrijstaande woningen is de stijging nog hoger, namelijk 50%. De forse stijging is goeddeels te verklaren door de hogere herbouwwaarde. Dat is het bedrag dat nodig is om een woning opnieuw te bouwen, in dezelfde staat en rekening houdend met de huidige bouwvereisten. De afgelopen vijf jaar is de gemiddelde herbouwwaarde met 38% gestegen.

(Vrij naar: infinance)

Bron 3

Frits (78) en Monica (77) de Wit lopen op de stoep. Leo (13) rijdt met zijn fiets op de stoep, is aan het bellen en rijdt Frits aan. Gevolg: Frits is gewond aan zijn benen en moet zes maanden revalideren. Leo doet een beroep op de ... die zijn moeder heeft afgesloten. De verzekering keert Frits en Monica de Wit € 3.200 uit aan gemaakte kosten en € 800 immateriële schadevergoeding.

2 Lees bron 3. Wat wordt bedoeld met immateriële schade?

3 Welke verzekering is weggelaten op de puntjes in bron 3?

A inboedelverzekering
B scooterverzekering
C opstalverzekering
D aansprakelijkheidsverzekering

4 Het gezin Terbraak woont in een huurwoning. De verhuurder heeft de woning aan het gezin te koop aangeboden voor een koopprijs van € 199.000 (k.k.). Vader en moeder bespreken of ze gebruik zullen maken van het aanbod. Moeder wil de woning graag kopen. Vader is het er niet mee eens: “Een eigen huis brengt veel extra kosten met zich mee. Je moet bijvoorbeeld de woning verzekeren tegen brand- en stormschade.”
Welke verzekering moet het gezin Terbraak nemen als ze de woning willen verzekeren tegen brand- en stormschade?

A aansprakelijkheidsverzekering
B inboedelverzekering
C opstalverzekering
D levensverzekering

5 Bij een verzekering worden allerlei officiële termen gebruikt, zoals: *immateriële schade – materiële schade – polis – premie – verzekerde – verzekeringsagent – verzekeringsmaatschappij – voorwaarden.*
Zet deze begrippen op de juiste plaats in het verhaal van dj Jeroen.

Dj Jeroen is boos. Heel boos. Zijn verzekeringsmaatschappij wil niet uitbetalen. Jeroen: “Ik ben dj en heb een dure installatie. Meer dan € 7.000, vorig jaar gekocht. Omdat ik voortdurend onderweg ben met dat spul, heb ik het laten verzekeren. Kost me € 320 ...A... per jaar. Maar mijn ...B... zei dat ik dan wel een heel goede verzekering had. Wat gebeurt er? Vijf weken geleden is de hele zaak uit de auto gestolen. Cd-spelers, cd’s, draaitafels, mengpaneel, alles. Hoe ze in de auto gekomen zijn, snap ik nog niet, want er zijn geen inbraaksporen te zien. Hadden ze een sleutel? Maar dat snap ik niet, ik leen nooit een sleutel uit. Maar goed, ik dacht, gelukkig is de zaak verzekerd! Maar ze willen niet betalen. Want er is geen schade aan de auto. Denken ze soms dat ik het in scène heb gezet of zo? Ik heb natuurlijk de hele ...C... nagelopen, of er iets bij de ...D... staat. Maar daar moet je voor gestudeerd hebben. Alsof iedere ...E... de universiteit heeft gehad zeker. Ik bel op naar de ...F..., krijg ik zo’n duur pratend persoon aan de lijn: ‘Wij kunnen helaas de ...G... niet vergoeden.’ Ik lig er onderhand een week van wakker en ik heb er hoofdpijn van. Kan ik nou de ...H... laten vergoeden?”

TIP
Heb je moeite met het rekenen met verzekeringen? Maak dan de extra oefeningen in paragraaf 6 van dit hoofdstuk.

6 De premie van een verzekering kan op verschillende manieren worden berekend. Verzekeringsmaatschappij Fortuna berekent de premie voor een woonhuisverzekering als volgt:

Uw huis is verzekerd op basis van de herbouwwaarde	
Premies per € 1.000 verzekerd bedrag:	
Woonhuis	€ 0,60
Extra glasdekking	€ 0,15

Het gezin Polder heeft een huis gekocht van € 199.000. Moeder wil weten wat het kost om de woning te verzekeren bij Fortuna. De herbouwwaarde van de woning is € 185.000. Moeder kiest voor een extra glasdekking.

a Wat is een ander woord voor woonhuisverzekering?
b Wat verzeker je met een woonhuisverzekering?
c Bereken de premie bij Fortuna.
d Waarom is het logisch dat de premie hoger wordt bij een hogere waarde van het huis?

leertekst

Risicospreiding

Verzekerde scooterrijders die geen ongeluk krijgen, betalen wel premie, maar krijgen geen uitkering. Een scooterrijder die een gloednieuwe scooter in de prak rijdt, krijgt een hoge uitkering, terwijl er nog niet veel premie is betaald. Een groot deel van het premiegeld van de vele scooterrijders zonder schade gaat als uitkering naar de scooterrijders met schade. Een verzekering is een vorm van risicospreiding onder de scooterrijders. De geluksvogels zonder schade brengen het geld bij elkaar voor de pechvogels met schade.
Niet al het premiegeld wordt door de verzekeringsmaatschappij overgeheveld van premie naar uitkering. Verzekeringsmaatschappijen houden geld achter om hun eigen kosten te betalen. En veel verzekeringsmaatschappijen willen winst maken. Als ze veel premiegeld ontvangen en weinig uitkeren, is dat gunstig voor hun winst.

7 Een verzekering is een vorm van risicospreiding onder alle verzekerden. Wie is de verzekerde?
- **A** de verzekeringsmaatschappij
- **B** de klant die een verzekering neemt

8 Scooterrijders met schade krijgen een uitkering die is betaald van de premies van alle scooterrijders.
- **a** Waarom wordt niet al het premiegeld uitgekeerd aan schadegevallen?
- **b** Wat gebeurt er met de hoogte van de premie als er veel schadegevallen zijn? Verklaar je antwoord.
- **c** Scooterrijders betalen met elkaar meer premie dan ze bij schade terugkrijgen. Waarom regelen scooterrijders niet onderling de premies en uitkeringen, zodat er geen geld verloren gaat aan de verzekeringsmaatschappij?

leertekst

Eigen risico

Sommige scooterrijders zullen denken: “Ik kan best hard en roekeloos rijden, ik krijg bij schade toch geld uitgekeerd.” Dat is natuurlijk niet verstandig, want je kunt jezelf en andere weggebruikers lichamelijk letsel toebrengen. Maar de verzekeringsmaatschappijen hebben er ook iets op bedacht: het **eigen risico**. Bij schade krijg je niet het hele schadebedrag uitgekeerd. Een deel moet je zelf betalen. Daardoor is het ook in het eigen belang van de scooterrijder om voorzichtig te zijn. En in het belang van de huisbewoners om hun huis goed af te sluiten voor inbrekers. De verzekeringsmaatschappijen hebben nog een middel om hun klanten te beïnvloeden: de **bonus-malusregeling** (bron 5) bij autoverzekeringen. Wie vaak een uitkering claimt, moet een hogere premie gaan betalen (malus). Goed oppassende klanten aan wie de verzekering geen of weinig geld kwijt is, worden beloond met een korting (bonus) op de premie. Zo kan een automobilist die vijftien jaar geen schade veroorzaakt een flinke korting op de autoverzekering krijgen.

9 **a** Kees heeft een ziektekostenverzekering met een eigen risico van € 600. Hij is in een jaar € 500 aan ziektekosten kwijt. Hoeveel betaalt de verzekeringsmaatschappij van deze € 500?
A € 0 **B** € 500 **C** € 600

b Kees betaalt € 85 premie per maand voor de ziektekostenverzekering. Leg uit dat Kees in dat jaar in totaal € 1.520 kwijt is aan ziektekosten.

c Jasmijn heeft een eigen risico van € 1.200. Zij heeft in een jaar € 1.400 aan ziektekosten. Hoeveel euro betaalt de verzekeringsmaatschappij van deze € 1.400?

A € 0 **B** € 200 **C** € 1.200 **D** € 1.400

Bron 4 De bonus-malusregeling

Schaal	Korting	Premie
8	−75 %	€ 500
7	−70 %	€ 600
6	−60 %	€ 800
5	−50 %	€ 1.000
4	−40 %	€ 1.200
3	−30 %	€ 1.400
2	−20 %	€ 1.600
1	−10 %	€ 1.800
0	0 %	€ 2.000
−1	+5 %	€ 2.100
−2	+10 %	€ 2.200
−3	+15 %	€ 2.300
−4	+20 %	€ 2.400

- *Per jaar stijgt de verzekerde als er geen schade gemeld wordt één schaal.*
- *Bij schade door eigen schuld gaat de verzekerde in het eerstvolgende jaar drie schalen omlaag.*
- *Poliskosten: € 5 per jaar.*
- *Assurantiebelasting: 21%.*

10 **a** Bekijk bron 4. Sjaak zit in schaal 6. Laat met een berekening zien dat hij inclusief poliskosten en assurantiebelasting € 974,05 kwijt is aan de verzekeringsmaatschappij.

b Eind van het jaar rijdt Sjaak door eigen schuld voor € 4.000 schade en meldt dit aan de verzekeringsmaatschappij. Bereken welk bedrag Sjaak in het eerste jaar na de schade gaat betalen aan de verzekeringsmaatschappij.

c Leg uit waarom het totale nadeel van de schade in de loop van de jaren veel groter is dan het verschil tussen de uitkomsten van vraag 10a en 10b.

d Sjaak twijfelt eraan of hij er wel verstandig aan heeft gedaan om de schade te melden. Hij had het bedrag ook zelf kunnen betalen. Onderzoek of Sjaak de schade beter zelf had kunnen betalen in plaats van die te melden. Ga ervan uit dat hij na het schadegeval de rest van zijn leven schadevrij rijdt.

e Leg uit waarom sommige mensen de schade niet doorgeven aan de verzekeringsmaatschappij.

Eindopdracht

11 Oma Van Riethoven (72) woont in een dorpje in Noord-Brabant. Zij heeft onlangs een nieuwe e-bike ter waarde van € 2.099 aangeschaft. Hoewel de verkoper zegt dat in haar situatie de mogelijke schade waarschijnlijk niet opweegt tegen de extra kosten, overweegt ze toch een verzekering af te sluiten. Oma besluit haar kleinzoon Rick om raad te vragen. Rick (24) woont in Amsterdam en heeft net een nieuwe stadsfiets gekocht met een nieuwwaarde van € 999.

Ook Rick heeft nagedacht over het sluiten van een aparte fietsverzekering, maar hij heeft daar niet voor gekozen. Om oma een advies te geven, bekijkt hij de voorwaarden bij verzekeraar VELO (bron 5) en zoekt hij op internet naar de kans dat haar fiets gestolen wordt (bron 6).

a Hoe kun je uit het bovenstaande afleiden dat oma Van Riethoven niet van risico houdt?

b Hoe blijkt uit bron 5 dat VELO zijn klanten stimuleert om voorzichtig met hun fiets om te gaan?

c De premie bij een stadsfiets is hoger dan bij een (veel duurdere) e-bike. Verklaar dit verschil aan de hand van de gegeven bronnen.

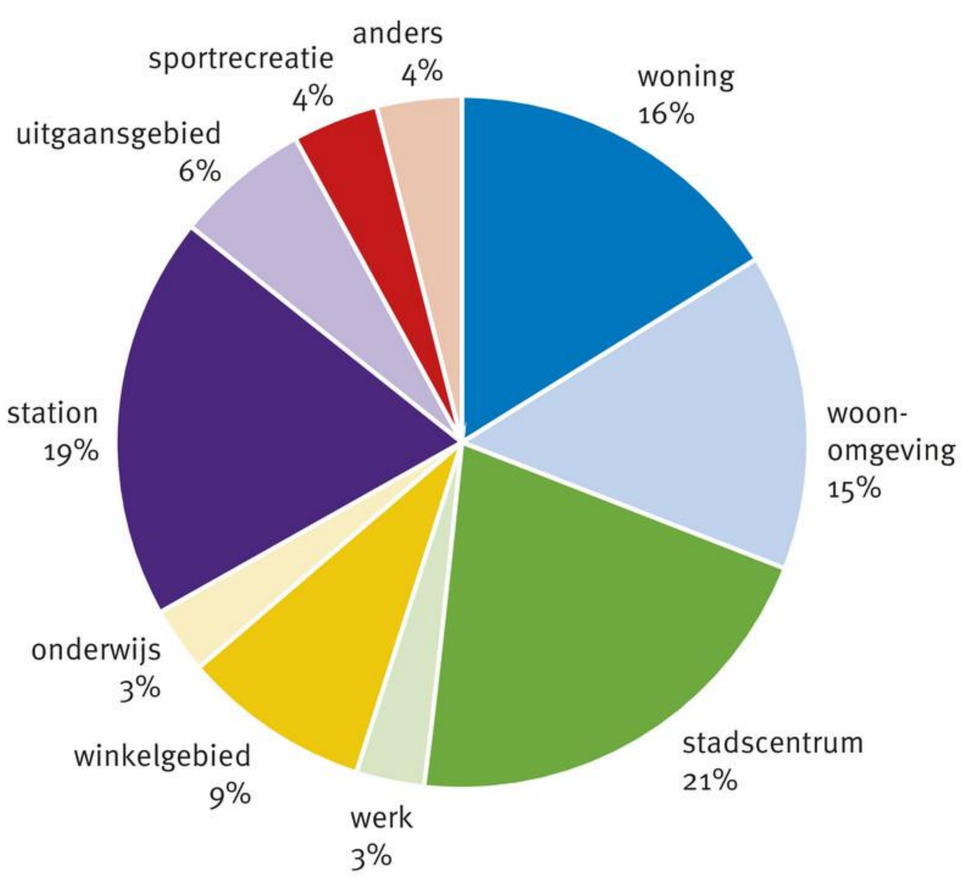
d Waarom is de premie bij een fietsverzekering ook afhankelijk van de postcode?

e Wat moet Rick zijn oma adviseren? Verklaar je antwoord.

Bron 5 De voorwaarden bij verzekeraar VELO

VELO fietsverzekering e-bike	VELO fietsverzekering stadsfiets
Voordelen	**Voordelen**
- Lage premie	- Lage premie
- 3 jaar lang verzekerd	- 3 jaar lang verzekerd
- Tegen diefstal en beschadiging	- Tegen diefstal en beschadiging
Premie (voor 3 jaar)	**Premie (voor 3 jaar)**
Vaste premie € 125 bij elke e-bike met een nieuwwaarde tot € 2.100	Afhankelijk van postcode en nieuwwaarde
	Alleen in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht geldt een vaste premie van € 160 voor elke stadsfiets met een nieuwwaarde lager dan € 1.000
Eigen risico	
Alleen in Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht geldt een eigen risico van 20% van het verzekerde bedrag bij diefstal of total loss (totaal verlies)	
In alle andere gevallen: een eigen risico van € 20 in de kosten per geval van schadeherstel	

Bron 6 De jaarlijkse kans dat je fiets gestolen wordt



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 4

Eigen schuld, dikke bult!?

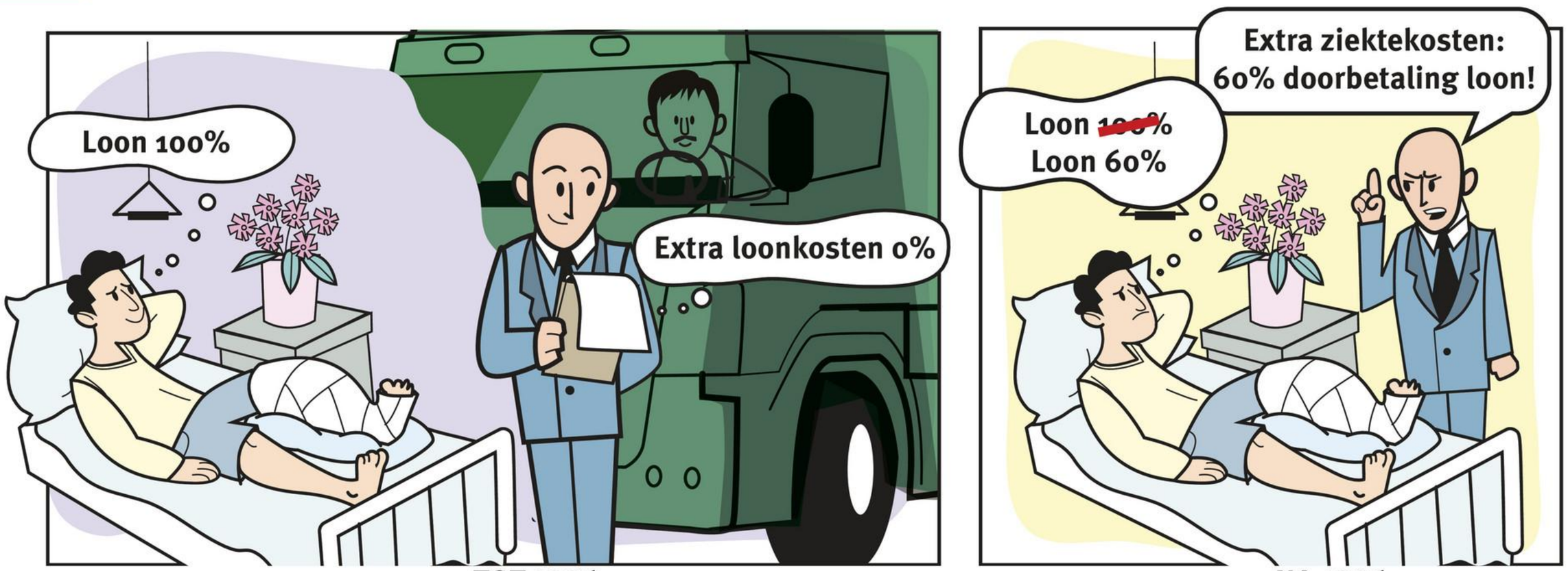
intro

Voetballen of werken?

Henk de Bot is al twintig jaar vrachtwagenchauffeur en zaalvoetballer. Maar zijn gestel is daar niet geschikt voor. Gevolg: Henk zit al tien jaar de helft van het jaar met spierblessures ziek thuis. Tot 1996 lag niemand daar wakker van. Henk kreeg zijn loon netjes voor 100% doorbetaald door de collectieve sector (bron 1). De baas hoefde zijn loon niet door te betalen en kon een vervanger op de vrachtwagen zetten.
Maar sinds 1996 is het wegvallen van het loon door ziekte niet meer collectief verzekerd (bron 2). Nu moet de baas het loon van Henk doorbetalen, ook als Henk met een blessure thuisblijft. Dus vroeg de baas of Henk wilde stoppen met voetbal. Maar dat wilde Henk niet, lekker thuis hangen met behoud van loon vond hij best oké. Toen stapte de baas naar de rechter. Helaas voor Henk kreeg zijn baas gelijk. Het was Henk zijn eigen schuld. De baas hoeft het loon niet meer (helemaal) door te betalen. Daarom is Henk maar gestopt met voetballen ...

(Vrij naar: Elsevier)

Bron 1



Bron 2 De Ziektewet: van collectieve naar particuliere sector

Premies van collectieve verzekeringen
- AOW (voor inkomen pensioengerechtigden)
- WW (voor inkomen werklozen)
- WIA (voor inkomen arbeidsongeschikten)
- Wlz (voor de kosten bij mensen die intensieve zorg nodig hebben)
- ANW (voor nabestaanden)
- inkomensafhankelijke bijdrage aan de ziektekostenverzekering ('zorgverzekering')
- (tot 1996) ZW-premie (voor doorbetaling van zieke werknemers)

premies →

De collectieve sector verzamelt de premies en gebruikt het geld voor allerlei uitkeringen.

uitkering ↓

Het verzamelde premiegeld wordt gebruikt voor:
- inkomen pensioengerechtigden (AOW)
- inkomen werklozen (WW)
- inkomen arbeidsongeschikten (WIA)
- betalen van kosten voor intensieve zorg (Wlz)
- inkomen nabestaanden (ANW)
- betalen ziektekosten (bijdrage zorgverzekering)

- inkomen zieke werknemers

Aanpassing bij privatisering (na 1996):
De baas moet het loon van zieke werknemers doorbetalen. De Zw-premie vervalt dus.

uitkering ↓

De baas kan dit risico verzekeren. Hij betaalt dan premie aan een verzekeringsmaatschappij.

premies ↓

Verzekeringsmaatschappij

uitkering ↓

leertekst

De voordelen van een collectieve verzekering

Zieke mensen kunnen niet werken. In Nederland was de maatschappij solidair met de zieke werknemers. Alle werknemers stortten elke maand verplicht een bedrag bij de sociale fondsen. De sociale fondsen keerden het ontvangen premiegeld als uitkering uit aan zieke werknemers, zodat hun loon werd doorbetaald. De Ziektewet was tot 1996 een verplichte verzekering: iedere werknemer moest meedoen. Bij een **collectieve werknemersverzekering** zijn gezonde werknemers op deze manier solidair met zieke werknemers. Twee andere voordelen van de collectiviteit van de verzekering:

- Werkgevers waren niet zo bang om mensen met een zwakke gezondheid aan te nemen. Deze mensen zijn gemiddeld misschien wel wat vaker ziek dan gezonde werknemers. Maar de werkgever liep geen risico, want hij hoefde het loon bij ziekte niet door te betalen.
- De premie per werknemer kon relatief laag blijven, omdat iedere werknemer verplicht moest meedoen.

1 Waarom deed de baas van Henk (zie intro van deze paragraaf) pas na 1996 moeite om Henk aan het werk te krijgen?
2 Henk was vaak ziek. Leg uit dat het gedrag van Henk een hogere ziektepremie veroorzaakt.
3 Welke drie voordelen geeft de leertekst van een collectieve ziektewet? Vul de ontbrekende woorden in.

Drie voordelen van een collectieve ziektewet zijn:
1 ...A... tussen gezonde en zieke mensen.
2 ...B... voor mensen met een zwakke gezondheid.
3 ...C... premie.

leertekst

Het nadeel van een collectieve verzekering

Het voorbeeld van Henk geeft aan wat het nadeel van een collectieve verzekering is. Zowel werknemer als werkgever is niet erg gemotiveerd om het aantal ziektegevallen te beperken. Weliswaar stijgt voor de werknemers de maandelijkse premie als steeds meer Nederlanders ziek thuis zitten. Maar daar hebben een individuele werknemer en werkgever geen invloed op. Henk denkt niet: “Als ik ziek ben, gaat de premie voor werknemers 0,001% omhoog, laat ik maar gaan werken.” Een collectieve verzekering heeft dus het kenmerk van het gevangenenprobleem. Ziek zijn met behoud van (volledig) loon is voor iedere werknemer een aantrekkelijke optie, maar als iedereen zo denkt, valt het eindresultaat voor alle werknemers slecht uit.

4 Henk kreeg van zijn collega’s nauwelijks het verwijt dat zij meer premie moesten afdragen door zijn gedrag. Waarom niet?
5 Waarom speelt het probleem van onterecht gebruik van de verzekering niet of nauwelijks bij de AOW-uitkering?

leertekst

Het voordeel van privatisering

Sinds 1996 betalen werkgevers het loon van zieke werknemers door. Werkgevers kunnen zich verzekeren tegen dit risico. Zij betalen dan een premie aan de verzekeringsmaatschappij. De verzekeringsmaatschappij betaalt dan het loon van de zieke werknemers (bron 2). Maar als een werkgever veel zieke werknemers heeft, zal zijn premie stijgen. Door de **privatisering** van de Ziektewet gaat het marktmechanisme werken. Zo ging de baas van Henk bij de geprivatiseerde Ziektewet actie ondernemen. Hij deed meer moeite om Henk te laten stoppen met zaalvoetbal. Hij stapte zelfs naar de rechter en won. Toen Henk zijn loon zag dalen, stopte hij wel met voetballen en werkt hij weer het hele jaar.
Na de privatisering van de ziekteverzekering werkt het gedrag van werkgevers en werknemers op deze manier in hun eigen portemonnee door. Daardoor doet zowel Henk als zijn baas beter zijn best om geen misbruik te maken van de verzekering (bron 3). Een collectieve Ziektewet heeft geen prikkels in zich om het ziekteverzuim te beperken. De privatisering van de Ziektewet zorgde wel voor prikkels.
Het idee is vergelijkbaar met een autoverzekering. Wie vaak brokken maakt, betaalt een hogere premie. Een reden om dus voorzichtig te rijden.

6 De voordelen van een geprivatiseerde verzekering zijn het gevolg van het marktmechanisme.
a Hoe stimuleert het marktmechanisme dat werkgevers beter hun best doen om werknemers gezond te houden?
b Hoe stimuleert het marktmechanisme dat werknemers beter hun best doen om gezond te blijven?

leertekst

Het nadeel van privatisering

Toch heeft een geprivatiseerde verzekering ook nadelen. Als de werkgever veel zieke werknemers heeft, kost hem dit geld. Want hij moet zelf de lonen van zieke werknemers doorbetalen. Of hij heeft dit risico verzekerd, maar dan zal de premie stijgen bij een hoog ziekteverzuim. Een werkgever neemt dus liever gezonde dan zieke mensen aan. Mensen met een zwakke gezondheid maken minder kans op een baan.

Bron 3

Werkgevers actiever bij de begeleiding van zieke werknemers

Sinds de invoering van de Wet uitbreiding loondoorbetalingsverplichting bij ziekte (Wulbz) hebben werkgevers meer aandacht voor het voorkómen van ziekte door goede arbeidsomstandigheden te realiseren. Ze zijn actiever bij de begeleiding van zieke werknemers. Ze doen meer moeite om werknemers die gedeeltelijk arbeidsongeschikt zijn geworden een andere functie te geven in de eigen organisatie. Deze inspanningen leiden ook vaak tot een lager ziekteverzuim. Vroeger bleven werknemers die ontevreden waren over hun functie langer doorsukkelen.
Werknemers vinden dat de sfeer vroeger, bij de oude wet, beter was. Ook voelt een aantal werknemers zich onzeker over wat er gebeurt als ze ziek worden. Ze vinden dat hun werkgever strenger is geworden bij ziekte en zijn soms bang voor ontslag of voor het niet verlengen van het contract als zij vaak ziek zijn.
(Vrij naar: home.szw.nl)

7 Lees bron 3. In deze bron worden voordelen en nadelen genoemd. Zet de voorbeelden uit bron 3 in het volgende schema.

	Voorbeeld
Voordeel collectieve Ziektewet	
Nadeel collectieve Ziektewet	
Voordeel geprivatiseerde Ziektewet	
Nadeel geprivatiseerde Ziektewet	

Eindopdracht

Deze paragraaf vergelijkt de voor- en nadelen van een collectieve verzekering en een geprivatiseerde verzekering met elkaar aan de hand van de Ziektewet, die sinds 1996 is geprivatiseerd. Bij de andere in bron 2 genoemde collectieve verzekeringen zijn ook veranderingen doorgevoerd. In bron 4 tot en met 7 staan voorbeelden.

8 Lees bron 4. De Werkloosheidswet wordt nog steeds collectief geregeld, vergelijkbaar met de Ziektewet tot 1996. Henk werd destijds niet door het systeem gestimuleerd om zich weer beter te melden. Hoe wordt een werkloze met een WW-uitkering nu wel gestimuleerd om werk te zoeken?

9 Lees bron 4 tot en met 7. Wat hebben deze bronnen met elkaar gemeen met betrekking tot het beleid van de overheid? Schrijf een kort verslag van 50-70 woorden waarin je uitlegt hoe de overheid in deze bronnen met de sociale zekerheid omgaat.

Bron 4

Van WW naar bijstand

Wie werkloos wordt, krijgt in Nederland een WW-uitkering. De WW-uitkering is de eerste twee maanden 75% van het oude loon, daarna 70% (tot een bepaald maximum).
De WW-uitkering is bedoeld om de tijd tussen twee banen te kunnen overbruggen. Een werkloze met een WW-uitkering is verplicht om actief naar werk te zoeken.
Een werkloze die geen werk vindt, valt na enige tijd terug in de bijstand. De bijstand is in het stelsel van sociale zekerheid het 'vangnet' voor iedereen die geen inkomen heeft en niet zelf in zijn eigen levensonderhoud kan voorzien.

Bron 5

Na twee jaar ziekte

Als u na twee jaar ziekte niet volledig terug aan het werk kunt, krijgt u een WIA-uitkering.
U heeft bij een WIA-uitkering ook plichten, zoals:
- Geef al uw (vrijwilligers)werk door.
- Werk aan uw herstel.

(Vrij naar: het UWV)

Bron 6

Premiekorting voor werkgevers

Neemt u of houdt u als werkgever een arbeidsgehandicapte, een oudere of een jongere in dienst? Dan krijgt u korting op de WIA/WAO- en WW-premie. Enkele voorbeelden:
- U neemt een werknemer in dienst met een WIA-uitkering.
- U neemt een werknemer van 50 jaar of ouder in dienst met een WW-, bijstands- of arbeidsongeschiktheidsuitkering.
- U neemt een uitkeringsgerechtigde van 50 jaar of ouder of een arbeidsgehandicapte in dienst (mobiliteitsbonus).

(Vrij naar: antwoordvoorbedrijven.nl/)

Bron 7

Een nieuwe wet: de Wlz

Nederland vergrijst, het wordt steeds moeilijker om de (ziekte)kosten van mensen met een zware, langdurige zorgbehoefte in een algemene verzekering onder te brengen. Daarom heeft de overheid een nieuwe wet gemaakt: de Wlz, de Wet langdurige zorg. De Wlz is een volksverzekering. Onder deze nieuwe wet vallen alle zorgtaken voor mensen met een zware, langdurige zorgbehoefte, zoals kwetsbare ouderen en mensen met een ernstige beperking, chronische ziekte of handicap. Vaak hebben zij 24 uur per dag zorg in de nabijheid nodig. Mensen die geen permanente zorg nodig hebben, zijn aangewezen op hun zorgverzekeraar die bepaalde kosten kan vergoeden. Bij de Wmo, de Wet maatschappelijke ondersteuning, zijn gemeenten verplicht om hulpbehoevende groepen te ondersteunen.

Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 5

Inzicht in... de problematiek van de Wajong-uitkering

Gehandicapt en aan het werk

Het valt niet altijd mee om na je studie een baan te vinden. In slechte tijden zijn er meer afgestudeerde werkzoekenden dan vacatures. Voor gehandicapte jongeren is het nog veel moeilijker. Daarom helpt de overheid hen een handje. Bedrijven worden geholpen als ze een gehandicapte jongere in dienst nemen. Gehandicapte jongeren die niet kunnen werken, krijgen een uitkering: de jonggehandicaptenuitkering (Wajong-uitkering). Deze uitkering wordt uit de belastinginkomsten betaald. Maar in 2013 verscheen dit bericht in de media:

Massale herkeuring Wajong-jongeren

Iedereen met de jonggehandicaptenuitkering (Wajong-uitkering) moet zich de komende jaren laten herkeuren. Wie kan werken, krijgt een bijstandsuitkering in plaats van een Wajong-uitkering en moet door de gemeente aan een baan worden geholpen. Het gaat om 230.000 mensen die als jongere meer of minder gehandicapt zijn. Volgens de regering kunnen ongeveer 40.000 van hen hun uitkering houden omdat ze volledig duurzaam gehandicapt zijn. Een aantal van de alsnog goedgekeurde Wajongers zal na de overgang naar de bijstand minder inkomen krijgen.

(Uit de media)

In 2014 heeft de regering een nieuwe participatiewet aangenomen. Bedrijven moeten veel meer banen creëren voor arbeidsongeschikten. Waarom wilde de regering een massale herkeuring en heel veel nieuwe banen voor gehandicapten? Welke problemen spelen daarbij een rol? In deze paragraaf ga je op zoek naar de antwoorden op deze vragen.

1 Bekijk bron 1. Bereken hoeveel jongeren een Wajong-uitkering hadden aan het eind van 2010. (plaats A)

2 **a** Maak met behulp van bron 1 en 2 een inschatting met hoeveel procent het aantal Wajongers tussen begin 2004 en eind 2012 is toegenomen.

b Waarom wilde de regering het aantal Wajongers fors verminderen?

3 Om deze sterke groei van het aantal Wajongers af te remmen, werd op 1 januari 2010 de nieuwe Wet Wajong ingevoerd. Deze wet was gericht op het terugdringen van de uitgaven aan Wajong-uitkeringen door Wajongers zo veel mogelijk aan het werk te houden. Volgens de regering was de nieuwe Wet Wajong redelijk succesvol. Had de regering gelijk? Verklaar je antwoord.

4 Met de nieuwe wet wilde de regering de Wajongers stimuleren werk te zoeken en bedrijven stimuleren om Wajongers aan te nemen. Bron 3, 4 en 5 gaan over de situatie na 2010. Vul de ontbrekende woorden in.

- Wajongers mogen naast hun uitkering ...B... en houden na het aannemen van betaald werk een aantal jaar ...C... op een uitkering.
- Bedrijven betalen bij het aannemen van een Wajonger minder ...D... en mogen bij een lage ...E... tijdelijk een lager loon uitbetalen.

5 Ondanks de nieuwe wet bleef het aantal Wajongers stijgen. Werkgevers waren niet altijd even enthousiast om Wajongers in dienst te nemen. Lees bron 6. Waarom nemen veel werkgevers niet graag jongeren met een handicap aan?

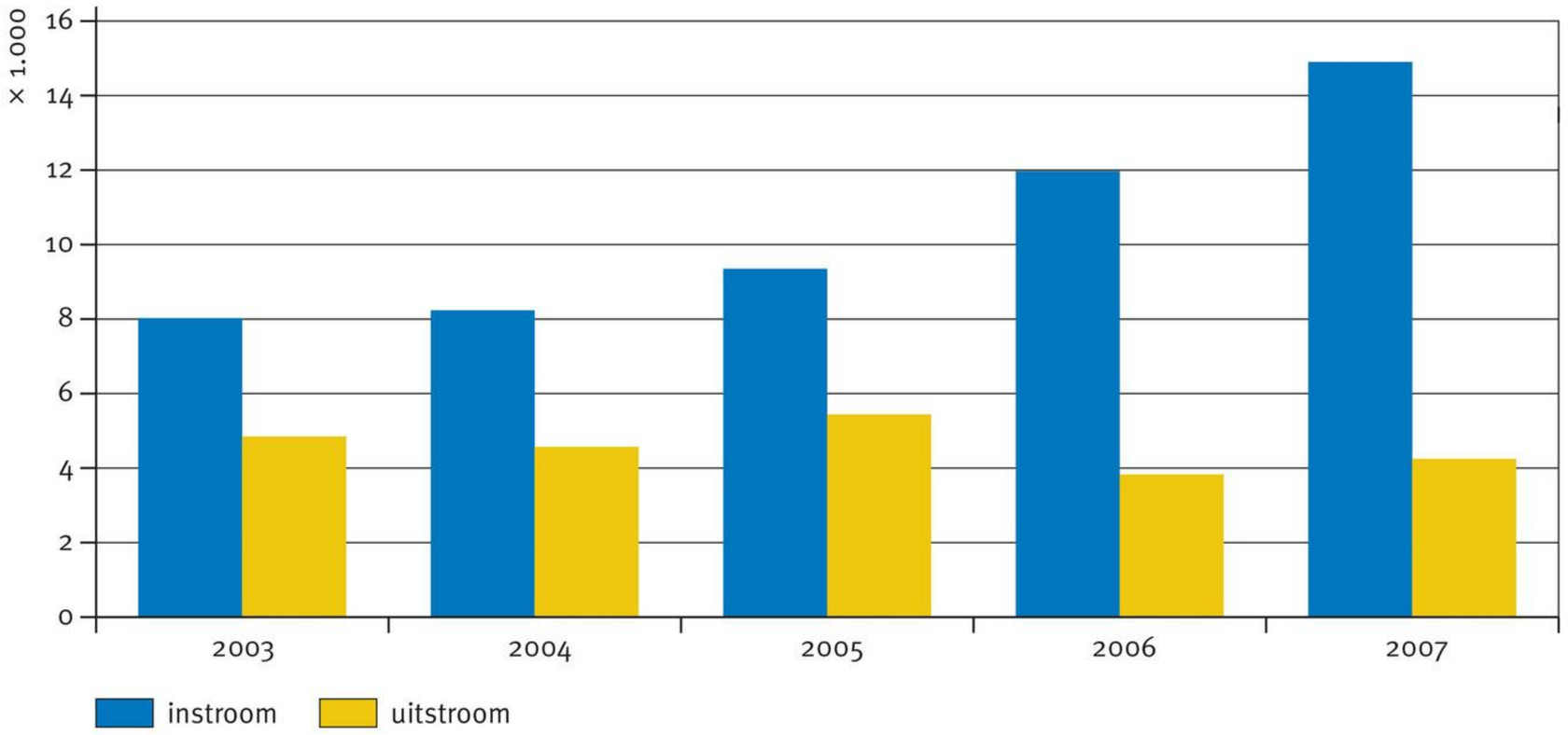
6 Waarom stijgen de lasten van bedrijven en huishoudens als er steeds meer jonggehandicapten komen?

Bron 1 Aantal uitkeringen Wajong (× 1.000)

Jaar	2008	2009	2010	2011	2012
Instroom	16,1	17,6	17,8	16,3	15,3
Uitstroom	4,3	4,3	4,6	5,2	5,1
Aantal uitkeringen einde jaar	178,6	191,9	...A...	216,2	226,4

(Vrij naar: divosa.nl)

Bron 2 In- en uitstroom van jongeren met een Wajong-uitkering



Bron 3

Wat betekent Wajong voor u?

Kreeg u al op jonge leeftijd een ziekte of handicap? Dan kunt u vanaf uw 18e jaar mogelijk Wajong krijgen. Dat houdt in dat u hulp krijgt om werk te vinden en te behouden. Als u niet kunt werken, krijgt u een Wajong-uitkering.

Uitkeringsgerechtigden mogen bijverdienen naast de Wajong-uitkering. De grens van het bijverdienen wordt bepaald door de hoogte van de Wajong-uitkering. Bij een volledige uitkering mag maximaal 20% van het minimumloon bijverdiend worden. Heeft u betaald werk gevonden? Dan krijgt u waarschijnlijk een lagere uitkering. U raakt echter niet meteen uw recht op een uitkering kwijt.

Gevolgen voor uw uitkering

Als u gaat werken, verandert uw arbeidsongeschiktheidspercentage niet meteen. De eerste vijf jaar blijft uw arbeidsongeschiktheidspercentage gelijk, ook al gaan uw inkomsten omhoog. Stopt u met betaald werk? Dan krijgt u weer uw oude uitkering. Na vijf jaar beoordelen wij u opnieuw. Als u dan nog steeds betaald werk heeft, gaat uw arbeidsongeschiktheidspercentage misschien omlaag.

(Vrij naar: uwv.nl)

7 Het probleem van de Wajongers is te vergelijken met het gevangenenprobleem. Hieronder staat de situatie voor werkgever Jansen.
Bekijk de extra netto-opbrengsten (opbrengsten – kosten) bij werkgever Jansen in vier situaties.

		Alle andere werkgevers	
		Nemen jonggehandicapten aan	**Nemen geen jonggehandicapten aan**
Werkgever Jansen	Neemt een jonggehandicapte aan	+€ 100	–€ 200
	Neemt geen jonggehandicapte aan	+€ 200	€ 0

Leg uit waarom Jansen er (€ 200) op vooruitgaat als alle andere werkgevers jonggehandicapten in dienst nemen en hij niet.

8 Neemt Jansen, als hij naar een maximale netto-opbrengst streeft, een jonggehandicapte aan? Verklaar je antwoord.

9 Wat is het resultaat als alle werkgevers zo denken als Jansen?

10 Leg uit dat dit dilemma een voorbeeld is van een gevangenenprobleem.

11 Lees bron 7. De PvdA stelde in 2011 voor om werkgevers te verplichten een aantal (een quotum) jonggehandicapten aan te nemen. De regering kwam in 2013 met het plan om alle jonggehandicapten te herkeuren (zie intro van deze paragraaf), zodat een fors deel daarna niet of minder gehandicapt zou zijn. Wat vind jij de beste oplossing? Verklaar je keuze.

12 Deze paragraaf begon met een artikel uit 2013. We zijn nu meer dan tien jaar verder. Wat is op dit moment de stand van zaken ten aanzien van gehandicapte jongeren? Ga (op internet) op zoek naar antwoorden op de volgende vragen: Bestaat de Wajong-uitkering nog? Zo nee, hoe komen gehandicapte jongeren dan aan een inkomen? Zo ja, doet de overheid nog steeds haar best om werkloze gehandicapte jongeren aan het werk te helpen? Schrijf in 50-100 woorden op hoe de situatie op dit moment is.

Bron 4

De hoogte van de Wajong-uitkering

De hoogte van de Wajong-uitkering wordt bepaald door de mate van arbeidsongeschiktheid. Dat wordt uitgedrukt in een percentage. Afhankelijk daarvan krijgt de jongere een percentage van het brutominimum(jeugd)loon. De uitkering gaat op z'n vroegst in vanaf het 18e jaar en eindigt op z'n laatst als iemand de pensioengerechtigde leeftijd bereikt.

Mate van arbeidsongeschiktheid	Hoogte uitkering
Minder dan 25%	Nihil
25% tot 35%	21%
35% tot 45%	28%
45% tot 55%	35%
55% tot 65%	42%
65% tot 80%	50,75%
80% of meer	75%

(Bron: hr-kiosk.nl/xbook/id/2662)

Bron 5

Welke voordelen krijgt u als werkgever?

Werken met Wajongers loont. Allerlei overheidsmaatregelen maken het voor u als werkgever financieel aantrekkelijk om met Wajongers te werken.
Als u een Wajonger in dienst neemt, betaalt u minder WAO-, WIA- en WW-premies. U kunt maximaal drie jaar korting krijgen. Presteert een werknemer met een Wajong-uitkering door zijn of haar arbeidshandicap minder dan de andere (qua werk vergelijkbare) werknemers, dan mag de werkgever tijdelijk minder dan het minimumloon betalen. De loondispensatie kan een half jaar tot vijf jaar duren.
(Vrij naar: werk.nl)

Bron 6

Wat kunnen Wajongers?

Het kabinet gaat ervan uit dat jongeren met een beperking zijn te prikkelen tot werk. Maar omdat de mogelijkheden om te werken niet worden vergroot, werken prikkels niet. Omdat de overheid niets aan de arbeidsmarkt probeert te veranderen, richten de ogen zich nu op de werkgever. Een van de problemen is dat veel werkgevers wel bereid zijn om jongeren met een beperking aan te nemen, maar daarbij geen risico's willen lopen. In de praktijk blijkt dat de kans op een duurzame arbeidsrelatie voor jongeren met een beperking klein is. Waarom? Mede omdat werkgevers aangeven de overheid niet te vertrouwen omdat deze steeds meer regels verandert. Werkgevers zijn bang dat hierdoor risico's die nu collectief worden gedragen en dus niet bij hen worden neergelegd, over enkele jaren toch weer op hun bord terechtkomen. Het probleem is dat het werk van tegenwoordig niet meer passend is voor een groot deel van de jongeren met een beperking. Functies kennen steeds meer verantwoordelijkheid en hogere werkdruk. Ook zogenaamde eenvoudige arbeid is in de afgelopen jaren gecompliceerder geworden (hogere productiedruk, complexere machines), waardoor ook deze functies vaak ongeschikt zijn geworden voor jongeren met een verstandelijke of psychische beperking.
(Vrij naar: Frans Nijhuis, 27 juni 2011, socialevraagstukken.nl)

Bron 7

PvdA wil quotum arbeidsgehandicapten bij bedrijven

Middelgrote en grote bedrijven moeten verplicht een bepaald aantal arbeidsgehandicapten in dienst nemen. "Het gaat over de fundamentele vraag of wij als samenleving ook hen kansen op fatsoenlijk werk bieden, of we – ook als het ons iets kost – bereid zijn die verantwoordelijkheid te nemen", aldus de PvdA. Volgens de partij is het daarom tijd voor een 'doorbraak' om bedrijven aan te sporen de gedeeltelijk arbeidsongeschikten in dienst te nemen. De partij stelt daarom voor dat bedrijven gehouden worden aan een quotum.
(Vrij naar: nu.nl, 25 mei 2011)

Paragraaf 6

Rekenen met risico

intro

Verzekeren

Verzekeren is een belangrijk onderwerp bij economie. Zowel consumenten, bedrijven als de overheid willen risico's zo veel mogelijk afdekken.
Bij het rekenen met verzekeringen heb je te maken met procenten, promillen, premie, verzekerde waarde, eigen risico, de bonus-malusregeling, de poliskosten en de assurantiebelasting.

leertekst

Promillen, premie en verzekerde waarde

Procenten werken op basis van 100. Zes procent is 6 op de 100. Promillen werken op basis van 1.000. Zes **promille** is 6 op de 1.000. In paragraaf 3 betaalde het gezin Polder voor de opstalverzekering een premie van € 0,60 per € 1.000 verzekerde waarde. Anders gezegd: de premie is 0,60 promille (‰).
De verzekerde waarde van het huis van het gezin Polder is de waarde waarmee de verzekeringsmaatschappij rekent. De premie in euro's wordt op basis van de verzekerde waarde berekend. Ook de uitkering bij schade wordt op basis van de verzekerde waarde berekend. Als de werkelijke waarde hoger is dan de verzekerde waarde, krijgt een verzekerde bij schade niet het gehele schadebedrag uitgekeerd. In zo'n situatie is de verzekerde **onderverzekerd**.
In plaats van verzekerde waarde wordt ook het begrip 'verzekerd bedrag' gebruikt.

1 Familie De Wit heeft de volgende twee verzekeringen:
- Verzekerd bedrag inboedel € 100.000. Premie 2,7‰ per jaar.
- Verzekerd bedrag opstal € 320.000. Premie 1,2‰ per jaar.

a Bereken de premie van de inboedelverzekering in euro's.
b Bereken de premie van de opstalverzekering in euro's.

2 De werkelijke waarde van de inboedel is € 150.000. Stel: er wordt ingebroken bij de familie De Wit. De schade is € 12.000. Wat krijgt de familie uitgekeerd?
A minder dan € 12.000
B € 12.000
C meer dan € 12.000

leertekst

Het eigen risico

Bij een verzekering met een eigen risico betaal je een deel van de kosten zelf, tot het bedrag van het eigen risico 'opgemaakt' is. Bij veel verzekeringen kan de verzekerde kiezen uit verschillende eigen risico's. Hoe hoger het eigen risico, hoe lager de premie. Een verzekerde die het komende jaar weinig kosten verwacht, maakt de beste keuze met een verzekering met een hoog eigen risico. Hij betaalt een lage premie en hoeft binnen het eigen risico weinig kosten zelf te betalen.

leertekst

Poliskosten, de assurantiebelasting en de bonus-malusregeling

De prijs van een verzekering wordt als volgt berekend:

- Eerst wordt de premie vastgesteld in euro's of berekend aan de hand van een aantal promille van de verzekerde waarde (zoals in opdracht 1).
- Dit bedrag wordt vervolgens verhoogd met de **poliskosten**. De poliskosten zijn de kosten die de verzekeringsmaatschappij rekent om de polis (het bewijs van de verzekering op papier) op te maken.
- Als laatste stap wordt het totaalbedrag verhoogd met een percentage **assurantiebelasting**.

Verzekeringsmaatschappijen belonen autobezitters die weinig of geen kosten declareren met een korting volgens het bonus-malussysteem. Als een verzekerde korting krijgt, moet je in stap 1 eerst de premie na korting berekenen. Daarna verhoog je het bedrag met de poliskosten en het percentage assurantiebelasting. Bij opdracht 3 en 4 onderzoek je welk eigen risico het best past bij mensen met lage en met hoge ziektekosten. Hierbij is het niet nodig om de poliskosten en de assurantiebelasting ook mee te rekenen.

3 Paula (19) zoekt een ziektekostenverzekering. Zij kiest de Zilver Voordeelpolis (bron 1). Paula schat in dat zij per jaar € 100 aan ziektekosten heeft.

- **a** Bewijs met bron 1 dat Paula bij deze inschatting € 449,80 aan ziektekosten heeft (eigen risico + premiebetalingen) als zij een eigen risico van € 200 neemt.
- **b** Bereken welk bedrag Paula per jaar aan ziektekosten heeft (eigen risico + premiebetalingen) als zij een eigen risico van € 400 neemt.
- **c** Bereken welk bedrag Paula per jaar aan ziektekosten heeft (eigen risico + premiebetalingen) als zij een eigen risico van € 800 neemt.
- **d** Welk eigen risico adviseer je Paula te nemen?

4 Henk (27 jaar) neemt de Zilver Voordeelpolis (bron 1). Henk schat in dat hij per jaar gemiddeld € 600 aan ziektekosten heeft.

- **a** Bereken welk bedrag Henk per jaar aan ziektekosten heeft (eigen risico + premiebetalingen) als hij een eigen risico van € 200 neemt.
- **b** Bereken welk bedrag Henk per jaar aan ziektekosten heeft (eigen risico + premiebetalingen) als hij een eigen risico van € 400 neemt.
- **c** Bereken welk bedrag hij per jaar aan ziektekosten heeft (eigen risico + premiebetalingen) als Henk een eigen risico van € 800 neemt.
- **d** Welk eigen risico adviseer je Henk te nemen?

Bron 1 (Gedeeltelijke) premietabel Zilver Voordeelpolis (premies per persoon per maand)

		Eigen risico per polis per jaar		
	Leeftijd	€ 200	€ 400	€ 800
Kind	0 t/m 17	€ 24,35	€ 21,55	€ 15,95
Volwassene	18 t/m 25	€ 29,15	€ 25,55	€ 17,70
	26 t/m 35	€ 31,45	€ 27,60	€ 19,50
	36 t/m 45	€ 46,35	€ 41,15	€ 31

5 Vergelijk de antwoorden bij vraag 3d en 4d. Vul de conclusie aan.
Mensen met hoge ziektekosten kunnen het best een verzekering met een ...A... eigen risico nemen. Mensen met lage ziektekosten kunnen het best een verzekering met een ...B... eigen risico nemen.

6 Katja (17) is geslaagd voor haar examen. Samen met haar vriendin Wendy (17) doet ze vakantiewerk om daarna met zijn tweeën op vakantie te kunnen naar Londen. Ze willen in de laatste week van juli samen een achtdaagse reis maken met zeven overnachtingen op camping Abbey Wood. Katja en Wendy sluiten samen een reisverzekering af op één polis (bron 2). Ze nemen alleen de basisdekking exclusief geneeskundige kosten. Laat met een berekening zien dat Katja en Wendy in totaal € 35,86 aan de verzekeringsmaatschappij betalen.

Bron 2 Kortlopende reisverzekering: premies

	Exclusief geneeskundige kosten		Inclusief geneeskundige kosten	
	Europa	Wereld	Europa	Wereld
Basisdekking	€ 1,64	€ 2,25	€ 1,77	€ 2,50
Basisdekking incl. langlaufen	€ 2,00	€ 2,72	€ 2,25	€ 3,09
Basisdekking incl. skiën en gevaarlijke sporten	€ 2,36	€ 3,04	€ 2,75	€ 3,54

Premies zijn per persoon per dag, kinderen t/m 4 jaar zijn gratis meeverzekerd.
Minimumpremie per polis € 5,67; poliskosten € 3,40. Assurantiebelasting 21%.
Eigen risico € 300.

7 Annette ruilt haar eerste auto in voor een andere auto (bron 3). Zij heeft de afgelopen vijf jaar schadevrij gereden. Voor de nieuwe auto kiest Annette voor een allriskverzekering (bron 4). Als Annette door eigen schuld schade veroorzaakt, vergoedt een allriskverzekering de schade bij de medebetrokkenen én de schade aan haar eigen auto. Zij had ook een WA-verzekering kunnen nemen. Een WA-verzekering vergoedt bij eigen schuld alleen de schade bij de medebetrokkenen, maar niet de eigen schade.

a Waarom rekent een verzekeringsmaatschappij voor een allriskverzekering een hogere premie dan voor een WA-verzekering?

b Bereken welk bedrag Annette per jaar aan de verzekeringsmaatschappij betaalt.

Bron 3 Auto: aanschaf en kenmerken

Aankoopprijs	€ 9.870
Nieuwwaarde	€ 16.450
Leeftijd	2 jaar
Gewicht	1.010 kilogram
Verbruik	1 liter benzine op 15 kilometer

Bron 4 Premietabellen voor de autoverzekering

De tarieven van onderstaande tabellen zijn enerzijds gebaseerd op het gewicht van de auto en anderzijds op de oorspronkelijke nieuwwaarde.
De in de gewichtstabel en waardetabel gevonden bedragen telt u bij elkaar op. Tezamen vormen deze bedragen de maandpremie. De kolommen geven de premie aan vanaf twee tot en met zes schadevrije jaren. Tarieven voor meer schadevrije jaren op aanvraag.

Gewichtstabel (gedeeltelijk) maandpremies

Gewicht in kg tot	Standaard-tarief	Premie bij aantal schadevrije jaren*				
		2 jaar	3 jaar	4 jaar	5 jaar	6 jaar
900	€ 44	€ 22	€ 19	€ 17	€ 16	€ 13
950	€ 46	€ 23	€ 20	€ 18	€ 17	€ 14
1.000	€ 48	€ 24	€ 21	€ 19	€ 18	€ 15
1.050	€ 52	€ 26	€ 22	€ 20	€ 19	€ 16
1.100	€ 54	€ 27	€ 23	€ 21	€ 20	€ 17
1.150	€ 56	€ 28	€ 24	€ 22	€ 21	€ 18

Waardetabel (gedeeltelijk) maandpremies

Nieuw-waarde	Standaard-tarief	Premie bij aantal schadevrije jaren*				
tot		2 jaar	3 jaar	4 jaar	5 jaar	6 jaar
€ 15.000	€ 46	€ 23	€ 21	€ 19	€ 16	€ 15
€ 16.000	€ 50	€ 25	€ 23	€ 21	€ 18	€ 17
€ 17.000	€ 56	€ 28	€ 25	€ 23	€ 20	€ 18
€ 18.000	€ 60	€ 30	€ 27	€ 25	€ 22	€ 20
€ 19.000	€ 66	€ 33	€ 28	€ 27	€ 24	€ 21
€ 20.000	€ 70	€ 35	€ 31	€ 30	€ 26	€ 23
€ 21.000	€ 76	€ 38	€ 34	€ 32	€ 28	€ 25
€ 22.000	€ 80	€ 40	€ 36	€ 34	€ 30	€ 27
€ 23.000	€ 85	€ 43	€ 38	€ 36	€ 32	€ 28

** Exclusief 21% assurantiebelasting*
Jaarlijkse poliskosten: € 4

Leerdoelen

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je jezelf controleren door per paragraaf de leerdoelen voor jezelf na te gaan:

Paragraaf 1

– Je kunt de begrippen ‘verzonken kosten’ en ‘zelfbinding’ in praktijksituaties benoemen en uitleggen wat het verband is tussen die twee begrippen.

Paragraaf 2

– Je kunt uitleggen hoe het gevangenenprobleem werkt.
- Je kunt uitleggen welke rol meeliftgedrag en sociale controle speelt bij het gevangenenprobleem.

Paragraaf 3

– Je kunt verzekeringssommen maken aan de hand van specifieke gegevens over het eigen risico, de premie en de assurantiebelasting.
- Je kunt de verzekeringsbegrippen ‘verzekerde waarde’, ‘premie’ en ‘eigen risico’ gebruiken in een gegeven situatie.

Paragraaf 4

– Je kunt toelichten welke voordelen en nadelen een collectieve verzekering heeft ten opzichte van een geprivatiseerde verzekering.

Paragraaf 5

– Je kunt begrippen en vaardigheden uit dit hoofdstuk in combinatie toepassen in nieuwe praktijksituaties.

Paragraaf 6

– Je kunt in verzekeringssommen procenten, promillen, premie, verzekerde waarde, eigen risico, de bonus-malusregeling, de poliskosten en assurantiebelasting gebruiken.

Oefenen voor de toets

In deze paragraaf krijg je opgaven die met elkaar een test vormen of je de leerdoelen van dit hoofdstuk voldoende beheerst en die je helpen je goed voor te bereiden op de toets.

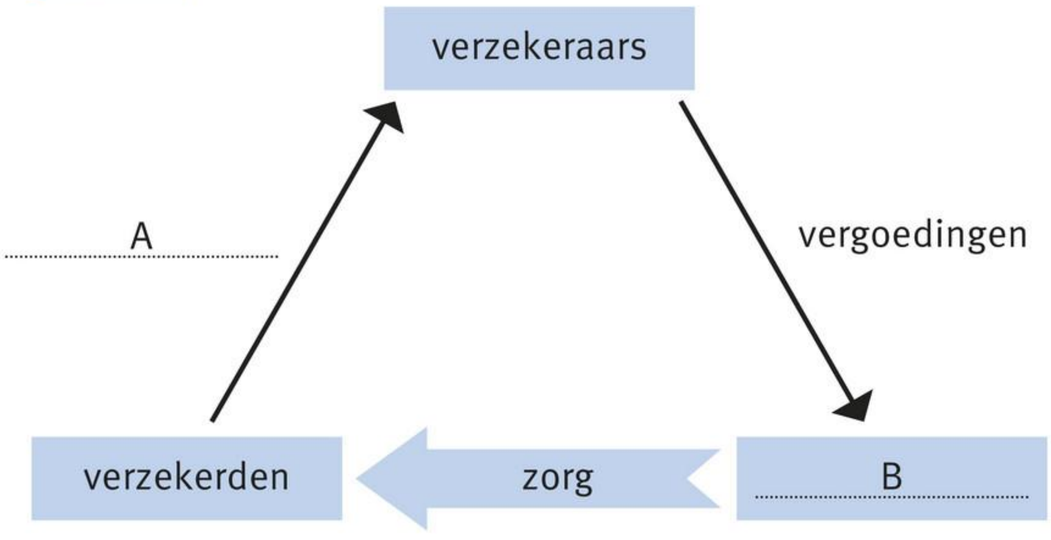
1 Lees bron 1. Welk begrip is plaats A weggelaten?

Bron 1

De vraag naar een beter milieu
Wanneer zijn individuele burgers en/of consumenten bereid om mee te betalen aan een beter milieu? Voor een econoom is het antwoord op een dergelijke vraag niet vanzelfsprekend, omdat het milieu grotendeels een collectief goed is: als de één bijdraagt profiteert de ander mee. Dan krijg je …A… en schiet het milieu er niet veel mee op. Toch is er hoop, want er zijn mensen die meer willen betalen voor biologische kip of die zich belangeloos inzetten voor natuurbescherming.
(Vrij naar: stadzaken.nl)

2 Bekijk bron 2.
a Welk begrip past op plaats A?
b Geef twee instellingen die op plaats B passen.

Bron 2



3 In Nederland worden ziektekosten vergoed volgens de regels van de Zorgverzekeringswet. Elke Nederlander is wettelijk verplicht een basisverzekering af te sluiten bij een zorgverzekeraar. Een zorgverzekeraar mag een klant niet weigeren. Verder regelt de wet dat iedere verzekerde een eigen risico heeft. Dit verplichte eigen risico kent een minimumbedrag, maar de verzekerde kan dit eigen risico wel verhogen in ruil voor een lagere premie.

a Waarom vond de overheid het verstandig om iedereen een verplicht eigen risico te geven bij de zorgverzekering?

b Elke Nederlander moet zich verzekeren tegen zorgkosten, ook mensen met een goede gezondheid. Wat is het voordeel bij deze regeling?

c Zorgverzekeraar Healthcare heeft drie verschillende polissen (bron 3). Welke polis de beste keuze is, hangt af van de wensen van de klant.
Welke polis is het goedkoopst, denk je? Verklaar je keuze.

d Gerard van Dam heeft afgelopen jaar bij zorgverzekeraar Healthcare Polis A met het minimale eigen risico afgesloten (bron 5). Voor het komende jaar wil hij op zijn jaarpremie besparen en is daarom bereid te veranderen van polis en van eigen risico.
Het komende jaar:
- vindt hij het niet meer noodzakelijk terecht te kunnen bij een zorgverlener in de buurt, maar wil hij wel graag zijn medicijnen kunnen ophalen bij de plaatselijke apotheek;
- heeft hij voldoende spaargeld om onverwachte zorgkosten op te vangen, zodat hij kan kiezen voor het maximale eigen risico (bron 4).

Bereken met onderstaand schema of het bedrag dat Gerard maximaal aan jaarpremie kan besparen, hoger of lager is dan de extra benodigde hoeveelheid spaargeld.

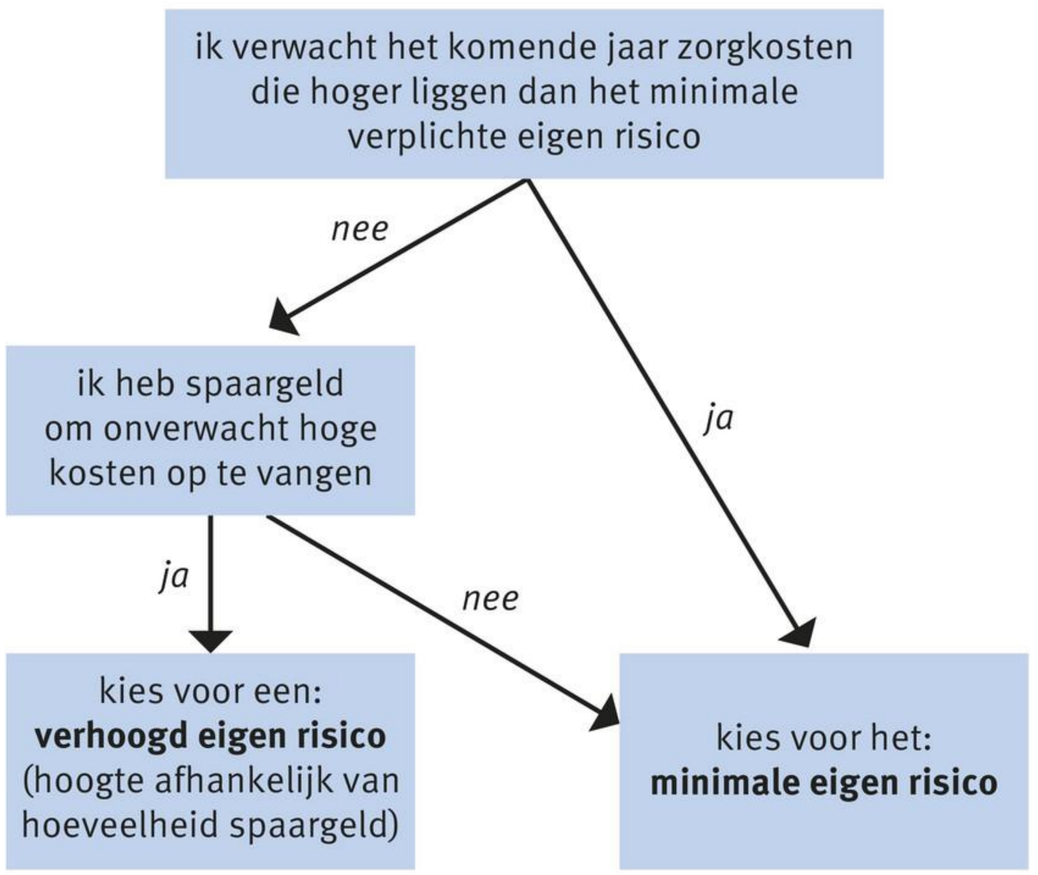
Gerard betaalde afgelopen jaar maandelijks een premie van € ...
Gerard betaalt in het nieuwe jaar maandelijks een premies van € ...
Dit verschil bespaart hem in een heel jaar € ...
Gerard moest in het afgelopen jaar de verplichte € ... eigen risico achter de hand houden.
Gerard verhoogt zijn eigen risico naar € ...
Gerard moet dus € ... extra spaargeld achter de hand houden.

Conclusie: ...

Bron 3 Drie varianten bij zorgverzekeraar Healthcare

	Polis A	Polis B	Polis C
Ik wil altijd zelf mijn zorgverlener kiezen.	Ja	Nee	Nee
Ik wil altijd bij een zorgverlener in de buurt terecht kunnen.	Ja	Nee	Nee
Ik haal het liefst mijn medicijnen bij een apotheek in de buurt.	Ja	Ja	Nee

Bron 4



Bron 5 Maandpremies voor de basisverzekering van ...

Eigen risico per jaar	Polis A	Polis B	Polis C
€ 375	€ 120	€ 105	€ 85
€ 475	€ 111	€ 97	€ 82
€ 575	€ 102	€ 90	€ 79
€ 675	€ 98	€ 85	€ 76
€ 775	€ 92	€ 80	€ 73
€ 875	€87	€75	€ 66

4 In Nederland zijn de meeste ziektekosten verzekerd met een basisverzekering. Deze verzekering geldt voor iedere Nederlander en kost ongeveer € 120 per maand. De eerste € 385 is eigen risico, daarna betaalt de verzekering je kosten. Tegenstanders van dit systeem zijn bang dat mensen minder vaak naar de huisarts gaan, omdat een verwijzing naar het ziekenhuis hun veel geld kost en je in één klap je eigen risico van € 385 moet betalen.
Anderzijds zijn andere tegenstanders bang dat mensen juist overdreven veel gebruikmaken van ziekenhuisdiensten

- **a** Leg uit dat de ziektekosten op de langere duur juist kunnen stijgen als mensen niet naar de huisarts gaan vanwege de kans op hoge kosten.
- **b** Leg uit dat anderzijds ziektekosten ook kunnen stijgen omdat de € 385 eigen risico laag is in verhouding tot de werkelijke kosten in ziekenhuizen.

5 Kavi en De Jong hebben beiden een rijschool in een stad. Er zijn geen andere concurrenten. Beide rijschoolhouders denken na over een korting om de jaaropbrengst te verhogen. Bron 6A en 6B geven de opbrengsten van beide rijschoolhouders als gevolg van de korting.

- **a** Hoe kan een korting op de prijs toch voor een hogere omzet zorgen?
- **b** hoe kun je uit de bron afleiden dat Kavi een korting gaat doorvoeren, los van het gedrag van de Jong?
- **c** Hoe kun je uit de bron afleiden dat De Jong ook een korting toepast?
- **d** Hoe kun je uit de bron afleiden dat er sprake is van het gevangenenprobleem?
- **e** Wat zouden Kavi en De Jong moeten afspreken om beiden een zo hoog mogelijke omzet te behalen? Verklaar je antwoord.

Bron 6

A. Jaaropbrengsten in euro's van Kavi

	De Jong doet ook mee.	De Jong doet niet mee.
Kavi doet mee met de korting.	€ 280.000	€ 350.000
Kavi doet niet mee met de korting.	€ 250.000	€ 300.000

B. Jaaropbrengsten in euro's van De Jong

	Kavi doet ook mee.	Kavi doet niet mee.
De Jong doet mee met de korting.	€ 220.000	€ 260.000
De Jong doet niet mee met de korting.	€ 200.000	€ 240.000

6 Lees bron 7. Welk woord past op plaats A?

Bron 7

Studenten economie zijn ermee doodgegooid: …A… kosten. Geld in een investering blijven pompen, omdat je uitgaven uit het verleden mee blijft wegen. De Betuwelijn is een bekend voorbeeld van een project dat veel duurder uitpakte dan begroot. Bij een tussentijdse evaluatie had de keuze om door te bouwen slechts moeten afhangen van toekomstige kosten en baten, niet van al gedane investeringen. Want dat geld komt niet meer terug en moet je als verloren beschouwen. Dat soort kosten tref je ook aan in je eigen uitgaven. Bijvoorbeeld de non-stop reparatiekosten aan je oude auto die je al lang weg had moeten doen, in plaats van die forse aankoopprijs te blijven verdedigen …

(Vrij naar: AD)

7 Joke en Marloes hebben na hun studie aan de Technische Universiteit het computerspel FF67 ontwikkeld. Zij houden zich aan de Europese richtlijn (bron 8). Is er sprake van zelfbinding bij deze beslissing? Verklaar je keuze.

Bron 8

Voor computergames bestaat er een Europese richtlijn. FF67 heeft de classificatie 18 gekregen. Daarmee wordt benadrukt dat dit spel beslist niet geschikt is voor personen onder de 18 jaar. Aanbieders van computerspelen zijn wettelijk verplicht zich aan deze richtlijn te houden, het is een richtlijn ter bescherming van kinderen.

Begrippen

Paragraaf 1

verzonken kosten
Kosten van een investering die niet terugverdiend kunnen worden als het oorspronkelijke doel van de investering mislukt.

zelfbinding
Je laat met je gedrag zien dat je betrouwbaar bent bij een afspraak.

Paragraaf 2

gevangenenprobleem
Als beide partijen hun eigen belang nastreven, is het resultaat voor beide spelers ongunstiger dan wanneer ze samenwerken.

meeliftgedrag
Meedelen in de opbrengst zonder zelf bij te dragen aan de kosten of inspanning.

sociale controle
Mensen letten op elkaar en spreken elkaar aan. Daardoor houden mensen zich beter aan de afspraken en slaagt samenwerking eerder.

Paragraaf 3

bonus-malusregeling (bij autoverzekeringen)
Hoe langer je geen uitkering van de verzekeringsmaatschappij nodig hebt, hoe hoger de korting op de premie. Bij schade door eigen schuld daalt de korting op de premie.

eigen risico
Deel van de schade die voor eigen rekening is.

immateriële schade
Schade die niet in geld uit te drukken is.

materiële schade
Schade die geld kost.

premie
Bedrag dat je per jaar aan de verzekeringsmaatschappij betaalt.

verzekerde waarde
De waarde die aan de verzekeringsmaatschappij is opgegeven.

verzekering
Overeenkomst waarbij de verzekerde tegen betaling van een premie een schadeloosstelling krijgt bij verlies of schade.

Paragraaf 4

collectieve werknemersverzekering
Alle werknemers betalen verplicht een premie aan de collectieve sector en zijn zo verzekerd tegen inkomensverlies als gevolg van bijvoorbeeld werkloosheid.

privatisering
Een overheidstaak naar de marktsector overhevelen.

Paragraaf 6

assurantiebelasting
Belasting op verzekeringen.

onderverzekerd
De verzekerde waarde is lager dan de werkelijke waarde. De verzekerde krijgt bij schade niet het hele schadebedrag uitgekeerd.

poliskosten
Kosten die de verzekeringsmaatschappij rekent om de polis (het bewijs van de verzekering op papier) op te maken.

promille
Per duizend. 5 promille (‰) is 5 op de 1.000.

Samenvatting

Verzonken kosten
Veel bedrijven hebben te maken met verzonken kosten. Dat zijn kosten die als verloren moeten worden beschouwd als een investering geen succes wordt. Hoe hoger de verzonken kosten, hoe zwakker de onderhandelingspositie van een bedrijf. De andere partij beseft immers dat het bedrijf met de hoge verzonken kosten zich niet kan terugtrekken. Anderzijds kunnen hoge verzonken kosten ook bijdragen aan een goede samenwerking, omdat het bedrijf met de hoge verzonken kosten aan zelfbinding doet. Het bedrijf laat zien dat het serieus is.

Gevangenenprobleem
Het probleem waarbij twee partijen in hun eigen belang een keuze maken die voor beide niet het beste resultaat geeft, is het gevangenenprobleem. Dit probleem komt in de economie vaak voor.
Bij collectieve goederen verhindert het gevangenenprobleem dat burgers door samenwerking voor deze goederen zorgen. Want burgers die niet meebetalen, profiteren toch mee. Door dit meeliftgedrag zal de overheid voor de collectieve goederen moeten zorgen.
De kans dat het gevangenenprobleem ervoor zorgt dat men zijn eigen belang nastreeft, is groot. Toch zijn er ook veel voorbeelden van een goede samenwerking. De kans op een goede samenwerking is het grootst als de onderlinge partijen veel vertrouwen in elkaar hebben. Ook sociale controle, waarbij mensen elkaar aanspreken op ‘fout gedrag’, vergroot de kans op een goede samenwerking. En contracten kunnen mensen dwingen om goed samen te werken met de andere partij(en).

Verzekeringen
Er zijn allerlei soorten verzekeringen, zoals een inboedelverzekering en een scooterverzekering. Bij een verzekering betaal je elk jaar een premie aan de verzekeringsmaatschappij. De premie wordt berekend over de verzekerde waarde.
Bij schade of gemaakte kosten krijg je geld uitgekeerd. Bij schade kan het om materiële schade gaan, of om immateriële schade.

Een verzekering is gebaseerd op het principe van risicospreiding. Het spreiden van risico’s maakt risico’s beheersbaar voor het individu. Wanneer mensen zich verzekeren, kan dat er soms toe leiden dat mensen zich risicovoller gaan gedragen. De verzekering dekt immers toch de schade! De verzekeringsmaatschappijen hanteren om die reden meestal een eigen risico, zodat het ook in het belang van de verzekerde is om geen schade of kosten te hebben. De verzekeringsmaatschappijen hebben nog een ander middel om hun klanten te beïnvloeden: de bonus-malusregeling (autoverzekeringen). Wie vaak een uitkering claimt, moet een hogere premie gaan betalen (malus). Goed oppassende klanten aan wie de verzekering geen of weinig geld kwijt is, worden beloond met een korting (bonus) op de premie.

Collectieve verzekeringen
Nederland heeft ook een aantal collectieve verzekeringen, zoals de WW. De WW is een collectieve werknemersverzekering waarbij werknemers een uitkering krijgen bij werkloosheid. Omdat de verzekering collectief is, moet iedere werknemer verplicht meedoen en kan de premie per werknemer relatief laag blijven. Goed gedrag van de verzekerde wordt niet gestimuleerd bij een collectieve verzekering. Wie vaak gebruikmaakt van een collectieve verzekering, wordt niet gestraft met een hogere premie.

Hoofdstuk 9 economie
Goede tijden, slechte tijden



introductieopdracht

1 Hoeveel bijstandsgerechtigden kunnen in een jaar maandelijks een uitkering van € 1.308 ontvangen met het jaarsalaris van een bankdirecteur?

2 Inkomen verdien je door één of meer productiefactoren in te zetten. Welke productiefactoren zet Enzo in om een inkomen te verwerven?

3 Vaak worden op internet en in de tijdschriften niet het inkomen, maar het vermogen van bekende Nederlanders met elkaar vergeleken. Wat is het verschil tussen inkomen en vermogen?

In Nederland is het modale inkomen, dat is het meest voorkomende inkomen, € 46.500 per jaar. Mensen met dit inkomen worden ook wel 'Jan Modaal' genoemd. Maar veel Nederlanders halen dit bedrag niet, zoals Liesbeth, die met haar bijstandsuitkering € 1.308 per maand ontvangt. Anderzijds zijn er Nederlanders die wel twee, drie of vijf maal modaal verdienen. En een kleine groep verdient, vergeleken met deze voorbeelden, extreem veel. Enzo Knol verdient met zijn vlogs op YouTube naar schatting wel € 540.000 per jaar. Maar vergeleken met een bankdirecteur met een jaarsalaris van 1,35 miljoen euro, is Enzo ook maar een kleine jongen. Het kan dus altijd méér. Maar voor de meeste Nederlanders geldt: het is veel en veel minder.

Dit laatste hoofdstuk bestudeert de gehele economie, met vragen als: wat verdienen we met elkaar, hoe hoog is de werkloosheid, gaan de prijzen binnenkort omhoog? Begrippen als inflatie en scheve inkomensverdeling horen bij dit hoofdstuk.

Paragraaf 1

Een inkomen verdienen

intro

SCHiM

SCHiM is een unieke Nederlandse game die al talloze awards en nominaties heeft ontvangen en in 2024 is verschenen voor de Nintendo Switch, PlayStation, Xbox en op Steam. De game heeft lovende recensies gekregen van media wereldwijd en werd al eerder gepromoot door PlayStation en Nintendo.
SCHiM is een ontspannende en unieke indiegame waarin spelers een verloren schaduw helpen zijn weg terug te vinden naar zijn menselijke eigenaar door te springen tussen schaduwen. Terwijl spelers slimme manieren ontdekken om door de wereld te bewegen, worden ze beloond met kleine verhalen en charmante details die in de omgeving verborgen zijn. Veel locaties in het spel zijn gebaseerd op echte plekken in Noord-Holland en Friesland, wat de game een uniek Nederlands tintje geeft.
De ontwikkeling van SCHiM begon in 2020 als een afstudeerproject van Ewoud van der Werf en Nils Slijkerman in Leeuwarden. Een leuk detail is dat ze plekken uit hun jeugd hebben verwerkt in het spel.

(Vrij naar: topemtwelonline.nl)

leertekst

Toegevoegde waarde

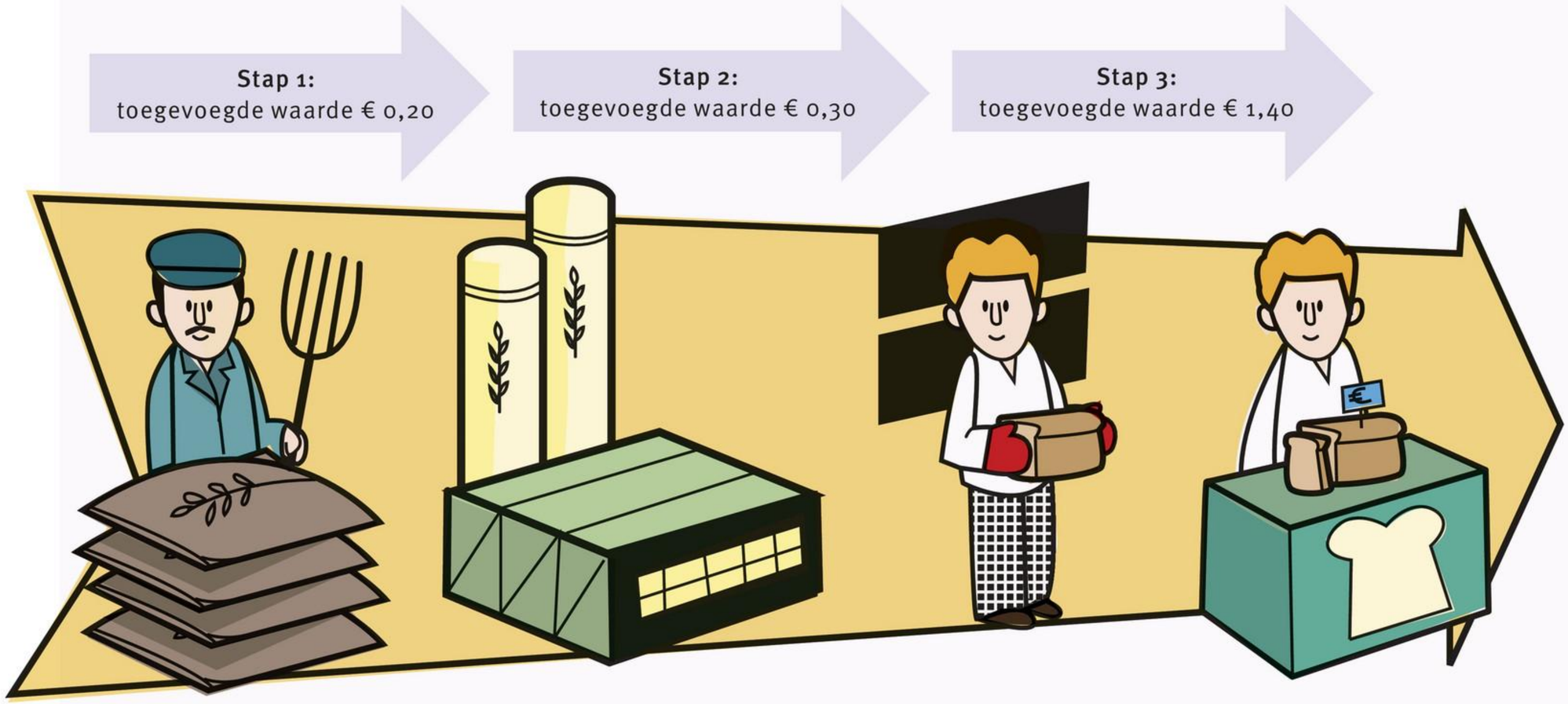
Bedrijven produceren goederen en diensten. Een school produceert lessen, Ewoud en Nils games, een bakker brood. Iedere producent voegt waarde toe aan het product.
De **toegevoegde waarde** (per product) is de verkoopprijs van het product min de ingekochte goederen en diensten die nodig waren om het product te produceren.
In bron 1 staat de productieweg van brood. De bakker koopt per brood voor € 0,50 aan meel in, bakt er een brood mee en verkoopt het brood voor € 1,90. De bakker heeft van meel tot brood het product € 1,90 – € 0,50 = € 1,40 meer waard gemaakt. Economisch gezegd: hij voegt € 1,40 aan waarde toe. Voorafgaand aan de bakker hebben ook de boer en de meelfabriek toegevoegde waarde gecreëerd. De totale toegevoegde waarde van alle producenten in het land in een jaar is het bbp: het bruto binnenlands product.
Het bbp geeft aan wat de waarde is van alle goederen en diensten die in een land in een jaar geproduceerd worden. Het bbp per hoofd van de bevolking geeft aan hoeveel goederen en diensten er per inwoner geproduceerd worden. Met het bbp per hoofd kun je landen indelen in landen met hoge, midden- en lage inkomens.

Bron 1 De productieweg van brood

Stap 1: de boer verkoopt een portie tarwe voor € 0,20.

Stap 2: de meelfabriek verwerkt de tarwe tot meel en verkoopt de portie meel aan de bakker voor € 0,50.

Stap 3: de bakker gebruikt het meel voor het bakken van één brood en verkoopt het brood voor € 1,90.



Totale productie van deze productieweg = optelsom van de toegevoegde waardes = € 0,20 + € 0,30 + € 1,40 = € 1,90.
De bijdrage van deze drie producenten aan het bbp is in dit voorbeeld € 1,90.

1 Vul het schema verder in aan de hand van bron 1.

	Toegevoegde waarde
Boer	€ ... – € 0 = € ...
Meelfabriek	€ ... – € ... = € ...
Bakker	€ 1,90 – € 0,50 = € 1,40
Totale toegevoegde waarde	€ ...

2 De bijdrage van een bedrijf aan het bbp is gelijk aan de waarde die dat bedrijf toevoegt aan het product en niet gelijk aan de verkoopprijs van dat product. Leg dit uit.

3 **a** Hoe creëren Ewoud en Nils met SCHiM Spil Games toegevoegde waarde?
b Waarom creëert SCHiM bij succes veel meer toegevoegde waarde dan een succesvolle bakker?

4 Staalfabriek De Jong in Dordrecht produceert stalen platen als halffabricaat. De fabriek exporteert per jaar 2.000 platen naar fabrikant Heinz in Duitsland voor € 350 per plaat. Staalfabriek De Jong koopt in Nederland voor € 120.000 per jaar aan goederen en diensten in om de platen te produceren.
a Bewijs dat de toegevoegde waarde van staalfabriek De Jong € 580.000 is.
b In Duitsland gebruikt fabrikant Heinz de platen voor de fabricage van 500 sorteermachines, die voor € 5.000 per stuk worden verkocht. Heinz koopt per jaar, naast de stalen platen, voor € 330.000 aan goederen en diensten in. Bereken de toegevoegde waarde van Heinz.
c Waarom telt de toegevoegde waarde van De Jong wel mee bij het bbp van Nederland en de toegevoegde waarde van Heinz niet?

5 De totale toegevoegde waarde is het verschil tussen de omzet en de ingekochte goederen en diensten. Van een caféhouder is gegeven:

Omzet	€ 130.000
Inkoop dranken	€ 30.000
Betaling schoonmaakbedrijf ABC	€ 12.000
Betaling eigen personeel	€ 18.000

Zijn toegevoegde waarde is:

A € 70.000
B € 82.000
C € 88.000
D € 100.000

6 **a** Lees bron 2. Wie heeft waarschijnlijk de hoogste toegevoegde waarde bij de productie van de sportschoenen?

A de fabriek
B Nike
C de Nederlandse winkel

b Waarom kun je vraag 6a niet met zekerheid beantwoorden?

Bron 2

Voor een Nike-sportschoen betaal je al gauw € 70. Wie krijgt die € 70?
Een arbeider die één paar schoenen van Nike in elkaar helpt zetten, verdient daar € 0,15 mee. De fabriek verkoopt het paar schoenen voor € 15 aan Nike. Nike verkoopt de schoenen aan een Nederlandse winkel voor € 30. Als consument betaal je uiteindelijk maar liefst € 70 tot € 80 voor een paar van die felbegeerde schoenen, want ook de winkelier en de belastingen moeten eraan verdienen.
(Vrij naar: vmbo-sectorwerkstuk.nl)

leertekst

Bbp en inkomen

De boer, molenaar en bakker gebruiken de toegevoegde waarde voor:
- het uitbetalen van de lonen van werknemers;
- het betalen van de huur van het pand of de pacht van de grond;
- het betalen van rente over hun schulden;
- hun eigen winst;
- het reserveren van geld om later versleten kapitaalgoederen te kunnen vervangen.

Het loon, de pacht (huur), de rente en de winst zijn de **primaire inkomens**. Deze inkomens worden verdiend in het productieproces, met de inzet van de productiefactoren.
De toegevoegde waarde wordt dus grotendeels gebruikt voor het uitbetalen van de primaire inkomens. Daarom geeft het bbp per hoofd van de bevolking niet alleen de gemiddelde productie per hoofd van de bevolking, maar ook een beeld van het gemiddelde inkomen per persoon.
Als het reële bbp stijgt, spreek je van **economische groei**. Economische groei leidt tot een hoger inkomensniveau en daarmee tot een hoger consumptieniveau en meer welvaart. Economische groei is in het algemeen een gevolg van de inzet van meer en betere productiefactoren. Door innovatie kunnen meer geavanceerde machines worden ingezet. Door scholing verbetert de kwaliteit van de productiefactor arbeid. Als bedrijven de beschikking krijgen over meer en steeds betere kapitaalgoederen en beter geschoolde arbeiders, kunnen zij meer waarde toevoegen.

Bij economische groei komt er meer geld beschikbaar voor innovatie en scholing. Rijke landen hebben, vergeleken met de ontwikkelingslanden, een hoger bbp per persoon. Rijke landen hebben dus meer geld tot hun beschikking voor scholing en innovatie. Ontwikkelingslanden zitten soms in een vicieuze cirkel. Ze verdienen weinig geld, hebben dus weinig geld tot hun beschikking om de productiefactoren te verbeteren en raken daardoor steeds meer achter op de landen met een hoge economische groei. Steeds meer landen lukt het om te ontsnappen uit deze vicieuze cirkel, zoals China en India. Hun bevolking is steeds beter opgeleid en wordt steeds productiever. Dankzij de lagere lonen kunnen deze landen veel goederen exporteren naar de rest van de wereld en een hoge economische groei halen.

TIP

Wil je nalezen wat de woorden nominaal en reëel inhouden? Lees dan de uitleg in paragraaf 6 van hoofdstuk 7. Je kunt ook naar de vaardigheidstrainer 'Rekenen met nominale en reële indexcijfers' gaan.

7 Economische groei is de groei van de hoeveelheid goederen en diensten die in een land geproduceerd wordt (de groei van het reële bbp). Bekijk de productie van het (fictieve) land Witrijk in de tabel.

Het bbp van Witrijk in dollars

Jaar	Aantal geproduceerde goederen en diensten	Gemiddelde prijs van een goed en dienst	(Nominaal) bbp
2021	2,0 miljoen	$ 30	$ 60,0 miljoen
2022	2,0 miljoen	$ 33	$ 66,0 miljoen
2023	2,1 miljoen	$ 33	$ 69,3 miljoen
2024	2,2 miljoen	$ 36	$ 79,2 miljoen

a Waarom is er van 2021 naar 2022 géén economische groei?
b Is er van 2022 naar 2023 sprake van economische groei? Verklaar je antwoord.
c Kun je uit alleen het nominaal bbp afleiden of er sprake is van economische groei? Verklaar je antwoord.

leertekst

Bbp en de welvaart

Het bbp per inwoner in Nederland is veel hoger dan dat van de landen in Afrika, Azië en Zuid-Amerika. Het bbp per inwoner geeft een idee van de welvaartsverschillen in de wereld. Toch geeft het bbp per inwoner niet méér dan een idee, het is geen goede maatstaf voor het bepalen van de welvaart.

- Het bbp meet alleen de officiële productie. Een bevolking kan ook over goederen en diensten beschikken door zelfvoorziening (wordt niet meegeteld bij het bbp).
- Het bbp per inwoner is een gemiddelde. Een klein aantal inwoners met een zeer hoog inkomen veroorzaakt een hoog bbp per hoofd, terwijl een groot aantal inwoners een laag inkomen kan hebben.
- Het bbp wordt in een bedrag uitgedrukt, in bron 2 bijvoorbeeld in dollars. Maar in ontwikkelingslanden zijn de producten vaak goedkoper dan in Nederland. Eenzelfde bbp per hoofd geeft in een ontwikkelingsland dus meer koopkracht dan in Nederland.
- Iemand heeft een hoge welvaart als hij tevreden is met de goederen en diensten waarover hij kan beschikken. Zo kan een Nederlander met veel goederen een lagere welvaart ervaren dan een Afrikaan met weinig goederen.

8 Waarom meet het bbp alleen de officiële productie?
9 Gegeven zijn het bbp en het gemiddelde prijspeil in vier landen.

	(Nominaal) bbp per hoofd	Gemiddeld prijspeil van de goederen en diensten	Koopkracht per hoofd van de bevolking
Europees land	€ 35.000	€ 20	1.750 stuks
Afrikaans land	€ 1.000	€ 2	500 stuks
Zuid-Amerikaans land	...A...	€ 15	800 stuks
Olieproducerend land in het Midden-Oosten	€ 15.000	...B...	1.000 stuks

a De gemiddelde inwoner in het Europese land verdient 35 keer zo veel als die in het Afrikaanse land. Wordt dit inkomensverschil groter of kleiner als je in plaats van het nominaal bbp de koopkracht vergelijkt? Verklaar je antwoord.

b Welke bedragen passen op plaats A en B in de tabel?

c De bevolking in het olieproducerende land in het Midden-Oosten heeft een gemiddelde koopkracht van 1.000 stuks. Geef een argument waarom dit cijfer weinig zegt.

10 **a** Lees bron 3. Veel ontwikkelingslanden zijn voor hun inkomen sterk afhankelijk van de export van één of enkele grondstoffen. Leg uit dat deze afhankelijkheid slecht kan zijn voor de economische groei van het land.

b Leg uit waarom een verhoging van de toegevoegde waarde van belang is voor de koffietelers.

Bron 3

Koffie met een bittere smaak

Door schommelingen in het aanbod ligt de wereldmarktprijs van ruwe koffiebonen regelmatig op een zeer laag niveau. De koffietelers krijgen een prijs die in veel gevallen de productiekosten niet meer dekt. Marktanalisten adviseren dat de koffietelers een kwaliteitsverbetering realiseren, waardoor de toegevoegde waarde van ruwe koffiebonen kan toenemen.

(Uit een krant)

Eindopdracht

11 In bron 4 staat een voorbeeld van de productieweg van een internetgame. De eerste twee stappen zijn in een ovaal samengenomen, omdat deze stappen vaak binnen hetzelfde bedrijf plaatsvinden.

a Welke naam past in het lege vak?

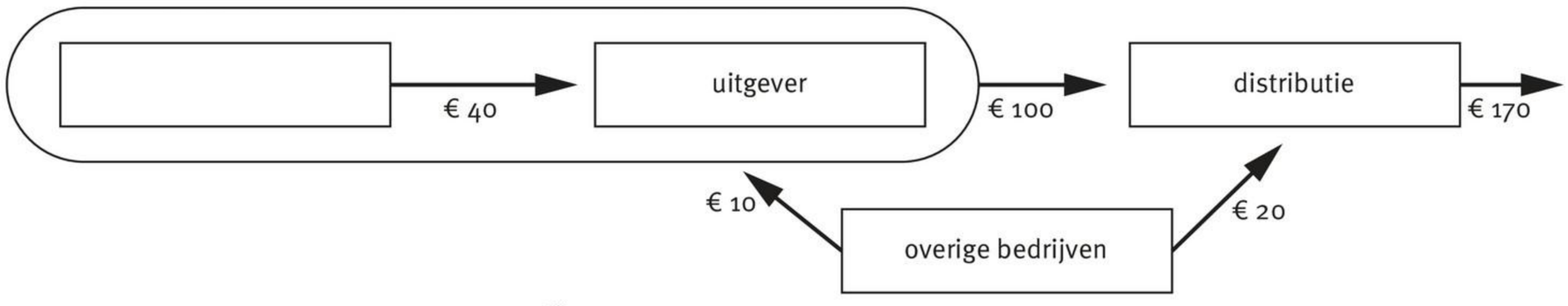
b In bron 4 staat een vereenvoudigde weergave van een productieweg. Hoe kun je uit deze tekening afleiden dat het een vereenvoudigde versie betreft?

c Geef twee voorbeelden van bedrijven die in het vak 'overige bedrijven' passen.

d Bereken de toegevoegde waarde van de distributeur.

e Hoe hoog is de toegevoegde waarde van een internetgame?

Bron 4 De productieweg van een internetgame



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 2

Hoe verdelen we de taart?





intro

Wat is eerlijk?

Een docent economie geeft een proefwerk. Hij laat de klas stemmen hoe hij de leerlingen gaat beoordelen. Hij heeft twee systemen:

- Het aantal goede antwoorden bepaalt het punt. Wie niet leert maar slim genoeg is, kan toch een zeven halen. Een minder slimme, maar hardwerkende leerling kan ondanks zijn inzet toch een vier krijgen.
- Een systeem waarbij de inzet meetelt. De luie, maar slimme leerling krijgt nu een vier voor zijn proefwerk. De hardwerkende leerling krijgt een ruime zes.

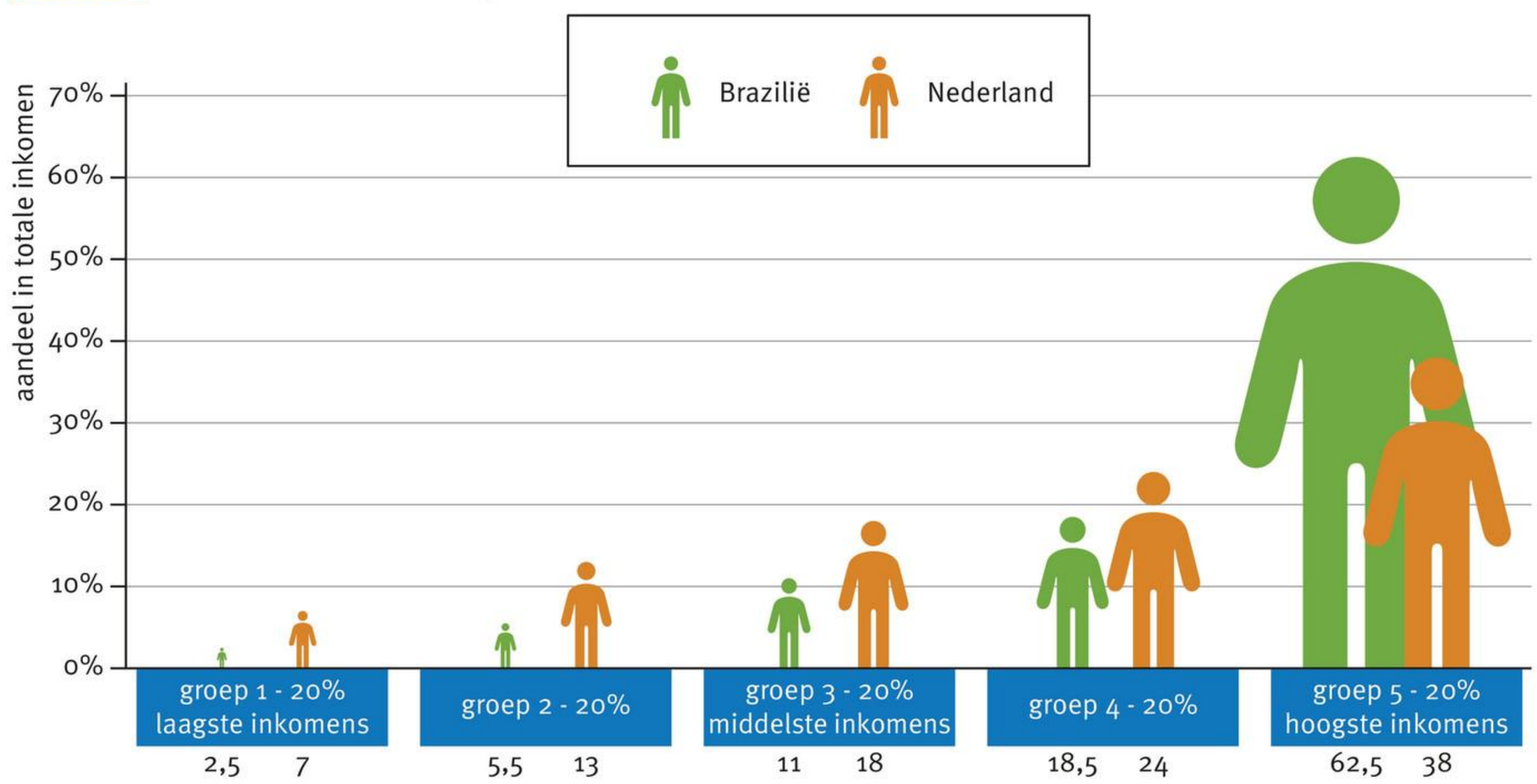
Het verdelen van het inkomen in Nederland lijkt op de keuze van het cijferprobleem. Is het rechtvaardig dat een ietwat luie spits van een topvoetbalclub € 1 miljoen per jaar verdient en een hardwerkende stratenmaker maar € 25.000? Dat is de uitkomst als vooral de wet van vraag en aanbod bepaalt hoeveel iedereen verdient. Of zorgt de overheid voor een andere verdeling, omdat het eerlijk is om andere zaken mee te laten spelen?

leertekst

De verdeling van het inkomen

Ondanks het grote verschil in inkomen tussen een topvoetballer en een stratenmaker heeft Nederland niet zo'n **scheve inkomensverdeling**. De verschillen tussen mensen met een laag inkomen en mensen met een hoog inkomen zijn naar verhouding klein. Brazilië heeft bijvoorbeeld een veel schevere inkomensverdeling. In bron 1 zie je de inkomensverdeling in Nederland en Brazilië.

Bron 1 De inkomensverdeling in Nederland en in Brazilië



Deze bron verdeelt de bevolking van Nederland en Brazilië op basis van hun inkomen in vijf even grote groepen van 20%, van arm naar rijk. In groep 1 zitten de mensen met de laagste inkomens, in groep 5 de mensen met de hoogste inkomens. Per groep is aangegeven hoeveel procent van het totale bbp de totale groep verdient.
In Nederland zijn de verschillen relatief niet zo groot. De mensen met de laagste inkomens in groep 1 verdienen met elkaar 7% van het bbp. De mensen met de hoogste inkomens in groep 5 verdienen met elkaar 38% van het bbp. De 'rijken' verdienen in Nederland gemiddeld ongeveer 5,5 keer zo veel als de 'armen'.
In Brazilië zijn de verschillen groter. De mensen in groep 1 verdienen met elkaar 2,5% van het bbp, de mensen in groep 5 verdienen met elkaar 62,5% van het bbp. De mensen met de hoogste inkomens verdienen gemiddeld 25 keer zo veel als de mensen met de laagste inkomens.

1 In een dorp in Brabant wonen 500 mensen. We delen de bevolking op basis van hun inkomen in vijf groepen in:
- groep 1: 20% van de bevolking verdient gemiddeld € 8.000 per persoon
- groep 2: 20% van de bevolking verdient gemiddeld € 12.000 per persoon
- groep 3: 20% van de bevolking verdient gemiddeld € 16.000 per persoon
- groep 4: 20% van de bevolking verdient gemiddeld € 30.000 per persoon
- groep 5: 20% van de bevolking verdient gemiddeld € 60.000 per persoon

a Bereken het totaal verdiende inkomen in het dorp.
b Bereken hoeveel procent van het totale inkomen door groep 1 wordt verdiend.
c Bereken hoeveel procent van het totale inkomen door groep 2 en 3 wordt verdiend.
d Vergelijk de uitkomsten met de cijfers van heel Nederland in bron 1. Is de inkomensverdeling in het Brabantse dorp schever of minder scheef dan de Nederlandse inkomensverdeling?

leertekst

Oorzaken van scheve inkomensverdeling

De toegevoegde waarde wordt gebruikt voor het uitbetalen van de primaire inkomens aan de bezitters van de productiefactoren (paragraaf 1). Een productiefactor levert dus inkomen op.
- Werken in een bedrijf levert loon op.
- Bedrijven lenen geld om kapitaalgoederen te kopen. Wie geld uitleent, verdient rente.
- Grond of gebouwen verhuren levert pacht of huur op.
- Ondernemers verdienen winst.

Wie veel productiefactoren bezit, verdient meestal een hoog inkomen.
Grootgrondbezitters verdienen veel pacht, miljonairs verdienen veel rente.
Daarnaast is de kwaliteit van de productiefactor belangrijk. Hoogopgeleide werknemers verdienen gemiddeld een veel hoger loon dan laagopgeleide werknemers.
Een scheve verdeling van (goede) productiefactoren veroorzaakt zo een scheve verdeling van inkomen. De scheve verdeling van (goede) productiefactoren is ook een belangrijke oorzaak van de grote verschillen in inkomen tussen ontwikkelde landen en ontwikkelingslanden (paragraaf 1).

2 Jan en Karel zijn allebei 28 jaar en ze werken allebei veertig uur per week bij dezelfde werkgever. Het loon van Jan bedraagt bruto per maand € 4.000 en het loon van Karel bedraagt € 2.500 bruto per maand. Noem twee oorzaken waardoor het brutoloon van Jan hoger kan zijn dan dat van Karel.

3 Lees bron 2 en 3.

a Waarom werken veel werknemers die het minimumloon verdienen in de handel, zorg, horeca, verhuur en overige zakelijke diensten?

b Waarom verdient Amanda minder dan een 20-jarige jongere in Nederland? Geef twee oorzaken.

Bron 2

In 2023 werkten in Nederland 474.000 werknemers tegen maximaal het minimumloon. Bij een fulltime baan verdienden ze € 1.934,40 per maand. Van alle minimumloners werkte bijna twee derde in de handel, zorg, horeca, verhuur en overige zakelijke diensten.

Bron 3

Amanda is 20 jaar en werkt in een kledingfabriek in Jakarta, Indonesië. Ze stikt Levi's jeans. Ze werkt 75 uur per week, maar verdient nog steeds heel weinig. "Ik kan amper eten kopen van wat ik verdien. We kunnen niet weigeren om over te werken, dan word je ontslagen."
(Vrij naar: vmbo-sectorwerkstuk.nl/)

4 **a** In Zuid-Amerika bestond vroeger veel meer grootgrondbezit dan in Afrika. Leg uit dat de inkomensverdeling van een Zuid-Amerikaans land vroeger ongelijker was dan die van een Afrikaans land.

b Afrika is rijk aan natuurlijke hulpbronnen, zoals olie en goud. Een klein deel van de Afrikaanse bevolking profiteert in onze tijd van deze hulpbronnen. Wordt de inkomensverdeling hierdoor gelijker of minder gelijk? Verklaar je antwoord.

c Welk gevolg heeft een toename van ongeschoolde Europese arbeiders naar Nederland voor de Nederlandse inkomensverdeling? Verklaar je antwoord.

leertekst

De overheid repareert

Een primair inkomen is een bruto-inkomen, dit is het inkomen waar nog geen belasting en premies van zijn afgetrokken. Bijvoorbeeld het brutoloon dat een werknemer bij zijn werkgever verdient.
De overheid vindt de verdeling van de primaire inkomens te scheef en niet rechtvaardig. Want een deel van de bevolking heeft een behoorlijk tot zeer hoog primair inkomen. Terwijl een ander deel van de bevolking, zoals werklozen en mensen met een minimumloon, geen of een erg laag primair inkomen heeft. De overheid vindt dat de verschillen in inkomen in Nederland niet te groot mogen zijn en herverdeelt het primaire inkomen als volgt:

- Nederland heeft met de inkomstenbelasting een progressief belastingsysteem. Mensen met een hoog inkomen betalen naar verhouding meer belasting dan mensen met een laag inkomen.
- Mensen met weinig of geen primair inkomen uit betaalde arbeid, zoals veel werklozen en arbeidsongeschikten, krijgen een uitkering.

De netto-inkomens van de bevolking na deze overheidsmaatregelen noem je de **secundaire inkomens**. Door de overheidsmaatregelen is de secundaire inkomensverdeling minder scheef dan de primaire inkomensverdeling. Er is bij de omslag van primaire naar secundaire inkomens sprake van een **nivellering** van de inkomens.
De laatste jaren stijgen de hoogste primaire inkomens relatief sterker dan de lage inkomens. In bron 4 staat een cijfervoorbeeld bij deze **denivellering** van de inkomens.

5 **a** Waarom is de uitkering van een werkloze geen primair inkomen?
b Hoe kan een werkloos persoon toch een primair inkomen hebben?

6 **a** Bekijk bron 4. Toon met een berekening aan dat de overheid met haar belastingtarieven zowel in 2015 als in 2024 een nivellerende werking op de inkomensverdeling heeft.
b Toon met een berekening aan dat de inkomensontwikkeling in de periode 2015-2024 een denivellerend effect heeft.

Bron 4 Voorbeeld van nivellering en denivellering

	2015		2024	
	Bruto-inkomen	Netto-inkomen na belasting	Bruto-inkomen	Netto-inkomen na belasting
Hoogste inkomens	€ 300.000	€ 160.000	€ 390.000	€ 208.000
Lager inkomen	€ 30.000	€ 25.000	€ 36.000	€ 30.000

TIP
In paragraaf 6 van hoofdstuk 6 zijn het progressieve belastingsysteem, de belastingschijven en de werking van aftrekposten uitgelegd.

7 Welke twee maatregelen van de overheid hebben een nivellerende invloed op de secundaire inkomensverdeling?
A De inkomstenbelasting progressiever maken.
B Het uitbreiden van het aantal aftrekposten bij de inkomstenbelasting voor alle belastingbetalers.
C Het verhogen van de uitkeringen.
D De eerste schijf bij de inkomstenbelasting groter maken (waardoor meer verdiende euro's in de eerste schijf vallen).

Eindopdracht

8 Lees bron 5 en bekijk bron 6. Leg uit dat onderstaande twee conclusies juist zijn.

I De personen met de topinkomens in de laatste 30 seconden verdienen minstens vier keer zo veel als de personen met de lagere inkomens in het eerste half uur.

II 60% van de bevolking heeft een inkomen dat onder het gemiddelde ligt.

Bron 5

Parade van Pen: de inkomensverdeling in 2022

De parade van dwergen en enkele reuzen, in 1971 bedacht door de Nederlandse econoom Jan Pen, is een manier om de inkomensverdeling in beeld te brengen.

In een optocht komen alle 8 miljoen huishoudens van Nederland in één uur tijd voorbij, in volgorde van de hoogte van hun inkomen. In de stoet wordt ieder huishouden vertegenwoordigd door een van de gezinsleden. De lengte is evenredig aan het inkomen van het huishouden. Bij het gemiddeld inkomen is de lengte van de doorsnee Nederlander 1,74 meter.

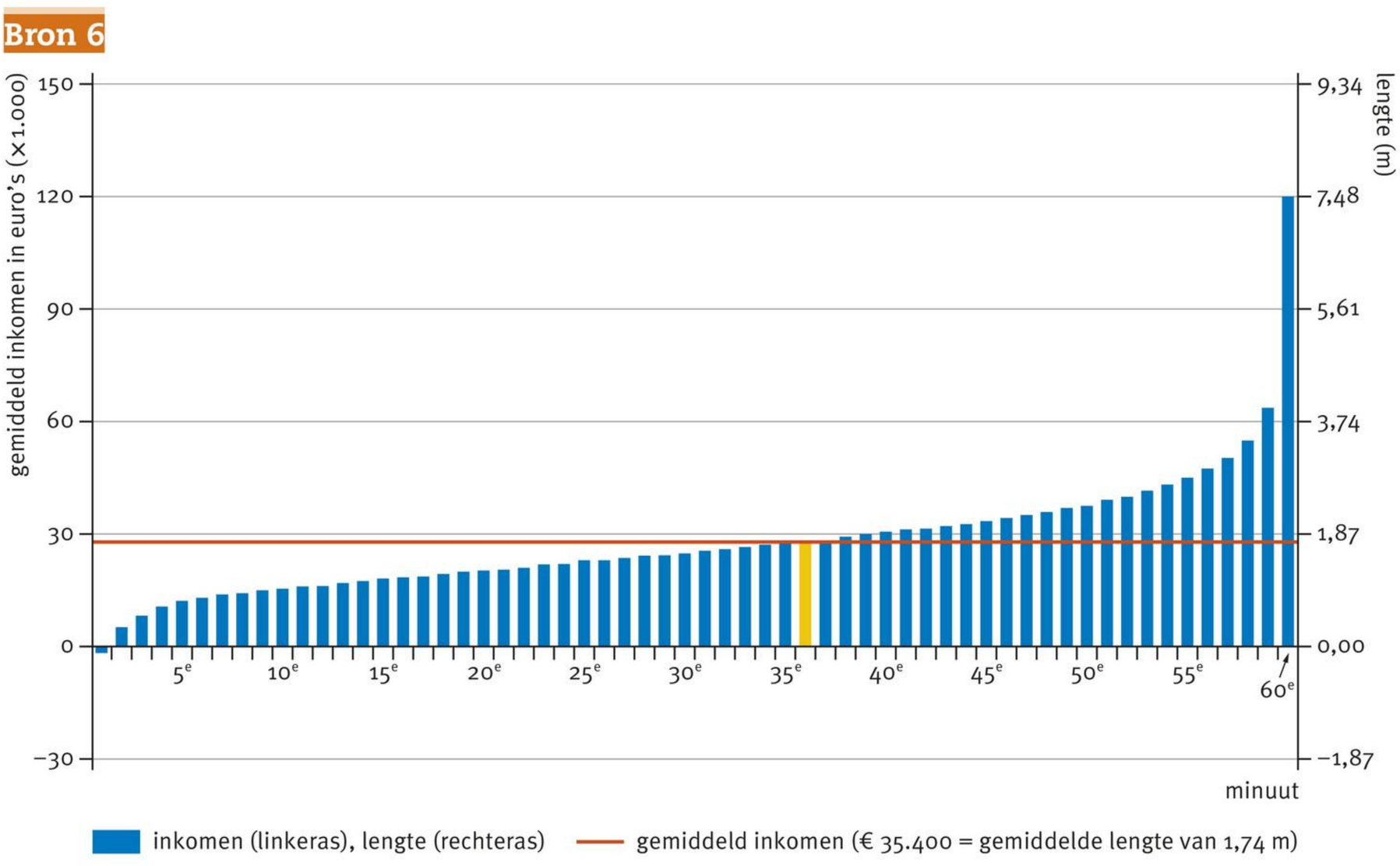
Voorop lopen langere tijd dwergen voorbij met een laag inkomen, vaak een uitkering of pensioen. Zo komt een alleenstaande bijstandsontvanger die geen huurtoeslag ontvangt, in de vierde minuut voorbij. AOW-ontvangers zonder aanvullende inkomsten zijn in de volgende twee minuten te zien.

Als de helft van de huishoudens na een half uur voorbijgekomen is, is het gemiddelde Nederlandse huishouden nog niet te zien geweest. Dit verschijnt pas in de 36ste minuut op het toneel. In 2022 bedroeg dit gemiddeld inkomen 35,4 duizend euro. De huishoudens die dan langskomen zijn overwegend werknemers- of ondernemershuishoudens.

In de staart van de optocht neemt de lengte van de deelnemers snel toe. Ruim 1,1 miljoen huishoudens hebben een inkomen van meer dan 50 duizend euro. Zij komen in de laatste negen minuten van de optocht voorbij en zijn algauw meer dan 2,5 meter lang. In de laatste minuut passeren ware reuzen met een lengte van bijna 8,1 meter: hun inkomen bedraagt gemiddeld ruim 1,6 ton.

(Vrij naar: CBS)

Bron 6



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 3

Goede tijden, slechte tijden

intro

Kinderen in armoede

Gezinnen met een laag inkomen hebben vaak financiële beperkingen. Ze kunnen niet op vakantie of hebben onvoldoende geld om regelmatig nieuwe kleren te kopen.
In 2022 waren 165 duizend minderjarige kinderen deel van een huishouden met een laag inkomen, 27 duizend minder dan in 2021.
Het percentage huishoudens met een armoederisico volgt in grote lijnen de conjunctuur: in tijden van economische neergang stijgt het percentage met een inkomen onder de lage-inkomensgrens, in tijden van economische voorspoed daalt dit percentage.
(Vrij naar: Armoede en uitsluiting 2023, CBS)

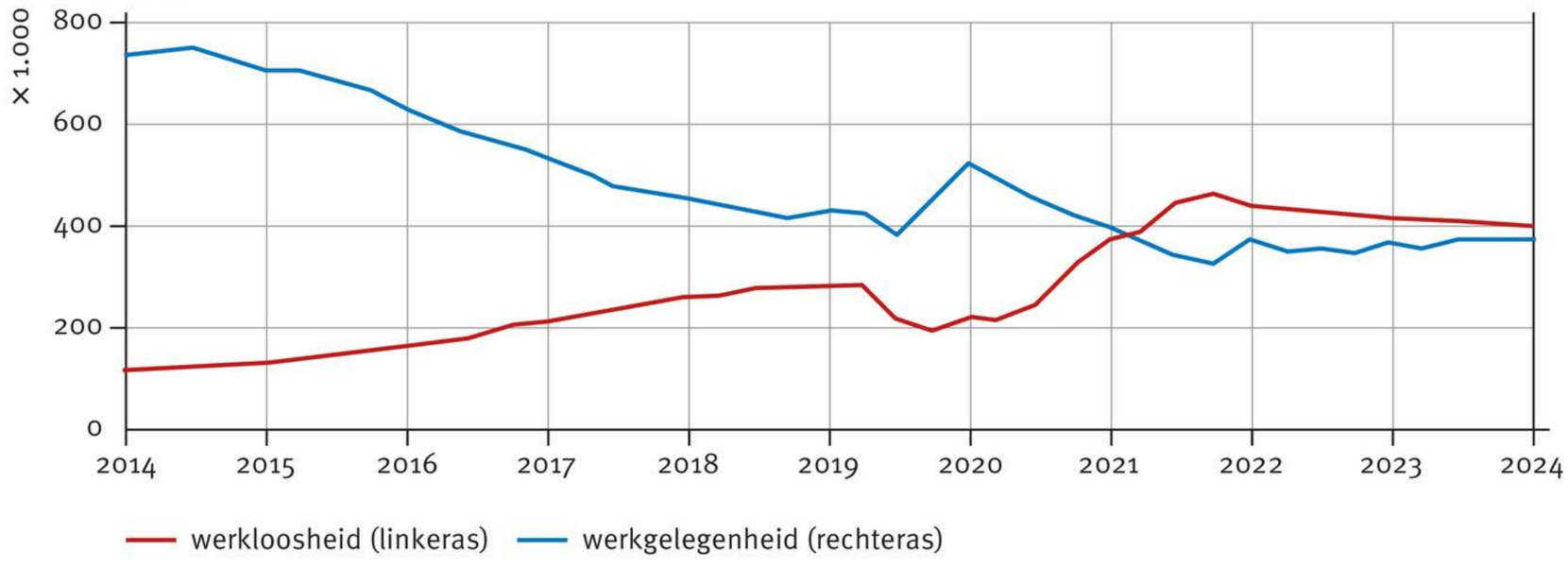


leer-tekst

Slechte tijden

In het bericht van het CBS staat dat armoede in grote lijnen de conjunctuur volgt.
In een periode met een **laagconjunctuur** stijgt het aantal arme gezinnen. In een laagconjunctuur is de vraag naar goederen en diensten laag. Consumenten zijn somber. Het **consumentenvertrouwen** is laag, waardoor consumenten voorzichtig met hun geld omgaan en nóg minder besteden. Zo versterkt een laagconjunctuur zichzelf.
Bedrijven hebben weinig werknemers nodig om de goederen en diensten te produceren. De werkloosheid is daardoor hoog. De overheid ontvangt minder belastinggeld en moet gaan bezuinigen om haar begrotingstekort beperkt te houden. De overheid koopt, net als de consumenten en de bedrijven, zelf ook minder goederen en diensten. Zo versterkt de laagconjunctuur zichzelf nogmaals.
Een **recessie** is een milde vorm van laagconjunctuur. Als de hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten een lange tijd daalt, spreek je van een **depressie**.
Omdat de vraag naar goederen laag is en bedrijven moeite hebben om hun producten te verkopen, kunnen zij zich geen prijsverhoging permitteren. Daarom is de inflatie in een laagconjunctuur meestal laag.

Bron 1 Werkloosheid en werkgelegenheid in Nederland



1 Welke verschijnselen passen bij een laagconjunctuur?
- **A** relatief veel gezinnen leven in armoede
- **B** hoge inflatie
- **C** hoge werkloosheid
- **D** hoge omzet bij bedrijven
- **E** weinig vraag naar goederen

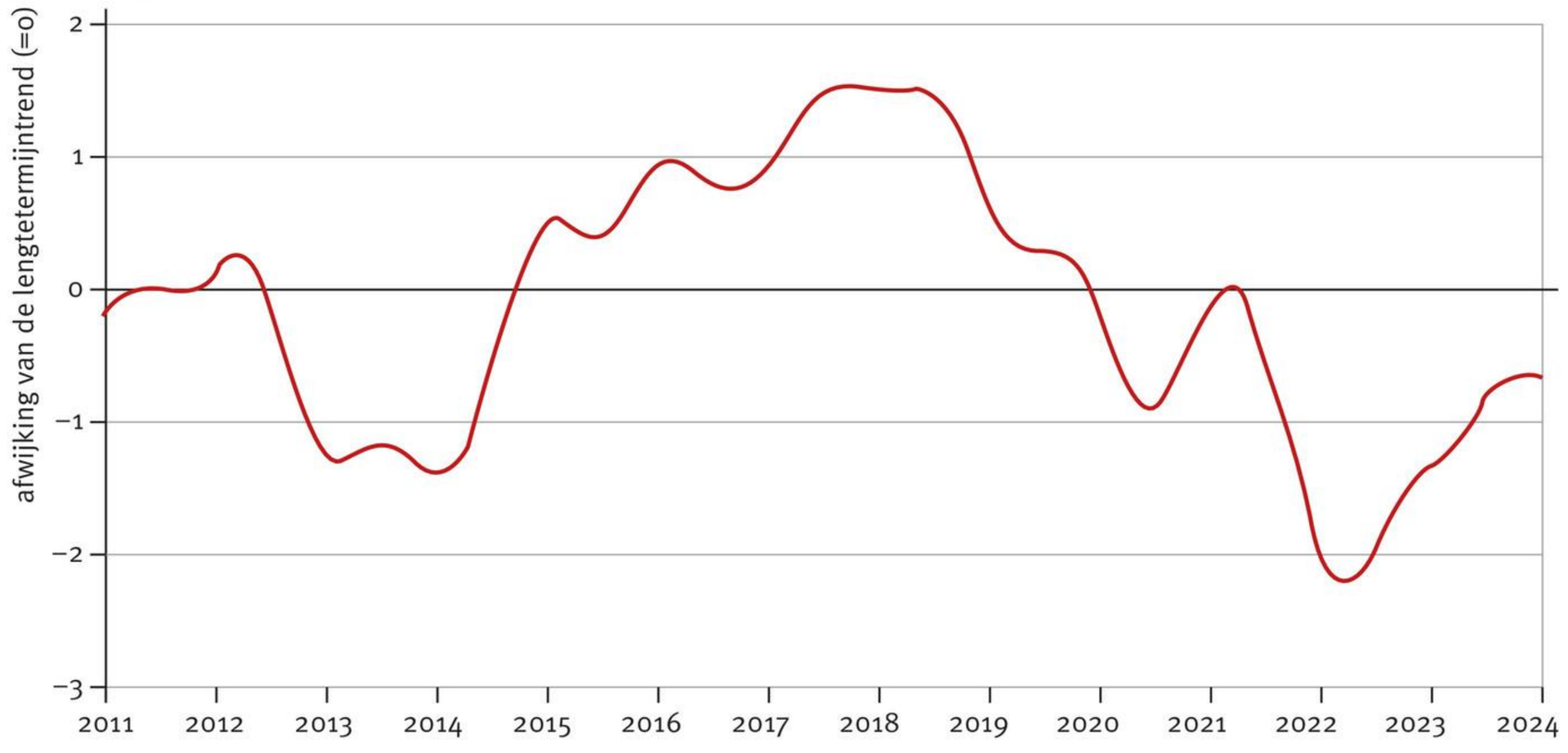
2 Bekijk bron 1. Wanneer verwacht je meer aandacht voor kinderarmoede in de media: in 2016 of in 2022? Leg je antwoord uit.

3 Bekijk bron 2. In Nederland meet het CBS het consumentenvertrouwen: of de consumenten er wel of geen vertrouwen in hebben dat het goed zal gaan met de economie. De ontwikkeling van het consumentenvertrouwen geeft een aanwijzing of de consumenten meer of minder gaan besteden. Leg dit uit.

4 Het consumentenvertrouwen geeft ook een aanwijzing hoe de werkgelegenheid gaat veranderen. Leg deze stelling uit door de volgende stappen in de juiste volgorde te plaatsen. Begin bij B.
- **A** De productie van goederen en diensten daalt.
- **B** Het consumentenvertrouwen daalt.
- **C** De werkgelegenheid daalt.
- **D** De bedrijven hebben minder werknemers nodig.
- **E** De vraag naar goederen en diensten daalt.
- **F** De werkloosheid stijgt.

5 Het CBS meet het consumentenvertrouwen door aan een groep consumenten een aantal ja/nee-vragen over hun koopgedrag te stellen. Bij ‘ja’ hebben de consumenten veel vertrouwen in de economie, bij ‘nee’ niet.
- **a** Vergelijk bron 2 met bron 1 in de periode 2014-2018 en in de periode 2023-2024. Wat valt op als je deze bronnen met elkaar vergelijkt?
- **b** Verklaar dit verband.
- **c** Het consumentenvertrouwen is rond 2021 op de laagste stand in de hele reeks. In deze periode schommelt de werkloosheid veel minder sterk. Geef hiervoor een mogelijke verklaring.

Bron 2 Het consumentenvertrouwen in Nederland (CBS)



leertekst

Goede tijden

In een tijd van **hoogconjunctuur** kopen consumenten veel producten, want ze hebben vertrouwen in de economie en in de toekomst. Het CBS meet in een hoogconjunctuur een hoog consumentenvertrouwen.
Winkeliers en fabrikanten draaien op volle toeren en hebben veel personeel nodig. Veel bedrijven willen uitbreiden om nóg meer te kunnen produceren. Ze investeren in nieuwe gebouwen, nieuwe machines, nieuwe ICT-toepassingen. De investeringen leveren extra werkgelegenheid op bij bouwbedrijven, machinefabrieken en ICT-bedrijven. De overheid ontvangt veel belastinggeld als gevolg van deze economische bedrijvigheid en kan ook meer geld gaan uitgeven. Zo versterkt een hoogconjunctuur zichzelf. Er is een hoge economische groei.
In een hoogconjunctuur is de **werkgelegenheid** hoog. Er is weinig werkloosheid in het land. Sommige bedrijven hebben moeite om nieuw personeel te vinden. De meeste afgestudeerde jongeren vinden snel een geschikte baan.
In een hoogconjunctuur is de vraag naar goederen groot ten opzichte van het aanbod. Winkeliers kunnen hun verkoopprijzen verhogen zonder veel afzet te verliezen. Bedrijven hebben moeite om nieuw personeel te vinden en lokken afgestudeerden met een hoog loon. Veel bedrijven rekenen de hoge lonen door in de verkoopprijzen.
Er zijn dus twee oorzaken voor de hoge inflatie in een hoogconjunctuur:
- Aanbieders verhogen hun prijzen als gevolg van de grote vraag naar goederen.
- Aanbieders verhogen de prijzen als gevolg van de gestegen loonkosten.

6 Wat zijn de juiste kenmerken van een hoogconjunctuur?
- **A** een hoge werkloosheid
- **B** hoge belastingontvangsten voor de overheid
- **C** een grote vraag naar goederen
- **D** het aanbod van arbeid is groter dan de vraag naar arbeid
- **E** een stijgende inflatie
- **F** een hoog consumentenvertrouwen

7 **a** Leg uit dat een gestegen consumentenvertrouwen de oorzaak van een hoogconjunctuur kan zijn.
b Leg uit dat een gestegen consumentenvertrouwen het gevolg van een hoogconjunctuur kan zijn.

Eindopdracht

8 In bron 3 is het consumentenvertrouwen weergegeven. De grafiek geeft het saldo van het percentage consumenten dat de CBS-vragen met 'ja' en 'nee' heeft beantwoord.
Als 70% van de vragen met 'ja' beantwoord wordt en 30% met 'nee', is het consumentenvertrouwen +40.

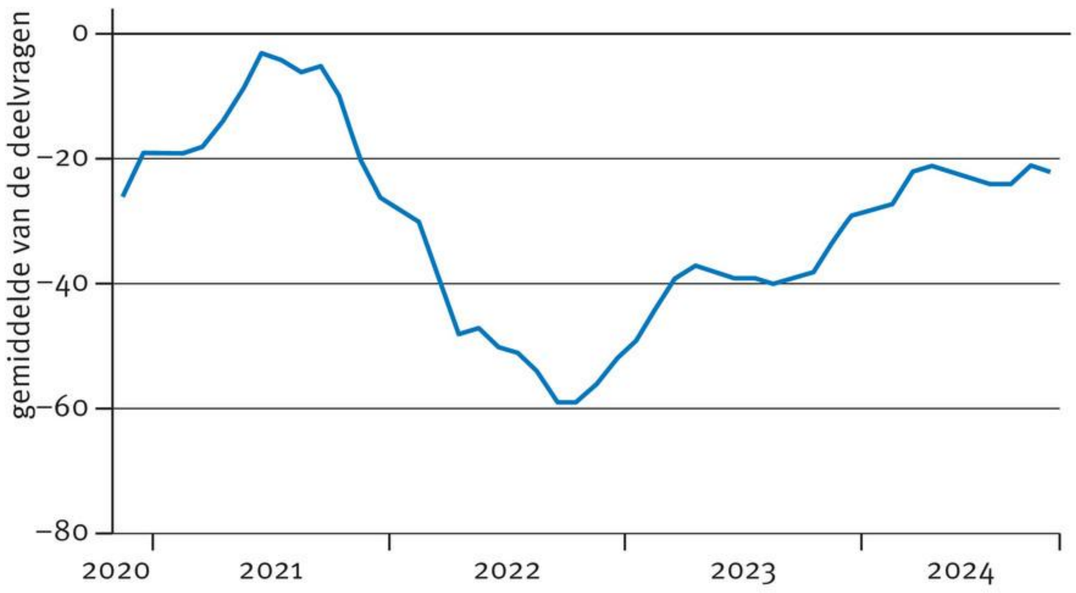
a Schat met behulp van een berekening in wat het percentage 'ja' en 'nee' was in april 2024.
Tip: je hebt twee uitgangspunten nodig:
- Het percentage 'nee' plus 'ja' is altijd 100.
- Het verschil tussen beide percentages lees je af in bron 3.

In de leertekst staat dat de inflatie normaal gesproken in een hoogconjunctuur stijgt en in een laagconjunctuur daalt. Vergelijk bron 4 met bron 1 en 3.

b In hoeverre steunen deze twee bronnen de gegeven relatie tussen inflatie en conjunctuur? Verklaar je antwoord.

c Leg uit waarom de inflatie in een hoogconjunctuur meestal hoog is en in een laagconjunctuur lager.

Bron 3 Consumentenvertrouwen 2020-2024



Bron 4 Inflatie 2020-2024



Maak de Test jezelf bij deze paragraaf en ga na of je de stof beheerst.

Paragraaf 4

De overheid stuurt bij

intro

Aan het werk

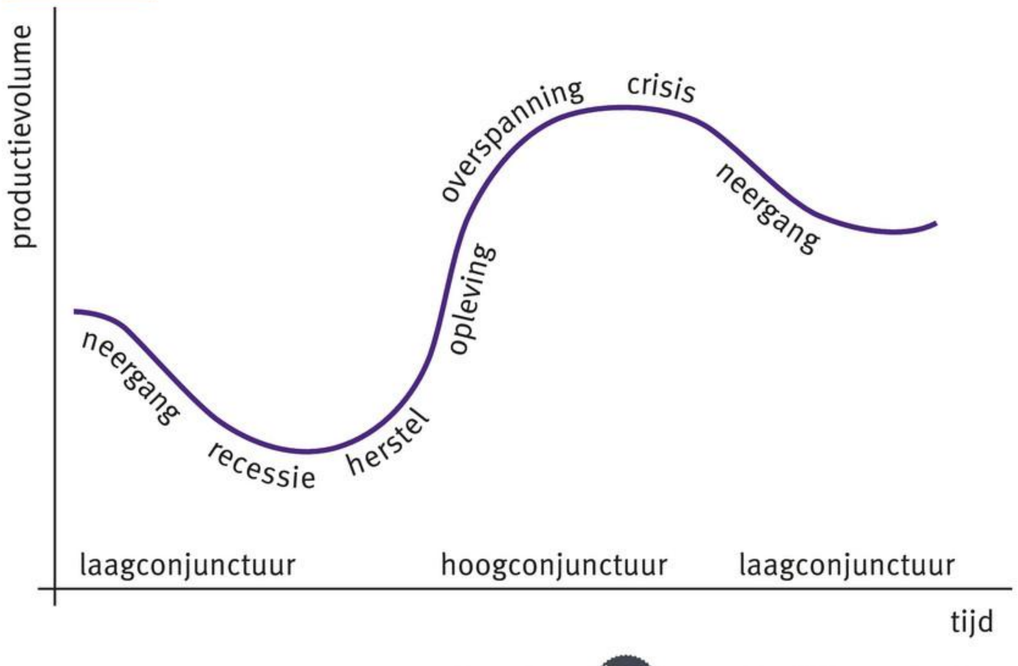
Paul: “Mijn zus studeerde begin 2018 af. Ze vond snel een vaste baan. Ze kreeg telefoontjes van andere bedrijven, of zij geen zin had om bij hun te komen werken. Er was toen werk zat. Ik kwam begin 2020 op de arbeidsmarkt. Dat viel niet mee. Veel bedrijven waren dicht en ze hadden geen nieuw personeel nodig. En als ze een extra kracht nodig hadden, namen ze een uitzendkracht. Die konden ze zo weer kwijt als ze geen werk meer hadden. Uiteindelijk vond ik wel werk, dankzij mijn diploma. Ik ben blij dat ik doorgestudeerd heb, want voor laagopgeleide jongeren was het met die hoge werkloosheid nog een stuk moeilijker. Mijn jongere broer had weer minder moeite om in 2024 aan het werk te komen, maar ja, wel in een flexbaan, dat is ook niet alles.”

leertekst

De conjunctuurgolf

Als de vraag naar goederen en diensten schommelt, spreek je van een **conjunctuurgolf**.
Een hoogconjunctuur wordt afgewisseld door een laagconjunctuur (bron 1).
In een laagconjunctuur is de vraag naar goederen en diensten laag. Bedrijven produceren weinig goederen en diensten, omdat ze bij een lage vraag weinig kunnen verkopen.
Een deel van de beschikbare productiefactoren is niet nodig bij de productie. Want de **productiecapaciteit**, de maximaal haalbare productie als alle productiefactoren ingezet worden, is groter dan de benodigde capaciteit. Anders gezegd: in een laagconjunctuur is de **bezettingsgraad** van de productiecapaciteit relatief laag. Een deel van de productiefactor arbeid is niet nodig: werknemers zijn ontslagen en zitten werkloos thuis. Een deel van de productiefactor kapitaal is niet nodig: machines staan stil.
De overheid kan de conjunctuur met **conjunctuurbeleid** proberen bij te sturen. In een laagconjunctuur kan de overheid bijvoorbeeld de tarieven van de inkomstenbelasting verlagen. Mensen dragen dan een kleiner deel van hun inkomen aan belasting af en houden netto meer over. Zij krijgen meer koopkracht, waardoor de vraag naar goederen en diensten stijgt. Een andere oplossing in een laagconjunctuur is: de overheid gaat zelf meer goederen en diensten kopen. Ook in een hoogconjunctuur is een conjunctuurbeleid mogelijk. In een hoogconjunctuur is de kans op inflatie groot. De overheid kan de hoogconjunctuur afremmen door de tarieven van de loonbelasting te verhogen. Daardoor daalt het netto-inkomen van de mensen, waardoor de vraag naar goederen en diensten zal dalen. Of de overheid verlaagt haar eigen bestedingen.

Bron 1 Schema van een conjunctuurgolf



1 Vergelijk het verhaal van Paul (in de intro van deze paragraaf) met bron 2 in paragraaf 3. Klopt zijn verhaal met deze bron? Verklaar je antwoord.

2 In Bovanië, een fictief land, gelden onderstaande cijfers over de bezettingsgraad van de productiecapaciteit. Welke kolom geeft de bezettingsgraad van de productiecapaciteit?

	A	B	C	D
	Productie-capaciteit in Bovanië	**Gebruikte capaciteit**	**Vraag naar goederen en diensten**	**Conjunctuur**
2018	€ 300 miljard	93 %	€ 279 miljard	Hoog-conjunctuur
2019	€ 320 miljard	97 %	€ 310 miljard	
2020	€ 350 miljard	100 %	€ 350 miljard	
2021	€ 360 miljard	94 %	€...A... miljard	Laag-conjunctuur
2022	€...B... miljard	88 %	€ 318 miljard	
2023	€ 364 miljard	82 %	€ 299 miljard	
2024	€ 367 miljard	...C... %	€ 312 miljard	

3 **a** Welke cijfers horen op plaats A, B en C in de tabel? Rond af op miljarden.
b Bij de verschillende fasen van een conjunctuurgolf horen namen: *crisis – herstel – neergang – opleving – overspanning – recessie*. In welke fase van de conjunctuurgolf bevindt Bovanië zich in de periode 2018-2024? Geef bij ieder jaar een bijpassende fase.

4 In welke fase van de conjunctuurgolf vond Paul (uit de intro) werk? Verklaar je antwoord.

Eindopdracht

Bron 2

A

President Bush gaf Amerika gisteren een lesje middelbareschooleconomie. “Zo nu en dan groeien economieën,” legde hij uit, “een andere keer krimpen ze weer. En soms is kordaat overheidsingrijpen nodig. Dit is zo’n moment.”
Belastingbetalers krijgen in januari 2008 een cheque thuisgestuurd. $ 800 per persoon, voorzien van een duidelijke opdracht: raak het geld zo snel mogelijk weer kwijt.
Het noodplan kost tussen $ 140 miljard en $ 150 miljard (circa € 100 miljard).
(Vrij naar: NRC)

B

De Amerikaanse vertrouwensbarometer klokte in 2010 af op 39,8 punten. President Obama kondigde nieuwe maatregelen aan om de conjunctuur opnieuw aan te zwengelen door de lasten voor huiseigenaren met een hypotheek te verlagen.
(Vrij naar: economie.trends.knack.be)

C

Het vertrouwen van consumenten in de VS bereikte in 2018 bijna een hoogtepunt. Ook de Amerikaanse arbeidsmarkt liet een zonnig beeld zien met een werkloosheidsniveau van rond 4% van de beroepsbevolking. Voor de Amerikaanse president Donald Trump boden de positieve groeicijfers de ideale kans om zijn 'America First'-beleid een groot succes te noemen.
(Vrij naar: de Telegraaf)

D

In zijn State of the Union van 2022 heeft president Joe Biden de nadruk gelegd op kracht en optimisme. "We zijn het enige land dat telkens beter uit elke crisis komt," zei hij. Bovendien gaat het de goede kant op met de arbeidsmarkt: de werkloosheid is in januari verrassend verder gedaald tot 3,4 procent en bereikte het laagste niveau in meer dan 50 jaar.

5 Lees bron 2. In welke conjuncturele fase bevond de Amerikaanse economie zich in:
- **a** 2008
- **b** 2010
- **c** 2018
- **d** 2022

Verklaar je keuzes.

6
- **a** Een overheid kan extra uitgaven betalen met een belastingverhoging of met geleend geld. Waarom konden Bush en Obama hun plannen niet betalen met een belastingverhoging?
- **b** Critici vonden de plannen van Bush en Obama slecht, omdat ze de lasten voor toekomstige generaties Amerikanen verhogen. Leg hun kritiek uit.
- **c** Leg uit dat de Amerikaanse economie in 2018 terug zou kunnen vallen in een economisch minder goede conditie.

Paragraaf 5

Inzicht in... de rol van de ECB

intro

Tussen twee vuren

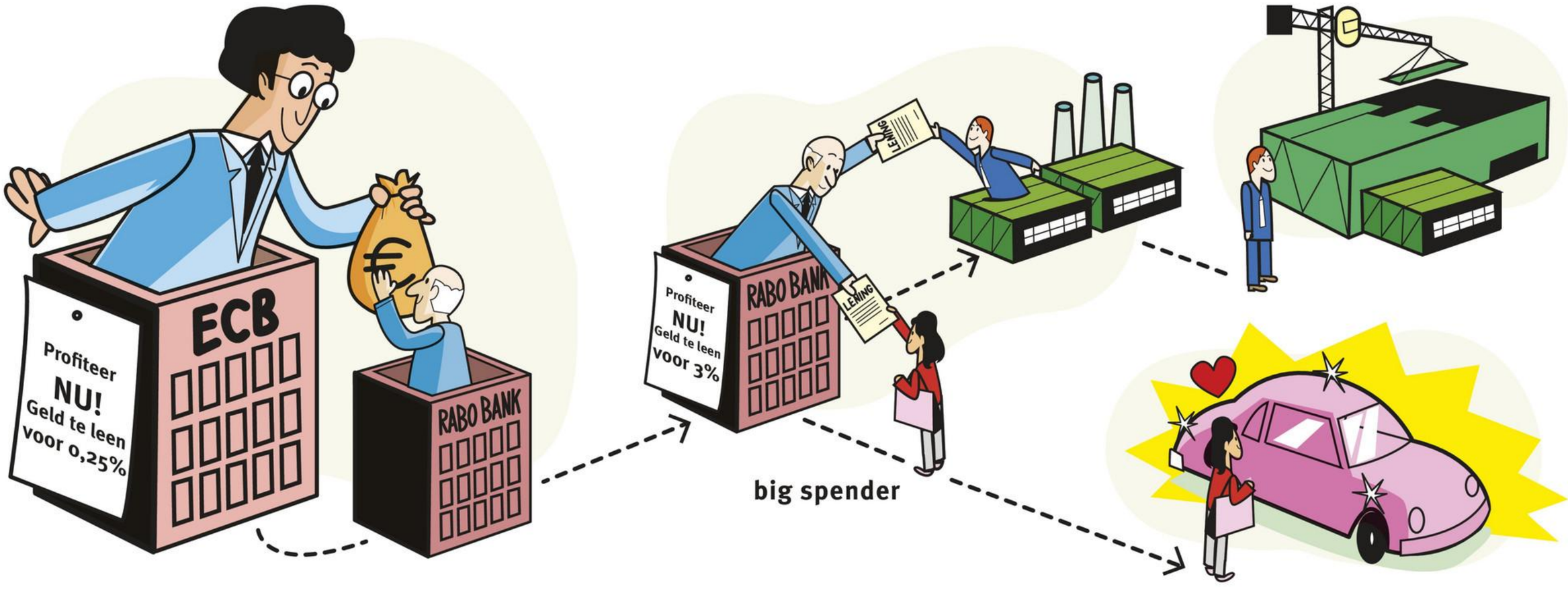
De overheid kan de conjunctuur wat bijsturen. In een laagconjunctuur kan zij een beetje meer uitgeven, in een hoogconjunctuur juist wat bezuinigen. Er is een belangrijk orgaan dat daarbij kan helpen: de ECB. Maar soms werkt de ECB juist tegen.

Bron 1

De ECB

De Europese Centrale Bank (ECB) is de centrale bank van Europa. De ECB is 'bank van de banken'. Banken zoals de Rabobank en ING kunnen bij de ECB geld lenen als zij geld tekortkomen. Zij moeten dan rente betalen over het geleende geld, zoals consumenten en bedrijven rente betalen als zij bij de banken geld lenen. De ECB kan meehelpen om de conjunctuur te stabiliseren. De ECB kan bij een laagconjunctuur de rente die zij aan de banken rekent, verlagen. Als de banken minder rente hoeven te betalen, zullen zij op hun beurt de rente voor hun klanten verlagen. Consumenten en bedrijven die geld lenen, betalen dan een lagere rente (bron 2). Kortom: het lenen van geld wordt goedkoper en dus aantrekkelijker. Consumenten en bedrijven kopen meer consumptieproducten en kapitaalgoederen met geleend geld. De vraag zal stijgen en de laagconjunctuur verandert in een hoogconjunctuur. Maar de ECB wil in principe geen conjunctuurbeleid voeren. Ten eerste omdat de ECB als belangrijkste taak heeft de inflatie laag te houden. Als de inflatie in Europa hoog is, verhoogt de ECB de rente. Europeanen gaan dan meer sparen en minder lenen. De vraag naar goederen en diensten daalt. Bedrijven zullen minder snel hun prijzen verhogen en de inflatie wordt dus afgeremd. Ten tweede is de ECB de centrale bank van alle eurolanden. Als Nederland in een tijd van hoogconjunctuur verkeert, kan Portugal een laagconjunctuur hebben. Als de ECB de rente verlaagt, is dat gunstig voor Portugal, maar slecht voor Nederland. Als de ECB de rente verhoogt, is dat gunstig voor Nederland, maar slecht voor Portugal. De ECB kan dus geen conjunctuurbeleid voor heel Europa voeren.

Bron 2



1 Bekijk bron 2. De ECB kan de conjunctuur stimuleren met een renteverlaging. Zet de stappen die daarvoor nodig zijn in de juiste volgorde. Begin met E.
   - **A** Consumenten en bedrijven kopen meer goederen met geleend geld.
   - **B** De banken in Europa verlagen hun rente.
   - **C** Consumenten en bedrijven kunnen goedkoper geld lenen.
   - **D** De vraag naar goederen stijgt.
   - **E** De ECB verlaagt de rente.
   - **F** De laagconjunctuur verandert in een hoogconjunctuur.

2 De ECB kan de conjunctuur stimuleren met een renteverlaging. In welke situatie hebben zij daar het minste zin in? Verklaar je keuze.
   - **A** Als er veel inflatie in Europa is.
   - **B** Als er weinig inflatie in Europa is.

3 De ECB wil geen conjunctuurbeleid voeren. Waarom niet?

4 Stel: Portugal heeft een laagconjunctuur, Nederland een hoogconjunctuur, zoals in bron 1.
   - **a** Waarom moet de ECB de rente verlagen om Portugal te helpen?
   - **b** Waarom is dit slecht voor de economie van Nederland?

5 Lees bron 3.
   - **a** In hoeverre klopt de inhoud van deze bron niet met de uitleg van bron 1?
   - **b** In hoeverre klopt de inhoud van deze bron wel met de uitleg van bron 1?

6 Lees bron 4. Leg uit dat bron 4 aantoont dat de ECB steeds maar weer moet schipperen tussen verschillende belangen.

Bron 3

Renteverlaging was verwacht

De Europese Centrale Bank (ECB) heeft op 12 september 2024 opnieuw de rente verlaagd, van 3,75 procent naar 3,5 procent. Als de rente lager wordt, betekent dat in principe ook dat de banken dat kunnen gaan doorrekenen.
Dit is de tweede verlaging dit jaar. De ECB wil hiermee de afkoelende inflatie verder onder controle krijgen en de economische groei stimuleren.
(Uit de krant, 2024)

Bron 4

De Europese Centrale Bank (ECB) moet de rente verhogen. Dat zegt de president van de Duitse centrale bank en dat zegt ook Klaas Knot, president van de Nederlandse centrale bank. De ECB houdt de rente al jaren heel laag, omdat landen als Griekenland en Italië veel geld moeten lenen en ze een hoge rente niet kunnen betalen. Maar … een heel lage rente is wel leuk voor mensen en landen die geld willen lenen, maar al dat geleende geld wordt ook weer uitgegeven. Fabrieken en winkels draaien al goed, dankzij de ECB nóg beter, en verhogen dan de prijzen. Kortom: de inflatie stijgt, terwijl de prijzen toch al flink stijgen.
(Vrij naar: NRC, 2018)

Paragraaf 6

Rekenen met de consumentenprijsindex

intro

Inflatie

Een van de belangrijkste begrippen in de economie is het begrip ‘inflatie’. De mate waarin de prijzen van goederen en diensten stijgen, heeft belangrijke gevolgen voor de consumenten, bedrijven en de overheid. Het berekenen van de inflatie is niet eenvoudig. Maar anderzijds: wie het gemiddelde van zijn cijfers van schriftelijke overhoringen en proefwerken kan berekenen terwijl die twee soorten toetsen niet even zwaar meetellen, is ook in staat de inflatie uit te rekenen.

leertekst

De consumentenprijsindex

Veel goederen en diensten worden elk jaar een beetje duurder in de winkel. Dit noem je inflatie. De inflatie is de gemiddelde prijsstijging van alle goederen en diensten. De inflatie in ons land bereken je met de veranderingen van de **consumentenprijsindex** (CPI). De consumentenprijsindex geeft de gemiddelde prijs van alle goederen en diensten, uitgedrukt in een indexcijfer.

Het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS) berekent elke maand met deze index of de aankopen van een gemiddeld Nederlands gezin duurder zijn geworden. Daarbij tellen niet alle prijzen even zwaar mee. Zoals op school een proefwerkcijfer zwaarder meetelt dan het cijfer voor een overhoring (bron 1), telt bij de berekening van de consumentenprijsindex de prijsstijging van benzine zwaarder mee dan de prijsstijging van een bos bloemen. Want een gemiddeld Nederlands gezin besteedt veel meer geld aan benzine dan aan bloemen. Een Nederlands gezin voelt een prijsstijging van benzine dus veel sterker in de portemonnee dan een prijsstijging van bloemen. Dit verschil in gewicht tussen benzine en bloemen wordt meegenomen in de berekening van de consumentenprijsindex.

In bron 2 staat een voorbeeld van de berekening van de consumentenprijsindex. In dit vereenvoudigde voorbeeld geeft het gemiddelde Nederlandse gezin 30% van het huishoudbudget uit aan voeding, 40% aan de woning en 30% aan overige uitgaven. Deze percentages zijn de **wegingsfactoren**. Zo weegt voeding voor 30% mee in de consumentenprijsindex. De prijzen van voeding, wonen en overige goederen en diensten worden omgerekend naar een indexcijfer en in het basisjaar op 100 gesteld.

Bron 1

Stel: je haalt voor economie op school de volgende cijfers:
Voor een overhoring die 1 × meetelt een 7,5.
Voor een tweede overhoring die 1 × meetelt een 5,9.
Voor een proefwerk dat 2 × meetelt een 6,5.
Je gemiddelde cijfer bij economie is dus: (1 × 7,5) + (1 × 5,9) + (2 × 6,5) : 4 = 6,6.

Bron 2

Categorie	Wegingsfactor	Prijsindexcijfer 2023	Prijsindexcijfer 2024
Voeding	30%	100	110
Woning	40%	100	100
Overige goederen en diensten	30%	100	100

In dit voorbeeld is 2023 als basisjaar genomen. De prijzen van voeding, woning en overige goederen en diensten worden op 100 gesteld. De prijzen van voedingsmiddelen stijgen van 2023 naar 2024 met 10%. De prijs van wonen en de prijzen van de overige producten blijven in deze periode gelijk. Met de consumentenprijsindex kun je uitrekenen hoeveel procent het leven duurder wordt voor het gemiddelde gezin als gevolg van de prijsstijging van voeding.
De consumentenprijsindex bereken je door de wegingsfactoren te vermenigvuldigen met de prijsindexcijfers van de categorieën.
In 2023 is de consumentenprijsindex (30 × 100) + (40 × 100) + (30 × 100) : 100 = 100.
In 2024 is de consumentenprijsindex (30 × 110) + (40 × 100) + (30 × 100) : 100 = 103.
De gemiddelde prijs van alle goederen is dus 3% gestegen als gevolg van de 10%-prijsstijging van voeding. Van 2023 naar 2024 is de inflatie 3%.

Bron 3

Het berekenen van je gemiddelde bij economie komt overeen met het berekenen van de consumentenprijsindex. De wegingsfactor van een overhoring is 1 ×, de wegingsfactor van een proefwerk is 2 ×. De cijfers van de proefwerken zijn de prijsindexcijfers bij het consumentenprijsindexcijfer. Omdat niet alle cijfers even zwaar meetellen, vermenigvuldig je de cijfers met de wegingsfactoren en deel je het totaal door het totaal van de wegingsfactoren. Voor je gemiddelde cijfer bij economie deel je door 4 (1 + 1 + 2). Voor het gemiddelde prijsindexcijfer (= consumentenprijsindexcijfer) deel je door 30 + 40 + 30 = 100.

1 **a** Stel dat je bij economie een 6, een 7 en een 4 haalt bij een overhoring die 1x meetelt, een 7 bij een proefwerk dat 3x meetelt en een 8 voor een werkstuk dat 4x meetelt. Bereken je gemiddelde cijfer bij economie.

b Stel:
- je geeft 10% van je inkomen uit aan een product met het prijsindexcijfer 106;
- je geeft 10% van je inkomen uit aan een product met het prijsindexcijfer 107;
- je geeft 10% van je inkomen uit aan een product met het prijsindexcijfer 104;
- je geeft 30% van je inkomen uit aan een product met het prijsindexcijfer 107;
- je geeft 40% van je inkomen uit aan een product met het prijsindexcijfer 108.

Bereken jouw persoonlijke CPI.

c Wat is de overeenkomst tussen opdracht a en b? Vul de ontbrekende woorden in.

Je rekent bij beide opdrachten met cijfers die een verschillende ...A... hebben. Hoe zwaarder een cijfer meetelt, hoe ...B... zijn invloed op het uiteindelijke gemiddelde cijfer.
Bij vraag a en b zijn dezelfde wegingsfactoren gebruikt bij dezelfde cijfers. De uitkomsten van de twee sommen zijn dus gelijk. Het enige verschil: bij vraag a wordt het gemiddelde schoolcijfer berekend, bij vraag b het persoonlijke ...C...

2 Stel dat je in 2023 aan mobiel bellen € 30 per maand kwijt bent en in 2024 voor hetzelfde abonnement € 31,50. Benzine gaat in dezelfde periode van € 1,80 per liter naar € 1,98 per liter. We gaan ervan uit dat je alleen deze twee uitgaven hebt. Je besteedt 70% van je geld aan mobiel bellen en 30% aan benzine.
De vraag is nu hoeveel je duurder uit bent. Je neemt 2023 als uitgangspunt.
Dit noem je het basisjaar en je stelt dit op 100.

a Laat met een berekening zien dat in 2024 het prijsindexcijfer van mobiel bellen 105 is.

b Vul de onderstaande tabel verder in op basis van de gegevens.

	Wegingsfactor	Prijsindexcijfer 2023	Prijsindexcijfer 2024
Mobiel bellen		100	105
Benzine		100	

c Bereken met behulp van de tabel jouw persoonlijke consumentenprijsindex in 2024.

d Hoeveel procent is jouw leven duurder geworden van 2023 naar 2024?

e Mobiel bellen is 5% duurder geworden, benzine is 10% duurder geworden. Waarom mag je niet zeggen dat je leven dus (5 + 10) : 2 = 7,5% duurder is geworden?

3 **a** Voor een gemiddeld gezin gelden in een bepaald land de volgende cijfers. Bereken het consumentenprijsindexcijfer voor 2024.

	Wegingsfactor	Prijsindexcijfer in 2024
Voedsel	30	103
Kleding	10	102
Huur	40	108
Overige	20	101

b In 2022 was het consumentenprijsindexcijfer in het land 100, in 2023 was dit 102,1. Hoe hoog was de inflatie van 2022 naar 2023?

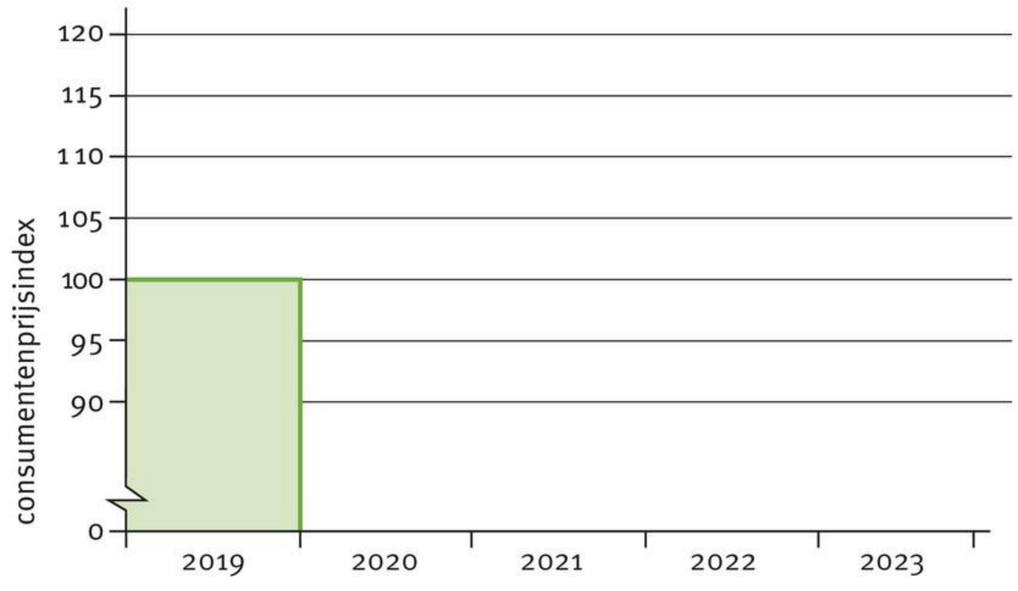
c Hoe hoog was de inflatie van 2022 naar 2024?

d Bereken de inflatie van 2023 naar 2024.

4 **a** Bereken met onderstaande cijfers het consumentenprijsindexcijfer in 2020, 2021, 2022 en 2023 (rond af op één decimaal).

	Wegings-factor	Prijsindexcijfer (2019 is basisjaar)			
		2020	2021	2022	2023
Kleding	200	101,2	101,8	112,7	113,6
Voeding	350	106,7	106,8	118,8	120,1
Woning	200	102,0	109,5	117,9	118,9
Overige	250	102,6	105,8	120,8	122,1

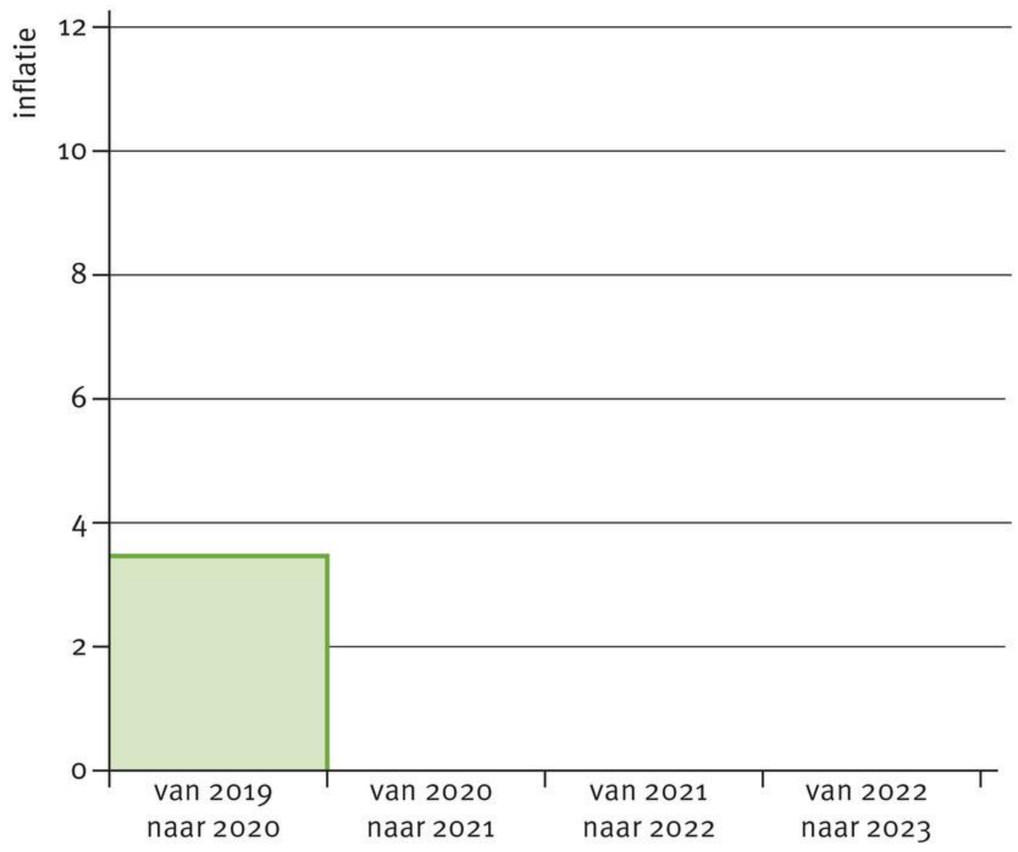
b Maak onderstaande grafiek af.



c Bereken de inflatie (op één decimaal afgerond) van

1 van 2020 naar 2021
2 van 2021 naar 2022
3 van 2022 naar 2023

d Maak onderstaande grafiek af.



e Bekijk met de twee grafieken hoe inflatie het gemiddelde prijspeil verandert. Wat is het gevolg voor het gemiddelde prijspeil in een land als de inflatie daalt van 10% naar 2%? Verklaar je antwoord.

Leerdoelen

Na bestudering van dit hoofdstuk kun je jezelf controleren door per paragraaf de leerdoelen voor jezelf na te gaan:

Paragraaf 1

- Je kunt uitleggen wat het bbp inhoudt en wanneer er sprake is van groei van het nominale bbp en het reële bbp.
- Je kunt de toegevoegde waarde berekenen en de rol van de toegevoegde waarde in de economie uitleggen.

Paragraaf 2

- Je kunt toelichten wat herverdeling van inkomen inhoudt en uitleggen hoe herverdeling tot stand gebracht wordt.

Paragraaf 3

- Je kunt toelichten welke verschijnselen bij een laagconjunctuur passen en welke bij een hoogconjunctuur.

Paragraaf 4

- Je kunt uitleggen op welke manier de overheid de conjunctuur kan stimuleren of afzwakken.
- Je kunt de conjunctuurgolf beschrijven en toelichten.

Paragraaf 5

- Je kunt uitleggen op welke manier de ECB de conjunctuur kan stimuleren of afzwakken.

Paragraaf 6

- Je kunt met behulp van de consumentenprijsindex de procentuele stijging of daling van de prijs van goederen en diensten berekenen.

Oefenen voor de toets

In deze paragraaf krijg je opgaven die met elkaar een test vormen of je de leerdoelen van dit hoofdstuk voldoende beheerst en die je helpen je goed voor te bereiden op de toets.

1 **a** Lees bron 1. Welk economisch begrip is op plaats A weggelaten?

b In mei 2018 was het indexcijfer van het mandje van goederen en diensten 102,71. Welk indexcijfer hoort dan bij mei 2017?

Bron 1

De inflatie in Nederland maakte in mei 2018 een flinke sprong ten opzichte van mei 2017, meldde het Centraal Bureau voor de Statistiek (CBS). De gemiddelde prijsstijging lag op 1,7%. Bij dit gemeten cijfer gaat het om de zogenoemde …A…, een mandje met goederen en diensten waarvan de prijsontwikkeling wordt gevolgd door het CBS.

(Vrij naar: businessinsider.nl)

2 Bekijk bron 2. De overheid in Weitenland ziet de economie in de periode 2022-2024 flink groeien. De voorafgaande jaren verliepen minder rooskleurig.

a Hoeveel procent steeg het bbp van 2020 naar 2021?

b Hoe kun je uit de bron afleiden dat de werkloosheid van 2022 naar 2023 stijgt, terwijl de lijn daalt?

c Verkeert Weitenland in 2022 in een recessie of in een depressie? Verklaar je keuze.

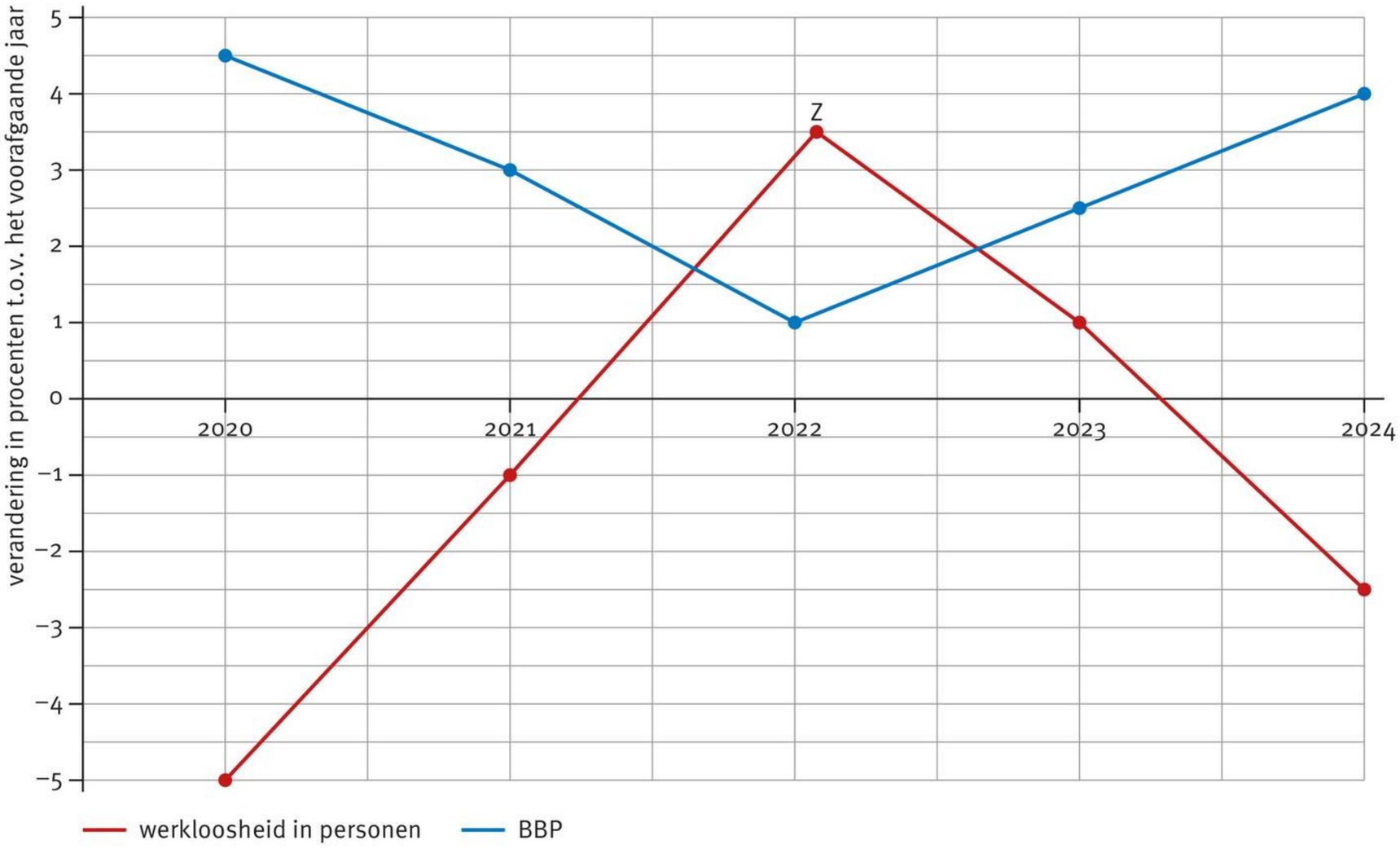
d De overheid overwoog in 2022 om deeltijdwerk te stimuleren. Wat zou het gevolg zijn als dat beleid succesvol zou uitpakken? Kies uit A tot en met F de juiste combinatie van woorden.

Stel dat de overheid in 2022 het werken in deeltijd met succes stimuleert. Punt Z op de werkloosheidslijn in bron 2 komt daardoor … (1)… de horizontale as te liggen, omdat door toenemende deeltijdarbeid …(2)… personen worden ingezet, waardoor de groei van de werkloosheid in personen …(3)… uitvalt.

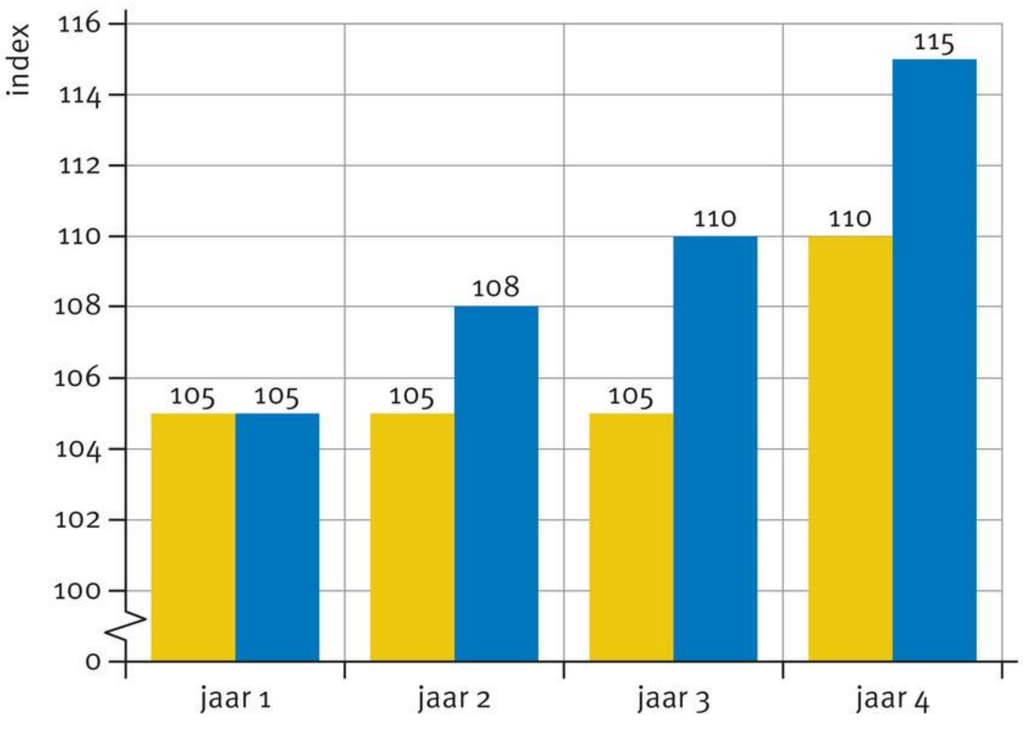
Wat moet in plaats van de cijfers worden ingevuld om een economisch correcte tekst te krijgen? Kies de juiste letter.

	Bij (1)	Bij (2)	Bij (3)
A	dichter bij	meer	lager
B	dichter bij	meer	hoger
C	dichter bij	minder	hoger
D	verder verwijderd van	minder	lager
E	verder verwijderd van	minder	hoger
F	verder verwijderd van	meer	lager

Bron 2 De ontwikkeling van het bbp en de werkloosheid in Weitenland



Bron 3 De koopkracht van mensen met een minimumloon



3 Bekijk bron 3.

a Wat geeft de CPI aan?

b Is de koopkracht van de mensen met een minimumloon van jaar 1 naar jaar 2 gedaald of gestegen? Verklaar je antwoord.

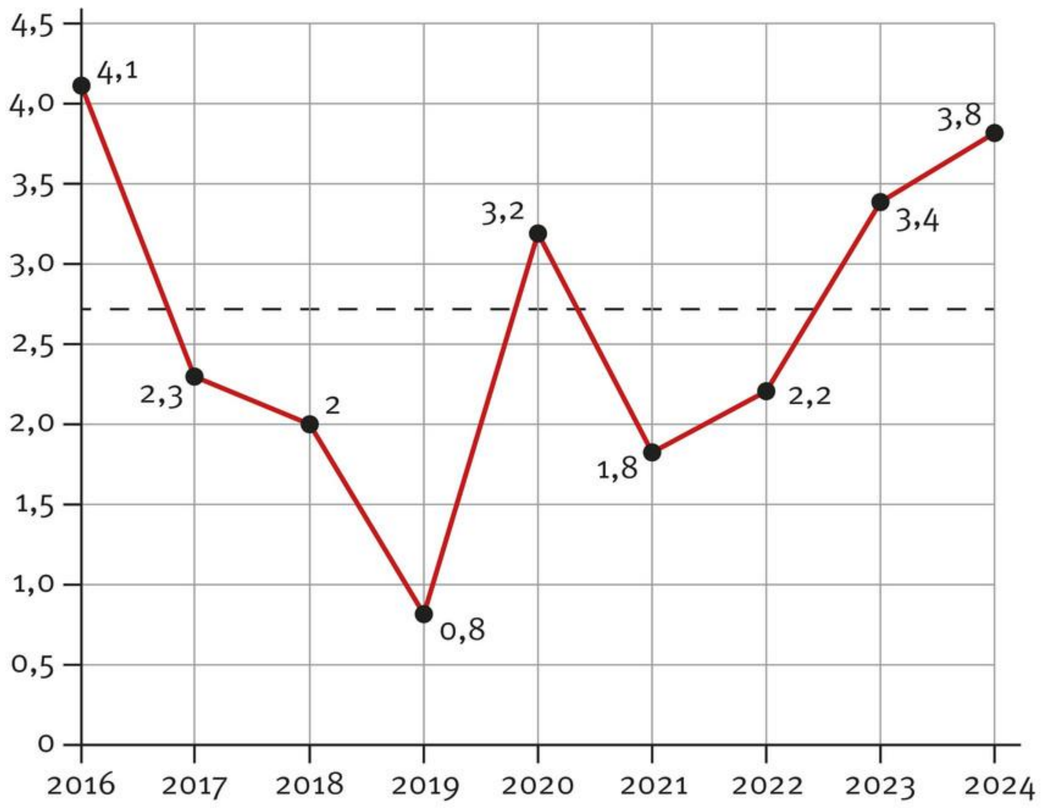
c Toon met een berekening aan dat de koopkracht van het inkomen van mensen met een minimumloon tussen jaar 3 en jaar 4 is gestegen.

4 Bekijk bron 4. Bron 4 geeft de economische groei in het fictieve land Horogenië.

a Hoeveel procent is de economie gegroeid van 2022 naar 2023?

b Geef twee argumenten waarom je niet de conclusie mag trekken dat de welvaart in Horogenië van 2022 naar 2023 is gestegen.

Bron 4 De groei van het bbp in Horogenië (% groei ten opzichte van het voorgaande jaar)

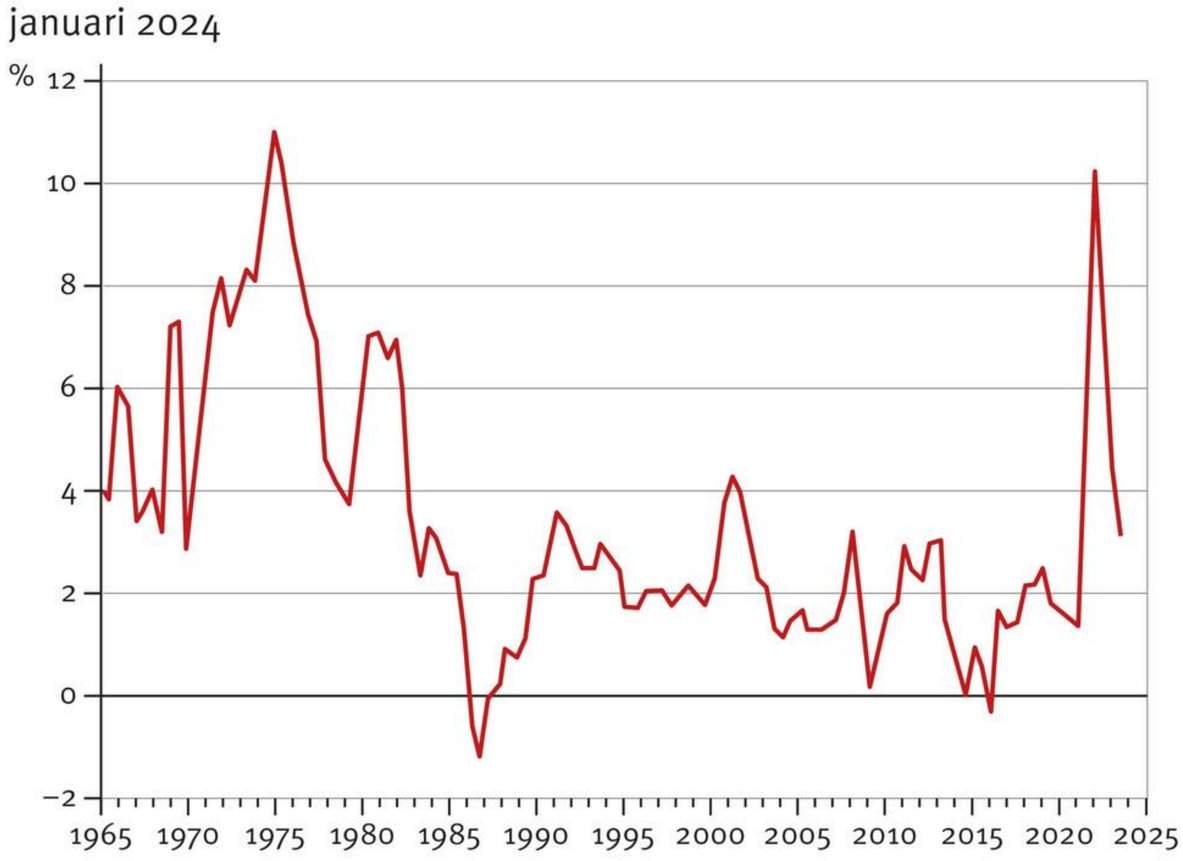


5 Het leven wordt steeds duurder. Een brood kostte tien jaar geleden bijvoorbeeld € 1,50, nu € 2,20.

a Waarom mag je nog niet van inflatie in het land spreken als de broodprijs stijgt?

b Bekijk bron 5. Is het na 1965 weleens voorgekomen dat er geen inflatie is, maar het omgekeerde, deflatie?

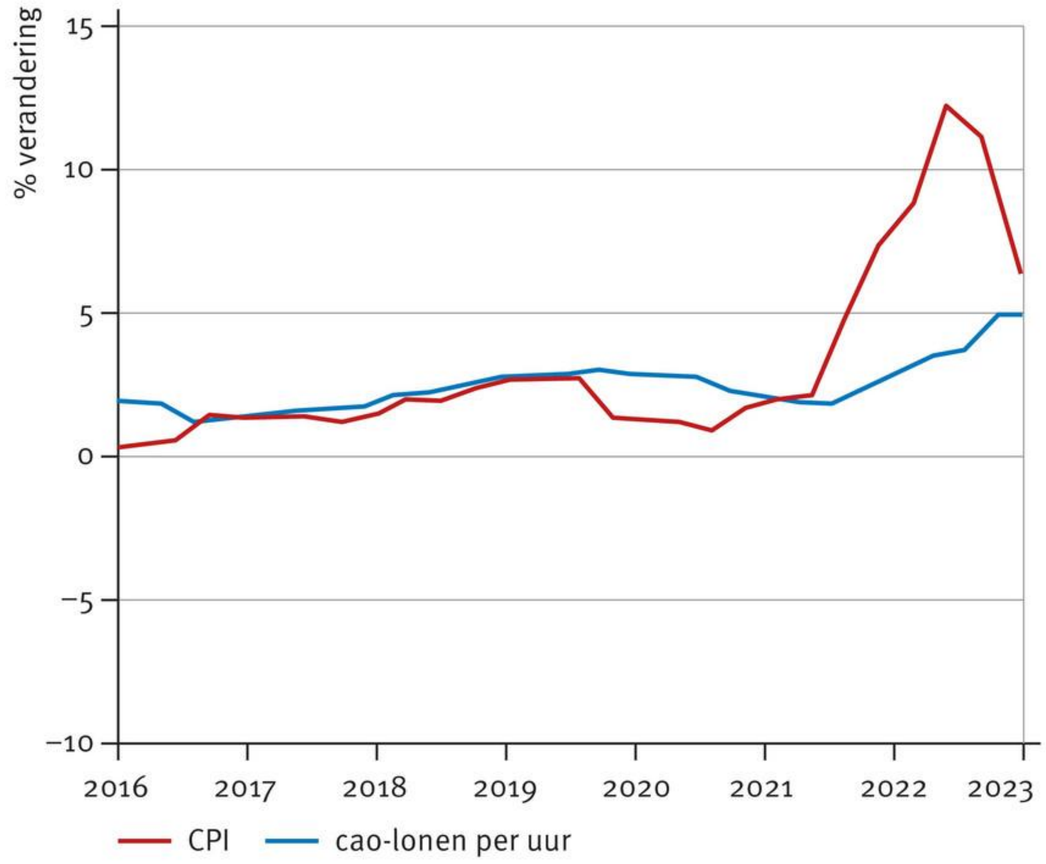
Bron 5 De inflatie in Nederland van januari 1965 tot januari 2024



6 **a** Bekijk bron 6. Welke conclusie kun je uit deze bron afleiden in de periode 2017 tot eind 2019?

b Vanaf eind 2021 stijgt het CPI steeds veel meer dan de cao-lonen. Zat de economie toen in een laagconjunctuur of een hoogconjunctuur? Verklaar je antwoord.

Bron 6 Consumentenprijsindex (CPI) en cao-loonstijging



7 Leg uit waarom de ECB vaak niet alle landen tegelijkertijd tevreden kan stellen met zijn beleid.

Begrippen

Paragraaf 1

economische groei
Het aantal geproduceerde goederen en diensten stijgt.

primaire inkomens
Inkomens die verdiend worden door een productiefactor ter beschikking te stellen.

toegevoegde waarde
Omzet - ingekochte goederen en diensten.

Paragraaf 2

denivellering (van de inkomens)
De verschillen in inkomen tussen personen worden groter.

nivellering (van de inkomens)
De verschillen in inkomen tussen personen worden kleiner.

scheve inkomensverdeling
Er zijn grote verschillen in inkomen tussen personen.

secundair inkomen
Primair inkomen - betaalde inkomstenbelasting en sociale premies + sociale uitkering.

paragraaf 3

consumentenvertrouwen
Het vertrouwen dat de consumenten in de economie hebben.

depressie
De hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten daalt gedurende een lange tijd.

hoogconjunctuur
Een periode met een grote vraag naar goederen en diensten.

laagconjunctuur
Een periode met een kleine vraag naar goederen en diensten.

recessie
Een milde vorm van een laagconjunctuur.

werkgelegenheid
Het aantal mensen met betaald werk.

Paragraaf 4

bezettingsgraad
Het deel van de productiecapaciteit dat in gebruik is.

conjunctuurbeleid
De overheid probeert de conjunctuur bij te sturen.

conjunctuurgolf
De schommeling van de vraag naar goederen en diensten.

productiecapaciteit
De maximaal haalbare productie als alle productiefactoren worden ingezet.

Paragraaf 6

consumentenprijsindex
De gemiddelde prijs van alle goederen en diensten, uitgedrukt in een indexcijfer.

wegingsfactoren
De mate waarin een bepaalde uitgavencategorie meetelt bij de berekening van de consumentenprijsindex.

Samenvatting

Bbp
Het bbp geeft aan wat de waarde is van alle goederen en diensten die in een land in een jaar worden geproduceerd. De waarde bereken je door van ieder bedrijf de toegevoegde waarde te bepalen. De optelsom van alle toegevoegde waardes is het bbp.
De gecreëerde toegevoegde waarde wordt vooral gebruikt voor het uitbetalen van loon, huur, pacht, rente en winst. Oftewel: voor het uitbetalen van de primaire inkomens. Daarnaast wordt een klein deel van de toegevoegde waarde gebruikt voor het reserveren van geld om later versleten kapitaalgoederen te kunnen vervangen.
Als de hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten stijgt, spreek je van economische groei.

Inkomensverdeling
Het bbp geeft een idee van de welvaart in een land. Maar het bbp is wel een gebrekkige maatstaf voor het bepalen van de welvaart: het bbp houdt geen rekening met zelfvoorziening, geeft alleen het gemiddelde van de hele bevolking en houdt geen rekening met de koopkracht van het geld.
Een scheve inkomensverdeling wordt vooral veroorzaakt door een scheve verdeling van de hoeveelheid en kwaliteit van de productiefactoren over de bevolking. Bijvoorbeeld: grootgrondbezitters verdienen veel pacht, miljonairs verdienen veel rente, hoogopgeleide werknemers verdienen (gemiddeld) een hoger inkomen dan laagopgeleide werknemers.

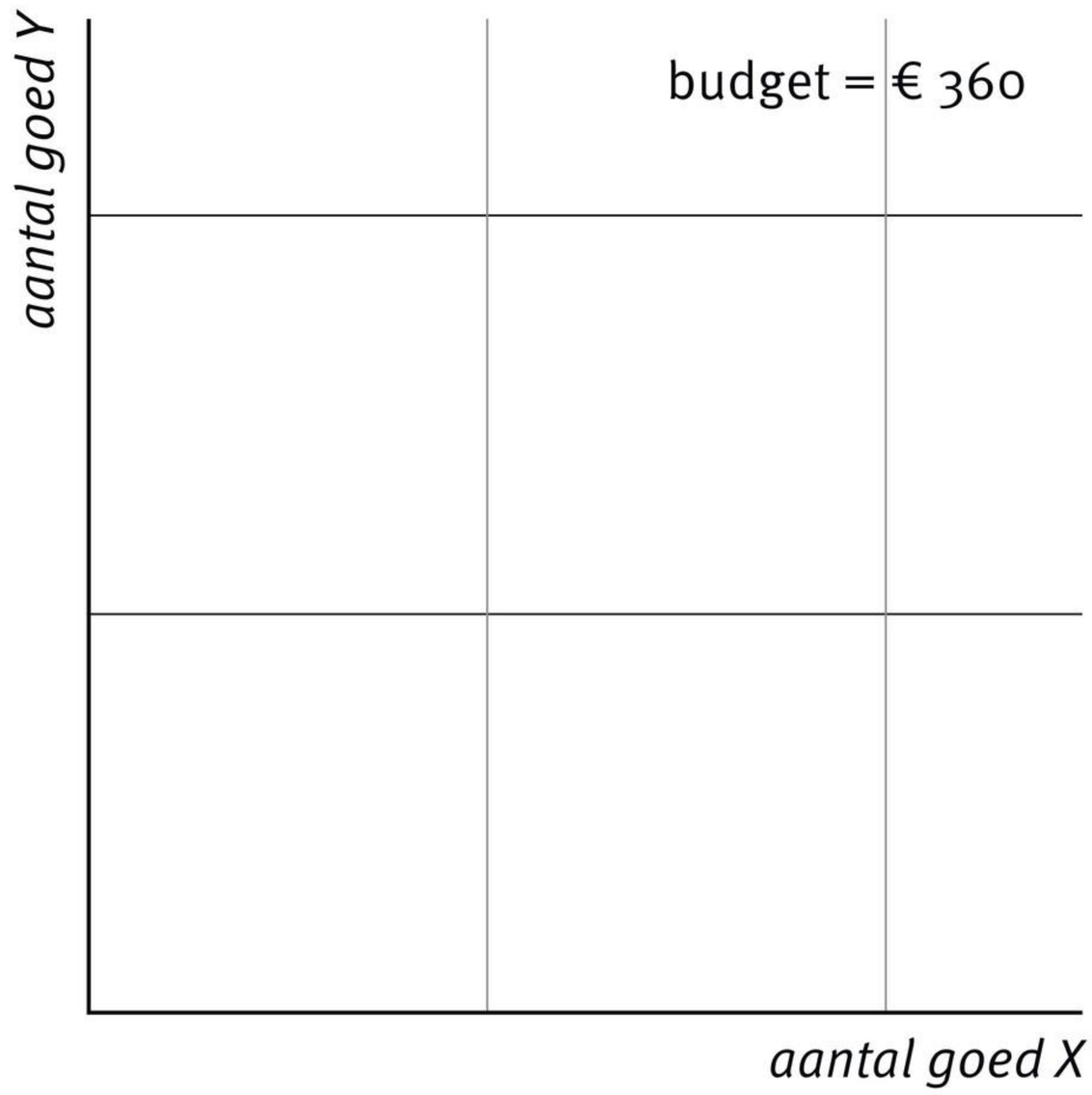
Primair en secundair inkomen
Een primair inkomen is een bruto-inkomen, een inkomen waar nog geen belasting en premies van afgetrokken zijn. De overheid vindt dat de verschillen in inkomen in Nederland niet te groot mogen zijn en herverdeelt het primaire inkomen met een progressief belastingsysteem. Mensen met weinig of geen primair inkomen, zoals werklozen en arbeidsongeschikten, krijgen een uitkering. De netto-inkomens van de bevolking na deze overheidsmaatregelen noem je de secundaire inkomens. Er is bij de omslag van primaire naar secundaire inkomens sprake van een nivellering van de inkomens.

Laagconjunctuur en hoogconjunctuur
Een economie heeft afwisselend laagconjuncturen en hoogconjuncturen. In een laagconjunctuur is de vraag naar goederen en diensten laag, is het consumentenvertrouwen laag en is de werkloosheid hoog. In een tijd van laagconjunctuur nemen de inkomsten van de overheid af en kampt zij vaak met een tekort op de begroting. Een recessie is een milde vorm van laagconjunctuur. Als de hoeveelheid geproduceerde goederen en diensten een lange tijd daalt, spreek je van een depressie.
In een tijd van hoogconjunctuur kopen consumenten juist veel goederen. Winkeliers en fabrikanten draaien op volle toeren en hebben veel personeel nodig. Bedrijven investeren veel geld in nieuwe gebouwen, nieuwe machines en nieuwe ICT-toepassingen. De overheid ontvangt veel belastinggeld als gevolg van deze economische bedrijvigheid. Het begrotingstekort neemt af of slaat zelfs om in een overschot.

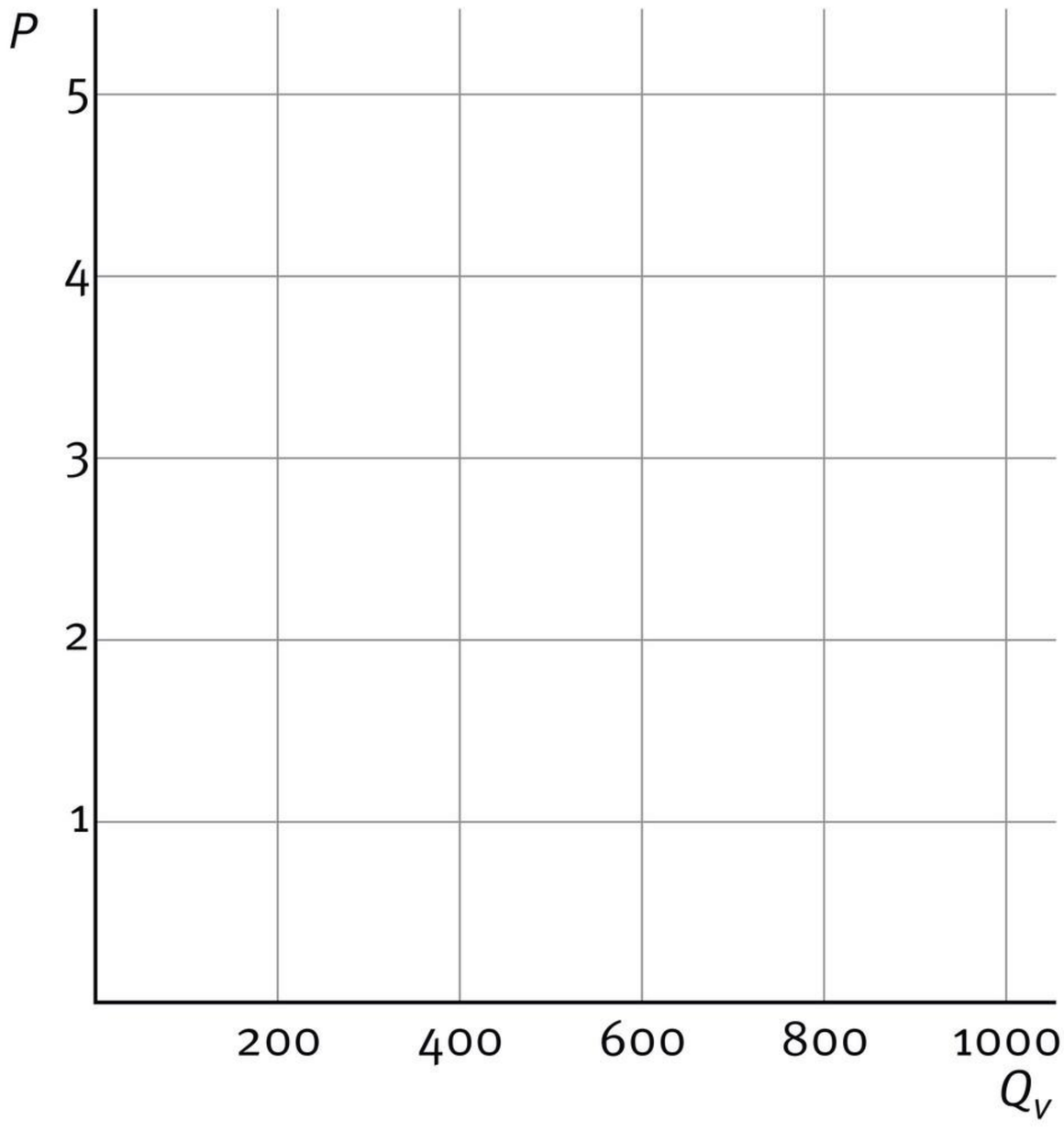
Conjunctuurbeleid
De overheid kan de conjunctuur proberen bij te sturen. In een laagconjunctuur kan de overheid bijvoorbeeld de tarieven van de inkomstenbelasting verlagen of haar eigen bestedingen verhogen. Ook de ECB kan meehelpen door de rente te verlagen. Maar dat ziet de ECB (meestal) niet als zijn taak. De ECB is vooral de ‘bank der banken’ en wil de inflatie laag houden.

Tekenbladen

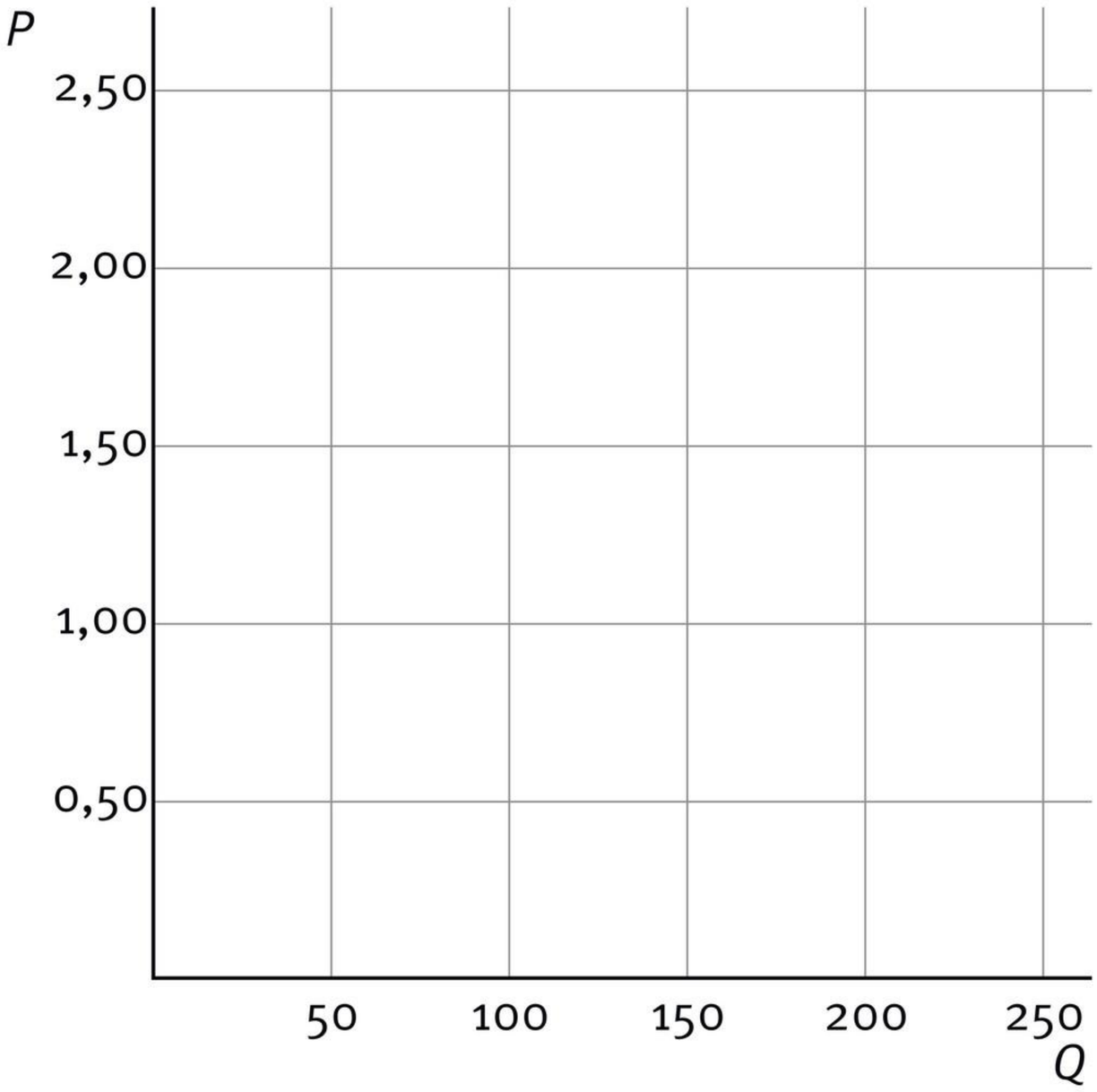
hoofdstuk 1, paragraaf 2, vraag 7



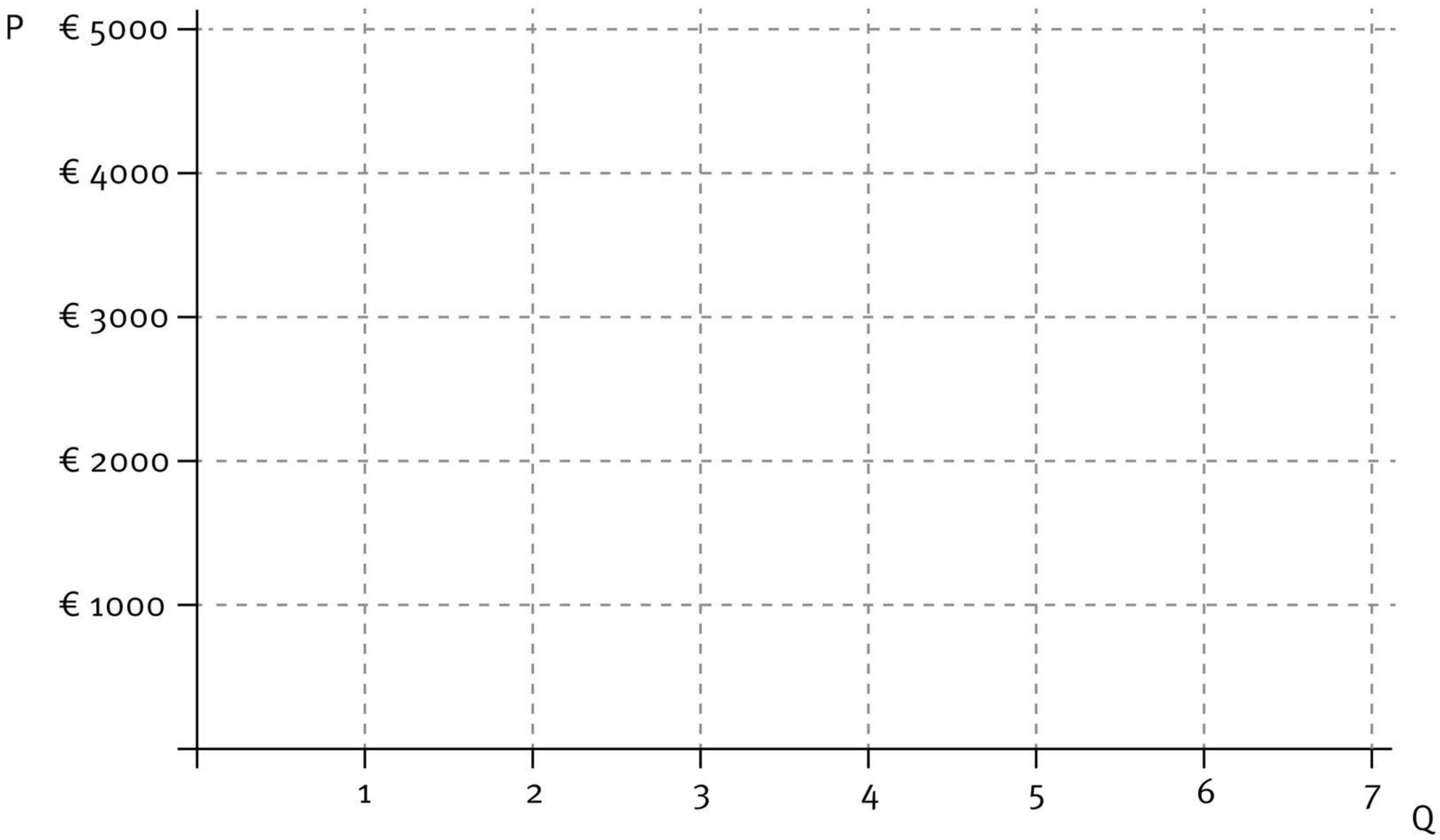
hoofdstuk 2, paragraaf 1, vraag 2e



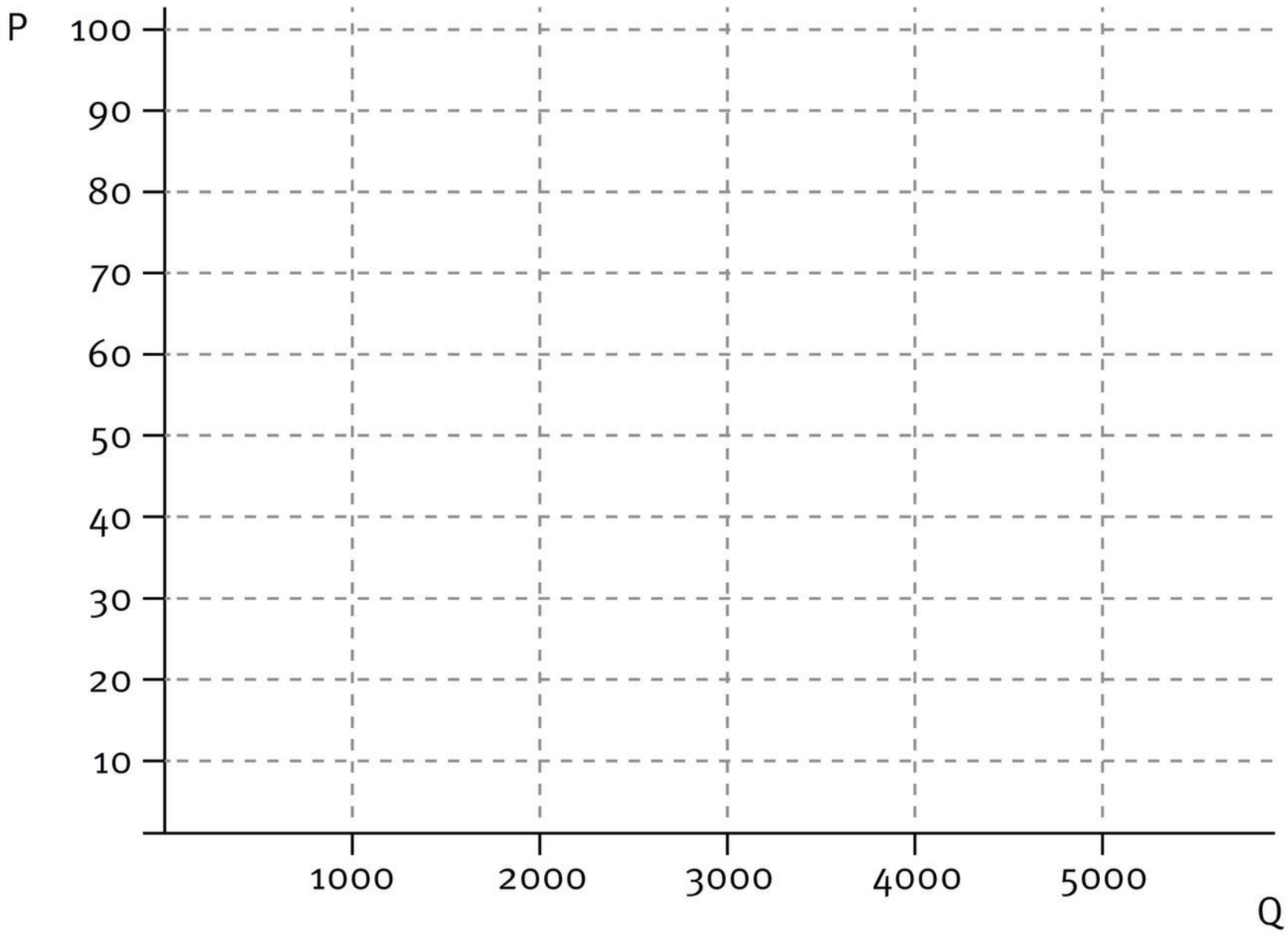
hoofdstuk 2, paragraaf 3, vraag 9a/d



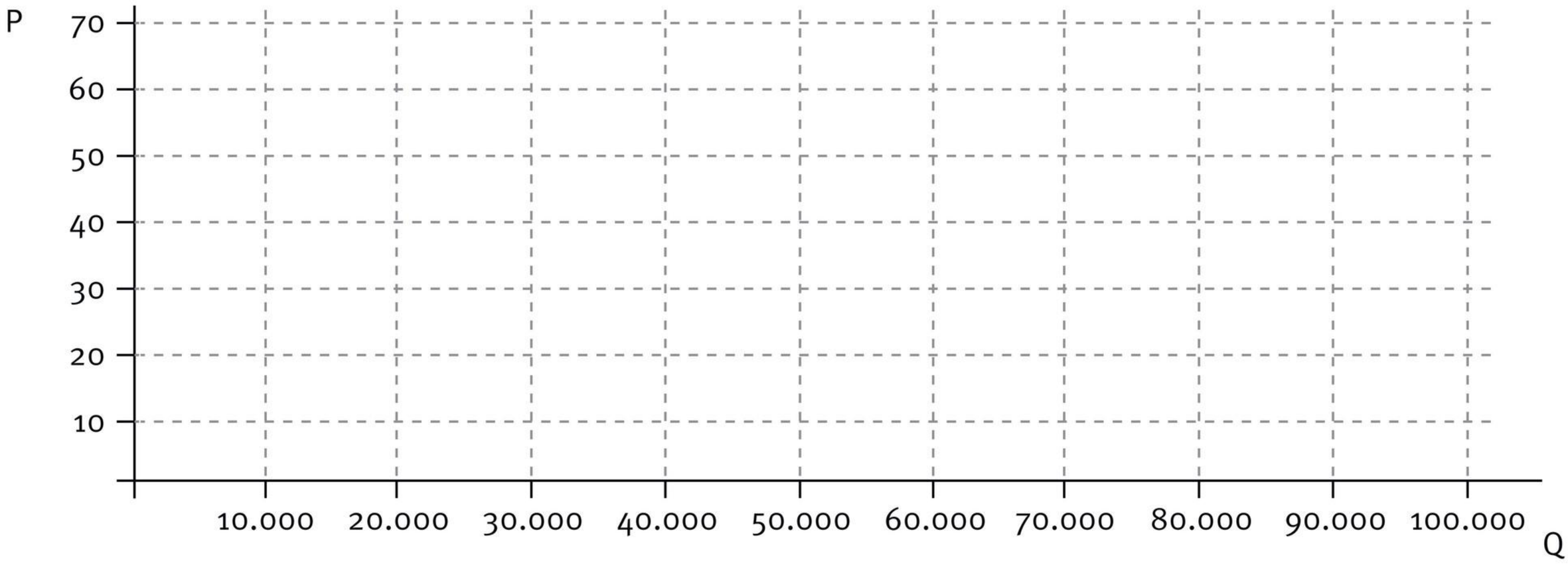
hoofdstuk 2, paragraaf 3, vraag 12b



hoofdstuk 2, paragraaf 6, vraag 1c



hoofdstuk 2, paragraaf 6, vraag 7b



hoofdstuk 4, paragraaf 5, vraag 5a

Winst-en-verliesrekening over 2024 van boekhandel Lindenhof			
Inkoopwaarde van de omzet	€	Opbrengst uit verkoop (omzet)	€
Afschrijvingskosten winkel	€		
Afschrijvingskosten auto	€		
Afschrijvingskosten inventaris	€		
Loonkosten	€		
Rentekosten hypotheekschuld	€		
Rentekosten banklening	€		
Energiekosten	€		
Totaal	€		
Winst	€		
Totaal	**€**	**Totaal**	**€**

hoofdstuk 4, paragraaf 5, vraag 5b

Balans op 1 januari 2025 van boekhandel Lindenhof			
Debet (bezittingen)		**Credit (schulden)**	
Vaste activa		Eigen vermogen	€
Winkel	€	Schulden op lange termijn	
Inventaris	€	Hypothecaire lening	€
Vlottende activa		Banklening	€
Voorraad	€	Schulden op korte termijn	
Debiteuren	€	Crediteuren	€
Liquide middelen			
Betaalrekening ABN AMRO	€		
Kas	€		
Totaal	**€**	**Totaal**	**€**

Register

A

aanbod van arbeid **194,** 210
aanbodlijn **49,** 72
aanbodoverschot **53,** 72
aandeel **92,** 110
aangeboden hoeveelheid **49,** 72
aanschafwaarde **167,** 172
acceptgiro **28,** 39
accijns **189,** 210
activa **118,** 141
afschrijven **166,** 172
afschrijvingskosten **114,** 141
afzet **47,** 72
Algemene ouderdomswet (AOW) **225,** 241
alternatieve aanwendbaarheid **14,** 39
AOW-premie **225,** 241
arbeid **8,** 39
arbeidsproductiviteit **21,** 39
arbeidsverdeling **20,** 39
assurantiebelasting **267,** 273
automatisering **153,** 171

B

balans **118,** 141
balansmutatie **131,** 141
basisinnovatie **222,** 241
bedrijfskosten **114, 144,** 141, 171
bedrijfsresultaat **144,** 171
begroting (budgetplan) **16,** 39
begrotingstekort **230,** 241
behoeften **10,** 39
belastbaar inkomen **202,** 211
belasting op inkomen, winst en vermogen **190,** 210
besloten vennootschap (bv) **92,** 110
bezettingsgraad **290,** 302
boekwaarde **167,** 172
bonus-malusregeling (bij autoverzekeringen) **254,** 273
boxenstelsel **202,** 211
break-evenafzet **147,** 171
break-evenomzet **147,** 171
bruto binnenlands product (bbp) **177,** 210
brutoloon **151,** 171
brutowinst **114,** 141
btw **114,** 141
budgetlijn **14,** 39

C

chartaal geld **28,** 39
collectieve arbeidsovereenkomst (cao) **195,** 210
collectieve goederen **190,** 210
collectieve sector **186,** 210
collectieve werknemersverzekering **258,** 273
commerciële organisatie **94,** 110
concurrentie **57,** 72
concurrentiepositie **153,** 171
conjunctuurbeleid **290,** 302
conjunctuurgolf **290,** 302
consument **10,** 39
consumentenprijs **146,** 171
consumentenprijsindex **295,** 302
consumentenvertrouwen **286,** 302
consumptiegoederen **10,** 39
controle **95,** 110
creditcard **28,** 39
crediteuren **119,** 141

D

dagelijkse uitgaven **16,** 39
debiteuren **118,** 141
denivellering (van de inkomens) **284,** 302
depressie **286,** 302
directe ruil **19,** 39
doelgroep **160,** 171

E

e-commerce **158,** 171
economie **10,** 39
economische groei **278,** 302
eenmanszaak **99,** 110
eigen risico **254,** 273
eigen vermogen **115,** 141
EMU-schuld **230,** 241
EMU-tekort **230,** 241
enkelvoudige rente **76,** 110
Europese Monetaire Unie **230,** 241
Europese Unie (EU) **177,** 210
evenwichtshoeveelheid **52,** 72
evenwichtsprijs **52,** 72
export **175,** 210
exportquote **177,** 210
extern effect **183,** 210
externe waarde (van een euro) **25,** 39

F

fiduciair geld **27,** 39
financieringsplan **115,** 141
freelancer **89,** 110

G

geld **25,** 39
gemeenschap van goederen **81,** 110
gevangenenprobleem **247,** 273
gevraagde hoeveelheid **42,** 72
giraal geld **28,** 39

H

heterogeen product **58,** 72
homogeen product **58,** 72
hoogconjunctuur **288,** 302

I

immateriële schade **252,** 273
import **175,** 210
importquote **177,** 210
incidentele (grote) uitgaven **16,** 39
indexcijfer **217,** 241
indirecte ruil **21,** 39
inflatie **216,** 241
inkomen **45,** 72
inkoopwaarde van de omzet **114,** 141
innovatie **220,** 241
internationale arbeidsverdeling **179,** 210
interne markt **177,** 210
interne waarde (van een euro) **25,** 39
internetbankieren **28,** 40
intrinsieke waarde (van geld) **25,** 40
investeren **229,** 241
investeringsbegroting **113,** 141
invoerrechten **177,** 210

K

Kamer van Koophandel **88,** 110
kapitaal(goederen) **8,** 39
kapitaaldekkingsstelsel **226,** 241
kartel **57,** 72
koopkracht (van het inkomen) **45,** 72
kosten per eenheid product **149,** 171
kostprijs **48,** 72
kostprijsverhogende belasting **189,** 210

L

laagconjunctuur **286,** 302
lagere overheden **186,** 210
leidinggeven **95,** 110
levensduur **167,** 172
lijfrenteverzekering **227,** 241
lijnorganisatie **96,** 110
lijn-staforganisatie **96,** 110

liquide middelen **118,** 141
loonbelasting **151,** 171
loonheffing **151,** 171

M

manager **95,** 110
marketing **156,** 171
marketingmix **156,** 171
marktaandeel **220,** 241
marktevenwicht **52,** 72
marktmechanisme **53,** 72
materiële schade **252,** 273
mechanisatie **153,** 171
meeliftgedrag **247,** 273
menselijk kapitaal **213,** 241
merkreclame **160,** 172
middelen **10,** 39
minimumloon **197,** 210
monopolie **57,** 72
monopolistische concurrentie **58,** 72
multinational **178,** 210

N

naamloze vennootschap (nv) **92,** 110
natuur **8,** 39
negatief extern effect **183,** 210
netto-inkomen **203,** 211
nettoloon **151,** 171
nettowinst **114,** 141
niet-commerciële organisatie **94,** 110
nivellering (van de inkomens) **284,** 302
nominale rente **216,** 241
nominale waarde (van geld) **25,** 40

O

oligopolie **57,** 72
omslagstelsel **225,** 241
omzet (totale opbrengst) **47,** 72
ondernemer **89,** 110
ondernemerschap **8,** 39
ondernemingsplan **88,** 110
onderverzekerd **266,** 273
open economie **177,** 210
organigram **96,** 110
organisatie **94,** 110
organiseren **95,** 110
overheid **186,** 210
overschrijvingskaart **28,** 40

P

passiva **118,** 141
personeelsbeleid **160,** 172
pinpas **28,** 40
plaatsbeleid **158,** 172
plannen **95,** 111
poliskosten **267,** 273
positief extern effect **183,** 210
premie **77, 251,** 110, 273
premies werkgever **151,** 171
prijsbeleid **156,** 172
prijsdiscriminatie **156,** 172
prijzenoorlog **57,** 72
primaire inkomens **278,** 302
privatisering **259,** 273
procentpunt **35,** 40
productbeleid **158,** 172
productiecapaciteit **290,** 302
productiefactoren **8,** 39
productreclame **160,** 172
progressief belastingsysteem **203,** 211
promille **266,** 273
promotiebeleid **160,** 172
proportioneel variabele kosten **149,** 171
protectie **178,** 210

R

recessie **286,** 302
rechtspersoon **89,** 110
reële rente **216,** 241
rendement (van een investering) **220,** 241
rente **214,** 241
Research & Development **220,** 241
restwaarde **167,** 172
resultatenbegroting **114,** 141
resultatenrekening (winst-en-verliesrekening) **122,** 141
Rijk **186,** 210

S

samengestelde rente **76,** 110
schaalvergroting **20,** 39
schaalvoordelen **177,** 210
schaars goed **8,** 39
schenking **84,** 110
schenking onder bewind **84,** 110
scheve inkomensverdeling **281,** 302
schijventarief **203,** 211
secundair inkomen **284,** 302
sociale controle **247,** 273
specialisatie **21,** 39
staatsschuld **230,** 241
staf **96,** 111
stichting **94,** 111
structuur (van de economie) **229,** 241
subsidie **177,** 210

T

toegevoegde waarde **276,** 302
totaal vermogen **113,** 141
totale kosten **48,** 72
totale winst **47,** 72

V

variabele kosten **48,** 72
vaste activa **118,** 141
vaste kosten **48,** 72
vaste lasten **16,** 39
vennootschap onder firma (vof) **91,** 110
vereniging **94,** 111
verlies **144,** 171
verzekerde waarde **252,** 273
verzekering **251,** 273
verzonken kosten **244,** 273
vlottende activa **118,** 141
volkomen concurrentie **58,** 72
volksverzekeringen **151,** 171
voorraad goederen **113,** 141
vraag naar arbeid **194,** 210
vraaglijn **42,** 72
vraagoverschot **52,** 72
vreemd vermogen **115,** 141
vrij goed **9,** 39

W

wegingsfactoren **295,** 302
welvaart **181,** 210
wereldhandel **177,** 210
werkgelegenheid **288,** 302
werkgever **151,** 171
werknemersverzekeringen **151,** 171
Wet Beperkte gemeenschap van goederen **81,** 110
winst- en verliesrekening **122,** 141

Z

zelfbinding **245,** 273
zelfvoorziening **10,** 39
zzp'er **89,** 110

Colofon

Ontwerp omslag
Studijos

Ontwerp binnenwerk
Uitgeverij Malmberg, 's-Hertogenbosch

Opmaak
Studijos

Technisch tekenwerk
Van Oort redactie en kartografie
Sittrop Grafisch Realisatiebureau

Illustraties
Bobby Pola

Bronvermelding foto's
Omslag
Vincent van den Hoogen

Binnenwerk
123rf; 5Hoog vormgeving; Adam Berry/Getty Images; Alamy/Image Select, Wassenaar; Alberto Estevez/ANP; ANP Royal Images Plus, Den Haag; Antonio Pozo/PRESSINPHOTO SPORTS AGENCY/Alamy Live News; Bart Maat/ANP, Den Haag; Ben Houdijk/Shutterstock; Berend Vonk/Zone 5300; Bottle Less; Bruno Press; Co de Kruijf/Hollandse Hoogte; Code Qube; Danny van den Berg/ANP; Dingena Mol/Hollandse Hoogte; Dirk Hol/Novum Foto; Dixons, Amsterdam; Dolph Cantrijn/Hollandse Hoogte; Dougal Waters/Getty Images; Ed van de Pol/ANP; Erik van 't Woud/ANP; Flip Franssen/Hollandse Hoogte; Fokke & Sukke/Maatschap Reid, Geleijnse & van Tol; Gerrit de Jager/Doorzon, Amsterdam; Getty Images; Hein de Kort/Comic House, Amsterdam; Hollandse Hoogte; Hulton Archive/Getty Images; iStockphoto/Getty Images, Londen; Joris van Gennip/Hollandse Hoogte, Den Haag; JoshBryan/Shutterstock; Joyce van Belkom/ANP; Juanmonino/Getty Images; Jumbo Supermarkten B.V., Veghel; Kippa/ANP; Klaas Fopma/Hollandse Hoogte; Koen Suyk/ANP; Koen van Weel/ANP; Koninklijke Nederlandse Munt; Lectrrr/Comic House, Amsterdam; Lex van Lieshout/ANP, Den Haag; Linsie Spaans/Daliz, Den Haag; Loesje, Amsterdam; Maarten Pathuis; Make My Event; Mario de Koninck/Aaargh, Amandsberg; Maskot/Getty Images; Media Markt; Merlijn Doomernik/Hollandse Hoogte; Oleksiy Rezin/Shutterstock; Pedro Sluiter/Novum Foto; Peter Hilz/Hollandse Hoogte; Rita Bron/Daliz, Den Haag; Robin Utrecht/ANP; Roger Dohmen/Hollandse Hoogte; Sabine Joosten/Hollandse Hoogte, Den Haag; Saltooo.be; Shutterstock, New York; Siese Veenstra/Hollandse Hoogte; Sprout; T-Mobile; YFM

De uitgever heeft getracht met alle rechthebbenden op beelden en tekst in contact te treden. Mogelijk is dit niet in alle gevallen gelukt. Degene die meent op beelden en/of tekst recht te kunnen doen gelden, wordt verzocht in contact te treden met Uitgeverij Malmberg te 's-Hertogenbosch.

ISBN 978 94 020 9193 9
Release 6.2, eerste oplage

MALMBERG

MIX
Papier | Ondersteunt verantwoord bosbeheer
FSC® C172387
FSC www.fsc.org

© Malmberg 's-Hertogenbosch
Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, St.b. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, St.b. 471, en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

MAX

Je mag dit boek houden.
Handig als naslagwerk.

Je mag in dit boek schrijven
en aantekeningen maken.

Je hebt ook toegang tot
de online leeromgeving.

Release 6.2

MIX
Papier | Ondersteunt verantwoord bosbeheer
FSC® C172387
www.fsc.org

ISBN 978 94 020 9193 9

9 789402 091939

608961-01

MALMBERG